

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐ

Դ

*Ուսումնասիրությունն իրականացվել է
Սպահանի հայոց թեմի և թեմական խորհրդի
աջակցությամբ*

*Գիրքը հրատարակվել է
Մաքքի Մոհամադ Մոհամոդ Շահրազադի (Սիրիա)
հովանավորությամբ*



MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

CONSTANT OF JULFA
THE COMPENDIUM

Critical Text, Study and Commentary by
SARGIS BALDARYAN

Yerevan - 2021

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

КОНСТАНТ ДЖУГАЕЦИ
КОМПЕНДИУМ

Подготовка текста, исследование и комментарии
САРКИСА БАЛДАРЯНА

Ереван - 2021

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԿՈՍՏԱՆԴ ՋՈՒՂԱՅԵՅԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ

Աշխատասիրությունը

ՍԱՐԳԻՍ ԲԱԼԴԱՐՅԱՆԻ

ԵՐԵՎԱՆ - 2021

ՀՏԴ 339:09
ԳՄԴ 65.42
Կ 755

Տպագրվում է
Մաշտոցի անվան Մատենադարանի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

Խմբագիր՝
պատմական գիտությունների դոկտոր
Վահան Տեր-Ղևոնդյան

Կոստանդ Զուղայեցի
Կ 755 Աշխարհաժողով / Կոստանդ Զուղայեցի; Աշխատասիրություններ Ս.
Բաղդարյանի.- Եր.: Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, 2021.- 216 էջ:

Գիրքը ներկայացնում է Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի ուսուցիչ, վաճառական Կոստանդ Զուղայեցու (1630-ական թթ. – 1702 թ.) «Աշխարհաժողով» խորագիրը կրող վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքի գիտաքննական բնագիրը՝ առաջաբան-ուսումնասիրությամբ և ղեկարամատ-չելի բառերի ու եզրույթների բառարանով հանդերձ: «Աշխարհաժողով» երկը, հասցեագրված լինելով հայ վաճառականներին, շարադրվել է որպես տնտեսական համաշխարհային աշխարհագրություն, վաղ արդի դարաշրջանի հայկական յուրօրինակ հանրագիտարան, որում ամփոփված են առևտրական բացառիկ տեղեկություններ Եվրոպայի, Ասիայի ու Աֆրիկայի բոլոր այն երկրների ու քաղաքների մասին, որոնք ընկած էին Նոր Զուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցի շուրջ միավորված հայ վաճառականների հետաքրքրությունների ոլորտում:

Գիրքը կարող է օգտակար լինել պատմաբանների, տնտեսագետների, ինչպես նաև՝ ընթերցող լայն շրջանակների համար:

ՀՏԴ 339:09
ԳՄԴ 65.42

ISBN 978-9939-9237-9-6

© Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, 2021
© Բաղդարյան Սարգիս, 2021

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Դեռևս 1984 թ. լույս տեսած «Տնտեսական պատմության վավերագրեր» մատենաշարի առաջին հատորի իրենց «Երկու խոսք»-ում Լևոն Խաչիկյանն ու Հակոբ Փափազյանը, ուրվագծելով մատենաշարի շրջանակներում կատարվելիք հետագա աշխատանքների ծավալը, նշել են. «Առանձին մի հատորի նյութ է Նոր-Ջուղայի առևտրական դպրոցի նշանավոր վարժապետ Կոստանդ Ջուղայեցու 1685 թ. շարադրած «Աշխարհաժողով» ձեռնարկը, ուր ստույգ տեղեկություններ են գրանցված ջուղահայ վաճառականների գործունեության ոլորտի մեջ մտնող երկրներում կիրառվող չափ ու կշռի սխտեմների, դրամական միավորների, ներմուծվող ու արտածվող ապրանքների, նրանց տեսակների և գների մասին»¹: Սույն հրատարակությամբ իրականություն է դառնում մեծանուն հետազոտողների ծրագրային պատգամը, և ընթերցողի սեղանին է դրվում Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով» առևտրական ձեռնարկ-դասագրքի գիտաքննական բնագիրը՝ մանրամասն ուսումնասիրությամբ ու օտար բաների ու տերմինների բառարանով հանդերձ:

Պետք է խոստովանել, որ «Աշխարհաժողով»-ի բնագրի հրատարակության գործը վաղուց է հայտնվել հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում, սակայն այդպես էլ ավարտին չի հասցվել տարբեր հանգամանքների բերումով: Դեռևս 1958 թ. Մատենադարանի ապագա անելիքների ու պատրաստվող բնագրերի հրատարակությունների շարքում Լևոն Խաչիկյանը ներառել է «Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական ձեռնարկը (կազմող՝ Հ. Անասյան)»²: Եվ իսկապես, Հակոբ Անասյանը, որին, փաստորեն, Մատենադարանի որոշմամբ հանձնարարված է եղել խնդրո առարկա բնագրերի պատրաստությունը, իր ուշադրության կենտրոնում է պահել Կոստանդ Ջուղայեցու մատենագրական ժառանգությունը: 1979 թ. մայիսին Լևոն Խաչիկյանին ԱՄՆ-ից հղած իր նամակում նա հավաստիացնում էր. «Ես ծրագրել եմ ամբողջացնել Կոստանդ Ջուղայեցու բնագրերի պատրաստությունը՝ վերջացնելով N 10704 ձեռագրերի համեմատությունները և վերակազմելով միևս ձեռագրերի հիման վրայ նախկինում ստացուած բնագրերը»³:

¹ Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետումարը, աշխատասիրությամբ Լ. Խաչիկյանի և Հ. Փափազյանի, Երևան, 1984, էջ 6:

² Խաչիկյան Լ., «Մատենադարանը անցյալում և սովետական իշխանության տարիներին», *Բանբեր Մատենադարանի*, հ. 4, Երևան, 1958, էջ 22:

³ Յակոբ Անասեանի նամականի (ընտրանի), կազմ.՝ Հենրիկ Անասեան, Երևան, 2004, էջ 344:

5 տարի անց՝ 1984 թ., Մաշտոցի անվան Մատենադարանի հաջորդ տնօրեն Սեն Արևշատյանին ուղղված նամակում ներկայացնելով ապագա ծրագրերը՝ Հակոբ Անասյանն արձանագրում էր. «Հերթը «Կոստանդ Ջուղայեցի» հատորինն է»¹: Այդուհանդերձ, մեծանուն գիտնականը չի հասցրել ամբողջացնել այս ասպարեզում կատարած իր ուսումնասիրությունները, և Կոստանդ Ջուղայեցու երկերի ուղղությամբ նրա կատարած աշխատանքներն այդպես էլ մնացել են բացառապես ձեռագրային վիճակում՝ բացառությամբ երկու փոքրիկ անդրադարձների: «Մանր երկեր» ժողովածուի գրախոսության մեջ անդրադառնալով Հակոբ Անասյանի անավարտ աշխատություններին՝ այդ շարքում Գևորգ Տեր-Վարդանյանը հիշատակել է նաև Կոստանդ Ջուղայեցու բնագրերի մասին նրա անավարտ ուսումնասիրությունները. «Մատենադարանի Դիվանական բաժնում գտնվող՝ Անասյանի թողոնի ծավալուն 7 թղթապանակներից 2-ում այս կիսատ գործի նյութերն են»²: Այսպես՝ ավելի քան կես դար առաջ Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ը գրավել է հայագիտության երախտավորների ուշադրությունն ու ներառվել ապագա կարևոր անելիքների շարքում:

«Աշխարհաժողով»-ի բնագրի վրա աշխատելու և այն հրատարակելու պատրաստակամություն հայտնել է ևս մեկ հետազոտող՝ Ռաֆիկ Աբրահամյանը: Հնդկաստանի հայկական աղբյուրներին նվիրված իր մենագրության մեջ նա հավաստիացնում է, որ դեռևս 1959 թ. 2 ձեռագրերի հիման վրա պատրաստել է երկի բնագիրը, ծանոթագրություններն ու դրանց ռուսերեն թարգմանությունը³: Ըստ էության, ուսումնասիրողին մատչելի են եղել միայն Մաշտոցի անվան Մատենադարանի նյութերը⁴, այլապես

¹ Նույն տեղում, էջ 323:

² Տեր-Վարդանյան Գ., «Գրախոսություն» Հ. Ս. Անասյան, Մանր երկեր, Լոս Անջելես, 1987, ԺԴ, 972 էջ», *Պատմա-բանասիրական Հանդես*, 1990, թ. 4, էջ 241: Հավելեմ, որ Մատենադարանում պահվող Հ. Անասյանի ֆոնդը դեռևս անմշակ է և չի սպասարկվում, ուստի նրա կատարած աշխատանքի բնույթի ու ծավալի մասին որևէ պատկերացում չեմ ունեցել, և Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ի ուսումնասիրությունը սկսել եմ գրողից: Միայն այն ժամանակ, երբ ուսումնասիրությունն ավարտվել էր, իսկ գիրքը լիովին պատրաստ էր հրատարակության, Մատենադարանի գլխավոր ավանդապահ Գևորգ Տեր-Վարդանյանի առաջարկով ու Մատենադարանի տնօրենության սիրալիր օժանդակությամբ ինձ հնարավորություն տրվեց շատ կարճ ժամանակով ծանոթանալու Հ. Անասյանի անմշակ ֆոնդում պահվող քարտարանին: Քարտարանում բազմախուռ ու մեծանուն հետազոտողն ի մի էր բերել Կոստանդ Ջուղայեցու գործածած բոլոր եզրույթներն ու դժվարամատչելի բառերը՝ կից բնագրային մեջբերումների հղումներով և համառոտ բացատրություններով՝ այն չափով, որչափ հնարավոր էր կատարել արդի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունների բացակայության պայմաններում:

³ Տե՛ս Абрамян Р., *Армянские источники XVIII в. об Индии*, Ереван, 1968, с. 21:

⁴ Կարելի է ենթադրել, որ Ռ. Աբրահամյանը նկատի է ունեցել Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 5994 և 8443 ձեռագրերը, քանի որ Մատենադարանում պահվող ու Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներն ամփոփող երրորդ՝ թիվ 10704 ձեռագիրը միայն 1976 թվականին է ընծայվել ու մուտք գործել ձեռագրական հավաքածու (տե՛ս *Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, հ. Գ, կազմեց՝ Ա. Մալխասեան, Երևան, 2007, էջ 10):

նրա պատրաստած բնագիրը հիմնված կլինեն այսօր հայտնի 6 ձեռագրերի վրա: Թե հետագայում ինչն է խոչընդոտել Ռաֆիկ Աբրահամյանի աշխատանքի հրատարակությանը, դժվար է ասել:

2016 թ. ձեռնամուխ լինելով Կոստանդ Ջուղայեցու մատենագրական ժառանգության ուսումնասիրությանն ու «Աշխարհաժողով»-ի բնագրի կազմությանը՝ զգացել եմ բազմաթիվ հետազոտողների խորհրդատվության կարիքը և նրանցից ստացել բազմաբնույթ աջակցություն: Առանց այդ աջակցության այս գրքի շարադրանքը կլինեն անհնարին: Նախևառաջ, ցանկանում եմ խորին շնորհակալություն հայտնել Լուս Անջելեսի Կալիֆոռնիայի համալսարանի պրոֆեսոր Սեպուհ Ասլանյանին, որը մեծ սիրահոժարությամբ ինձ տրամադրել է «Աշխարհաժողով»-ի բնագրի՝ Նոր Ջուղայում պահվող ընդօրինակության լուսանկարները, Օքսֆորդի Բողեյան գրադարանի գրչագիր օրինակներից մեկի, ինչպես և՝ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի արխիվի թղթապանակներից մեկի թվային պատկերները: Հետազոտական աշխատանքի տարբեր փուլերում մեծ բարեբախտություն է եղել ստանալու համաշխարհային պատմագիտական մտքին քաջատեղյակ այնպիսի գիտնականի խորհրդատվությունը, ինչպիսին Ս. Ասլանյանն է: Այս գրքի ստեղծումը մեծապես պայմանավորված է նաև պ.գ.դ., պրոֆ. Հայրապետ Մարգարյանի ցուցաբերած աջակցությամբ: Նա ինձ ոչ միայն ծանոթացրել է դասական հայագիտության ավանդույթներին, այլև ազդել պատմության ու պատմագիտության իմ ընկալումների վրա: Իմ շնորհակալական խոսքերն ուղղված են ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանին, որն ամենայն ուշադրությամբ կարդացել է սույն հրատարակության առաջաբան-ուսումնասիրությունը և տվել խիստ օգտակար խորհուրդներ, ինչպես նաև՝ պ.գ.դ. Քրիստինե Կոստիկյանին, որի անմիջական օգնությամբ ձեռք եմ բերել պարսկերենի որոշ հմտություններ, առանց որոնց՝ այս գրքի ստեղծման հեռանկարը կլինեն կասկածի տակ: Կցանկանալի շնորհակալություն հայտնել նաև Լուս Անջելեսի Կալիֆոռնիայի համալսարանի դոկտորանտուրայի ուսանող Սոնա Թաչիրյանին, որը սիրահոժար աջակցություն է ցուցաբերել աշխատանքի տարբեր փուլերի ընթացքում՝ սկսած անհրաժեշտ նյութերի թվային օրինակների տրամադրումից մինչև բնագրում հանդիպող օտար բառերի վերծանությունը:

17-18-րդ դդ. հայոց պատմության ցանկացած հարցի ուսումնասիրություն անհնար է պատկերացնել առանց այն հսկայական արխիվային ժառանգության, որը մեր օրերն է հասել և պահվում է աշխարհի տարբեր հաստատություններում: Այս կապակցությամբ ցանկանում եմ իմ երախտագիտությունը հայտնել բոլոր այն կազմակերպություններին ու անհատներին, որոնք հնարավոր են դարձրել իմ հետազոտական աշխատանքը եվրոպական տարբեր քաղաքների դիվաններում ու գրադարաններում (Վենե-

տիկ, Ֆլորենցիա, Վիեննա, Լոնդոն, Օքսֆորդ և այլն): Մասնավորապես՝ հատուկ ընդգծման կարիք ունեն եվրամիության Erasmus+ ծրագրից և Հայագիտական հետազոտությունների ազգային ընկերակցությունից (NAASR) ստացված գիտական դրամաշնորհները, ինչպես և՝ Վենետիկի ու Վիեննայի ձեռագրական հավաքածուներում աշխատելու հնարավորության ընձեռումը Միխայելյան միաբանության հայրերի կողմից: Հիշատակման արժանի է նաև Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվանատան պատասխանատու Թովմա Գալստանյանի օժանդակությունը դիվանի մի շարք կարելիք նյութերի խիստ բարձրորակ լուսանկարները տրամադրելու հարցում:

Այս գրքի շարադրանքի ու ամբողջացման համար առանձնահատուկ շնորհակալություն եմ հայտնում Սպահանի հայոց թեմի թեմական խորհրդին, որը ոչ միայն հղացել է այս ծրագիրը, այլև նյութական աջակցություն ցուցաբերել դրա իրականացման համար: Այս հարցում հատկապես ընդգծման կարիք ունի Սպահանի հայոց թեմի պատգամավորական ժողովի ատենապետ Թաթուլ Օհանյանի և Հայաստանի Ամերիկյան համալսարանի Հայ մատենագրության թվանշային գրադարանի գիտական ղեկավար Մերուժան Կարապետյանի դերակատարությունը:

Կցանկանայի շնորհակալություն հայտնել նաև Մաշտոցի անվան Մատենադարանի տնօրենությանն իմ գիտական հետազոտություններին աջակցելու, ինչպես նաև՝ այս հատորը «Տնտեսական պատմության վավերագրեր» մատենաշարի շարքում ներառելու իմ առաջարկն ընդունելու համար: Խորին շնորհակալություն եմ հայտնում նաև Մատենադարանի տնօրեն, սույն գրքի խմբագիր պ.գ.դ. Վահան Տեր-Ղևոնդյանին խմբագրական մանրակրկիտ աշխատանքի ու բազմաթիվ արժեքավոր դիտարկումների համար, ինչպես նաև՝ Մատենադարանի հրատարակչական բաժնի աշխատակից Հասմիկ Միխայելյանին գիրքն ամենայն բժախնդրությամբ և ուշադրությամբ էջադրելու և ձևավորելու համար:

Եվ վերջապես, ցանկանում եմ ընդգծել իմ սիրելի ընտանիքի և հատկապես կնոջս՝ Նարինեի դերը ինձ շարունակ ոգեշնչելու, տարատեսակ հոգսերից ազատելու ու այս աշխատանքի վրա կենտրոնանալու հնարավորություն տալու համար:

Սարգիս Բաղդարյան
14 սեպտեմբերի, 2020 թ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մ ՈՒ Տ Ք

1662 թ. հուլիսի 14-ին Նոր Զուղայից սերող երկու հայ վաճառականներ՝ Ռամազի որդի Կոստանդն ու Պտոմի որդի Սիմեոնը, կնքում են կոմենդա պայմանագիր¹ և իրենց կապիտալը դնում համատեղ շրջանառութային մեջ²: Ըստ այդ առևտրական համաձայնագրի՝ Սիմեոնը Կոստանդի տրամադրության տակ էր դնում 1400 մաուչիլ՝ ակնկալելով ստանալ այդ գումարի կեսից ստացվելիք շահույթը: Ընդհանուր դրամագլխում Կոստանդի ներդրած մասնաբաժինն անհամեմատ փոքր էր՝ ընդամենը 160 մաուչիլ: Առևտրական տերմինաբանությամբ «ընկեր» համարվող ու կոմենդա գործակատարի պարտավորությունն ստանձնող Կոստանդն այդուհետ անցնելու էր երկար տարածություններ ու շրջագայելու էր առևտրական զանազան շուկաներում՝ պայմանագրով նախատեսված կապիտալը մեծացնելու և այդպիսով հարստանալու հույսով: Վաղ արդի³ դարաշրջանում աշխարհի ցամաքային և ծովային ուղիները հատած ու վաճառաչահ կենտրոնները ներթափանցած հազարավոր հայ վաճառականներից վերոհիշյալ Կոստանդը չէր առանձնանա ոչնչով, եթե այդ պայմանագրի կնքումից տարիներ անց հայտնի չդառնար Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում դասավանդած առևտրական դասընթացներով և չհարադրեր մեր օրերը հասած վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքեր:

¹ Կոմենդան առևտրական պայմանագիր էր, որը ներառում էր առնվազն 2 կողմ՝ վաճառական, որն ուներ որոշակի կապիտալ կամ ապրանք, և գործակատար, որն իր հերթին ուներ առևտրական անհրաժեշտ հմտությունները երկար տարածություններ հաղթահարելու ու իրեն վստահված կապիտալը կամ ապրանքը շրջանառության մեջ դնելու համար (տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley, 2011, p. 122):

² Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Զանգան նիսիքով գրութիւններ, թղթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալւածագրեր, վաճառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

³ Արևմտյան պատմագիտական հետազոտություններում վաղ արդի դարաշրջան եզրույթի ներքո միավորվում է մոտավորապես 1500-1800 թվականներն ընդգրկող ժամանակաշրջանը: Վաղ արդի հայոց պատմության՝ որպես առանձին պատմափուլի յուրահատկությունների դիպուկ վերհաման համար տե՛ս Aslanian S., “Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Print Culture”, *Book History*, 2014, vol. 17, pp. 53-58: Վաղ արդի դարաշրջան եզրույթը հայագիտական հետազոտություններում շրջանառելու, ինչպես և՛ հարցի շուրջ առկա տեսակետների ամփոփ ներկայացման համար տե՛ս նաև մեր աշխատության «Վաղ արդի դարաշրջանն ու հայոց պատմությունը» ներածական մասը՝ **Բալդարյան Ս., Նոր Զուղայից երևան ու էրզրում. ճիզվիտ քարոզիչները հայկական բնակավայրերում XVII-XVIII դարերում**, Երևան, 2018, էջ 9-23:

**ԿՈՍՏԱՆԴ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ ԿՅԱՆՔՆ
ՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ**

**Ա. Կոստանդ Զուղայեցին՝
վաճառական ու վաճառականական ձեռնարկների հեղինակ**

Կոստանդ Զուղայեցին ծնվել է մոտավորապես 1630-ական թթ. Սեֆյան Իրանի մայրաքաղաք Սպահանի հայկական արվարձան Նոր Զուղայում: Նա մեկն էր այն ջուղայեցիների ժառանգներից, որոնք Շահ Աբբաս I-ի որդեգրած «այրված հողի» քաղաքականության հետևանքով 1604-1605 թթ. ընթացքում տեղահանվել էին Արաքսի ափին ընկած իրենց հայրենի գյուղաքաղաք Հին Զուղայից ու վերաբնակեցվել Սպահանի ծայրամասերից մեկում՝ Զայանդեռուդ գետի հարավային կողմում դնելով իրենց նոր բնակավայրի՝ Նոր Զուղայի հիմքերը:

Սկզբնաղբյուրները պահպանել են նրա ընտանիքի մասին ամբողջական տեղեկատվություն: Այս տեսանկյունից հատուկ ուշադրության է արժանի Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքում 2973 թվահամարի ներքո պահվող Հայր Մաշտոց ծիսական ժողովածուն, որը ընդօրինակություն է ավելի վաղ գրված ձեռագրից, ինչպես թույլ է տալիս ենթադրել ընդօրինակող գրիչ Սարգիս Գևորգյանի վկայությունը. «Եւ 1868 թուականի, ի բնագրէն օրինակեցի Պրուսացի աւագ սարկաւագ Սարգիս Գէորգեան»¹: Վերջինս արտագրել է նաև նախահիմք հանդիսացած ձեռագրի գրիչ Հովհաննես քահանայի հիշատակարանը. «Զստացող սուրբ գրոցս զմահտեսի վարպետ Կոստանն յիշեցէք ի Քրիստոս, եւ ծնողսն իւր զՌամազն եւ զԶիթանն, եւ զորդին իւր զԱղեքսանդր աստուածաբան վարդապետն, եւ զհանգուցեալ զդուստրն իւր զՄարմարն, եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն. եւ որ յիշէ յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ: Նաեւ զմեղապարտ Յովհաննէս քահանայի գրիչս»²: Փաստորեն, Կոստանդ Զուղայեցին ծնվել է Ռամազի ու Զիթանի ընտանիքում և ունեցել 1 որդի ու 1 դուստր՝ Ալեքսանդր ու Մարմար անուններով, ընդ որում՝ խոսքը վերաբերում է հետագայում Նոր Զուղայի հոգևոր առաջնորդի ու Ամենայն հայոց կաթողիկոսի աթոռներն զբաղեցրած Ալեքսանդր Զուղայեցուն: Այլ աղբյուրներից հայտնի է նաև նրա կնոջ անունը՝ Զեբեդիա, որը մահացել է 1654 թ.՝

¹ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. 9, կազմեց Նորայր արքեպս. Պողարեան, Երուսաղեմ, 1979, էջ 163:

² Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանք, ձեռ. քիվ 2973, ք. 239: Կարելի է ենթադրել, որ Կոստանդ Զուղայեցու պատվիրած ձեռագրի այս հիշատակարանը գրվել է 1698 թվականից առաջ, քանի որ նրա որդին՝ նույն այդ տարում Նոր Զուղայի հոգևոր առաջնորդ դարձած Ալեքսանդրը, չէր հիշատակվի որպես սուկ «աստուածաբան վարդապետ»:

«մանկական տիօք»¹, այն է՝ երիտասարդ տարիքում: Նոր Զուղայի հայկական գերեզմանատանը պահպանվել է Կոստանդի կնոջ տապանաքարը, որի վրա կարելի է կարդալ. «Այս է տապան աստուածապաշտ հեզ եւ խոնարհ Զեբեթային, մայր Տէր Աղեքսանդր կաթողիկոսին, ՌՃԳ (1654)»²:

Կոստանդ Զուղայեցու գործունեությունն առաջին շրջանը մինչ օրս պատված է եղել անորոշության շղարշով. բացարձակապես ոչինչ հայտնի չի եղել մինչ 1680-ական թթ. ընկած ժամանակաշրջանը նրա ծավալած գործունեության մասին: Այս անորոշությունը որոշ ուսումնասիրողների մղել է անհարկի ենթադրությունների: Նոր Զուղայի հայոց թեմի պատմությունն առնչվող իր արժեքավոր աշխատության մեջ Վազգեն Ղուկասյանը, օրինակ, Կոստանդ Զուղայեցու համար պատկերել է բացառապես վանականի անցյալ՝ կարծիք հայտնելով, որ կնոջ մահվանից ի վեր նա ընտրել է հոգևորականի ուղին³: Այնուամենայնիվ, Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվանում ու Վենետիկի պետական արխիվում պահվող հայկական առևտրական փաստաթղթերը պահպանել են Ռամազի որդի Կոստանդի անունը՝ հնարավորություն տալով բացահայտելու նրա վաճառականական անցյալը և հյուսելու նրա առևտրական գործունեության թեկուզև աղոտ պատկերը:

Կոստանդ Զուղայեցուն հիշատակող առևտրական փաստաթղթերից առաջինը Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվանում պահվող և արդեն իսկ քննարկված կոմենդա պայմանագիրն է, որը ստորագրվել է նրա և Պտումի որդի Սիմեոնի միջև 1662 թ. հուլիսի 14-ին.

«Աստուած խէմ բարին առաջնորդի: Թիվն ոճժա (1662) նախայ ամսին իզ (26) օրն բ (2) շաբաթ ես՝ Կոստանդիլս՝ Ռամագի որդի, ենկերացայ, Պտումի որդի պարոն Սիմոնէն մայեայ վեռի մին ո չոր և (1400) մառչիլ, որն կեսն կառի էն (700) մառչիլ: Իմ կայ Կոստանդիլիս մայեայ մին չ վացուն (160) մառչիլ, որ կեսն կառի ձ (80) մառչիլ: Ինչ Աստուած շախ տայ, էն (700) մառչիլի շախն պարոն Սիմոնին, ընկ (860) մառչիլի շախն ինձ՝ Կոստանդիլիս: Խէմ շառն աստուծոյ:

Ես պարոն Մուրատն Ոսկանի որդի վկայ,

Ես պարոն Ալամս վկայ,

Ես էրվանդի պարոն Մարգարէս վկայ,

Ես Յովաննս վկայ,

Էս իմ ձեռացայգիրն այ, վերոյգրեալն ինձ՝ Կոստանդիլս, դաբուլ այ»⁴:

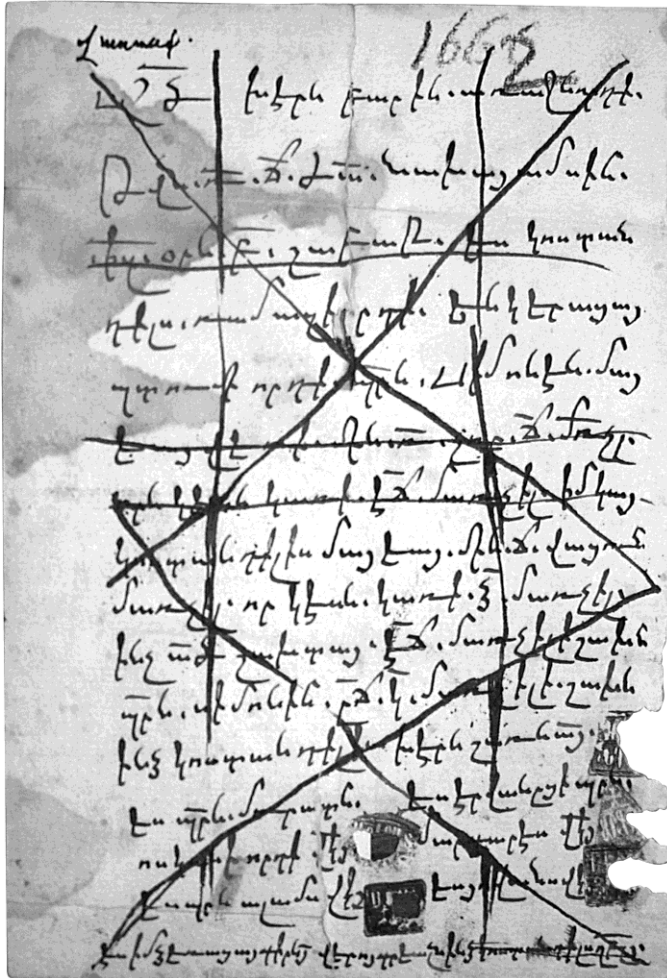
¹ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 12, ք. 221բ: Ձեռագրի մասին տե՛ս Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա., կազմեց Սմբատ Տէր-Աւետիսեան, Վիեննա, 1970, էջ 750-752:

² Մինասեան Լ., Նոր Զուղայի գերեզմանատունը, Նոր Զուղա, 1985, էջ 29:

³ Ghougassian V., *The Emergence of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century*, Atlanta, 1998, p. 171.

⁴ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Զանազան նիւթերով գրութիւններ, թղթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալւածագրեր, վաճառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

Փաստորեն իր աղայի 1400 մառչիլի կողքին ներդնելով 160 մառչիլ՝ Կոստանդ Զուղայեցին հավակնում էր ստացվելիք շահույթի մեծ մասին. նա ստանալու էր 860, իսկ Սիմեոնը 700 մառչիլին համարժեք շահույթը: Ըստ հայ վաճառականական միջավայրում գործող իրավանորմերի՝ կոմենդա գործակատարները ստանում էին շահույթի մեկ չորրորդ, որոշ դեպքերում նաև՝ մեկ երրորդ մասը: Հակառակ միակողմանի կոմենդայի այդ տարատեսակին՝ այն գործակալը, որն ընդհանուր գրամագլխում որոշակի



Նկար 1. Կոմենդա պայմանագիր Կոստանդ Զուղայեցու և Պտոմի որդի Սիմեոնի միջև, 1662 թ.
(լուսանկարը՝ Սեպուհ Ասլանյանի)
Աղբյուրը՝ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան

գումար՝ «էնարմալ» էր ներդնում, ստանում էր իրավական ավելի բարձր կարգավիճակ և հավակնում ընդհուպ շահույթի կեսին¹: Երկկողմանի կոմենդա անունով հայտնի պայմանագրի հենց այս տեսակն էր ուժի մեջ մտել Կոստանդ Ջուղայեցու ու Պտոլմի որդի Սիմեոնի միջև: Ապագա ջուղայեցի դպրապետի ներդրած գումարի չափը՝ 160 մառչիլ, հիշեցնում է իր օրագրական երկով հայտնի Զաքարիա Ագուլեցու՝ 150 մառչիլ եկամուտը, որը նա ստացել էր 1647 թ. իր առաջին առևտրական ճանապարհորդությունից որպես հայրական դրամագլխի մասնաբաժին²: Զաքարիա Ագուլեցու համաժամանակյա օրինակը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Կոստանդ Ջուղայեցին ևս իր առաջին քայլերն էր անում առևտրական գործունեություն թյան ասպարեզում:

Այս կոմենդա պայմանագրից շուրջ չորս տարի անց՝ 1666 թ. ապրիլի 25-ին, Վենետիկում գտնվող նույն Սիմեոնը գրում է կտակ, որի հայերեն բնօրինակը պահպանվել է այդ քաղաքի դիվանում՝ նրա գործունեությունն առնչվող գերազանցապես իտալերեն փաստաթղթերի մի հավաքածուում³: Ընդ որում, այդ վավերագրերի՝ *Avogaria di Comun* ֆոնդում գետեղված լինելը հուշում է, որ ժամանակին դրանք մաս են կազմել ինչ-ինչ դատավարական նյութերի, ինչը, փաստորեն, ապահովել է դրանց պահպանությունը ցայսօր: Իր կտակում առևտրական գործընկերներից մեկին՝ Դանիելի որդի Իսրայելին⁴, Սիմեոնը ճանաչում էր որպես իր վաթիլ⁵, այն է՝ իրավահաջորդ և ներկայացուցիչ. «Դանիելի որդի Իսրայելին ինձ վաթիլ լինի յետ մահուան իմոյ»: Կտակարարն Իսրայելին հանձնարարում էր մեկտեղել իր ամբողջ ունեցվածքը՝ դրամական միջոցներն ու զանազան վայրերից ստացվելիք ապրանքները, այդ թվում՝ «ապրանք, որ Իզմիրոյ գոյ, որ Կոս-

¹ Այս հարցի, ինչպես և՛ հայ վաճառականների շրջանում կոմենդայի գործածության մասին առնասարակ տե՛ս Herzig E., *The Armenian Merchants from New Julfa: A Study in Premodern Trade*, Ph.D. Dissertation, St. Antony's College, Oxford University, 1991, pp. 213-226, Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 122-136, Խաչիկյան Շ., *Նոր Ջուղայի հայ վաճառականությունը և նրա առևտրատնտեսական կապերը Ռուսաստանի հետ XVII-XVIII դարերում*, Երևան, 1988, էջ 121-139:

² Զաքարիա Ագուլեցի, *Օրագրութիւն*, Երևան, 1938, էջ 159: Հմմտ. տե՛ս նաև Հովհաննիսյան Ա., *Զաքարիա Ագուլեցին և իր ժամանակը*, հրատարակության պատրաստեց Վարուժան Պողոսյանը, Երևան, 2017, էջ 20-21:

³ Archivio di Stato di Venezia, Avogaria di Comun, busta 3949.

⁴ Դանիելի որդի Իսրայելին, որը հայտնի է Վենետիկում ծավալած առևտրական գործունեությամբ, կարելի է հանդիպել Վենետիկի պետական արխիվում պահպանված մի շարք փաստաթղթերում: Հետաքրքիր է, որ նա հանդես է գալիս նաև Վենետիկի Սուրբ Խաչ հայկական եկեղեցու ընծայամատյանում, ընդ որում՝ 2 անգամ. նախ՝ նա գովաբանվում է վանքին «Բ. պղնձե պատկեր. մեկն Փուշպակ, եւ միւսն Աստուածածնին» նվիրելու համար, իսկ ապա՝ նրա անունը հանդիպում է նաև 1673 թ. «մին արծաթե թաշտ՝ իւր չամչեկովն» ընծայած 7 ջուղայեցի վաճառականների շարքում (տե՛ս Տեր-Վարդանեան Գ., «Վենետիկի Հայոց Սուրբ Խաչ եկեղեցու Ընծայամատենը», *Էջմիածին*, 2013, Բ. ԺԱ. (նոյեմբեր), էջ 72, 75):

⁵ Վաթիլի մասին տե՛ս Herzig E., նշվ. աշխ., էջ 235-237:

տանդն կողորկե»։ Այն, որ Սիմեոնը նկատի ունեն հենց իր առևտրական գործակատար Կոստանդ Զուղայեցուն, հաստատվում է կտակում նրա անվան երկրորդ հիշատակությունից. «Բթ (բարաթ¹) Ըռամագի որդի Կոստանդին հետ ունիմ, որ Իզմիրէ իմ ընկեր է, բռ (2000) մառչիլ իմ է, էճ (700) մառչիլ Կոստանդին՝ իւրն է. մեր դարարն այնպէս է՝ Տէր Աստուած ինչ շահ տայ, ուէճ (1700) մառչիլի շահն Կոստանդին լինի, ու (1000) մառչիլի շահն ինձ՝ Սիմէօնիս»։

Սիմեոնի կտակի մեզ համար խիստ կարևոր այս մասը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել ներդրված կապիտալի փոփոխություն մասին կոմենդա պայմանագրի կնքմանը հաջորդած ժամանակահատվածում. չորս տարիների ընթացքում այն աճել էր շուրջ 73 տոկոսով՝ 1560 մառչիլից հասնելով 2700-ի։ Ընդհանուր դրամագլխի ավելացումից բացի՝ Կոստանդ Զուղայեցու ներդրած մասնաբաժնի աճը ևս ակնառու է. 160 մառչիլից հասնելով 700-ի՝ այն ապահովել էր 450 տոկոսանոց աճ։ Ավելորդ չէ նկատել, որ Սիմեոնը չի վարանել իր ունեցվածքից մաս հանել նաև հայոց հոգևոր հաստատություններին. «Մին իքմին տան սուրբ Երուսաղէմայ, ճ (100) մառչիլ՝ սուրբ Էջմիածնայ, ճ (100) մառչիլ ճ (100) մառչիլ մեր Վէնէտրոյ եկեղեցոյն շինելոյ համար, լ (30) մառչիլ՝ մեր Ըսպահանայ Զուղայոյ վանիցն, լ (30) մառչիլ՝ կանանց յանապատին, մեր Ըսպահանայ Զուղայոյ եկեղեցոյն՝ ի (20) մառչիլ»։

Սիմեոնի վերջին ցանկությունն արձանագրող այս փաստաթուղթը պահպանվել է նաև իտալերեն թարգմանություն՝ հաստատված նոտար Անջելո Մարիա Պիչչինոյի կողմից և թվագրված 1666 թ. մայիսի 5-ով¹։

Կոստանդ Զուղայեցու վաճառականական գործունեությունն արտացոլող մեկ այլ փաստաթուղթ կարելի է գտնել Վենետիկի պետական արխիվի հայերեն փաստաթղթերի Փոնդի առաջին թղթապանակում, որտեղ ի մի են բերված Ֆինանսական բովանդակություններ վավերագրեր՝ ի տարբերություն նույն Փոնդի՝ նամակագրական հավաքածուներ բովանդակող երկրորդ ու երրորդ թղթապանակների։ Խնդրո առարկա փաստաթուղթը, որը բաղկացած է չորս մեծադիր թերթերից, կազմել է Իսրայելը Սիմեոնի մահից հետո²։ Ընդ որում, գրառումներից մեկը՝ «6 ջուլնիոյ 1666 այ Վէնէցի ... յետ մահուան ողորմած հոգի Սիմոնին», ցույց է տալիս, որ նա մահացել էր նախքան 1666 թ. հունիսի 6-ը։ Փաստաթղթի թվակիր նշումները վերաբերում են միայն 1666 թվականին։ Բացառություն է նախավերջին թերթի վրա արված իտալերեն մի կարճ գրառում, որը վկայում է 1671 թ. հուլիսի 29-ին փաստաթուղթը վենետիկյան իշխանություններին հանձնելու մա-

¹ Archivio di Stato di Venezia, Avogaria di Comun, busta 3949.

² Archivio di Stato di Venezia, Documenti Armeni, busta 1.

սին¹: Առևտրական այս հաշվեթղթում արձանագրված են Իսրայելի՝ որպես Սիմեոնի վաքիլի գործունեությունն ու վերջինիս թողած զբաղական միջոցների ու ապրանքների հետագա շրջանառությունը: Սիմեոնի ունեցվածքի մեջ հիշատակվում է Կոստանդ Ջուղայեցու հետ նրա ունեցած համատեղ կապիտալը, որից նրա մասնաբաժինը՝ «Թամասկով սարմայ»-ն, 2000 մաուչիլ էր: Այս հիշատակությունից բացի՝ Կոստանդ Ջուղայեցին քանիցս հանդես է գալիս առևտրական այս հաշվեթղթում: Մի դեպքում Իզմիրում նա ստանում է 1060 մաուչիլ արժողությամբ «ղոմզ, բանաշմ, ֆստկին, օրդնարի բանամշ» տեսակների «չուխայ», որն ուղարկվել էր Վենետիկից «նավի Սան Ջուզեփուսին», մեկ այլ դեպքում՝ հանդես է գալիս որպես Իսրայելի կնքած փոխանցային մուրհակի կողմ («կամպի ամ զրկել Եզմիրն, որ Դէվաջին տայ պարօն Կոստանդն»): Հատկանշական է, որ «պարոն Կոստանդի» հետ գործակցող «Դէվաջին» Ջուղայեցի վաճառական Գրիգորի մականունն էր, որը, որպես առևտրական գործընկեր, հիշատակվում է նաև թե՛ Իսրայելին ուղղված Մինասի որդի Մաթոսի մի նամակում² և թե՛ Զաքարիա Ագուլեցու հայտնի երկում: Իր «Օրագրություն» էջերում ագուլեցի վաճառականը զայրույթով է պատմում «Հնդստան թէ Ֆոնգստան» մեծ հարստություն կուտակած Գրիգոր Դավաջիի սնանկացման ու մահվան և պարտատեր հայ վաճառականներին ձեռնունայն թողնելու մասին. «Դարցեալ, այս տարուս (1667 թվականին – Ս.Բ.) Իզմիր բինադար ոմն Ջուղեցի, անունն Գրիգոր, ավել անունն Դաւաջի, որ մեռաւ, դժոխոց բաժին էլաւ, մնաց այս սատակածիս վերայ բազրկանի ապրանք գճո (300000) մաուչիլ: Ոմն փող ին շախով տվել, ոմն ապրիչում կամ այլ ապրանք... Մեռաւ այս Գրիգորս, մնաց Քրիստոսի դադաստանին սեւ երես»³:

Մեկ տարի անց՝ 1667 թ., Կոստանդ Ջուղայեցին հիշատակվում է մի պարտամուրհակում⁴, որում նա Հակոբի որդի Հերամպետից պարտք է վերցնում 4000 թիմի կազմող գումար՝ ամսական 1,5 տոկոս տոկոսադրույքով, ընդ որում՝ 1500-ը՝ իր, իսկ 2500-ը՝ Մկրտչի որդի Սարգսի «կոնթէ», այսինքն՝ հաշվից:

«Ես՝ Ռամազի որդի Կոստանդս, պարտիմ Հակոբի որդի Հերամպետին, չոֆ հազար (4000) թիմի, որ կեսն կառի բո (2000) թիմի, յինֆ առի, որ ամսէն 6-ին (100) մին կես (1,5) շախ տամ ուր հասապովն, որ էստուր բոեն (2500) թիմին Մկրտչի որդի Սարգիսին կոնթէ ամ յինֆ առէ, որ թիվն ոնծզ (1667) յունվարի ե-ումն (5) մին հազար խինկ

¹ Փաստաթղթի այդ գրառումն ունի հետևյալ տեսքը՝ *Adi 29 luglio 1671, Presentato per d. [Dominus] Milchun de Egas in ossio* ^{ne} [osservazione] di ordine Magto [Magistrato] ad in st. [stanza] d. Israel de Daniel:

² Archivio di Stato di Venezia, Avogaria di Comun, busta 4033.

³ Զաքարիա Ագուլեցի, էջ 72:

⁴ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Զանազան նիւթերով գրութիւններ, Բոթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալածագրեր, վաճառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

հարիր (1500) թիմին իմ Կոստանդին կոնթէ յինք առի, որ թիվն ունի (1667) փետրվարի է-ումն (7) այ: Էս իմ Կոստանդին ձեռացայցիրս այ: Գիրքս այ ինն ղաբուլ:

Ես Մարտիրոսի որդի Մուրատխանս վկայ,

Ես Քալըցի Կիրակոսի որդի Թորոսս վկայ,

Ես Հերակետի որդի Հակոբս վկայ,

Ես Եգդարի որդի Ասկանդարս վկայ եմ»¹:

Այս պարտամուրհակը, որը հայ վաճառականական միջավայրում հայտնի էր սանադ կամ քամասուկ անունով², կնքվել է 1667 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին: Ինչ վերաբերում է թիմին, ապա փաստաթղթում նշվող դրամական այս միավորի մասին շուրջ երկու տասնամյակ անց հենց ինքը՝ Կոստանդ Ջուղայեցին, իր վաճառականական դասագրքի՝ Իզմիրին վերաբերող հատվածում պետք է գրեր. «Թէ՛ Իզմիր, թէ՛ Խոռմաց տան ամենայն տեղ, ղէրազ սվիլայ մառչիլն, բաբաթ-բաբաթ փող կայ, որ ա (1) բաբաթն ասլանլու մառչիլ այ, և ա (1) էլ կայ, որ զլոթայ կասեն, որ գ (3) զլոթէն բ (2) ասլանլու այ, և կայ, որ թլթ կասեն, որ գ (3) թլթն ա (1) ասլանլու այ, և կայ, որ ռուպ կասեն, որ գ (4) ռուպն ա (1) ասլանլու այ, կայ, որ թնկու կասեն, որ գ-ըն (6) ա (1) ասլանլու այ, կայ, որ թիմի կասեն, որ ժ-ըն (10) ա (1) ասլանլու այ»³: Իզմիրում շրջանառվող դրամական միավորների մասին տեղեկատվությունը Ղուկաս Վանանդեցու առևտրական ձեռնարկում ունի հետևյալ պատկերը. «Ասլանլուն 110 ըստակ է, 3 թուլթ, 4 ռուբ, 6 թնկըր, 10 թիմին»⁴: Այս տվյալների համադրումը թույլ է տալիս փաստել, որ Օսմանյան կայսրության դրամական համակարգի կենտրոնական միավորը՝ արծաթե ակչեն կամ սպիտակ-ստակը, որով ներկայացվում էին հարկատեսակների չափերը նահանգային օրենսգրքերում⁵, հավասար էր թիմի 1/11 մասին: Հետևաբար՝ Հերամպետից Կոստանդ Ջուղայեցու վերցրած պարտքը հասնում էր 44000 ակչեի:

Կոստանդ Ջուղայեցու ու մեզ արդեն ծանոթ Պտոմի որդի Սիմեոնի առևտրական գործակցություն վրա նոր լույս է սփռում Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվանում պահվող մի փաստաթուղթ, որը կազմվել է «Իսպահան Ջուղայ ի թիվ ունի (1672) ապրիլի ամսոյ տասնևութն»⁶: Վավերագրի կազմողները՝ խոջա Հայկազի կին Սափուռը և նրա որդիներ Էլիազն ու Նազարը, հաստատում են, որ «Իսպահան Ջուղայ յինք առինք

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Herzig E., նշվ. աշխ., էջ 240-243:

³ Տե՛ս այս գրքում, էջ 141-142:

⁴ Ղուկաս Վանանդեցի, Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի, Ամստերդամ, 1699, էջ 26:

⁵ Pamuk S., *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000, pp. 67-68.

⁶ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Ձանագանցի նիսիքով գրութիւններ, Բոթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալածագրեր, վաճառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

Ռամազի որդի Կոստանդինը երկու հարիւր երեսուն վեց թուման, որ թէ՛ մեր, թէ՛ Սիմոնին, թէ՛ Իսրէլին ջանիպնդան էլ յախ թալապ խսէպ չմնաց Կոստանդին խետ»։ Փաստորեն, Սիմեոնի հետ կնքած կոմենդա պայմանագրից ուղիղ 10 տարի անց՝ 1672 թ., Կոստանդը վերադարձել էր Նոր Զուղա և իր առևտրական գործունեությունը արդյունքներն էր ամփոփում իրեն վարկավորած վաճառականների իրավահաջորդների հետ՝ տալով նրանց ներդրված դրամագլուխն ու շահաբաժինը։ Խոջա Հայկազի կինն ու որդիները, որոնք, իրենց առևտրական գործակատար Կոստանդից ստանալով 236 թուման, այլևս ոչ մի պահանջ չունեին նրանից, իրենց կազմած փաստաթղթում ներկայացրել են նաև այս առևտրական գործակցության նախապատմությունը. «Պատճառ գրոյս այս է, որ թիվ ողզ-ումն (1647) խօջայ Հայկազն Պտումի որդի Սիմոնին սարմայեայ էր տուէլ երկու հարիւր տասն թուման, գնացէլ էր բազրկանութիւն, յետոյ էս փողէս թիվ ուժոգ-ումն (1664) Ալիկօնայ տուէլ էր Ռամազի որդի Կոստանդին սարմայեայ երկու հազար մառչիլ, Սիմոնն իւր անմանովն ընկերագիր էր յինք առէլ Կոստանդին»։

Հատկանշական է, որ ընդամենը մի քանի ամիս առաջ Սափուռն ու նրա որդիները Կոստանդին նշանակել էին իրենց վաքիլ՝ նրա իրավագործությունը թողնելով խոջա Հայկազի ապրանքների ու դրամական միջոցների հավաքման գործը։ Փաստաթուղթը տեղ-տեղ վնասված է, դժվար են թեոնելի, ընդ որում՝ վնասված է նաև վավերագրի կազմության ժամանակն արձանագրող մասը.

Պատճառ գրոյս այս է, որ մեք ներոյ գրեալ ջումիաքս, վկայ եմք, որ [...] բնթ (210) թուման սարմայեայ էր տուէլ Պտումի որդի գոռաք Սիմոնի[...] ցել էր Վանատկումն մեռել, խօջայ Հայկազն ինչ ունէր՝ թէ՛ տուն, թէ՛ ապրա[...] ընկերանիք, ողջ սօն էր արարել իւր կողակից Սափուռն։ Ես՝ խօջայ Հայկազի կողակից Սափուռն, մեք խօջայ Հայկազի որդիք էլիազս և նազարս, մեզ վաքիլ արարինք Ռամազի որդի Կոստանդն, որ տեղ որ կամ ում խետ որ մեր ընկեր Պտումի որդի Սիմոնին ապրանք նրնի՝ թէ՛ նաղդ և թէ՛ վէն, ողջ խասանի Ռամազի որդի Կոստանդն, որ Կոստանդին խասածն մեզ՝ վերոյ գրեալ Սափուռնիս, էլիազիս և նազարիս [է] խասել, մեզ դաբոյ այ, յարգայ էստի յառաջ կամ յետնէ ում որ տուած ն[...] կամ տան, մեզ դաբոյ չէ, որ մեր վաքիլն Կոստանդն այ, որ Սիմոնին ընկերա[...] տվինք Կոստանդն։ Գրուեցաւ ի Սպահան Զուղայ ի թիվն ունիս (1672) [...] ¹։

Նույն՝ 1672 թ. Հայկազի որդիներ էլիազն ու Նազարը ևս մի փաստաթուղթ են կազմում ու հանձնում Կոստանդին՝ հավաստելով վերջինիս սեփականությունը նկատմամբ իրենց իրավունքների բացակայությունը²։ Նախ՝ էլիազն ու Նազարն արձանագրում են, որ «էն տունն, որ Թարվէզ առէլ էր Կոստանդն, ինքն իւր անման տուն էր առէլ իւր խմար, էն տա-

¹ Տե՛ս նույն տեղում։

² Տե՛ս նույն տեղում։

նումն մեք յախ թալապ չունենք, որ, էն տունն Կոստանդին այ, ինքն լէվ գիտե՝ իւր տունն կուզե ծախե, կուզե պախե»։ Թաւրիզում տուն գնելուց բացի՝ Կոստանդը «Իգու (23000) դիան» պարտքով գումար էր տվել «Սարգսէ որդի Սողոմոնին», ինչում ևս էլիագն ու Նազարը ոչ մի մասնաբաժին չունեին, քանի որ մինչ այդ «մեր ռասաթն մեք Կոստանդէն յինք առինք»։ Ըստ խոջա Հայկազի որդիների հավաստման՝ իրենք իրավունքներ ունեին միայն Կոստանդի հետ համատեղ գնված գրքերի նկատմամբ. «Թ (9) Թուման, որ գրքէրին վրայ փող ունինք, էս Թ (9) Թումանիս գ (6) Թումանն ինձ՝ էլիագիս, Նազարիս այ, գ (3) Թումանն՝ Կոստանդին այ, գրքէրն մեր տան այ, որ է լ (30) Աստուածաշունչ, լ (30) Նոր կտակարան, ը (8) Բնաբան, ճ (100) Պատմագիրք, ձգ (84) Ովասափի, է (7) Աղվեսագիրք, էս գրքէրս ոխն մեր տան այ»։ Այս խիստ հետաքրքրական վկայութեան համաձայն՝ Կոստանդը ներգրավված է եղել հայ հնատիպ գրքի վաճառքի շուկայում և եվրոպայից Նոր Զուղա տեղափոխել մեծ քանակութեամբ՝ 259 միավոր գրականութիւն։ Տպավորիչ է նաև գրքերի ընդհանուր արժեքը՝ 9 Թուման, որից 6 Թումանը վճարել էին էլիագն ու Նազարը, իսկ 3 Թումանը՝ Կոստանդը։ Ըստ այդմ էլ՝ «էստուր Թէ չախ, Թէ մայեայ երաց մին Կոստանդին այ», այսինքն՝ այդ գրքերի վաճառքից ստացված շահույթի մեկ երրորդ մասը պատկանում էր Կոստանդին, իսկ մնացածը՝ խոջա Հայկազի որդիներին։ Իսկ եվրոպայում տպագրված հայերեն ո՞ր գրքերն էր Նոր Զուղա բերել Կոստանդ Զուղայեցին վաճառքի հանելու նպատակով։ Վավերագրում յուրաքանչյուր գրքի համար արված անվանական ցուցումները օգնում են ստանալ հետևյալ պատկերը՝

«Աստուածաշունչ» = Աստուածաշունչ հնոց եւ նորոց կտակարանաց ներ պարունակող շարակարգութեամբ նախնեացն մերոց եւ ճշմարտասիրաց թարգմանչաց, Ամստերդամ, տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1666, 834 էջ – 30 օրինակ,

«Նոր կտակարան» - Նոր կտակարան, Ամստերդամ, տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1668, 934 էջ (30 օրինակ),

«Պատմագիրք» - Գիրք պատմութեանց շարադրեալ վարդապետին Առաքելոյ Դավրէժացւոյ, Ամստերդամ, տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1669, 650 էջ (100 օրինակ),

«Աղվեսագիրք» - Գիրք աշխարհաց եւ առասպելաբանութեանց, որ է Աղուէսագիրք, Ամստերդամ, տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1668, 312 էջ (7 օրինակ),

«Ովասափի» - Տոմարաց գիրք Հայոց, Հռոմայեցւոց և Պարզատօմար ընդ որոց և Տաղ Յովասափու, Ամստերդամ, տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1668, 296 էջ (84 օրինակ),

«Բնաբան» - անհայտ (8 օրինակ)։

Այս ցանկն ուսումնասիրելիս անմիջապես աչքի է զարնում այն հանգամանքը, որ բոլոր գրքերը լույս են տեսել Ամստերդամում գործող Ոսկանյան տպարանում 1666-1669 թթ.: Դժվարություններ է հարուցում միայն «բնաբան» անունով հիշատակվող գրքի նույնականացումը, թեև սխալ էի լինի ենթադրել, որ այս դեպքում ևս խոսքը Ամստերդամի հայկական տպարանում լույս տեսած հրատարակություններից մեկի մասին է: Փաստորեն, Կոստանդ Ջուղայեցին ներգրավված է եղել հայ հնատիպ գրքի շրջանառության գործում և 1669-1672 թթ. ընկած ժամանակամիջոցում Ամստերդամի հայկական տպարանից Նոր Ջուղա է տեղափոխել 259 օրինակ հայերեն գիրք:

1672 թվականից մեզ հասած այս փաստաթղթերով սպառվում է Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական գործունեության մասին պատմող մեզ հայտնի աղբյուրների շարքը: 3 տարի անց՝ 1675 թ., Մարտինոս «Արհեստ համարողութեան» գրքի հրատարակությունը, որի հեղինակային պատկանելության հարցը, ինչպես կտեսնենք, լուծվում է հօգուտ Կոստանդ Ջուղայեցու, ստիպում է մտածել, որ վերջինս կա՛մ փոխել էր իր գործունեության ուղղվածությունը՝ վաճառականական գործունեությունից անցում կատարելով վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերի շարադրանքի, կա՛մ գոնե համատեղում էր երկուսն էլ: Անկախ դրանից՝ ակնհայտ է մի բան. վաճառականական երկի շարադրանքով Կոստանդ Ջուղայեցու գործունեության մեջ բացվում է նոր էջ:

Հայ վաճառականներին հասցեագրված գրականության ստեղծմանը շուտով ավելանում են Ջուղայեցի երիտասարդների համար նախատեսված առևտրական դասընթացները, որոնցով ամբողջանում է Կոստանդ Ջուղայեցու տպավորիչ գործունեությունը հայ վաճառականական կրթության ասպարեզում: Այդ դասընթացները, որոնք անցկացվում էին Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում, հնարավորություն էին տալիս յուրացնելու վաճառականին անհրաժեշտ գիտելիքի պաշարը, ուստի մեծ պահանջարկ էին վայելում առևտրական գործի մեջ մտնել պատրաստվող երիտասարդների միջավայրում: Կոստանդ Ջուղայեցու գործունեության նոր ուղղության տեսանկյունից խիստ արժեքավոր է նրա «Հարցմունք և պատասխանի» խորագրով երկի՝ Օքսֆորդի Բողիկյան գրադարանում պահվող 1685 թ. ընդօրինակության հիշատակարանը, որում նա բնորոշվում է որպես «գպրապետ և ուսուցիչ մանկանց երից հարիւրից արհեստից համարողականաց, ռադամի և տումարի նորավարժից մանկանցն ուսումնասիրաց»¹: Այս տեղեկությունն օգնում է պատկերացում կազմել նրա դասավանդած առարկաների մասին: Այսպես՝ նա դասավանդել է համարողական արհեստ՝ թվաբանություն, ինչը նույնանում է մեզ արդեն ծանոթ գրքի վերնագրի հետ՝ «Արհեստ համարողութեան»: «Ռադամ» անվամբ հի-

¹ Օքսֆորդի Բողիկյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 10ա (ընդգծումը մերն է - Ս.Բ.):

շատակվող մյուս դասընթացի նպատակը պետք է համարել առևտրական հաշվարկներ կատարելու հմտությունների զարգացումը: Այդ դասընթացը ևս հիշեցնում է Կոստանդ Ջուղայեցու երկերից մեկի խորագիրը՝ «Դռներն ուղղամի՛ն»: Եվ վերջապես, ինչպես կարելի է հասկանալ հիշատակարանից, Կոստանդի դասընթացները ներառել են նաև տոմարագիտական գիտելիքներ: Նույն այս հիշատակարանը Կոստանդ Ջուղայեցու ուսուցչական գործունեության մեջ մեծ դեր է վերապահում Նոր Ջուղայի հոգևոր առաջնորդ Ստեփանոս Ջուղայեցուն, քանի որ նա դարձել էր «գլխավոր և ուսուցիչ» հենց վերջինիս՝ «գերերջանիկ վարդապետին տեսնո՞ւն Ստեփաննոսի արհիեպիսկոպոսի հրամանաւն»¹:

Սուրբ Ամենափրկիչ վանքում Կոստանդ Ջուղայեցու գործունեության վրա լույս է սփռում նաև Ստեփաննոս Ջուղայեցուց մեզ հասած մի փաստաթուղթ, որը նա գրել է 1696 թ.՝ հավանաբար Ամենայն հայոց կաթողիկոսի աթոռն զբաղեցնելու համար Նոր Ջուղայից հեռանալուն պես.

«Պատեառ գրոյս այս է, որ թիւն ոնլը (1683) ամին առաջնորդութամբ իմ՝ Ստեփաննոս վարդապետիս, Ռամագի որդի Կոստանդն եկն ի սպասաւորութիւն սուրբ Ամենափրկչի վանացս և ինքն ընդ իւրն ունէր քառասուն և հինգ թուման փող իւր հալալ աշխատանքէն և ի գալն իւրում ի սուրբ ուխտս ես՝ Ստեփաննոս վարդապետս, տանս ամենայն եկն և ելն թէ՛ նաղտ փող, թէ՛ եղեալ վէջն և թէ՛ եկեղեցեայց խալչին ջանիպէ ինչ որ փող եկել էր Կոստանդին ձեռն, ես՝ Ստեփաննոս վարդապետս, շաբաթէշաբաթ հասապն կու տեսնէի, աւել պակասն կու իմանայի մինչև իմ՝ էջմիածին գնալէ օրս ամենայնին հասապն ողջ տեսայ՝ թէ՛ նաղտի, թէ՛ վէջի, որ էլ հասապ բաղի շմնաց Կոստանդին հետ և իւր եղեալ քառասուն հինգ թումանին ինքն լաւ գիտէ իւր փողն, թէ իմ Ստեփաննոս վարդապետիս կողմանէ և թէ՛ վանացս Կոստանդին հետ այլ հասապ չկայ: Գրեցաւ ի թովն ոնլսն (1696)»²:

Փաստորեն, Կոստանդ Ջուղայեցին անցել է «ի սպասաւորութիւն սուրբ Ամենափրկչի վանացս» 1683 թ.՝ իր հետ բերելով 45 թումանի հասնող գումար: Փաստաթղթի կազմության նպատակը հավաստելն է, որ այդ գումարը Կոստանդի սեփականությունն է, որը նա վաստակել է «իւր հալալ աշխատանքէն»: Եթե «սպասաւորութիւն» բառի ներքո Ստեփաննոս Ջուղայեցին նկատի է ունեցել Կոստանդի ուսուցչական գործունեությունը, ապա դրա սկիզբը պետք է համարել 1683 թվականը:

Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի ղարտոցում անցկացվող դասընթացները Կոստանդ Ջուղայեցուն բերեցին մեծ ճանաչում ու համբավ, և նրա անունը սկսեց տեղ գտնել Նոր Ջուղայում ընդօրինակվող ձեռագրերի հիշատակարաններում: Ժամանակագրական առումով ղարտոցից առաջինը գրել է նրա որդին՝ Ալեքսանդր Ջուղայեցին: Խնդրո առարկա հիշատակարանը, որում գրիչ Հակոբ քահանան խնդրում է հիշել ձեռագիրը ստացող Ալեք-

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Ձանագան նիւթերով գրութիւններ, Բղթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալածագրեր, վանառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

սանդը վարդապետին և նրա ծնողներին, պահպանվել է Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի թիվ 12 ձեռագրում. «Զատացող սորա Աղէքսանդր վարդապետն յիշեցէք ի Քրիստոս եւ զհոգեւոր հայրն իւր եւ զբազմերջանիկ վարդապետն զՏէր Դաւիթ արքեպիսկոպոսն եւ զմարմնաւոր ծնողսն զԿոստանդ միայնակեացն, որ է վարդապետ եւ ուսուցիչ ԲՃ և Ծ (250) մանկանց, այսինքն դպրապետ եւ զմայրն իւր զԶեդեբեայ, որ մանկական տիօք փոխեցաւ ի Քրիստոս: Ի թվին ՌՃԼ Դ (1685) գրվեցաւ»¹: «Դպրապետ» Կոստանդի անունը վկայված է նաև Արիստակես ու Աստվածատուր գրիչների՝ Նոր Զուղայում համապատասխանաբար 1687 թ. և 1699 թ. ընդօրինակած ձեռագրերի հիշատակարաններում: Եթե Արիստակեսը բավարարվում է՝ խնդրելով հարգել «մահադասի Կոստանդեայ մանկավարժի եւ դպրապետի» հիշատակը², ապա Աստվածատուրն ամենայն բժախնդրությամբ թվարկում է Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի շուրջը համախմբված մոտ 40 անձանց անուններ՝ միաբաններ, քահանաներ, սպասարկու անձնակազմ և այլն, որոնք բոլորը «հավաքեալ կան յայսմ համալսարանիս՝ ի վանս, որ կոչի Սուրբ Ամենափրկիչ Նորս Զուղայու, ի Շօշ քաղաքիս»: Հոգեւոր գործիչների մանրամասն թվարկումից հետո գրիչը չի մոռանում հիշատակել թե՛ տնտես Սարգսին ու «հասակաւն Բ (2) կանգուն» դռնապան Առաքելին և թե՛ դպրապետ Կոստանդին³:

Կոստանդ Զուղայեցու վայելած բարձր հեղինակության մասին է խոսում այն փաստը, որ Ամենայն հայոց կաթողիկոսի աթոռի համար մղված պայքարի շրջանում՝ 1697 թ. փետրվարի 28-ին, Երևանում գրած իր կոնդակը Ստեփանոս Զուղայեցին, Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի բարձրաստիճան հոգեւորականներից բացի, հասցեագրել է նաև Կոստանդ Զուղայեցուն⁴: 1696 թ. նոյեմբերին Էջմիածնում Մինաս Ամդեցու ձեռքով կաթողիկոս օծվելուց հետո Ստեփանոս Զուղայեցին ստիպված էր բախվել իր հակառակորդ Նահապետ Եդեսացու հոռի կողմնակցությանը: 10000 թումանի հասնող հսկայական կաշառքի դիմաց վերջինս ձեռք է բերում Ամենայն հայոց կաթողիկոսի աթոռին վերահաստատվելու շահական հրովարտակ, ինչից հետո Ստեփանոս Զուղայեցին ոչ միայն աթոռանիկ է արվում ու

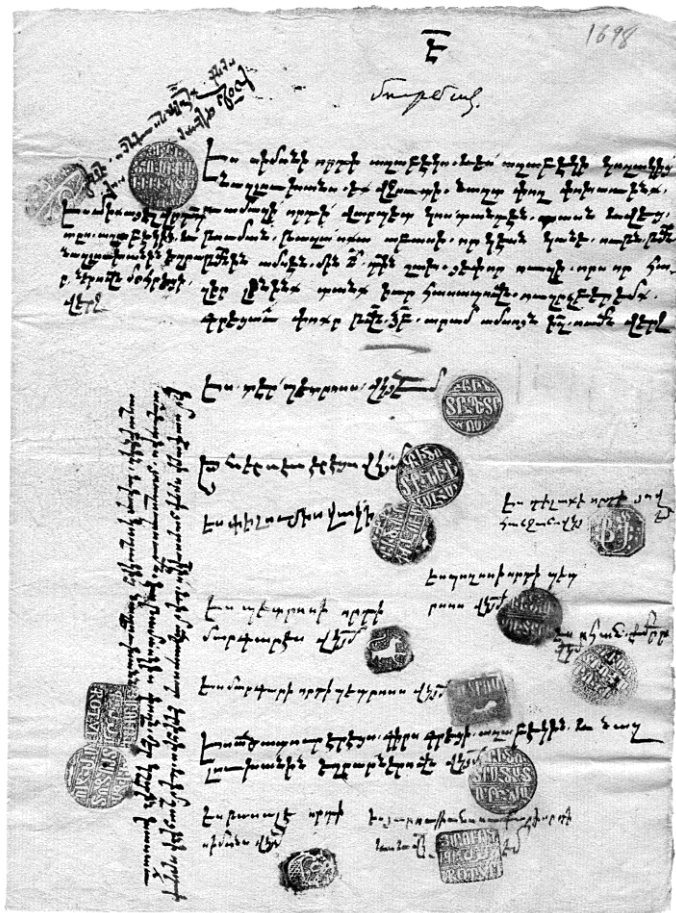
¹ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 12, ք. 221բ: Ձեռագրի ընդօրինակությունն ավարտվել է հաջորդ տարի՝ 1686 թվականին, ինչպես երևում է վերջին հիշատակարանից (նույն տեղում, ք. 512ա): Ձեռագրի մասին տե՛ս Զուղակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, Բ. Ա., էջ 750-752:

² Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 682, ք. 13ա: Տե՛ս նաև Զուղակ ձեռագրաց Նոր-Զուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի, Բ. Բ., խմբագրութեամբ Օ. Եգանեանի, Վիեննա, 1972, էջ 152:

³ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 593, ք. 263բ-265բ: Տե՛ս նաև Զուղակ ձեռագրաց Նոր-Զուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի, Բ. Բ., էջ 72-75:

⁴ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Ստացւած եւ առաքւած գրութիւններ, Էջմիածնի կոնդակներ, վավ. 18: Այս փաստաթուղթը հիշատակել է միայն Լևոն Մինասյանը (տե՛ս Մինասեան Լ., Սպահանի հայոց թեմի առաջնորդները, 1606-1996, Նոր Զուղա, 1996, էջ 51, 151):

բանտարկվում, այլև նրա վրա դրվում է 1000 թուման տուգանք¹: Հենց այս շրջանում էլ Ջուղայեցի հոգևորականը գրել է վերոհիշյալ կոնդակն ու այն հասցեագրել Մովսես ու Դավիթ վարդապետներին և «Առամագի որդի վարպետ Կոստանդին»: Խնդրելով հավաքել 1000 թուման գումար՝ Ստեփանոս Ջուղայեցին տալիս է անհրաժեշտ ցուցումները, իսկ այն դեպքում, երբ «ն (1000) թումանն թամամէ ոչ», թույլատրում է վաճառել իր ողջ ունեցվածքը:



Նկար 2. Պարտամուրհակ Կոստանդ Ջուղայեցու
և Սիմոնի որդի Աղաբեկի ու վերջինիս կնոջ՝
Նազուխանի միջև, 1698 թ.
(լուսանկարը՝ Թովմա Գալստանյանի)
Աղբյուրը՝ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան

¹ Հովհաննիսյան Ա., Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք երկրորդ, Երևան, 1959, էջ 300-302:

Նույն՝ 1697 թվականին «Սուրբ Ամենափրկչի վանացս միաբանք» Ալեքսանդր, Միքայել, Մովսես և Դավիթ վարդապետները 500 թուման պարտք են վերցնում Փանոսի որդի խոջա Մինասից: Ընդ որում, ի դեմս խոջա Մինասի՝ գործ ունենք Նոր Զուղայի 3 ամենաազդեցիկ ընտանիքներից մեկի՝ Մինասյանների նաճապետի հետ: Հատկանշական է, որ այս պարտամուրհակի ներքևում կարդում ենք. «Ես՝ վարպետ [...] տանդս վարդ[...] ետաց եղրարովն վկայ եմ»¹: Թեև փաստաթղթի այդ հատվածը որոշ չափով վնասված է, այնուհանդերձ կասկածից դուրս է, որ խոսքը վերաբերում է մեզ ծանոթ Կոստանդին, որը 1680-1690-ական թթ. հաճախ է հիշատակվում վարպետ պատվանունով:

1698 թ. առևտրական դպրապետի համբավ ունեցող Կոստանդի անունը դարձյալ շրջանառվում է պարտամուրհակներից մեկում: «Փոքր թիվն ճբ (82) արամ ամսոյն իզ (26)-ումն», այսինքն՝ 1698 թվականի հունվարի 10-ին Սիմոնի որդի Աղաբեկը և Աղաբեկի կին Նազլուխանը Կոստանդ Զուղայեցուց ստանում են 16 թուման գումար դրամական փոխառությոն: Պարտքը տրամադրվում էր «թումանին ամսէն մին 6 (100) դիան շախ» տալու պայմանով, այսինքն՝ ամսական 1 % տոկոսադրույքով: Պարտապանները պարտավորվում են գումարը վերադարձնել այն ժամանակ, «յեփ որ ուզի» Կոստանդ Զուղայեցին²: Սրանով եզրափակվում է Զուղայեցի վաճառական-հեղինակին հիշատակող առևտրատնտեսական բովանդակությամբ վավերագրերի՝ մեզ հայտնի շարքը, որը, անշուշտ, դեռ կարող է համալրվել հատկապես Նոր Զուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքում կատարվելիք արխիվային նորանոր հետազոտությունների արդյունքում:

Կոստանդ Զուղայեցին մահացել է 1702 թ.: Նոր Զուղայի գերեզմանատանը մինչ օրս պահպանված նրա տապանաքարին կարելի է կարդալ. «Տապանս է միայնակաց դպրապետ Կոստանդին, որ փոխեցաւ առ ի Ք(րիստո)ս թվ(ին) ՌՃԾԱ (1702)»³:

Բ. Կոստանդ Զուղայեցու ձեռագիր ու տպագիր երկերը

Կոստանդ Զուղայեցու մատենագրական ժառանգության վերաբերյալ առկա պատկերացումները նույնքան աղոտ են և կարոտ համակողմանի քննարկման, ինչպես նրա գործունեության դեպքում էր: Թեև Կոստանդ Զուղայեցու ձեռնարկներից մեկը՝ «Աշխարհաժողովը», պարբերաբար հիշատակվել է հայ վաճառականության պատմությանը նվիրված հետազոտու-

¹ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դիվան, Զանգան նիւթերով գրութիւններ, թղթապանակ 5, առևտրական գրութիւններ, կալւածագրեր, վաճառագրեր վարդապետական կնիքներով, 1643-1699 (առանց համարակալման):

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Մինասեան Լ., Նոր Զուղայի գերեզմանատունը, էջ 40:

թյուններում, այնուհանդերձ առաջ եկած որոշակի հետաքրքրությունը բավարարվել է միայն զուտ նկարագրական տեղեկատվությամբ, որն էլ անցել է գրքից գիրք: Դա, մասնավորապես, հանգում է հետևյալին. Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում առևտրական դասընթացներ վարած Կոստանդ Զուղայեցին 1680-ական թթ. շարադրել է վաճառականական դասագիրք՝ «Աշխարհաժողով» անունով: Բազմիցս ընդգծվել է, որ հեղինակը հարուստ տվյալներ է ներկայացրել տարբեր երկրների չափի ու կշռի համակարգերի, դրամական միավորների մասին՝ կարևոր տեղեկություններ հայտնելով նաև զանազան ապրանքների շուկաների վերաբերյալ¹: Հպանցիկ ծանոթության շրջանակները չգերազանցող այս նկարագրությունը թույլ չի տվել գոնե քիչ թե շատ ամբողջական պատկերացում կազմելու առևտրական այս ձեռնարկի բովանդակության մասին, իսկ բնագրի անտիպ լինելու հանգամանքը զգալիորեն խոչընդոտել է նրա պարունակած հարուստ տեղեկությունների օգտագործմանը²: Ինչ վերաբերում է Կոստանդ Զուղայեցու երկրորդ՝ «Դռներն ուղամին» երկին, ապա այն ևս պատշաճ ուշադրության չի արժանացել: Ասվածը հավաստելու համար բավական է նկատել, որ այն անգամ չի տարանջատվել «Աշխարհաժողով»-ից և դիտարկվել է որպես առևտրական միևնույն դասագրքի մաս: Կոստանդ Զուղայեցու մատենագրական ժառանգությունն ամբողջացնող «Արհեստ համարողութեան» երկն էլ միշտ չէ, որ ներառվել է ջուղայեցի այս հեղինակի աշխատությունների ցանկում: Արդյունքում՝ Կոստանդ Զուղայեցին բոլոր իրավունքներն ունի հավանելու 17-րդ դարի հանրապետի անտեսված ու մոռացված հայ հեղինակներից մեկի կոչմանը:

¹ Կոստանդ Զուղայեցու ու նրա «Աշխարհաժողով»-ի հպանցիկ նկարագրություններից տե՛ս, օրինակ, **Տեր-Թովհաննես Թ.**, *Պատմություն Նոր Զուղայու որ յԱսպահան*, հ. Ա., Նոր Զուղա, 1880, էջ 159-160, հ. Բ., Նոր Զուղա, 1881, էջ 253-254, **Բաբուրդեան Վ.**, *Համաշխարհային առևտուրը եւ իրանահայությունը 17-րդ դարում*, Թեհրան, 1996, էջ 55-56, **Մինասեան Լ.**, *Սպահանի հայոց թեմի առաջնորդները*, էջ 149-151, Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 136-137, Hovhannisyan S., “Examination of Armenian Trade Capital (16th-18th centuries) in Light of Fernand Braudel’s Civilization Theory”, *Armenian Review*, vol. 54, no. 3-4 (spring-summer), 2014, pp. 52-53 ևն: Ակնհայտորեն օգտվելով Լ. Խաչիկյանի նշանավոր հոդվածներում (Khachikian L., “The Ledger of the Merchant Hovhannes Joughayetsi”, *Journal of the Asiatic Society*, vol. 8, no. 3, 1966, p. 178, idem, “Le registre d’un marchand arménien en Perse, en Inde et au Tibet (1682-1693)”, *Annales: Économies, sociétés, civilisations*, 22e année, no. 2 (mars-avril), 1967, p. 266) բերված տեղեկությունից՝ Կոստանդ Զուղայեցու երկը հպանցիկ հիշատակել է նաև դանիացի նշանավոր պատմաբան Նիլս Սթենսգարն իր դասական հետազոտության մեջ՝ Steensgaard N., *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*, Chicago-London, 1974, p. 23, n. 4:

² «Աշխարհաժողով» առևտրական ձեռնարկի միակ հրատարակված փոքրածավալ հատվածը տե՛ս **Փափազյան Վ.**, «Կոստանդ Զուղայեցու «Աշխարհաժողով»» Հալեպ-Թավրիզ մայրուղուն վերաբերող հատվածը», *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 1985, ք. 6, էջ 80-85, նույնի, *Հայաստանի առևտրական ուղիները միջազգային առևտրի ոլորտում XVI-XVII դարերում*, Երևան, 1990, էջ 160-163:

Հաշվի առնելով վերը նշվածը՝ կարելի է եզրակացնել նաև, որ Վահան Փափազյանի՝ 1985 թ. արված այն դիպուկ դիտարկումը, թե 17-18-րդ դդ. Հայ վաճառականների գործունեության վերաբերյալ աղբյուրագիտական «Հսկայական նյութը փաստորեն կուսական վիճակում էր գտնվում»¹, շարունակում է կիրառելի մնալ Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական ձեռնարկ-դասագրքերի վերաբերյալ:

Կոստանդ Ջուղայեցու մատենագրական ժառանգությունը նպատակահարմար է տրոհել տպագիր և ձեռագիր մասերի: Ընդ որում, ձեռագիր աշխատություններն ունեն քանակական առավելություն, քանի որ նրա հեղինակած երկերից ցայսօր հրատարակվել է միայն մեկը: Խոսքը վերաբերում է «Արհեստ համարողութեան» գրքին, որը տպագրվել է Մարսելում՝ Ոսկան Երևանցու տպարանում, 1675 թվականին «ի վայելումն Հանուրց Հայկազունեաց վաճառականաց»²: Այս երկն առևտրական թվաբանության ամփոփ ձեռնարկ է, որում Հայ վաճառականները կարող էին գտնել առևտրական գործունեության համար անհրաժեշտ թվաբանական գիտելիքների ողջ պաշարը: Գրքում մաթեմատիկական սահմանումները մղվել են հետին պլան՝ իրենց տեղը զիջելով պարզեցված ձևակերպումներին, իսկ մաթեմատիկական տերմինաբանությունը մնացել է առևտրական բառապաշարի ստվերի ներքո: Տեղին է հիշել այս գիրքը «խոշոր նորություն» բնորոշած Լեոյի պատկերավոր նկարագրությունը. «Հայ մամուլն առաջին անգամ էր տալիս այսպիսի գործնական հրապարակություններ, որոնց արժեքը հասկանալի է ըստ ինքյան... Վաճառականության պահանջներն էին շարունակում ազդել այս փոքրիկ հրատարակությունների թե՛ բովանդակության և թե՛ լեզվի վրա: Դրանք փոքրագիր գրքուկներ էին՝ հարմար ծոցում կամ գրպանում պահելու համար, և նրանց վրա էլ հատկապես նշանակվում էր, թե վաճառականների համար են տպված»³: Իսկապես, այս գիրքը, որը լիովին արժանի է Հայկական վաճառականական տպագիր գրականության առաջնեկի կոչմանը, մտահղացվել ու հրատարակվել է մի նպատակով՝ «որպէսզի սովաւ վարժեցեալք (Հայ վաճառականները – Ս.Բ.) կարիցեն դիւրապէս պարապիլ ի գործս իւրեանց»⁴, այսինքն՝ հեշտությամբ զբաղվեն առևտրական գործունեությամբ:

«Առաջաբանութիւն գրգոյս» խորագրի ներքո բերված ներածական խոսքում հեղինակը հարկ է համարել ընդգծել, որ գիրքը շարադրված է «աշխարհականաւ ոճիւ», այն է՝ դեռևս ձևավորվող աշխարհաբար հայերե-

¹ Փափազյան Վ., «Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողովի» Հալեպ-Թավրիզ մայրուղուն վերաբերող հատվածը», էջ 80:

² Արհեստ համարողութեան ամբողջ եւ կատարեալ, Մարսել, 1675, էջ 145:

³ Լեո, Հայոց պատմություն, երրորդ հ., գիրք առաջին, «Երկերի ժողովածու», երրորդ հ., Երևան, 1969, էջ 450:

⁴ Արհեստ համարողութեան, առաջաբանութիւն գրգոյս (առանց էջահամարի):

նով, կամ, ինչպես այժմ ընդունված է ասել մասնագիտական գրականութ-
թյան մեջ, վաղ աշխարհաբարով: Ինչպես ցույց է տալիս գրքի լեզվաբա-
նական ուսումնասիրությունը, «երկուստ զուտ գրաբարյան ձեւերը փոքրա-
մասնություն են կազմում, տիրապետող են ժողովրդախոսակցական եւ
բարբառային լեզվական երեւույթները, իշխում է նոր գրական լեզվի քե-
րականական հիմքը»¹: Գրաբար են շարագրված միայն գրքի առաջաբանն
ու հիշատակարանը: Այսպիսով՝ «Արհեստ համարողութեան»-ը իրավամբ
համարվում է առաջին աշխարհաբար գիրքը հայ գրատպության պատմու-
թյան մեջ:

Այս առևտրական երկի լեզվական նկարագրի հարցը սերտորեն շաղ-
կապված է այն սուր քննարկումների հետ, որոնք ծավալվել են գրքի հեղի-
նակային պատկանելության շուրջ: Խնդիրն այն է, որ աշխատությունը
տպագրվել է առանց հեղինակի անվան հիշատակման, իսկ գրքում հանդի-
պող մի քանի ցուցումներն էլ շփոթության տեղիք են տվել: Այսպես՝ երկի
տիտղոսաթերթին կարելի է տեսնել «Թարգմանեցեալ ի պէտս Հայկազու-
նեաց եւ մանաւանդ վաճառականաց» արձանագրումը, որը հեղինակը լրաց-
նում է առաջաբանում նշված «վայելուչ վարկաք զգիրգս զայս թարգմա-
նել ի մերս բարբառ» խոսքերով: Հետևելով այս ցուցումներին՝ գրքի
թարգմանչի ուղղությամբ առաջին փնտրտուքները կանգ են առել 17-րդ
դարի նշանավոր քերական ու թարգմանիչ Հովհաննես Հոլովի վրա: Մաս-
նավորապես՝ իր «Հայկական մատենագիտություն» դասական աշխատու-
թյան մեջ Գարեգին Զարբանալյանը ուշադրություն է հրավիրել «Ար-
հեստ համարողութեան»-ի տիտղոսաթերթում հանդիպող 6 սկզբնատառե-
րի վրա՝ «Ի. Յ. Հ. Բ. Տ. Պ.»։ Այս անորոշ շարքի երկրորդ, երրորդ ու չոր-
րորդ տառերը վերծանելով որպես «Յակովբ Հոլով Բիւզանդեան»², նա,
այդպիսով, սկիզբ է դրել գրքի հեղինակային պատկանելության շուրջ գի-
տական քննարկումներին: Գրքի թարգմանչի հարցը լուծված համարելով՝
Գարեգին Պետրոսյանը, իր հերթին, այն համոզմունքն է հայտնել, թե հա-
յերեն թվաբանական այս ձեռնարկը գերմանացի Քրիստափոր Կլավիոսի
(1538-1612) «Գործնական թվաբանության համառոտ ձեռնարկ» լատինե-
րեն աշխատության թարգմանությունն է³: Հակառակ մեծ տարածում
ստացած լինելուն՝ երկու տեսակետներն էլ համոզիչ չեն: Նախ՝ Գարեգին
Զարբանալյանն իր իսկ վերծանության կողքին դրել է հարցական նշան,
իսկ Գարեգին Պետրոսյանը, ինչպես հետագայում նկատել է Ասատուր

¹ Պողոսյան Թ., «Արհեստ համարողութեան» երկը՝ որպես աշխարհաբար առաջին տպագիր գիրք», *Էջմիածին*, 2015, ք. Թ (նոյեմբեր), էջ 96:

² Զարբանալյան Գ., *Հայկական մատենագիտություն*, Վենետիկ, 1883, էջ 70:

³ Պետրոսյան Գ., «Հայերեն առաջին տպագիր մաթեմատիկական գիրքը», *Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունից* (Գիտական աշխատությունների ժողովածու), հ. 5, Երևան, 1973, էջ 37-48:

Փաշայանը, նրբանկատորեն փորձել է շրջանցել բովանդակային այն ակն-
հայտ տարբերությունները, որոնք առկա են խնդրո առարկա երկու աշխա-
տությունների միջև¹:

Ի վերջո, 1976 թ. իր կոթողային մատենագիտական աշխատության
«Արհեստ համարողութեան» բառահոգեվածուժ Հակոբ Անասյանը եզրա-
կացրեց, որ «այս դասագիրքը պիտի կազմված լինի Նոր-Ջուղայում և
ամենայն հավանականությամբ հեղինակությունն է հայտնի մանկավարժ
Կոստանդ Ջուղայեցու, որը 1680-ական թթ. Նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ
վանքի ուսումնարանում առևտրական մասնագիտական դասընթաց էր
վարում՝ սեփական դասագրքերով»²: Հետազոտողի այս եզրակացությունը
հիմնված էր երկու փաստարկի վրա: Առաջին՝ երկուսն զգալի է Նոր Ջուղա-
յի բարբառի «տիրական գիրքը», ուստի «բնագրի աշխարհաբար լեզուն իր
հիմնական հատկանշով մեզ առաջնորդում է դեպի Նոր Ջուղա», որտեղ էլ
պետք է փնտրել առևտրական թվաբանության այս ձեռնարկի հեղինա-
կին³: Եվ երկրորդ՝ այս գիրքը «չափ քան ունի Կոստ. Ջուղայեցու ոչ
միայն բառապաշարից ու տերմինաբանությունից, այլև ոճական առանձ-
նահատկություններից», ինչն ակնհայտ է դառնում Ջուղայեցի հեղինակի
գրչին պատկանող երկերի հետ համեմատության արդյունքում՝ այդպիսով
նրան դարձնելով ամենահավանական հեղինակը⁴: Հակոբ Անասյանի դի-
տարկմամբ՝ «Արհեստ համարողութեան» գիրքը, իր տեղը զբաղեցնելով
Կոստանդ Ջուղայեցու մյուս՝ պատմական ու գործնական բնույթի ձեռ-
նարկների կողքին, այդպիսով նրա դասագրքերն ամբողջացնում է տեսա-
կան հատորով⁵: Ինչ վերաբերում է «Թարգմանության» խնդրին, ապա
սկզբնապես շարադրված լինելով Նոր Ջուղայի բարբառով՝ գիրքն այնու-
հետ «Թարգմանվել է», այն է՝ լեզվական սրբագրության է ենթարկվել՝
հասկանալի լինելու համար ոչ Ջուղայեցի ընթերցողներին: Այսպիսով՝ բո-
լոր հիմքերը կան հաստատապես պնդելու, որ «Արհեստ համարողութեան»
գրքի հեղինակային իրավունքները պատկանում են Կոստանդ Ջուղայե-
ցուն, որի շարադրած առևտրական թվաբանության դասագիրքն անանուն
խմբագրողը ենթարկել է լեզվական, գուցե նաև՝ բովանդակային ինչ-ինչ
փոփոխությունների⁶: Ավելորդ չէ նշել նաև, որ թեև «Արհեստ համարո-

¹ Փաշայան Ա., «Արհեստ համարողութեան»-ը հայ հնատիպ գրքի պատմության հոլովոյ-
քում», *Հանդէս ամսօրեայ*, 2005, թ. 1-12, էջ 351:

² Անասյան Հ., *Հայկական մատենագիտություն (Ե-ԺԸ դդ.)*, հ. Բ, Երևան, 1976, էջ 876: Հմմտ.
Անասեան Յ., «Հայերէն բուսաբանական դասագրքերի պատմութեան համար, Ա. «Արհեստ
համարողութեան», Բ. «Արիթմետիկայ»», *Մանր երկեր*, Լոս Անջելես, 1987, էջ 671-674:

³ Անասյան Հ., *Հայկական մատենագիտություն*, հ. Բ, էջ 875-876:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 877:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 876:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 874:

ղութեան» գրքի հեղինակային իրավունքի հարցը Կոստանդ Ջուղայեցու օգտին է լուծվել հետազայում ևս՝ Ասատուր Փաշայանի հետազոտությունների¹, մասնագիտական գրականությունում մեջ, այնուհանդերձ, շարունակում է շրջանառվել նախկին տեսակետը՝ անգամ առանց հիշատակելու հարցի հետագա քննարկումները²:

Ինչ վերաբերում է Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռագիր աշխատություններին, ապա դրանցում կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում երկու վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքեր՝ «Աշխարհաժողով» ու «Դոներն ուղամին» վերնագրերով: Ծղգրտման ու հստակեցման կարիք ունեցող մի շարք հարցերից է, օրինակ, դրանց շարադրման թվականի խնդիրը: Մի քանի ուսումնասիրություններում այս երկերը վերագրվել են 1685 թ.³, մինչդեռ ձեռագրերում կարելի է գտնել ուշադրության արժանի մի քանի ուղղակի ցուցումներ, որոնք վկայում են 1687 թվականի օգտին: Այսպես՝ «Աշխարհաժողով»-ի առաջաբանի «ՌՈՁԷ (1687), որ թիւն է մեր Փրկչին, գրվեցաւ գիրքս այս»⁴ խոսքերը հաստատվում են նաև երկի հիշատակարանի արժեքավոր վկայությամբ. «Շարայդրեցաւ բանքս այս աշխարհաժողով... որ եղեւ Ըսպահան՝ Ջուղայու վանք Սուրբ Ամենայփրկչումն, թիւն Փրկչին ՌՈՁԷ (1687)»⁵: Այս ամենին գումարվում է «Աշխարհաժողով»-ը եզրափակող խրատական բանաստեղծությունը, որում հեղինակն ինքն իրեն դիմել է այսպես. «Դոներն բացիր ուղամին, լազաթ տեսար, ընկար խամին// ՌՁՃԶԷ (1687) ամին վաճառ ցուցեր դու զամենին»⁶: Մյուս ձեռագիր երկը չունի ոչ մի հիշատակարան, սակայն այն հանգամանքը, որ դրա առաջին ընդօրինակությունները մեզ են հասել նույն՝ 1687 թվականից, վկայում է երկու ձեռնարկների համաժամանակյա շարադրման մասին: Հատկանշական է, որ հենց 1687 թվականին են վերաբերում Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկների ընդօրինակությունները պարունակող ձեռագրերից միանգամից երեքը, ինչը ցույց է տալիս, որ հենց շարադրման պահից սկիզբ է առել ձեռնարկ-դասագրքերը բազմաթիվ օրինակներով արտագրելու գործը:

¹ Փաշայան Ա., նշվ. աշխ., էջ 345-364:

² Տե՛ս, օրինակ, Հովհաննիսյան Ս., «Հայ առևտրական կապիտալն իբրև «աշխարհ-տնտեսություն» և արդյունաբերական դարաշրջանի մարտահրավերները», Վէմ, 2017, ք. 1, էջ 60, Raveux O., «Les marchands orientaux et les langues occidentales au XVIIe siècle: l'exemple des Choffelins de Marseille», G. Buti, M. Janin-Thivos, O. Raveux (éd.), *Langues et langages du commerce en Méditerranée et en Europe à l'époque moderne*, Aix-en-Provence, 2013, pp. 110-111, Պողոսյան Ն., «Միջին հայերենից աշխարհաբարի անցման շրջանի (ԺԷ-ԺԸ. դարեր) հայերեն աղբյուրների բնութագիրը», *Էջմիածին*, 2017, ք. է (հուլիս), էջ 56, Պողոսյան Թ., նշվ. աշխ., էջ 83-84 և այլն:

³ Տե՛ս Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետվարը, էջ 6, Հովհաննիսյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 59:

⁴ Տե՛ս այս գրքում, էջ 101:

⁵ Նույն տեղում, էջ 158:

⁶ Նույն տեղում, էջ 159:

«Աշխարհաժողով» ու «Դռներն ռաղամին» ձեռնարկ-գասազրքերը գրեթե միշտ ներկայացվել են մեկ միասնական երկի շրջանակում՝ «Աշխարհաժողով» խորագրի ներքո: Հակոբ Անասյանը միակ ուսումնասիրողն է, որ դրանք դիտարկել է առանձին երկեր՝ առաջինը համարելով Կոստանդ Ջուղայեցու պատմական, իսկ երկրորդը՝ գործնական բնույթի աշխատությունը: Ի՞նչն է շփոթություն տեղիք տվել: Խնդիրն այն է, որ պահպանված գրեթե բոլոր ձեռագրերում երկու երկերը ընդօրինակված են հաջորդաբար և իրարից բաժանվում են միայն հետևյալ խոսքերով՝ «կատարեցաւ աշխարհաժողով չափի և գազի, քարի և կշեռի, և հառաջ ածեմք զդռներն ռաղամին»¹: Այս խոսքերին նախորդում է վաղ արդի դարաշրջանի համաշխարհային առևտրի շուկաների նկարագրությունը, իսկ դրանց հաջորդող շարադրանքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ առևտրական խնդիրների ժողովածու: Հենց այս հատվածների բովանդակային տարբերությունն ու բաժանումն էլ շեշտում է ինքը՝ հեղինակը, երբ «չափի և գազի, քարի և կշեռի աշխարհաժողով»-ն ավարտելուց հետո ազդարարում է «զդռներն ռաղամին», այն է՝ թվաբանության հիմունքներին անցնելու մասին: Այս երկու հատվածներն ինքնուրույն երկերի տպավորություն են թողել նաև Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 5994 ձեռագիրն ընդօրինակող գրչի վրա, որը «Աշխարհաժողով»-ի բնագիրն արտագրելուց հետո բաց է թողել 3 թերթ², իսկ խնդիրների ժողովածուն ներկայացրել որպես առանձին երկ՝ այն վերնագրելով «Դռուն համարողական արհեստին արարեալ ի Կոստանդ դպրապետէ Զուղայեցոյ»³: Հենց այդ վերնագիրն էլ ընդունելի է համարել Հակոբ Անասյանը, մինչդեռ ամենևին սխալված չենք լինի, եթե այդ խորագիրը համարենք բացառապես ընդօրինակող գրչի մտքի արգասիքը, որքան էլ որ այն համապատասխանում է երկի բովանդակությանը: Առևտրական խնդիրները ներկայացնելուց առաջ Կոստանդ Ջուղայեցու հակիրճ ցուցումը՝ «հառաջ ածեմք զդռներն ռաղամին», հիմք է տալիս երկը «Դռներն ռաղամին» վերնագրելու համար, ինչն առավել հարազատ ենք համարում հեղինակային բնագրի ոգուն:

Պարզաբանման կարիք է զգում նաև այն հարցը, թե ինչու Կոստանդ Ջուղայեցու այս ձեռնարկ-գասազրքերն այդպես էլ չեն հրատարակվել մի դարաշրջանում, երբ հայկական տպարանները սփռված էին Եվրոպայի հայաբնակ քաղաքներում՝ Վենետիկից մինչև Ամստերդամ, իսկ, որ ավելի կարևոր է, գրատպությունը նորություն էր Նոր Զուղայում, ուր ապրում ու գործում էր հեղինակը: Անտիպ մնալու պատճառը, հավանաբար, պետք է որոնել այն տպագրական դժվարությունների մեջ, որոնց բախվում էին

¹ Տե՛ս Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 47բ:

² Տե՛ս Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետ՝ ՄՄ), ձեռ. թիվ 5994, ք. 45ա-47բ:

³ Նույն տեղում, ք. 48ա:

հրատարակչական գործի կազմակերպիչները Նոր Զուղայում: Թեև Ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարանը՝ որպես մերձավորարևելյան առաջին տպարան, գրքերի հրատարակությունն սկսել էր դեռևս 1638 թվականին, սակայն պարզունակ սարքավորումների առկայության պայմաններում տպարանի աշխատանքները կանգ էին առել 1640-ական թթ. վերջին: Նոր Զուղայի հոգևոր առաջնորդ Ստեփանոս Զուղայեցու ջանքերով տպարանի վերագործարկումը 1680-ական թթ. համընկավ հենց Կոստանդ Զուղայեցու գործունեության ժամանակաշրջանի հետ, սակայն տպագրական սարքավորումների ու թղթի սուր կարիքը խոչընդոտում էին հրատարակչական բուռն աշխատանքների ծավալմանը:

Տպարանի գործունեության այս դժվարություններն արտացոլված են Ստեփանոս Զուղայեցու 5 նամակներում, որոնք ուղարկվել են Վենետիկում, Լիվոռնոյում ու Ջենովայում բնակություն հաստատած հայ վաճառականներին 1686 թ. սեպտեմբեր – 1690 թ. ապրիլ ժամանակահատվածում¹: Ֆլորենցիայի պետական արխիվում պահպանված հիշյալ նամակներից առավել խոստեն է հինգերորդը, որը Ստեփանոս Զուղայեցին հղել է անձամբ Ադա դի Մաթոսին՝ Լիվոռնոյի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ հայկական եկեղեցու ապագա հիմնադրին, 1690 թ. ապրիլի 24-ին: Նոր Զուղայի հոգևոր առաջնորդը նրանից ակնկալում էր ստանալ 300 մառչիլ արժողությամբ թուղթ («մինչև երեք հարիւր մառչիլ թուղթ առնուս»), ինչպես նաև՝ եվրոպական տպագրական սարքավորումներ («Դ. դաստ գիր, Բ. երկաթէ չամպար, մէկ գրի չարչու» ևն)²: Դրանով հանդերձ, Ստեփանոս Զուղայեցին բացահայտորեն արտահայտում է իր վրդովմունքն ազգակից վաճառականներից, որոնք անտեսել էին եվրոպայից Նոր Զուղա տպագրական պարագաներ ուղարկելու իր նախորդ խնդրանքներն ու անպատասխան թողել նամակները. «Կրկին և երեքկին անգամ աւրհնութեան թուղթ գրեցաք քեզ և տեղոյդ Զուղայեցոց պարոնացն, ոչ թէ միայն զմեր խնդիրն չհոգացիք, այլև մատիկ թղթոյ միոյ արժան չարարիք»³: Հետևաբար, ինչպես եզրակացնում է Սեպուհ Ասլանյանը, տեխնիկական դժվարությունները պայմանավորեցին Նոր Զուղայի տպարանի գործունեության այս երկրորդ փուլի սահմանափակ բնույթը⁴. 1687-1693 թթ. ընկած ժամանա-

¹ Տե՛ս Archivio di Stato di Firenze, Acquisti e Doni, busta 123, Documenti Armeni Inserto 1, 1-38: Նամակներից երկուսի բնագրերի ու անգլիերեն թարգմանության համար տե՛ս Aslanian S., “The Early Arrival of Print in Safavid Iran: New Light on the First Armenian Printing Press in New Julfa, Isfahan (1636-1650, 1686-1693)”, *Handes Amsoreay*, 2014, no. 1-12, pp. 453-468:

² Aslanian S., *The Early Arrival of Print in Safavid Iran*, pp. 462-463, **Կարապետյան Մ., Թաշիրյան Է.**, «Էջեր XVII դարի վերջի Նոր Զուղայի պատմությունից», *Բանբեր Երևանի համալսարանի*, 1998, ք. 2, էջ 81, **Թաշիրյան Է.**, *Նոր Զուղայի հայ գաղթօջախը 17-18-րդ դդ. եվրոպական աղբյուրներում*, մաս I, Երևան, 2012, էջ 68-69:

³ Aslanian S., “The Early Arrival of Print in Safavid Iran”, p. 462.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 447-448:

կահատվածում լույս տեսան միայն մի քանի կրոնական գրքեր՝ Նոր Զուղան հեղեղած կաթոլիկ քարոզիչների գրոհին դիմակայելու համար¹, ինչպես նաև՝ երկու մեծագիր փաստաթղթեր²: Այս պայմաններում ջուղայեցի հեղինակներն ըստ էության զրկված էին իրենց գրական ստեղծագործություններն առանձին գրքերի տեսքով լույս ընծայելու հնարավորությունից: Ասվածը վերաբերում է Կոստանդ Ջուղայեցու վաճառականական դասագրքերին, որոնք շարադրման ժամանակից՝ 1687 թվականից ի վեր, փաստորեն, այդպես էլ ընթերցողներին հասանելի են մնացել միայն ձեռագիր վիճակում:

Վաճառականական գործունեությունից հետո վաճառականների համար նախատեսված գրականությունն ստեղծմանն անցնելով՝ Կոստանդ Ջուղայեցին փաստորեն դարձավ վաճառականական գրականության ժանրի հիմնադիրը հայ իրականության մեջ: Առևտրի ոլորտում ունեցած փորձառությունը նրան զինել էր գիտելիքների անհրաժեշտ պաշարով՝ հիմքեր ստեղծելով վաճառականներին հասցեագրված մասնագիտական երկեր շարադրելու համար: Հարկ է նշել, որ վաճառականական փորձառությունն ամենևին էլ հազվագեղ հանդիպող երևույթ չէր առևտրական երկերի հեղինակների պարագայում: Դա հատկապես ակնառու էր վաղ արդի եվրոպայում, երբ մեծ պահանջարկ ունեցող վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերը շարադրվում էին երբեմնի վաճառականների կողմից: Ինչպես եվրոպացի հեղինակների մասին նկատել է Դանիել Ռաբուզզին, առևտրական ձեռնարկների շարադրանքը «դարձել էր տնային զբաղմունք տարեց վաճառականների ու իրավաբանների համար»³: Վաղ արդի դարաշրջանի եվրոպական վաճառականական գրականությունն առատ է նախկին վաճառականների շարադրած դասագրքերով: Օրինակ՝ Հնդկաստանի Բոմբեյ քաղաքում շուրջ 20 տարի անցկացրած անգլիացի վաճառական Ռոբերտ Սթիվենսը, իր հայրենակիցների համար շարադրելով Հնդկաստանի առևվտրի մասին ուղեցույց, կարևորում էր հենց հեղինակի անձնական փորձառությունը. «Միայն կյանքը, անցկացված առևտրի այս ճյուղերում, մար-

¹ Գրքերի մասին տե՛ս **Մինասեան Լ.**, Նոր Զուղայի տպարանն ու իր տպագրած գրքերը (1636-1972), Նոր Զուղա, 1972, էջ 81-83:

² Խոսքը վերաբերում է 1693 թվականի մայիսի 1-ին Ս. Ամենափրկիչ վանքի տպարանի լույս ընծայած երկու փաստաթղթերին, որոնք դրանց հայտնաբերող Լևոն Մինասյանը համարել է կոնդակներ (տե՛ս **Մինասեան Լ.**, «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակը եւ մի քանի նորայայտ գրքեր ու այլ ծանոթութիւններ», Հասկ, 1970, թիվ 9-10, էջ 380), մինչդեռ Արմեն Ալվազյանի ճշգրտմամբ՝ դրանցից մեկը 1665 թվականին աշխարհիկ ու հոգևոր մի շարք գործիչների ժողովի որոշում է, իսկ մյուսը՝ 1693 թվականին ջուղահայտության անունից ուղղված շրջաբերական (տե՛ս **Ալվազյան Ա.**, Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում, Երևան, 2003, էջ 174):

³ **Rabuzzi D.**, “Eighteenth-Century Commercial Mentalities as Reflected and Projected in Business Handbooks”, *Eighteenth-Century Studies*, vol. 29, no. 2, 1995, p. 170.

դուն կարող է ամբողջովին ծանոթացնել առևտրի հետ»¹: Այսպիսով՝ վաճառականական անցյալը հիմք է տալիս Կոստանդ Ջուղայեցուն դիտարկելու ավելի լայն՝ վաղ արդի Եվրոպայում շարադրված համանման առևտրական երկերի հեղինակների համապատկերում:

Կոստանդ Ջուղայեցու վաճառականական կենսագրությունը թույլ է տալիս նրան դասելու նաև 17-րդ դարի հայ վաճառական-հեղինակների շարքին: Դեռևս շատ տասնամյակներ առաջ «հայ վաճառականների գրականությունը» հմտորեն սահմանած ու բնութագրած Լեոն Հանդես է եկել հետևյալ նկատառմամբ. «17-րդ դարում մենք միայն մի հատ վաճառական հեղինակ տեսանք – Զաքարիա Ագուլեցին, որ, սակայն, բոլորովին հավակնություն չի ունեցել հեղինակ երևալու, այլ բարի կամք է ունեցել իր ընտանեկան-առևտրական հիշատակարանը գրելու իր և իր ժառանգների համար»²: Առնվազն 1660-70-ական թթ. առևտրական գործունեություն ծավալած Կոստանդ Ջուղայեցին, փաստորեն, 1680-ական թթ. շարադրված իր վաճառականական ձեռնարկներով համալրում է իրենց ձեռքը գրիչ վերցրած 17-րդ դարի հայ վաճառականների խիստ նոսր շարքը:

Եվս մի հետաքրքրական հարցադրում. ի՞նչ աղբյուրներ են եղել հեղինակի ստեղծագործական գիտնոցում վաճառականական դասագրքեր շարադրելիս: Այս կապակցությամբ չըջանառվել է երկու տեսակետ: Նախ՝ «Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության» աշխատության՝ Հնդկաստանին նվիրված գլխում Ռաֆիկ Աբրահամյանը, կարևորելով հնդկահայերի առևտրական գործունեության մասին Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ի տվյալները, դրա սկզբնաղբյուր է համարել «Հնդկաստանում ապրող և այնտեղ այցելող հայրենակիցների օրագրերն ու հաշվեմատյանները»³: Եվ երկրորդ՝ հայ ազատագրական պայքարին նվիրված իր կոթողային աշխատության մեջ քանիցս վկայակոչելով Կոստանդ Ջուղայեցուն ու նրա «Աշխարհաժողով»-ը՝ Աշոտ Հովհաննիսյանն այն համարել է «Նոր-Ջուղայի վաճառականներին հարցուփորձ անելով կազմված»⁴: Այս գնահատականներին հակառակ՝ Նոր Ջուղայի և Վենետիկի դիվաններում

¹ Robert Stevens, *The New and Complete Guide to the East-India Trade*, London, 1775, p. A2, հղումս ըստ՝ Harreld D., “An Education in Commerce: Transmitting Business Information in Early Modern Europe”, ed. by J. Ojala and L. Müller, *Information Flows: New Approaches in the Historical Study of Business Information*, Helsinki, 2007, p. 67.

² Լեո, *Հայոց պատմություն*, երրորդ հ., գիրք երկրորդ, «Երկերի ժողովածու», Երրորդ հ., Երևան, 1973, էջ 523:

³ Աբրահամյան Ա., *Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության*, գիրք Ա, Երևան, 1964, էջ 437: Թեև գրքի հեղինակը Աշոտ Աբրահամյանն է, սակայն Հնդկաստանի հայկական գաղթավայրին վերաբերող գլուխը գրել է Ռաֆիկ Աբրահամյանը (տե՛ս նույն տեղում, էջ 436, ծան. 1):

⁴ Հովհաննիսյան Ա., *Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության*, գիրք երկրորդ, էջ 446:

պահպանված առևտրական վավերագրերը, որոնց արդեն ծանոթացանք, արմատապես փոխում են Կոստանդ Ջուղայեցու վաճառականական ձեռնարկների շարադրման հանգամանքների վերաբերյալ մեր պատկերացումները: Վաճառականական անցյալը նրան զինել էր առևտրական գործի վերաբերյալ «առաջին ձեռքից» վերցրած տեղեկատվությամբ, ինչն իր վճռական ազդեցությունն է թողել երկերում բերված տվյալների հավաստիության ու ճշգրտության վրա: Պատահական չէ, որ անգլիացի վաճառական Լյուիս Ռոբերտսը առևտրական փորձառությունը համարում էր «գիտելիքի իսկական մայրը»¹: Օրինակ, վաճառականներին ուղղված խրատները, որոնք «Աշխարհաժողով»-ի կարևոր մասն են կազմում², այնքան դիպուկ ու հստակ են արտացոլում առևտրական առօրյան ու կենսակերպը, որ դրանք միայն վաճառականի կենսափորձ ունեցող հեղինակի գրչի արդյունք կարող էին լինել: Աշխարհի զանազան վայրերում գործածվող չափի, կշռի, դրամական միավորների, հարկատեսակների և այլնի վերաբերյալ փաստական տեղեկատվությունը ևս բնորոշվում է ճշգրտությամբ, իսկ այս տվյալների համեմատությունը հայկական առևտրական հաշվեմատյանների հետ ի հայտ չի բերում զգալի տարբերություններ³: Նշենք նաև, որ վաճառականական անցյալն ու կենսափորձը նրա համար տեղեկատվության ամենից առաջնային աղբյուրը լինելով հանդերձ, չէին բացառում հայկական առևտրական փաստաթղթերի՝ որպես սկզբնաղբյուրի օգտագործումը, հատկապես եթե նկատի ունենանք, որ Կոստանդ Ջուղայեցին հիշատակվում է միջերկրածովյան նավահանգիստներում ծավալած իր գործունեությամբ, ուստի Արևելյան Միջերկրածովյան ավազանի «առևտրի գաղտնիքներից»⁴ բացի՝ դժվար թե նա հավակներ առևտրական այլ շուկաների փայլուն իմացության: Եվ վերջապես, նրա համար տեղեկատվության կարևոր աղբյուր կարող էին լինել նաև Եվրոպայում վաղուց ի վեր հրատարակվող առևտրական նմանաբնույթ երկերը:

1778 թ. Լիվոռնո քաղաքում բնակվող հրեա վաճառական Դավիթ Աթիասը, իսպանա-հրեական լադինո լեզվով շարադրելով «Ոսկե պարտեզը» գիրքը, բողոքում էր, որ հրեաները, ի թիվս գրականության այլ ժանրերի,

¹ Lewes Roberts, *The Merchants Mappe of Commerce*, London, 1638, title page, հղումս ըստ՝ Leng T., “Epistemology: Expertise and Knowledge in the World of Commerce”, *Mercantilism Reimagined: Political Economy in Early Modern Britain and Its Empire*, ed. by P. Stern and C. Wennerlind, Oxford, 2014, p. 101.

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 101-103, 128-130:

³ Տե՛ս Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետուժարը, էջ 38-39:

⁴ Բնորոշման համար տե՛ս Markovits C., *The Global World of Indian Merchants, 1750-1947: Traders of Sind from Bukhara to Panama*, Cambridge, 2000, p. 25.

չունեն «առևտրական դասագրքեր իրենց առօրյա լեզվով»¹: Դրանից մոտ 100 տարի առաջ Նոր Զուղայից սերող հայ վաճառականներն արդեն հնարավորություն ունեին օգտվելու առևտրական-մասնագիտական գրականությունից, որի առաջին նմուշները՝ «Արհեստ համարողութեան», «Աշխարհաժողով» ու «Դռներն ռաղամին» խորագրերով, հեղինակել էր Կոստանդ Զուղայեցին: Դրանք գրված էին շուղայեցի վաճառականների խոսակցական լեզվով՝ Նոր Զուղայի բարբառով, մի հատկանիշ, որը կարևորում էր նաև Դավիթ Աթիսան իր ազգակից հրեա վաճառականների դեպքում:

Բացի վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերից՝ Կոստանդ Զուղայեցու ձեռագիր աշխատությունների շարքում է նաև «Հարցմունք եւ պատասխանի» վերնագրով մի երկ: Այն գրված է դեռևս վաղ միջնադարի քրիստոնեական մատենագրության մեջ տարածված հարցուպատասխանի ժանրով՝ հիմնված լինելով Աստվածաշնչի ու եկեղեցու հայրերի երկերի վրա: Գերազանցապես կրոնական հարցեր ընդգրկող այս երկում երբեմն կարելի է հանդիպել ընդհանուր աշխարհաճանաչողությանը վերաբերող նյութեր: Այդպիսի հարցերից են, օրինակ, «Գիտե՞ս է (7) մոլորականքն», «Գիտե՞ս կենդանայկերպն», «Գիտե՞ս այս աշխարհիս որպիսութիւնն»² և այլն: Հետաքրքիր է, որ հեղինակը հարկ է համարել երկում ներառել նաև հարց հենց իր մասին՝ «Հարց-Գիտե՞ս շարայդրող բանիս: Պատասխան-Գիտեմք և ասեմք: Աստուած ողորմի մեր վարպետ Կոստանդին և իւր ծնողացն՝ Ըռամագին և Զիթանին և իւր վարպետացն և մեր ամենեցուն զծնողացն և մեր վարպետին: Ամէն»³: Ըստ երևույթին, «Հարցմունք և պատասխանի»-ն ներառված է եղել Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի ուսումնական ձեռնարկների շարքում: Այս ենթադրությունը պայմանավորված է երկի հիշատակարանին հաջորդող մի բանաստեղծությամբ, որում Կոստանդ Զուղայեցին դիմում է երեխաներին ու կոչ անում լավ սովորել. «Կարդայ մանուկ, ուսիր սիրով// Զարմանազան բանքս ասելով...»⁴: Ինչ վերաբերում է «Հարցմունք և պատասխանի»-ի շարադրման ժամանակի հարցին, ապա երկի թե՛ երկար վերնագրում ու թե՛ հիշատակարանում այդ մասին նշված է՝ «ՌՈՁԵ», այսինքն՝ 1685 թվական⁵:

¹ Bunis D., Chetrit J., Sahim H., “Jewish Languages Enter the Modern Era”, *The Jews in the Middle East and North Africa in Modern Times*, ed. by R. Simon, M. Laskier and S. Reguer, New York, 2002, pp. 119-120.

² Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 268ա-269բ, Օքսֆորդի Բողեյյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 23ա-24ա:

³ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 273բ: Հմմտ. Օքսֆորդի Բողեյյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 27ա:

⁴ Օքսֆորդի Բողեյյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 30բ-31ա:

⁵ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 252ա, 278ա, Օքսֆորդի Բողեյյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 10ա, 30բ: Նշենք նաև, որ թեև Նոր Զուղայի գրչագիր

Կոստանդ Զուղայեցու թողած գրավոր ժառանգության մաս են կազմում նաև մի քանի փոքրածավալ չափածո ստեղծագործություններ: Թե՛ «Աշխարհաժողով»-ը և թե՛ «Հարցմունք եւ պատասխանի»-ն ավարտվում են աշակերտներին ուղղված բանաստեղծություններով: Դրանցից բացի՝ ըստ երևույթին Կոստանդ Զուղայեցու գրչին է պատկանում նաև մի «մեղայական ոտանաւոր»¹, ինչպես բնորոշել է ձեռագիրը նկարագրած Սմբատ Տեր-Ավետիսյանը²: Քառատողերից մեկում կարծես ինքն իրեն դիմելով՝ երբեմնի վաճառական Կոստանդ Զուղայեցին գրում է. «Ի վաճառէտ ինչ չահեցայր// Քանրզ պատանքտ աւելի// Սուտ ասելով, քուֆր տալով// Ագայութիւնտ աւելի»³: Սմբատ Տեր-Ավետիսյանը Կոստանդ Զուղայեցու գրչին է վերագրել նաև «մի ոտանաւոր այբուբենի վրայ»⁴, սակայն այդ բանաստեղծության վերջին տողերն այլ ենթագրության տեղիք են տալիս. «Քեզ առ յինէն խրատ բարի// Ո՛վ դու, մանուկ սիրօղ բանի// Եւ ասացե տէր ողորմի// Ինձ Առաքել վարդապետի»⁵: Հավանաբար, հենց այդ Առաքել վարդապետն էլ բանաստեղծության հեղինակն է, հատկապես որ ձեռագրում հաջորդիվ ընդօրինակվել են Առաքել Սյունեցու չափածո երկերը:

Այսպիսով՝ Կոստանդ Զուղայեցին բոլոր իրավունքներն ունի պատվավոր տեղ զբաղեցնելու վաղ արդի դարաշրջանի հայ հեղինակների շարքում: 17-րդ դարի հայ գրավոր մշակույթը կամ, ինչպես Նորայր Պողոսյանն է բնորոշել, «հայկական երկրորդ վերածնունդը»⁶ Կոստանդ Զուղայեցին հարստացրեց առևտրական երկերով՝ դրանով իսկ ստեղծելով ու կայացնելով հայկական վաճառականական գրականությունը: Նրա մատենագրական ժառանգության գերակշիռ մասը հենց առևտրական ձեռնարկ-դասագրքերն են՝ «Արհեստ համարողութեան», «Աշխարհաժողով», «Դռներն ռաղամին»: Դրանցից բացի՝ Կոստանդ Զուղայեցուց մեզ են հասել «Հարցմունք եւ պատասխանի» գերազանցապես կրոնական բնույթի ոչ մեծածավալ երկը, ինչպես նաև՝ մի քանի չափածո ստեղծագործություններ:

օրինակի հիշատակարանում կա այլ տվյալ՝ ՌՈԶ (1680), սակայն դա չպետք է շփոթության տեղիք տա, քանի որ բենց նույն ձեռագրում երկի վերնագրի մեջ հաստատվում է 1685 թվականը:

¹ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 279բ-281բ:

² Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 857:

³ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 281ա:

⁴ Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 857:

⁵ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 286ա:

⁶ Պողոսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 58:

ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՍՏԱՆԴ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ «ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ»-ՈՒՄ

Ա. Առևտրական տեղեկատվությունը, վաճառականներն ու նրանց ձեռնարկ-դասագրքերը

1751 թ. առևտրի ոլորտի անգլիացի փորձագետ Մալաքի Պասթլթուայթը, պատկերավոր նկարագրության մեջ ամփոփելով տեղեկատվության ու վաճառականների սերտ առնչությունները, նշում էր, որ «անտեղյակների համար առևտուրը լուր պատահականության խաղ է» ու նրանց նմանեցնում «ճանապարհազուրկ օվկիանոսի վրա առանց կողմնացույցի թափառողների»։ Մինչդեռ կրթված վաճառականի համար, որը հաստատակամորեն գնում է առաջ՝ դեպի «հարստություն ու պատիվ», «առևտուրը գիտություն է, որտեղ հմտությունը գրեթե երբեք ձախողման չի տանում»¹։ Անգլիացի հեղինակը, փաստորեն, առևտրական գործունեության հաջողության գաղտնիքը որոնում է տեղեկատվության մեջ, որը վաճառականը պետք է հետևողականորեն ձեռք բերեր և իր գործունեությունը պատահականության խաղից վերածեր գիտության։

Վաճառականական գործունեության համար տեղեկատվության կարևորությունն առավել քան ընդգրկուն ու համապարփակ է արտացոլում այսպես կոչված «չըջանառության տեսությունը», որն առաջ է քաշել Փրանսիացի պատմաբան Կլոդ Մարկովիցը հնդիկ վաճառականներին նվիրված իր աշխատության մեջ²։ Հենց այս մոտեցման վրա է հիմնվել Սեպուհ Ասլանյանը Նոր Զուղայի հայ վաճառականների համաշխարհային ցանցի իր ուսումնասիրության մեջ³։ Այսպես՝ ըստ Կլոդ Մարկովիցի՝ առևտրական ցանցերը կազմված են կենտրոն(ներ)ից ու դրա հետ փոխկապակցված մի շարք բնակավայրերից, որոնց միջև տեղի է ունենում «առարկաների ու մարդկանց» շրջանառություն⁴։ Այդ շարքում են վաճառականները, կանայք, ապրանքները, կապիտալն ու տեղեկատվությունը, որոնց անդադար շրջանառությունը ապահովում է ցանցի ամբողջականությունն ու կայուն գործունեությունը։ Սեպուհ Ասլանյանը, այս շարքից բացի, հայկական առևտրական ցանցին բնորոշ է համարում նաև վեցերորդ տարրի՝ քաջանաների շրջանառությունը⁵։

¹ Malachy Postlethwayt, *The Merchant's Public Counting-House, or New Mercantile Institution*, London, 1750, pp. 5-6, հղումն ըստ՝ Hooek J., "Professional Ethics and Commercial Rationality", ed. by M. Jacob and C. Secretan, *The Self-Perception of Early Modern Capitalists*, New York, 2008, p. 156.

² Տե՛ս Markovits C., *նշվ. աշխ.*։

³ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 13-15։

⁴ Տե՛ս Markovits C., *նշվ. աշխ.*, էջ 25։

⁵ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 13, 55։

Պետք է նկատի ունենալ, որ «շրջանառությունը տարբեր է պարզ շարժունությունից, քանի որ այն ենթադրում է առաջ գնալու ու հետ գալու կրկնակի շարժում, որը կարող է կրկնվել անվերջ»¹: Մյուս բնութագրական հանգամանքն այն է, որ շրջանառության գործընթացն ունի սոցիալական ու ֆիզիկական սահմանագծեր: Մասնավորապես, այս մոտեցումը զարգացրած հնդիկ գիտնական Կապիլ Ռաջի դիտարկմամբ՝ շրջանառությունը տեղի է ունենում «սահմանադատված ու անհավասար գծագրված տարածքներում», որոնց կարելի է տալ «շրջանառության տարածքներ» պայմանական անվանումը²: Վերջիններս իրարից տարանջատող սահմանները թե՛ սոցիալական են ու թե՛ ֆիզիկական, ինչը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ մի կողմից շրջանառությանը մասնակցում են հասարակության միայն որոշակի խմբեր, իսկ մյուս կողմից այդ գործընթացն ընթանում է կոնկրետ աշխարհագրական միջավայրում³: Եթե ասվածը տեղայնացնենք ու դիտարկենք հայկական օրինակի վրա, ապա կարող ենք արձանագրել, որ «հայկական շրջանառության տարածքներն» էին մի դեպքում հայ հասարակության վաճառականական շերտը, իսկ մյուս դեպքում՝ այն բոլոր բնակավայրերը, որոնք մտնում էին Նոր Զուղայի առևտրական ցանցի մեջ:

Կարևոր է ընդգծել նաև, որ շրջանառվող «առարկաներն ու մարդիկ» միևնույն կարևորությունը չունեին առևտրական ցանցերի համար: Ինչպես եզրակացնում է Կլոդ Մարկովիցը, «ամենաէականը հավանաբար տեղեկատվության շրջանառությունն է... [քանի որ] ամենահաջողակ առևտրական ցանցերը եղել են նրանք, որոնք ամենից ընդունակն էին տեղեկատվությունը շարունակական մշակման ենթակա գիտելիքի փոխակերպելու հարցում»⁴: Այս գնահատականը լիովին արտացոլում է առևտրական շուկաների վերաբերյալ թարմ տեղեկատվություն ունենալու անհրաժեշտությունն ու մտահոգությունը, որը դարձել էր վաճառականի կյանքի անբաժան մասը: Առևտրական գործարքների հաջողությունը կամ ձախողումը մեծապես կախված էին հենց տեղեկատվության այն պաշարից, որ իր ձեռքի տակ ուներ տվյալ վաճառականը: Տեղին է հիշել ֆրանսիացի նշանավոր պատմաբան Ֆեռնան Բրոդելի դասական ձևակերպումը առևտրական լուրերի մասին՝ «նորությունը՝ չքեղ ապրանք»⁵: Իսկ այժմ տես-

¹ Markovits C., Pouchepadass J., Subrahmanyam S., "Introduction: Circulation and Society under Colonial Rule", ed. by Markovits C., Pouchepadass J. and Subrahmanyam S., *Society and Circulation: Mobile People and Itinerant Cultures in South Asia, 1750-1950*, London, 2003, pp. 2-3.

² Raj K., "Networks of Knowledge, or spaces of circulation? The birth of British cartography in colonial south Asia in the late eighteenth century", *Global Intellectual History*, vol. 2, no. 1, 2017, p. 52.

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 53:

⁴ Markovits C., նշվ. աշխ., էջ 25:

⁵ Braudel F., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. 1, London, 1972, p. 335.

նենք, թե այդքան նշանակալի դերակատարություն ունեցած առևտրական տեղեկատվությունն ինչ ուղիներով էր տարածվում ու ժիջնադարում, իսկ ապա՝ վաղ արդի դարաշրջանում, և այդ գործընթացում ինչ տեղ էին զբաղեցնում առևտրական ձեռնարկները:

Նամակագրությունը, որը խլում էր ուշմիջնադարյան վաճառականի ժամանակի մեծ մասը, ամենից արդյունավետ միջոցն էր հեռավոր տարածությունների վրա տեղեկատվություն փոխանակելու համար: Առևտրական նամակագրության հարյուր հազարավոր օրինակները, որոնք մեզ են հասել 14-15-րդ դարերից, վկայությունն են այն ջանքերի, որ գործադրել են վաճառականները նամակների միջոցով տեղեկատվություն փոխանակելու համար: Այս խմատով բնութագրական է Ֆրանչեսկո Դատինիի (մոտ 1335-1410 թթ.) օրինակը: Ֆլորենցիայի մոտ գտնվող Պրատո քաղաքից սերող այս վաճառականի անձնական արխիվը, որը պատահաբար հայտնաբերվել է 1870 թ., պարունակում է մոտ 300 տարբեր վայրերից ստացված 126.000 առևտրական նամակ՝ չհաշված անձնական թղթակցության նմուշներն ու հազարավոր հաշվապահական էջերը: Այս «միջնադարյան տվյալների բազան»¹ առևտրական նամակագրության այսօր հայտնի ամենամեծ հավաքածուն է:

Նամակագրության միջոցով փոխանցվող առևտրական տեղեկատվությունը կարելի է բաժանել 3 խմբի: Առաջին խումբը, որը ներառում է տնտեսական նորություններ, վերաբերում էր չափի ու կշռի միավորներին, տարադրամի փոխարժեքին, տարբեր վայրերում առկա ապրանքների քանակին, որակին, գներին և այլն: Տվյալների երկրորդ խումբն ընդգրկում էր քաղաքական ու ռազմական իրադարձությունների մասին նորություններ, որոնց քաջատեղյակությունն անհրաժեշտություն էր առևտրական որոշումներ կայացնելիս: Եվ վերջապես, նամակներով փոխանցվող տեղեկատվության երրորդ խումբն առնչվում էր հենց իրենց՝ վաճառականներին: Անվստահելի գործընկերոջ համբավ վաստակող վաճառականներն անմիջապես հայտնվում էին նամակների էջերին՝ այդպիսով կորցնելով իրենց հեղինակությունն ու զրկվելով հետագա առևտրական գործունեության հնարավորությունից²:

Վաճառականների համար նամակների նշանակությունը հիմնալի է արտացոլում Ջեսիկա Գոլդբերգի դիտարկումը, որը թեև վերաբերում է էլն Կահիրեի սինագոգի գեներալից՝ գրապահոցից հայտնաբերված 11-րդ դարի հրեական նամակներին, սակայն բնութագրական է հետագա դա-

¹ Marks S., *The Information Nexus: Global Capitalism from the Renaissance to the Present*, New York, 2016, p. 75.

² Sin Trivellato F., “Merchants’ Letters across Geographical and Social Boundaries”, ed. by F. Bethencourt and F. Egmond, *Cultural Exchange in Early Modern Europe*, vol. III, *Correspondence and Cultural Exchange in Europe*, New York, 2007, pp. 87-88.

րաշրջանների համար ևս. «Գենիզա վաճառականներն ակնկալում էին, որ նամականեր կգան իրենց թղթակիցներից: Նրանք շատ ավելի մեծ ակնկալիքներ ունեին նամակաների, քան թե ապրանքների շրջանառությունից»¹:

Մյուս տարբերակը, որով ուշ միջնադարում առևտրական տեղեկատվությունը տարածվում էր վաճառականների շրջանում, մասնագիտական երկերն էին, որոնք անցել են զարգացման մի քանի փուլ: Նախևառաջ, դրանք համառոտ տեղեկատուներ էին, որոնցում ի մի էր բերված տարբեր երկրների վերաբերյալ առևտրական հիմնական տեղեկատվությունը: Դրանց ծագման ակունքները պետք է որոնել ուշմիջնադարյան իտալական առևտրական ընկերություններում, որոնք հովանավորում էին համանման տեղեկատուների շարադրանքը իրենց գործակալներին անհրաժեշտ տեղեկատվությամբ ապահովելու համար: Ավելին՝ որպես առևտրական գաղտնիքներ՝ դրանք շրջանառությունը սահմանափակված էր հեղինակների անմիջական շրջապատով՝ բացառելու համար դրանց գործածությունը մրցակիցների կողմից²: Ժամանակի ընթացքում այս տեղեկատուների բովանդակությունն ավելի ու ավելի հարստացավ, իսկ մոտ 1340 թվականին Բարդի առևտրական տան համար Ֆրանչեսկո Բալդուչչի Պեգոլոտին շարադրեց «Երկրների նկարագրության գիրքը»՝ այս ժանրի նշանավոր նմուշներից մեկը: Հետաքրքիր է նշել, որ մինչև 15-րդ դարը այսպիսի երկեր «կազմելը կամ գոնե ընդօրինակելը առևտրական կրթության գործընթացի կանոնավոր մաս էր դարձել հավակնոտ վաճառականների համար»³: Առևտրական գրականության հետագա զարգացումը հանգեցրեց դրանում շրջանավոր տեղեկատվության ստանդարտացմանը, և ինչպես նշում է հետազոտողներից մեկը, «ընդօրինակելու համար մի ստանդարտ տեքստ ի հայտ եկավ... և այս կրթական ստանդարտ տեքստի համար պատշաճ կլինի օգտագործել ոչ թե տեղեկատու, այլ դասագիրք տերմինը՝ տարբերելու համար անհատական անձնական շարադրանքներից»⁴: Այսպես՝ տեղեկատվական գրականության զարգացումը հանգեցրեց վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերի առաջացմանը, որոնք հսկայական քանակությամբ պիտի ողողեին առևտրի աշխարհը հետագա դարերում: Փաստորեն, ուշմիջնադարյան վաճառականները, դեմ առ դեմ խոսակցություններից բացի, ունեին առևտրական տվյալներ ստանալու 2 տարբերակ՝ նամակագրություն ու համառոտ տեղեկատուներ, որոնց զարգացումը ընթացավ ձեռնարկ-դասագրքերի վերածվելու ճանապարհով:

¹ Goldberg J., *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: The Geniza Merchants and Their Business World*, Cambridge, 2012, p. 193.

² S'eu Larnier J., *Marco Polo and the Discovery of the World*, New Haven, 1999, pp. 73-74:

³ Spufford P., *Profit and Power: The Merchant in Medieval Europe*, London, 2003, p. 53.

⁴ Նույն տեղում:

Վաղ արդի շրջանում վաճառականների կողմից առևտրական տեղեկատվության օգտագործման հնարավորությունները շատ ավելի բազմազան էին: Ճիշտ է, հաղորդակցության արագության մեջ էական փոփոխություն չարձանագրվեց և ինչպես Ֆրանչեսկա Տրիվելլատոն է նկատել, «նախքան հեռագրական կապի հայտնագործումը տեղեկատվությունը հազվադեպ էր ճանապարհորդում ավելի արագ, քան մարդիկ ու ապրանքները»¹: Այնուհանդերձ, նկատելիորեն աճեց համաշխարհային առևտրական շղակների մասին տվյալների հասանելիությունը, քանի որ մի կողմից երևան եկան տպագիր տեղեկատվությունն ու ֆինանսական լրագրությունը, իսկ մյուս կողմից վաճառականներն ստացան իրենց համար չարագրված բազմաթիվ ձեռնարկ-դասագրքերից առատորեն օգտվելու հնարավորություն: Ի դեպ, Եվրոպայում այս տեղեկատվական տեղաշարժերի ազդեցությունն այնքան մեծ էր, որ, ըստ Սթիվեն Մարքսի, հենց «տեղեկատվություն հավաքելու արևմուտքի բարձր ունակություններն» են, որ պայմանավորել են Եվրոպայի ու Ասիայի պատմական զարգացման անհամաչափությունը²: Այս փոփոխություններն իրենց հետքը թողեցին նաև մի երևույթի վրա, որը հայտնի է «գործարքային ծախսեր» անունով:

«Գործարքային ծախսեր» հասկացությունը, որը շրջանառության մեջ է դրել բրիտանացի տնտեսագետ Ռոնալդ Բոուզը դեռևս 1937 թ., ներառում է բոլոր այն ծախսերը, որոնք անհրաժեշտ են ցանկացած տնտեսական գործարք կատարելիս³: Որքան նպաստավոր են տնտեսական գործունեության արտաքին ու ներքին պայմանները, այնքան ավելի քիչ են «գործարքային ծախսերը»: Դուգլաս Նորթի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ վաղ արդի շրջանում վաճառականների «գործարքային ծախսերը» զգալիորեն նվազել են 3 նորարարությունների շնորհիվ: Քննարկվող հարցի կապակցությամբ կարևոր է նշել, որ այդ նորամուծություններից մեկը՝ տնտեսական թերթերի ու առևտրական դասագրքերի տարածումը⁴, փաստորեն, վերաբերում էր տեղեկատվությանը:

Նախ՝ տնտեսական թերթերի մասին: Տպագրության գյուտի ընձեռած հնարավորություններն օգտագործելով՝ եվրոպացի հրատարակիչներն սկսեցին լույս ընծայել ապրանքների գների ու տարադրամի փոխարժեքների ցուցակներ: Այս միաթերթ ցանկերը, որոնք արդեն 16-րդ դարում մեծ տա-

¹ Trivellato F., “The organization of trade in Europe and Asia, 1400–1800”, ed. by J. Bentley, S. Subrahmanyam and M. Wiesner-Hanks, *The Cambridge World History*, vol. 6: *The Construction of a Global World, 1400–1800 CE*, part 2: *Patterns of Change*, Cambridge, 2015, p. 165.

² Տե՛ս Marks S., նշվ. աշխ., էջ 78:

³ Տե՛ս Coase R., “The Nature of the Firm”, *Economica*, vol. 4, no. 16, 1937, pp. 386–405:

⁴ Տե՛ս North D., “Institutions, Transaction Costs, and the Rise of Merchant Empires”, ed. by J. Tracy, *The Political Economy of Merchant Empires: State Power and World Trade, 1350–1750*, New York, 1991, p. 28.

րածում ունեին վաճառականների շրջանում, աստիճանաբար համալրվեցին առևտրական տվյալներ ամփոփող նոր բաժիններով, ինչը ճանապարհ հարթեց տնտեսական թերթերի առաջացման համար: Դիպուկ է Սթիվեն Մարքսի դիտարկումը՝ «Ավելացրեք քաղաքական տեղեկություններ և դուք կունենաք լրագրերի ծնունդը»¹: Հետաքրքիր է, որ այս տարբերակով շրջանառվող տեղեկատվությունն ավելի արագ կամ էժան չէր: Այն, ինչ այս տնտեսական թերթերը դարձնում էր շահեկան, դրանցում ամփոփված առևտրական նորությունների վստահելիությունն էր. դրանք վերցված էին պաշտոնական աղբյուրներից և կարող էին ճշգրտվել ու լրացվել թերթի հաջորդ համարում²:

Վաղ արդի շրջանի երկրորդ նորամուծությունը՝ առևտրական դասագրքերի տարածումն ու հրատարակությունների աննախադեպ քանակը, լավագույնս փաստագրված է մի բազմահատոր մատենագիտություն մեջ, որում ներառված են 15-րդ դարավերջից մինչև 19-րդ դարասկիզբը Եվրոպայում տպագրված բոլոր վաճառականական ձեռնարկները³: Այսպես՝ այդ ժամանակահատվածում տպագրված ձեռնարկների թիվը հասնում է 12.000-ի, որից 2000-ը՝ 17-րդ դարում, իսկ միանգամից 8000-ը՝ 18-րդ դարում: Վաճառականական միջավայրում այս դասագրքերի պահանջարկը լավ պատկերացնելու առումով բավարար է ասել, որ միայն 1700-1750 թթ. միջակայքում վերահրատարակվել է նախկինում տպագրված շուրջ 700 անուն գրականություն⁴: Ինչպես նկատել է հետազոտողներից մեկը, վաճառականական ձեռնարկները Եվրոպայի մեծ մասում նպաստեցին գիտելիքի ստանդարտացմանը և միահյուսված առևտրական մշակույթի ստեղծմանը⁵: Դոնալդ Հարելդն, իր հերթին, առանձնացնում է վաճառականական ձեռնարկների երեք առավելություն: Նախ՝ դրանք ընդգրկում էին թեմաների լայն շրջանակ, որոնք փոփոխվում էին վաճառականների տեղեկատվական կարիքներին համընթաց: Երկրորդ՝ դրանք ապահովում էին ավելի մեծ թվով վաճառականների փորձառությունը հաղորդակից լինելու հնարավորություն, քանի որ, օրինակ, քչերը կարող էին անձամբ չփվել Ժակ Սավարիի հետ, սակայն նրա ձեռնարկի միջոցով նրանից սովորել կարող էին բո-

¹ Marks S., նշվ. աշխ., էջ 83:

² Stéu McCusker J., “Information and Transaction Costs in Early Modern Europe”, ed. by G. Gommel and M. Denzel, *Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung: Festschrift für Jürgen Schneider zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, 2002, p. 82:

³ Stéu Hoock J. and Jeannin P. (eds.), *Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, 1470-1820: eine analytische Bibliographie = Ars Mercatoria: manuels et traités à l’usage des marchands, 1470-1820*, 3 vols., Paderborn: Schöningh, 1991-2001:

⁴ Stéu Jeannin P., “La diffusion des manuels des marchands: fonctions et stratégies éditoriales”, *Revue d’histoire moderne et contemporaine*, tome 45, no. 3 (juillet-septembre), 1998, p. 548:

⁵ Stéu Trivellato F., “The Organization of Trade”, pp. 165-166:

լորը: Եվ վերջապես, դրանք կրթական հիանալի գործիքներ էին՝ անկախ այն բանից՝ հասցեագրված են սկսնակ, թե փորձառու վաճառականներին¹:

Չնայած առևտրական տեղեկատվության տարածման այս նոր տարբերակների արդյունավետությանը՝ նամակագրությունը, որ վաճառականների կյանքում իր ունեցած նշանակությունը հայտնի էր դեռ նախորդ շրջանից, շարունակում էր պահպանել իր կարևորությունը նաև վաղ արդի դարաշրջանում: Առևտրական նամակների կենսունակության գաղտնիքը պետք է փնտրել մի քանի առավելությունների մեջ: Նախ՝ ի տարբերություն հաղորդակցության մյուս միջոցների՝ միայն նամակագրական ցանցի միջոցով էր հնարավոր տարածել այնպիսի կարևոր նորություն, ինչպիսին վստահելիությունն ու համբավը կորցրած վաճառականների մասին լուրն էր: Երկրորդ՝ նամակները շարունակում էին մնալ միակ արդյունավետ միջոցը առևտրական գործընկերների հետ գործնական, երբեմն՝ գաղտնի տեղեկատվություն փոխանակելու համար: Եվ երրորդ՝ համալսարհային առևտրի ընդլայնման պայմաններում իրենց գործակալների գործունեությունը հրժարյալ վերահսկելու այլ միջոց, քան նամակագրությունը, վաճառականները չունեին²: Նամակագրությունն, այսպիսով, ամենևին էլ ետին պլան չմղվեց տեղեկատվության հանրային տարածման եղանակների առաջացման պայմաններում:

Այս ամփոփ անդրադարձից հետո ծագում է հետևյալ հարցադրումը՝ տեղեկատվության տարածման ո՞ր ուղիներն են գործել Նոր Զուղայի առևտրական ցանցում: Ինչպես Սեպուհ Ասլանյանի ուսումնասիրությունն է ցույց տալիս, գլխավոր եղանակը, որով հայ վաճառականները փոխանակել են «առևտրի գաղտնիքները», նամակագրությունն էր³: Ընդ որում, հենց իրենք՝ վաճառականներն էլ ժամանակին փորձել են արժևորել նամակները: Այսպես՝ 1711 թվականին Նոր Զուղայում բնակվող Շահրիմանյան ընտանիքի ներկայացուցիչներից մեկը նամակ է ուղարկում Լիվոռնո՝ իր տոհմակից Պետրոսին և գանգատվում, որ վերջինիս նախորդ նամակում «ոչ առքի խաբար կայ, ոչ ծախսի»: Ակնկալելով ստանալ իրենց ընտանիքի առևտրական գործարքներին վերաբերող նորություններ՝ նամակագիրը հատուկ ընդգծում է. «Սովազաբին գրին աղն առքն եւ ծախսն այ»⁴: Թեև ուշադրությունից դուրս մնացած, սակայն խիստ հետաքրքրական ու տպավորիչ են նաև Եղիա Կարնեցու դիտարկումները վաճառականի «գրին աղի», այն է՝ նամակի էություն մասին: Եղիան, որը

¹ Տե՛ս Harreld D., նշվ. աշխ., էջ 82-83:

² Տե՛ս Trivellato F., “Merchants’ Letters”, pp. 81-89:

³ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 86-120:

⁴ Archivio di Stato di Venezia, Documenti Armeni, busta 2. Նամակի վրա առաջին անգամ ուշադրություն է հրավիրել Սեպուհ Ասլանյանը (տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 99):

տարիներ շարունակ զբաղվել էր առևտրական գործունեությունով, իսկ ապա աշխատանքի էր անցել Ֆրանսիական Արևելահնդկական ընկերություն թավրիզի մասնաճյուղում, 1718 թվականի հուլիսի 5-ին իր եղբայր Հարությունին հղած նամակում խորհուրդներ է տալիս նամակներ կարդալու ու շարադրելու տեխնիկայի մասին: Խորհուրդներից առաջինը վերաբերում է ստացված յուրաքանչյուր նամակը պարբերաբար՝ 2-3 օր շարունակ ընթերցելուն. «Մին էլ քո հրամանուցն մին պատուէր տամ, լաւ միտըտ պահէ, շատ շահէ և օգուտ. թէ իմն, թէ այլոց բարեկամաց, որ մին գիր գուգայ քեզ, մին երկու անգամ կարդայ երկու երեք օրն մին անգամ, զերա ամեն մի կարդալուց մին ուրիշ պարաթ խօսք գիմանաս»: Պատասխան նամակը շարադրելու ընթացքը ներկայացնելուց հետո էլ Եղիան տալիս է հետևյալ հրահանգը. «Եւ էն գրին պատասխանն արիր, վրան գրէ թէ՛ էս գրի պատասխանն ղրկեցի, յետո գիրն պահէ»²:

Նամակագրություն կանոնները, որոնք Եղիա Կարնեցին արծարծում էր իր խորհուրդներում, վաղուց ի վեր դարձել էին հայ վաճառականների առօրյա գործունեության անբաժան մասը: Նամակագրական հավաքածուները, որ մեզ են հասել 17-18-րդ դարերում ապրած հայ վաճառականներից, ոչ միայն հաստատում են ասվածը, այլև հավելյալ հետաքրքրական դիտարկումների հնարավորություն տալիս: Այսպես՝ Հայրապետ դի Մարտինից, որը սերում էր Նոր Զուղայից Վենետիկ տեղափոխված Վելիջանյանների տոհմից, մեզ են հասել բազմաթիվ նամակներ, որոնց քանակը մոտավոր հաշվարկներով հատում է 2000-ը: Թվում է, թե սա ամենամեծ անհատական նամակագրական հավաքածուն է հայկական առևտրական աղբյուրների շարքում: Գերազանցապես Վենետիկի պետական արխիվում պահպանված այս վավերագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայրապետ դի Մարտինը ոչ միայն խնամքով հավաքել է ստացված նամակները, այլև 12 առանձին մատյաններում ընդօրինակել 1694-1709 թթ. ընթացքում իր ուղարկած բոլոր նամակների պատճենները: Այս տեսանկյունից բնութագրական օրինակ է նաև հենց իր՝ Եղիա Կարնեցու դիվանը, որը պահպանվել է Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվում: Տարբեր անձանցից ստացված նամակները Եղիան խմբավորել է 25 թղթապանակների մեջ, իսկ 1718-1724 թթ. իր ուղարկած նամակները արտադրել 4 մատյանների մեջ: Անձնական նամակագրական արխիվ ստեղծելու վաճառականների այս ջանքերի հետևում թաքնված էր 2 հանգամանք: Նախ՝ այդպիսով նրանք ստեղծում էին առևտրական տվյալների իրենց բազան, և երկրորդ՝ նամակներն ունեին իրավական ուժ՝ անկախ նոտարական վավերացումից:

¹ Եղիա Կարնեցու դիվանը (Նյութեր Մերձավոր Արևելքի և Անդրկովկասի պատմության), կազմ.՝ Ա. Աբրահամյան և Ռ. Աբրահամյան, Երևան, 1968, էջ 32 (ընդգծումը մերն է - Ս.Բ.):

² Նույն տեղում:

Առևտրական ձեռնարկ-դասագրքերը հայ վաճառականների տեղեկատվության երկրորդ կարևոր աղբյուրն էին: Վաճառականական տպագիր գրականության առաջնեկը 1675 թվականին Մարսելում հրատարակված «Արհեստ համարողութեան» գիրքն էր: Հաջորդ նշանավոր հրատարակությունը Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թուոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» ձեռնարկն էր՝ հրատարակված 1699 թվականին Ամստերդամում: 17-18-րդ դդ. սահմանագծին հայկական տպարաններում լույս ընծայվեցին նաև տոմարացույցներ, բառարաններ և այլ գրքեր, որոնց տիտղոսաթերթերին հայ հրատարակիչներն ամրագրում էին համանման ձևակերպումներ՝ «ի պէտս Հայկազունեաց վաճառականաց»: Տպագիր գրականությունից բացի՝ հայ վաճառականներն ունեին ձեռագիր առևտրական ձեռնարկներից օգտվելու հնարավորություն: Դրանց ամենահայտնի օրինակները Կոստանդ Ջուղայեցու դասագրքերն էին:

Նամակագրությունը և տպագիր ու ձեռագիր ձեռնարկ-դասագրքերն այն երկու առանցքներն էին, որոնց շուրջ կայանում էր տեղեկատվության կամ, ինչպես Կլոդ Մարկովիցն է բնորոշել, «ամենաթանկ ապրանքի»¹ շրջանառության համակարգը Նոր Զուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցում, մի դարաշրջանում, երբ «լավ տեղեկացված լինելը նույնիսկ ավելի կարևոր էր, քան լավ կրթված լինելը»²: Հայկական առաջին պարբերականը՝ «Ազդարար»-ը, որը սկսեց հրատարակվել Մադրասում 1794 թվականից, ծրագրային նպատակ ուներ իր էջերում ամփոփելու նաև առևտրական տեղեկատվություն³: Դրանով, փաստորեն, տեղայնացվում էին տնտեսական թերթերի ու դրանց հիման վրա երևան եկած լրագրերի եվրոպական ավանդույթները, սակայն այդ ժամանակ Նոր Զուղայի ցանցն արդեն մի քանի տասնամյակ է, ինչ անկում էր ապրել:

Բ. Վաճառականական եթիկան ու խորհուրդները «Աշխարհաժողով»-ում

Կոստանդ Ջուղայեցին իր վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերից մեկում՝ «Աշխարհաժողով»-ում, հետևյալ խորհուրդն էր տալիս հայ վաճառականներին. «Ջամենայն առևտ և տուրտ գրեա՛յ, գրեա՛յ և գրեա՛յ, էս օրէն վաղն մի՛ ձգեր և հմիկէս պախն մի՛ ձգեր»⁴: Առևտրական գործարքների մասին ամբողջ տեղեկատվությունը գրի առնելու Կոստանդ Ջուղայեցու այս հորդորը արձագանքն էր վաճառականական միջավայրում ձևա-

¹ Բնորոշման համար տե՛ս Markovits C., նշվ. աշխ., էջ 82, 219:

² Braudel F., Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, vol. 2, p. 409.

³ Տե՛ս Ազդարար, 1794 թվական, թիվ 1, «Առաջաբանութիւն», էջ 4: Հմմտ. տե՛ս Մխիթարյան Մ., Հայերեն առաջին պարբերականը և նրա խմբագիրը, Նրևան, 2016, էջ 24, 49:

⁴ Տե՛ս այս գրքում, էջ 103:

վորված այն սովորութային նորմի, որի համաձայն՝ հատուկ հաշվեմատ-
յաններում վաճառականը պարտավոր էր գրանցել իր կատարած գործարք-
ների, նույնիսկ՝ առօրյա ծախսերի ամեն մի մանրուքը: Բարոյագիտական
ու առևտրական բնույթի համանման մի շարք խորհուրդներ մեկտեղելով
իր ձեռնարկ-դասագրքում՝ Կոստանդ Ջուդայեցին հայ վաճառականներին
ապահովում էր «առևտրական գիտություն»¹ մի այնպիսի ոլորտի մասին
համապարփակ տեղեկատվությամբ, որը կարելի է բնորոշել որպես վաճա-
ռականական էթիկա:

«Աշխարհաժողով» առևտրական երկի խրատական հատվածների ուսում-
նասիրությունը թույլ է տալիս թափանցել վաճառականի բարոյական
նկարագրի թեմատիկայի խորքերը, ինչի քննարկումները սկիզբ են առել
դեռևս 14-րդ դարի իտալական ու իսպանական առևտրական ձեռնարկնե-
րում: Սքոլաստիկայի նշանավոր ներկայացուցիչ Թոմմա Աքվինացին վա-
ճառականներին համարում էր արհեստավորների ու գյուղացիների նկատ-
մամբ ստորադաս խավ՝ իր մոտեցումը հիմնավորելով սուրբգրային մեջբե-
րումներով²: Ընդամենը 1-2 հարյուրամյակ անց հասարակական կյանքում
ունեցած դերակատարությունը չեղտակի մեծացումը վաճառականների հա-
մար ապահովեց սոցիալական ավելի բարձր դիրք: Ինչպես դիպուկ կերպով
արձանագրել է Պիեռ Ժուանիքը, ուշ միջնադարում «կեղտոտ ոտքերով
վաճառականին փոխարինում էր գրիչը ձեռքին գործարարը»³: Ժակ Սա-
վարին, որն իր առևտրական դասագրքը⁴ շարադրել է Լուի XIV-ի դա-
րաշրջանում՝ ֆինանսների նախարար Ժան Բատիստ Կոլբերի պատվերով
ու հովանավորությամբ, արձագանքելով ընթացող փոփոխություններին,
իր երկի թե՛ վերնագրում ու թե՛ բուն տեքստում շրջանառության մեջ
դրեց բոլորովին նոր հասկացություն՝ բնորոշելու համար իր ժամանակների
վաճառականներին. նախորդ դարերի վաճառականներին հիշեցնող
marchand գործածական բառի փոխարեն նա նախապատվությունը տվեց
négociant բառին, քանի որ վերջինս վերաբերում էր միմիայն հեռագնա
առևտրով զբաղվող վաճառականներին⁵: Պատահական չէ, որ արդեն «Վե-
րածնի դարի ժամանակաշրջանում ոչ ոք չէր հիշում մասնագիտությունների

¹ Բնորոշման համար տե՛ս Hooek J., նշվ. աշխ., էջ 148:

² Տե՛ս Aurell J., “Reading Renaissance Merchants’ Handbooks: Confronting Professional Ethics and Social Identity”, ed. by J. Ehmer and C. Lis, *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times*, London, 2009, pp. 86-87:

³ Jouaniquie P., “Three Medieval Merchants: Francesco di Marco Datini, Jacques Coeur, and Benedetto Cotrugli”, *Accounting, Business and Financial History*, vol. 6, no. 3, 1996, p. 273.

⁴ Տե՛ս Savary J., *Le parfait négociant ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France et des pays étrangers*, Paris, 1675:

⁵ Տե՛ս Trivellato F., *The Promise and Peril of Credit: What a Forgotten Legend about Jews and Finance Tells Us about the Making of European Commercial Society*, Princeton, 2019, p. 100:

աստիճանակարգությունը՝ հաստատված Թովմա Աքվինացու կողմից»¹։ Ուշ միջնադարի եվրոպական հասարակություններում վաճառականների սոցիալական դիրքի աննախադեպ բարձրացումն իր արտահայտությունն էր գտնում առևտրական երկերում, որոնցում էլ աստիճանաբար ծավալվում էր բարոյագիտական քննարկում վաճառականի կերպարի մասին։ Այդ քննարկումներն ուղեկցվում էին յուրատեսակ բարոյական կոդեքսի ձևավորմամբ, որը շարունակեց արդիական թեմա մնալ նաև այն հեղինակների համար, որոնք առևտրական ձեռնարկներ էին շարադրում ավելի ուշ շրջանում՝ 17-18-րդ դարերում։ Այս տեսանկյունից Կոստանդ Ջուդայեցին բացառություն է։ Ընդհակառակը, «Աշխարհաժողով» ձեռնարկում, ինչպես կտեսնենք ստորև, նա ոչ միայն կարևոր տեղ է հատկացնում վաճառականի կերպարի բարոյագիտական ընկալումներին, այլև ներկայացնում վաճառականական էթիկայի միևնույն նորմերը, որոնք հանդիպում են եվրոպական համանման աշխատություններում։

Բացի այդ, առևտրական ձեռնարկները դիտարկվել են որպես գերազանցապես տնտեսական պատմության աղբյուրներ, ինչի հետևանքով, ըստ ուսումնասիրողներից մեկի ձևակերպման, դրանց «արտատնտեսական» բովանդակությունը մնացել է ստվերում²։ Նույնը վերաբերում է նաև Կոստանդ Ջուդայեցու երկերին, որոնց հետազոտությունը պահանջում է համալիր մոտեցում ու պատշաճ ուշադրություն այդ տնտեսական աշխատությունների ոչ տնտեսական հատվածների նկատմամբ։

Եվ վերջապես, Կոստանդ Ջուդայեցու խրատական խորհուրդներն անհրաժեշտաբար պետք է ուսումնասիրվեն վաճառականի բարոյական նկարագրի՝ դեռևս ուշմիջնադարյան աշխատություններում սկիզբ առած քննարկումների հետնախորքի վրա։ Դա, իր հերթին, հնարավորություն է տալիս հայկական վաճառականական ձեռնարկի հետազոտությունը տեղափոխելու 14-18-րդ դարերի եվրոպական առևտրական երկերի հետ համադրության ու համեմատության հարթություն։

Վաճառականական խորհուրդները «Աշխարհաժողով»-ի կառույցում։ «Աշխարհաժողով» առևտրական դասագիրքը վաճառականների համար առավել գրավիչ և ընկալելի դարձնելու Կոստանդ Ջուդայեցու ցանկությունն իր կնիքն է դրել կառուցվածքի վրա։ «Աշխարհաժողով»-ը շարադրված է երկու վաճառականների միջև ընթացող երկխոսության ձևաչափով։ Իր կուտակած առևտրական հսկայական տեղեկատվությունը Կոստանդ Ջուդայեցին ներկայացնում է որպես պատասխան այն հարցերին, որոնք իրար տալիս են գրուցակից վաճառականները։ Ընդ որում, երկի առաջին կեսում պատասխանողի դերում հայտնված վաճառականը երկրորդ

¹ Aurell J., ցվ. աշխ., էջ 86-87։

² Sbe'u նույն տեղում, էջ 76։

հատվածում հանդես է գալիս որպես ունկնդիր: Այդպիսով մատուցվող նյութը գրեթե հավասարաչափ կիսվել է հեղինակի կողմից, և վաճառականներից յուրաքանչյուրը դարձել է երկխոսության լիարժեք մասնակից: Ֆրանչեսկա Տրիվելատոյի դիտարկումն այն մասին, որ «չնայած ամեն նամակի անհատական բնույթին՝ առևտրական նամակագրությունն իրականում պետք է կարգացվի որպես բազմաձայն խոսակցություն, ոչ թե երկխոսություն»¹, ամբողջովին վերաբերում է նաև Կոստանդ Զուլայեցու շարադրած վաճառականական զրույցին, որի երևակայական մասնակիցը Նոր Զուլայի համաշխարհային առևտրական ցանցում ներգրավված ողջ հայ վաճառականությունն էր:

«Աշխարհաժողով»-ն անմիջապես սկսվում է զրուցակից վաճառականներից մեկի հարցով՝ «Ո՞վ եղբայր, վաճառական ես, թե՞ կուզես վաճառական լինես»²: Պատասխանն արդեն իսկ թույլ է տալիս հեղինակին անցնել ծրագրված նյութի ներկայացմանը. «Այո՛, եղբայր, վաճառականի որդի եմ, կամիմ վաճառական լինեմ: Ունե՞ս ինչ մի խրատ օգտի վասն իմոյ շահաւետութեան»³: Դրան հետևում են «սուրբ գրոց և բազմայլջիկ ծերոց» բարոյախրատական խորհուրդները, որոնք մեծ ծավալ չեն զբաղեցնում: Զրուցակիցը, սակայն, չի բավարարվում ստացած պատասխանով և անմիջապես հղում է հաջորդ հարցը՝ «Բարի հրամայեցեր, եղբայր բարի և հիմաստուն: Այլ ևս ունե՞ս ինչ մի խրատ վասն ի պէտս գնելոյ և վաճառելոյ»⁴: Այս անգամ վաճառականն իր պատասխանում ներկայացնում է այնպիսի խորհուրդներ, որոնք անմիջականորեն առևտրական գործունեությունն են առնչվում:

Բարոյական ու առևտրական բնույթի խորհուրդներից հետո վաճառականների զրույցը կենտրոնանում է համաշխարհային առևտրի շուկաների մասին գուտ առևտրական տեղեկատվության վրա, որի կարիքն ունեին հեռագնա առևտրում ներգրավված վաճառականները: Երկի երկրորդ մասում խոսքը փոխանցվում է զրույցի մասնակից մյուս վաճառականին: Վերջինս շարունակում է տեղեկատվության ներկայացումը՝ բարոյախրատական խորհուրդներից հետո նկարագրելով առևտրական շուկաները⁵: Այսպիսով «Աշխարհաժողով»-ը շարադրված է որպես երկու վաճառականների զրույց, որի ժամանակ նրանք փոխանակում են ինչպես խրատական խորհուրդներ, այնպես էլ՝ զանազան երկրների մասին բացառիկ տվյալներ: Հատկանշական է, որ վաճառականներից յուրաքանչյուրն իր խոսքն

¹ Trivellato F., “Merchants’ Letters”, p. 89.

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 101:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 102:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 128-157:

սկսում է խրատական խորհուրդներով, ապա անցնում ասելիքի առավել ծավալուն մասին՝ համաշխարհային առևտրական շուկաներին: Սա հիշեցնում է եվրոպական վաճառականական ձեռնարկների բավականին տարածված կառուցվածքը, որոնց ներածական հատվածները ևս նախատեսված էին բարոյագիտական խորհուրդների համար:

Բարոյախոսական խորհուրդները «Աշխարհաժողով»-ում: Ինչպես եվրոպական, այնպես էլ հայկական վաճառականական ձեռնարկներում բարոյախոսական խորհուրդների առկայությունը պայմանավորված էր վաճառականական գործի՝ որպես արհեստի ընկալումներով, ինչը ենթադրում էր ոչ միայն գիտելիք, այլև հմտություններ ու անձնական որակներ: Պատահական չէ, որ 14-րդ դարի մի իսպանական ձեռնարկում վաճառականական գործը սահմանվում էր որպես «արհեստ, որ նախորդում է բոլոր արհեստներին»¹: Անձնական հատկանիշներն ու առաքինությունները դիտարկվում էին որպես առևտրական հաջողությունը նպաստող գործոններ, ուստի ձեռնարկներում կարևոր տեղ էր հատկացվում բարոյական արժեքների արմատավորմանը վաճառականների մտածողության մեջ: Հետազոտողներից մեկի դիպուկ դիտարկման համաձայն՝ առևտրական ձեռնարկներում տարածվում էր ուղերձ այն մասին, որ «բարոյական առաքինությունն ու մասնագիտական առաքինությունը նույն մետաղադրամի երկու կողմերն են վաճառականական գործի մեջ»²: Համապատասխանաբար՝ տնտեսական անհաջողություններն ուղմիջնադարյան աշխարհընկալմամբ բացատրվում էին վաճառականի բարոյական անկմամբ³:

Իր բարոյական խրատներում Կոստանդ Զուդայեցին երբեմն տալիս է աստվածաշնչյան հղումներ: Ասվածի օրինակներ են նրա բարոյագիտական դատողությունները «կայ խրատ ի սուրբ գրոց»⁴ և «քանզի Սողոմոն խրատ է զամենեսեան»⁵ արտահայտություններից հետո: Ինչո՞վ է պայմանավորված վաճառականական երկում սուրբգրային մեջբերումների առկայությունը: 18-րդ դարի սկզբին շարադրված ‘Speranders Negotiant’ խորագրով գերմանական առևտրական ձեռնարկում նույնպես հեղինակը, ընդգիմանալով հանդերձ դրամական շահը մերժող եկեղեցական մոտեցմանը, օգտագործում է կրոնական երևակայություն՝ հիմնավորելու համար առևտրական այս կամ այն վարքագիծը⁶: Ինչպես նշում է Դանիել Ռաբուզզին, տվյալ դեպքում «կրոնական երևակայությունը ծառայում է վաճառական-

¹ Aurell J., ցվ. աշխ., էջ 77:

² Նույն տեղում, էջ 78:

³ Sб’u Todeschini J., “Theological Roots of Medieval/Modern Merchants’ Self-Representation”, ed. by M. Jacob and C. Secretan, *The Self-Perception of Early Modern Capitalists*, New York, 2008, p. 32:

⁴ Sб’u այս գրքում, էջ 101:

⁵ Sб’u նույն տեղում, էջ 129:

⁶ Sб’u Rabuzzi D., ցվ. աշխ., էջ 175:

ների շահերին»¹: Նույնը պետք է ասել նաև Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ի մասին: Միևնույն ժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ կրոնական մտածողությունը չէր նահանջել իր ազդեցիկ դիրքերից, ու կրոնական երկերն էլ ամենևին խորթ չէին վաղ արդի դարաշրջանի հայ վաճառականների համար: Իր առևտրական, ապա նաև՝ դիվանագիտական գործունեությունը 18-րդ դարի առաջին քառորդին ծավալած Եղիա Կարնեցու գրադարանի ցուցակները հիանալի հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու հայ վաճառականի մտավոր ու գրական նախընտրությունների մասին: Նրա գրքերի ցանկում, մեծաքանակ բառարաններից, տոմարական ու առևտրական աշխատություններից բացի, փոքր թիվ չեն կազմում նաև կրոնական գրքերը²: Այնպես որ՝ աստվածաշնչական մեջբերումները լիովին տեղավորվում էին 17-18-րդ դարերի վաճառականական ընկալումների տիրույթում:

Ինչ վերաբերում է բուն բարոյախոսական խրատներին, ապա դրանց մեջ առաջին հերթին ուշադրություն է գրավում հետևյալ շարքը. «Մի՛ լինիր ստախոս, մի՛ լինիր քուֆրատու, մի՛ լինիր զրկող, մի՛ լինիր ուխտագանց, որ է եղարագանց, մի՛ լինիր երդումնակեր, մի՛ լինիր բարկացող, մի՛ լինիր ինքնակամ և ինքնահաճ»³: Փաստորեն, վաճառականի բարոյական նկարագրից, ըստ հեղինակի, պետք է բացառվեն որոշակի հատկանիշներ, որոնք թվում է, թե վերցված են Աստվածաշնչից Կոստանդ Ջուղայեցու որոշակի ընտրությամբ: Հատկանշական է, որ աստվածաշնչյան պատվիրանների նմանողությամբ հեղինակն իր պատգամները ներկայացնում է արդելական հրամայական եղանակով և ձևակերպում դրանք որպես յուրօրինակ «վաճառականական պատվիրաններ»: Պետք է նկատել, սակայն, որ դրանք մեծ մասամբ համատեղելի չէին վաճառականական կյանքի հետ: Միջնադարյան զրույցներում հաճախ կարելի է հանդիպել այնպիսի դիպաշարեր, որոնցում վաճառականները հանդես են գալիս վերոհիշյալ մերժելի հատկանիշներով: Դրանցում վաճառականի կերպարի անբաժան մաս են համարվում ստախոսությունն ու սուտ երգվելը, որոնք «վասն սովորութեան առ վաճառականս թեթև համարին և կամ թէ ոչինչ»⁴: «Ազնիւ վաճառականք» զրույցում քահանային իրենց մեղքերը խոստովանելիս երկու վաճառականներ բացատրում են, որ ճշմարտախոսությունն ամենևին չի տեղավորվում առևտրի սահմաններում. «Ո՛վ հայր, եթէ ի առ և տուրս

¹ Նույն տեղում:

² Տե՛ս **Ջուղայեցի Բ.**, ցշվ. աշխ., էջ 69-74:

³ Տե՛ս այս գրքում, էջ 101-102:

⁴ **Սրապյան Ա.**, *Հայ միջնադարյան զրույցներ*, Երևան, 1969, էջ 160:

ոչ երդուիմք և ոչ սուտ ասեմք, չկարեմք բնաւ ապրել... Քանզի կկտրուի աշխատանքն մեր, թէ ոչ սուտ ասեմք երդում չուտեմք և սուտ չասեմք»¹:

Կոստանդ Զուղայեցին իր ձեռնարկի հասցեատեր վաճառականութեանը պատգամում է լինել խոնարհ, իմաստուն ու համբերաբար. «Լե՛ր հեզ և խոնարհ, երկանամիտ և համբերող: Եւ որչափ որ գիտուն լինես, հարց և այլոցն, որ առաւել ևս գիտենաս, և որչափ որ բարձրանաս, դու քեզ խոնարհ կալ, քան զամենայն»²: Այս անձնական որակները վաճառականի նկարագրի պարտադիր բաղադրիչներ են դիտարկվում նաև եվրոպական առևտրական գրականություն մեջ: Այս տեսանկյունից դիտելի է, որ «Չորս ընկերք ճանապարհորդք» հայերեն միջնադարյան գրույցում «վասն գալեաց և պատահարաց» քննարկման ժամանակ վաճառականը հետևյալ միտքն է արտահայտում. «Իմաստութիւնն ու խելքն ի վեր է, քան զամէնն»³: 1632 թ. հոլանդացի Կասպար վան Բերլեն «Իմաստուն վաճառականը» ճառում նկատում էր, որ վաճառականը կարողանում է առաքելությունը չարիքից տարբերել այնպես, ինչպես լավ ապրանքը վատից⁴:

«Աշխարհաժողով»-ի խորհուրդներից մյուսը վերաբերում է գինու չափավոր օգտագործմանը. «Եթէ գինի ամէնեւին ոչ ըմպես, լավ էս, քան զամենայն ըմպող, բաց եթէ ըմպես, սակաւ ըմպեա՛յ, քանզի բազումք են կորեալ ի արբեցութեան»⁵: Գինու չարաշահման պատճառով առևտրական գործերը ձախողած «բազումք»-ի մեջ է, օրինակ, իր օրագրական երկով հայտնի Զաքարիա Ագուլեցու եղբայր Շմավոնը: Վերջինս Թավրիզում կորցնում է իր գումարը, քանի որ, ինչպես պատմում է Զաքարիան, «խանս այս Շմաւոնս կու տանի, գինի խմեցնել կու տայ»⁶: Եվրոպական առևտրական ձեռնարկները հորդորում են հեռու մնալ նաև որկրամոլութունից, քանի որ, ինչպես օրինակ 14-րդ դարի իսպանական ձեռնարկում է նշվում, «որկրամոլութունը մի կաթսա է, որտեղ եփվում են բոլոր չարիքները»⁷: Բենեդեկտոս Կոտրուլլին ևս իր խոսքերեն ձեռնարկում հորդորում է չափավոր լինել ուտելու ու խմելու մեջ⁸:

¹ Մելիք-Օհանջանյան Կ., *Էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից*, Երևան, 1957, էջ 40-41:

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 102:

³ Մելիք-Օհանջանյան Կ., *նշվ.* աշխ., էջ 48:

⁴ Տե՛ս Barlaeus C., *The Wise Merchant*, Critical text and translation by Corinna Vermeulen, Amsterdam, 2019, p. 89:

⁵ Տե՛ս այս գրքում, էջ 129:

⁶ Զաքարիա Ագուլեցի, էջ 160-161: Հմմտ. Խաչիկյան Շ., *Նոր Զուղայի հայ վաճառականությունը*, էջ 122-123:

⁷ Aurell J., *նշվ.* աշխ., էջ 79:

⁸ Տե՛ս Cotrugli B., *The Book of The Art of the Trade*, Translated by John Francis Phillimore, Cham, 2007, p. 137:

Վաճառականներին ուղղված խորհուրդներում կարևորվում է նաև եկեղեցական արարողություններին ու հանգանակություններին եռանդուն մասնակցությունը. «Ժամի և աղօթքի ժիր կացի՛ր, տուրսէ և ողորմութենէ մի՛ ձանձրանալ»¹: Այս իմաստով որպես կրոնապաշտ ու առատաձեռն վաճառականների տիպական օրինակներ («գլուխ և փիւր վաճառականաց»²) Կոստանդ Զուղայեցին իր երկի վերջում հիշատակում է Մարխաս և Կոսպար անուններով հայտնի վաճառականներին, որոնց մասին միջնադարյան գրույցը բազմիցս է հանդիպում հայերեն ձեռագրերում: Ավելին՝ նրանց պատմության հիման վրա Հակոբ Արծկեցին գրել էր նաև չափածո ստեղծագործություն ղեռևս 15-րդ դարի երկրորդ կեսին³:

Այդ գրույցի դիպաշարը խիստ համառոտ գծերով ներկայացնելու դեպքում կստանանք հետևյալ պատկերը. Մարխասը, որը ծագումով Սսից էր ու զբաղվում էր վաճառականությամբ, մահից առաջ իր ունեցվածքը կտակում է Քրիստոսին: Նրա ընկեր Կոսպարը, որը, հակառակ գործընկերոջ եկեղեցասիրության, կռապաշտ էր, գնում է Անտիոք, որտեղ եկեղեցում Քրիստոսը նրան «երեւցաւ տեսլեամբ» ու վերցրեց իր հասանելիքը: Այդուհետ Կոսպարը ևս մկրտվում է ու ջերմեռանդորեն հարում քրիստոնեական դավանանքին⁴: Կոստանդ Զուղայեցին այս պատմության մանրամասների մեջ ամենևին չի խորանում, այլ բավարարվում է նշելով, որ Քրիստոսի գալուստից առաջ վաճառականական գործը չէր արժանացել աստծո հավանությանը և միայն «յետ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ գալլստեան Մալխաս և Կոսպար հաճուացան Աստուծոյ վասն միայմտութեան և պարկեշտութեան, որ և ամ յամէ ամենայն վաստակոց իւրեանց տասանորդս տային քահանայից և ախկատոց կարօտելոց»⁵: Առանձին ուսումնասիրության կարիք ունեցող այս պատմության նպատակը թվում է պարզ՝ քրիստոնեության ու վաճառականության յուրատեսակ հաշտեցումը: Դրա հիմնական ուղերձն այն է, որ վաշխառության, դրամական շահի հետապնդման, այդպիսով նաև՝ առևտրական գործի նկատմամբ ժխտական վերաբերմունք

¹ Տե՛ս այս գրքում, էջ 103:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 158:

³ Տե՛ս **Ակիմեան Ն.**, *Մատենագրական հետազոտություններ: Քննություն եւ բնագիր*, Բ. Գ, Վիեննա, 1938, էջ 129-130:

⁴ Տե՛ս **Աճառյան Հ.**, *Հայոց անձնանունների բառարան*, Բ. Գ, Երևան, 1946, էջ 263-264: Այս պատմությունը հանդիպում է նաև Հայսմավուրքում՝ Մինաս Եգիպտացու վարքի հետ մեկտեղ (տե՛ս, օրինակ, ՄՄ, ձեռ. թիվ 1511, ք. 149ա-151բ): Դա պատահական չէ, քանի որ միջնադարում Մինասը համարվում էր ճանապարհորդների ու վաճառականների հովանավոր: Հետաքրքիր է, որ լեհահայոց Աստվածատուր պատրիարքը 1589 թվականի մի կոնդակում մաղթում էր. «Յիսուս Քրիստոս օրհնեսցէ զճանապարհորդս ձեր՝ ընդ Մարխասայ և Կոսպարայ՝ շահավաճառ և արդիւնաւոր արասցէ» (**Ալիշան Ղ.**, *Կամենից: Տարեգիրք Հայոց Լեհաստանի եւ Ռուսներիոյ հաւաստեայ յաւելուածովք*, Վեներտիկ, 1896, էջ 232):

⁵ Տե՛ս այս գրքում, էջ 157-158:

ունեցող քրիստոնեությունը¹ բոլորովին այլ դիրքորոշում ունի եկեղեցասիրությունում ու եկեղեցական առատաձեռնությունում անհիմնականորեն լինող վաճառականների նկատմամբ: «Քաջանայից ու ախպատոց կարօտելոց» համար առևտրական եկամտից մասնաբաժին սահմանելով, փաստորեն, լեգիտիմացվում էր դրամական չափի ցանկությունը: Ինչպես նկատում է Մայքլ Էնդրյունը, վաճառականական շրջանակների համար «բարեգործությունը ծառայում էր որպես միջոց լեգիտիմացնելու իրենց հարստությունը ու հաստատելու իրենց նոր կարգավիճակը»²:

Կոստանդ Ջուդայեցու այս խորհուրդը դրված է եղել հայ վաճառականության առօրյա գործունեության հիմքում: Վենետիկի Սուրբ Խաչ եկեղեցու ընծայամատյանը, որում պարբերաբար կրկնվում է «Աստուած ողորմի հայոց վաճառականացն, որ ետուն...» հավաքական արտահայտությունը, ինչպես նաև՝ թվարկվում են անհատական ընծաներով հանդես եկած վաճառականների անունները, հնարավորություն է տալիս լիարժեք պատկերացում կազմելու հայ վաճառականության եկեղեցական առատաձեռնության մասին մի եկեղեցու օրինակով³:

«Աշխարհաժողով»-ի առևտրական խորհուրդները: Իտալացի Բենեդետտո Կոտրուլլին 15-րդ դարում հետևյալ խորհուրդն էր տալիս վաճառականներին. «Հիշիր՝ ինչպես շատերն են ասել՝ առևտուրը չի փնտրում ոչ մի խորհուրդ, և ես ինքս որդեգրել եմ այս նշանաբանը»⁴: Նա բացատրում է նաև, որ առևտրական որոշումները հիմնված են այնպիսի տեղեկատվության ու հաշվարկի վրա, որը տարածման ենթակա չէ, ուստի տնտեսական գործարքների միակ պատասխանատուն տվյալ վաճառականն է, իսկ առևտրական խորհուրդները կարող են միայն համընդհանրական բնույթ կրել: «Աշխարհաժողով»-ի խրատական հատվածներում ամփոփված են նաև այսպիսի առևտրական խորհուրդներ, որոնք թույլ են տալիս պատկերացում կազմել վաճառականի առօրյայի ու գործունեության որոշակի սկզբունքների մասին:

Կոստանդ Ջուդայեցին, ինչպես տեսանք, իր դասագրքի ընթերցողներին հորդորում է գրի առնել բոլոր տեսակի գործարքները. «Զամենայն առևտ և տուրտ գրեա՛յ, գրեա՛յ և գրեա՛յ, էս օրէն վաղն մի՛ ձգեր և հմիկէս

¹ Միայն 16-րդ դարում աստվածաբաններից Ժան Կալվինը, մի քանի սահմանափակումներով հանդերձ, դրամական փոխառություններում ընդունեց շահի գաղափարը (տե՛ս Graafland J., “Calvin’s Restrictions on Interest: Guidelines for the Credit Crisis”, *Journal of Business Ethics*, vol. 96, no. 2, 2010, p. 233-248):

² Andrews M., *The Culture of Commerce Compared: A Comparative Study of the Ideal of the Businessman in China and England, c. 1600-1800*, Thesis, London School of Economics and Political Science, p. 104 (<http://etheses.lse.ac.uk/151/>, մատչումը՝ 04.01.2020).

³ Տե՛ս Տէր-Վարդանան Գ., Վենետիկի Հայոց Սուրբ Խաչ եկեղեցու Ընծայամատենը, էջ 70-81:

⁴ Cotrugli B., նշվ. աշխ., էջ 56:

պախն մի՛ ձգեր»¹: Հայ վաճառականները խստորեն հետևում էին այս կարգին՝ առևտրական գործառնություններն ամփոփելով մի քանի տեսակի հաշվեմատյաններում: Ինչպես Լևոն Խաչիկյանի ու Հակոբ Փափազյանի՝ Հովհաննես Զուղայեցու հաշվեթղթերի վրա հիմնված ուսումնասիրությունն է ցույց տալիս, հայ վաճառականները պահում էին արագ գրառումների համար նախատեսված հուշատետրեր, ամենօրյա գործարքներն արտացոլող օրհաշվի մատյաններ ու առանձին ապրանքների կամ անհատների վերաբերող հաշվեթերթեր: Հովհաննես Զուղայեցին սրանք համապատասխանաբար անվանում է «եայդաշտ», «ռուզլամայ» և «քաթա»:² Դրանց հիման վրա գործակատարը պատրաստում էր խոջային ներկայացվելիք մայր մատյանը կամ, Հովհաննես Զուղայեցու խոսքով, «կարմիր չիլաւոր դըֆտար»-ը²: Այս հաշվապահական փաստաթղթերի թվարկումից հետո պատահական չի թվում Ռոբերտ Լոպեսի դիտարկումը վաճառականներին «թղթի ու թանաքի ամենամեծ սպառողները» համարելու մասին³: Նրա համոզմամբ՝ XIII դարից Իտալիայում, իսկ մի փոքր ավելի ուշ ժամանակներից սկսած՝ այլ երկրներում առևտրական գրությունները գերազանցում էին ցանկացած այլ նպատակով գրված տեքստերին⁴: Այս գնահատականը կարելի է վերաբերելի համարել նաև հայոց պատմության համար, միայն թե ժամանակային հստակ սահմանափակմամբ՝ 17-րդ դարի երկրորդ քառորդից մինչև 18-րդ դարի կեսերը:

Թե՛ տնտեսական ու թե՛ առօրյա բոլոր ծախսերը գրանցելու կանոնը, որը վաճառականական գործունեությունից պարտադիր պայման էր սովորությունից իրավունքի ուժով, մի քանի տասնամյակ անց պետք է ստանար նաև իրավական կոնկրետ ձևակերպում՝ տեղ գտնելով Աստրախանի հայոց դատաստանագրքի մեջ: Դրա 14-րդ գլուխը, որն ունի «Վասն վաճառականական կարգաց» խորագիրը, նվիրված էր խոջաների ու նրանց գործակատարների փոխհարաբերությունների իրավական կարգավորմանը: Մասնավորապես՝ գործակատարների համար 11-րդ հոդվածը սահմանում էր բոլոր տեսակի առևտրական գործարքներն արտացոլող հաշվեմատյաններ կազմելու պահանջ. «Ամենայն ընկեր պարտաւորի վասն իւրաքանչիւր առևտրոյ գրել մի ըստ միոջէ օրինաւոր գիրք հաշուի... ճշմարտութեամբ, առանց զանցառութեան ժամանակի»⁵:

¹ Տե՛ս այս գրքում, էջ 103:

² Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվետու մարը, էջ 58-59: Այս անվանումները համագործածական չեն եղել. Եղիա Կարնեցին, օրինակ, իր հաշվապահական մատյանների մի տեսակն անվանել է «ձեղցանոց» (Դանեղյան Լ., «Քաջառիկ ժառանգություն (Դիվան Եղիա Մուշեղյանի. գիտական նկարագրություն)», Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ, հ. XX, Երևան, 2001, էջ 253):

³ Տե՛ս Lopez R., "Stars and Spices: The Earliest Italian Manual of Commercial Practice", *Explorations in Economic History*, vol. 7. no. 1-2, p. 35:

⁴ Տե՛ս Lopez R., "The Culture of the Medieval Merchant", *Medieval and Renaissance Studies*, vol. 8, 1979, p. 54:

⁵ Պողոսյան Ֆ., Դատաստանագիրք Աստրախանի հայոց, Երևան, 1967, էջ 132:

Հասկանալի է, որ Կոստանդ Ջուղայեցու այս հորդորն իր զուգահեռը պետք է ունենար նաև Եվրոպայում շարադրված առևտրական երկերում: Այսպես օրինակ՝ արդեն հիշատակված Բենեդեկտո Կոտրուլլին նկատել է, որ եթե «վաճառականի համար գրիչը ծանրություն է», ապա նա վաճառական չէ¹: Իսկ Դինո Կոմպանյին «խնամքով ու վրիպումներից զերծ հաշիվներ գրելը» համարում էր վաճառականի ամենաբարձր առաքինությունը²:

«Աշխարհաժողով»-ում արձանագրված առևտրական խորհուրդներից մյուսը վերաբերում է վաճառականական միջավայրում այնպիսի վճռորոշ գործոնի, ինչպիսին վաճառականի համբավն էր. «Անփորձ մարդի փոխ և ամանաթ մի՛ տալ, եթէ դու ըստուքիւ գիտենաս, թէ լէվ ախտիբարի մարդ ալ, ա (1), բ (2), գ (3) հոգի էլ հարց և փորձ, թախելս արա՛յ, ապալ թէ եայ փոխ տուր, եայ ամանաթ՝ թամասըկով և վկայիւ»³: Կոստանդ Ջուղայեցու մատնանշած «լէվ ախտիբար»-ը, այն է՝ լավ համբավն անձի նույնականացման արդի տեխնոլոգիաների բացակայությունն պայմաններում այն անհրաժեշտ պայմանն էր, որ հիմք էր ստեղծում առևտրական համատեղ գործունեություն համար: Անվստահելի գործընկերոջ համբավ ունեցող վաճառականները մեկընդմիջտ զրկվում էին առևտրական գործարքների մաս կազմելու հնարավորությունից: Լիովին օրինաչափ է, որ նամակագրական հոսքերով տարածվող տեղեկատվության կարևոր խումբ էին կազմում այն առևտրականների մասին տվյալները, որոնք հանդես էին եկել որպես զանազան խարդախությունների դերակատարներ⁴:

Վաճառականական կյանքի անբաժան մաս կազմող կողոպուտի ու ավազակության վտանգների առնչությամբ է «Աշխարհաժողով»-ի մյուս խորհուրդը. «Մի՛ երթիցես միայն ի ճանապարհ, անփորձ և անճանաչ ընկերի հետ մի՛ նստիցես և մի՛ քնիցես. գուցէ սպանցէ քեզ և առցէ զինչս քո»⁵: Դրամական միջոցների ապահովության մասին ևս Կոստանդ Ջուղայեցին հարկ է համարում հիշեցնել իր ընթերցողներին. «Եւ քիսակիտ բերանն բաց մի՛ թողուլ, կապէ՛ և մրէ՛»⁶: Վաճառականի ապրելակերպի ու գործունեության նրբերանգների այս ծանոթությունը պայմանավորված էր առևտրական փորձառությունամբ, որը Կոստանդ Ջուղայեցին կուտակել էր առնվազն 1660-1670-ական թթ.՝ իր ձեռնարկը շարադրելուց երկու տասնամյակ առաջ:

¹ Cotrugli B., նշվ. աշխ., էջ 70:

² Lopez R., "The Culture of the Medieval Merchant", p. 58.

³ Տե՛ս այս գրքում, էջ 103:

⁴ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 97, idem, "The Salt in a Merchant's Letter": The Culture of Julfan Correspondence in the Indian Ocean and the Mediterranean", *Journal of World History*, vol. 19, no. 2, 2008, pp. 150-154:

⁵ Տե՛ս այս գրքում, էջ 102:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 103:

Այսպիսով՝ «Աշխարհաժողով» ձեռնարկում ուշադրություն են գրավում վաճառականներին ուղղված խորհուրդները: Խրատական այդպիսի հատվածները մեծ տարածում ունենին եվրոպական առևտրական երկերում՝ նպատակ ունենալով ձևավորելու վաճառականական էթիկայի ու բարոյական կոդեքսի նորմեր և այդպիսով նաև՝ ճանապարհ հարթելու ժակ Սավարիի բնորոշած «պատվարժան առևտրի» (“commerce honorable”) համար¹: Կոստանդ Զուդայեցին իր բարոյախոսական խորհուրդներով միանում է ուշմիջնադարյան եվրոպական առևտրական ձեռնարկներում սկիզբ առած այն քննարկումներին, որոնք ծավալվում էին վաճառականական էթիկայի նորմերի ու վաճառականի բարոյական նկարագրի ընկալումների շուրջ: Հայկական ձեռնարկ-դասագրքի հեղինակը հստակ ծանոթություն է հանդես բերում այդ քննարկումներին: Աստվածաշնչյան պատգամների նմանողությամբ նա իր բարոյախոսական խորհուրդների մի մասը ձևակերպում է որպես յուրատեսակ «վաճառականական պատվիրաններ»: Ունենալով վաճառականական կենսագրություն ու հիմնվելով սեփական փորձառության վրա՝ իր առևտրական բնույթի խորհուրդներում Կոստանդ Զուդայեցին հմտորեն ներկայացնում է այն պայմանները, որոնք անհրաժեշտ էին հաջող առևտրական գործունեություն ծավալելու համար:

Գ. Համաշխարհային առևտրի կենտրոնների նկարագրությունը «Աշխարհաժողով»-ում

«Աշխարհաժողով»-ում վաճառականների երկխոսությունը, ինչպես արդեն նշվեց, բարոյախոսական ու առևտրական խորհուրդներից հետո կենտրոնանում է համաշխարհային առևտրի կենտրոնների թեմատիկայի վրա: Դրա համար ուղի է հարթում վաճառականներից մեկի հետևյալ խնդրանքը՝ «Լաւ և ըստուք շայեցայ ի խրատոց քոց, եղբայր: Կու խնդրեմ, որ քաղաքէ քաղաք, երկրէ յերկիր ապրանաց ապրանքի որպէսութիւնն՝ չափէրն, քաշէրն, փողէրն և ըստակնէրն և ամենայն ինչ ևս ասացես»: Ի պատասխան այդ խնդրանքի՝ ներկայացվում են համաշխարհային առևտրական ուղիների վրա գտնվող տարբեր երկրների «չափէրն, քաշէրն, փողէրն, ըստակնէրն»՝ չափի, կշռի, դրամական համակարգերը, ինչն ուղեկցվում է նաև այլ թեմաների ընդգրկմամբ, այդ թվում՝ տեղի ժողովուրդների էթնոմշակութային պատկերի նկարագրությամբ: Ընդ որում, եթե վաճառականներից մեկը հանդես է գալիս Մանիլայից ու Հնդկաստա-

¹ Hoock J., “Le phénomène Savary et l’innovation en matière commerciale en France aux 17^e et 18^e siècles”, *Innovations et renouvelaux techniques de l’Antiquité à nos jours, Actes du colloque international de Mulhouse (septembre 1987)*, Mulhouse, 1989, pp. 113-123, Trivellato F., *The Promise and Peril of Credit*, p. 105.

նից մինչև Իրան ընկած առևտրական կենտրոնների ծավալուն նկարագրությամբ¹, ապա մյուսը շարունակում է տեղեկատվության ներկայացումը՝ անդրադառնալով Ռուսաստանից մինչև Ամստերդամ ու Լոնդոն ձգվող առևտրական շուկաներին²: Այսպես՝ գրուցակից վաճառականների միջոցով Կոստանդ Ջուղայեցին հերթով ներկայացնում է Հեռավոր Արևելքից մինչև Արևմտյան Եվրոպա ընկած երկրների մասին բացառիկ տեղեկություններ և այդպիսով իր ձեռնարկը վերածում վաղ արդի շրջանից մեզ հասած յուրատեսակ հայկական հանրագիտարանի:

Համաշխարհային առևտրի կենտրոնների նկարագրությունը Կոստանդ Ջուղայեցին սկսում է մի ցանկով, որում ներառված են 72 երկրներ ու քաղաքներ: Այդ ցուցակում ընդգրկված բնակավայրերը ոչ միայն ծանոթ էին ջուղայեցի վաճառականներին, այլև դրանց մի մասում արդեն իսկ հաստատվել էին հայկական առևտրական համայնքներ: Այդ ցանկում ներառված էին ջուղայեցի վաճառականների համար առևտրական հետաքրքրություններ ներկայացնող երկրներն ու քաղաքները, որոնք մեկ անգամ էլ, որ նրանք այցելել էին գործնական նպատակներով: Այլ կերպ ասած՝ «Աշխարհաժողով»-ում բերված բնակավայրերի այդ ցանկը ներկայացնում է ոչ այլ ինչ, եթե ոչ Նոր Զուղայից սերող հայ վաճառականների ստեղծած համաշխարհային առևտրական ցանցի աշխարհագրությունը: Ինչպես այս կապակցությամբ եզրակացնում է Հ. Տեր-Հովհանյանը, «բազուկ վաճառականութեանն Զուղայեցուց ձգեցաւ ընդ ամենայն աշխարհ»³: Հենց նա էլ առաջին անգամ հրատարակել է խնդրո առարկա ցուցակը՝ որոշակի փոփոխություններով ու կրճատումներով հանդերձ⁴:

Կոստանդ Ջուղայեցու մատնանշած այդ 72 բնակավայրերը արտացոլում են այն 4 ուղղությունները, որոնցով ծավալվել էր Նոր Զուղայի հայ վաճառականությունը՝ Հնդկական օվկիանոսի ավազան, միջերկրածովյան նավահանգիստներ, Հյուսիսարևմտյան Եվրոպա ու Ռուսական կայսրություն⁵: Զուղայեցի հեղինակի ներկայացրած ցուցակի ամենաարևելյան կետը Մանիլա քաղաքն է, որը 1571 թվականից անցել էր Իսպանիայի վերահսկողության տակ և դարձել իսպանական արևելահնդկական գաղութների կենտրոնը: Մանիլայի հետ հայ վաճառականների առևտրական կապերը սկիզբ էին առել առնվազն 1660-ական թթ.: Մասնավորապես՝ խոջա Մինասի Hopewell նավի ուղևորությունը Հնդկաստանից դեպի Մանիլա 1668 թվականին սկիզբ դրեց իսպանական այդ գաղութում հայերի հետա-

¹ Տե՛ս այս գրքում, էջ 107-127:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 130-157:

³ **Տեր-Յովհաննես Թ.**, նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 159:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 159-160: Հատվածական հրատարակության ու քննարկման համար տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 56, Herzog E., նշվ. աշխ., էջ 150:

⁵ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 2-3:

գա առևտրական գործունեությունը¹: Կոստանդ Ջուղայեցու ցուցակագրած բնակավայրերի շարքում ծայր արևմուտքում գտնվում էր «Ենգիդունիէ» երկիրը, այն է՝ «Նոր աշխարհը», որով հայտնի էր ամերիկյան աշխարհամասը²: Այս անունը ծանոթ էր նաև Զաքարիա Ագուլեցուն. «Դարցեալ ժէյգիդունի նավերն Կալիս կու բառնան, Կալիս կու դադարկացնեն. այլ տեղ չկայ. այս քաղաքս Իսպանոյի այ, մեծ կղզի է»³: Հայկական վաճառականական ձեռնարկի հեղինակը Նոր աշխարհի կողքին հարկ է համարել ավելացնել «ոսկին տեղն դուս գկոյ» արտահայտությունը՝ ակնարկելով ոսկու պաշարների այն հսկայական քանակությունը, որ ամերիկյան աշխարհամասից հոսում էր դեպի Եվրոպա սկսած 16-րդ դարի կեսերից: Մանիլայից մինչև Ամերիկա ձգվող հայ վաճառականության առևտրական կապերի այս նկարագրությունը հիշեցնում է շուրջ 50 տարի առաջ՝ 1630-ական թթ., հայ պատմագիր Գրիգոր Դարանաղցու արած դիտարկումը «ընդ ամենայն երեսս երկրի» Ջուղայեցիների տարածված լինելու մասին⁴:

Առանձնակի ուշադրության ու պարզաբանման կարիք ունեն նաև Կոստանդ Ջուղայեցու այն խոսքերը, որոնք անմիջապես հաջորդում են Ջուղայեցիների առևտրական հետաքրքրության կիզակետում գտնվող բնակավայրերի թվարկմանը. «Նումրայ հը (72)-քս կու նմանի հը (72) արմաւենի ծառոյն և երկուտասան ախբիւրաւն, որ Մովսէս մարգարէն և իսրայէլացիքն նովաւ անցուցանէին մինչև իս (40) ամ»⁵: Այսպես՝ հեղինակն իր ներկայացրած 72 բնակավայրերը համեմատության մեջ է դնում այն 72 արմավենիների ու 12 աղբյուրների հետ, որոնց կողքով անցել են հրեաները Մովսէս մարգարեի առաջնորդությամբ: Այս համեմատությունը հիշեցնում է Հին Կտակարանի Ելից գրքի այն հատվածը, որում պատմվում է եգիպտական գերությունից հրեաների ազատվելու ու վերադարձի ճանապարհին Էլիմ կոչվող տարածքում հանգրվանելու մասին (Ելից, 15:27): Այդ տարածքում ժամանակավորապես ապաստանելու հրեաների ցանկությունը պայմանավորված էր նպաստավոր բնական պայմաններով. չրջակայքում առկա էին 70 արմավենիներ ու 12 աղբյուրներ: Այլ կերպ ասած՝

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 59:

² Հմմտ. տե՛ս Մատթեոսեան Վ., «Դրուագներ ժ. Ե-Ժ». դարերու հայ-սպանական պատմամշակութային կապերէն», *Քաղմավէպ*, 2003, թիւ 1-4, էջ 203:

³ *Զաքարիա Ագուլեցի*, էջ 16:

⁴ Տե՛ս *Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցոյ կամ Դարանաղցոյ*, հրատ.՝ Մ. վրդ. Նշանեան, Երուսաղէմ, 1915, էջ 457-458: Պատմագիրը, աշխարհի զանազան մասերում ջուղայեցի վաճառականների սփռվածությունը շեշտելով ու մանրամասն ներկայացնելով հանդերձ, հավանաբար անձնական դրդապատճառներով պայմանավորված, բացահայտորեն արգահատելի վերաբերմունք է հանդես բերում նրանց հանդեպ՝ նրանց գործունեությունը փնտրելով «ի պատճառս ազահութեան ախտից եւ մթերման զանճուց յաւելուածութեան» (տե՛ս նույն տեղում, էջ 458):

⁵ Տե՛ս այս գրքում, էջ 106-107:

էլիմը, ուր ապաստանեցին հրեաները, օազիս էր շրջակա անապատի պայմաններում: Հետաքրքիր է, որ Հին Կտակարանի 70 արձանիները Կոստանդ Ջուղայեցու երկում դարձել են 72՝ համապատասխանեցվելով հեղինակի ներկայացրած բնակավայրերի թվաքանակին: Իսկ ի՞նչ էր թաքնված Կոստանդ Ջուղայեցու այս համեմատության ու ակնարկի ներքո: Ըստ երևվոյթին, Ջուղայեցի հեղինակի այս դիտարկման կապակցությամբ հավանական է կարծել, որ ինչպես հրեաները ազատվեցին եգիպտական գերությունից ու գտան ժամանակավոր հանգրվան, այնպես էլ Շահ Աբբաս I-ի բռնագաղթի հետևանքով «իրանական գերության» մեջ հայտնված հայերը ազատվեցին գերությունից՝ իրենց առևտրական ցանցով տարածվելով գրեթե ողջ աշխարհում: Եթե հրեաները հանգրվանեցին Կարմիր ծովի արևելյան ափին տեղորոշվող էլիմ երկրում, ապա հայերը սփռվեցին 4 աշխարհամասերի վրա ընկած 72 քաղաքներում ու երկրներում:

Հայերի ու հրեաների միջև համեմատության անցկացումը, պատմական հիմքերից բացի, պայմանավորված էր նաև այն իրավիճակով, որ առկա էր հեղինակի ապրած շրջանում: Երկու ժողովուրդները, զրկված լինելով պետականությունից ու սեփական պետության հովանավորությունից, ստեղծել էին վաղ արդի դարաշրջանի ամենամեծ ու ամենահաջողակ առևտրական ցանցերը¹: Այսպես՝ «առևտրական սփյուռք» հասկացությունը, որ մեծ տարածում ստացավ հատկապես Ֆիլիպ Բրրթնի «Միջմշակութային առևտուրը համաշխարհային պատմության մեջ» հանրահայտ աշխատության լույսընծայմամբ², լավագույնս բացատրվում ու մեկնաբանվում էր հենց հայկական ու հրեական օրինակների վրա:

Եգիպտական գերությունից հրեաների ազատումը հայկական առևտրական ցանցի տարածման հետ համադրելու Կոստանդ Ջուղայեցու մոտեցումն իր հետաքրքրական գուգահեռն ունի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններից մեկում: Այսպես՝ 17-րդ դարում ընդօրինակված պատմական նյութերի մի ժողովածուում գրիչը, որպես կարևոր աղբյուր, արտագրել է նաև նախագաղափար ձեռագրի՝ 1608 թ. վերաբերող հիշատակա-

¹ Համաշխարհային առևտրում երկու ժողովուրդների գերիշխող դիրքերի առթիվ կարևոր է հիշել, որ Ֆեռնան Բրոդելն հայերին ու հրեաներին համարում էր «ժամանակին ամբողջ Միջերկրական ծովը վերահսկած հարուստ իտալացի բուրժուազիայի իրավահաջորդները» (Braudel F., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, vol. 2, London, 1972, p. 728): Սրանով հանդերձ, պետք է նկատել, որ ինչպես հրեաների, այնպես էլ այլ ժողովուրդների հետ հայերի առևտրական առնչությունների հարցը դեռևս սպասում է իր հետազոտողներին, քանի որ, նյութի առատությամբ պայմանավորված, հայ վաճառականության պատմության ուսումնասիրությունը դեռևս կենտրոնացած է «ճերմակական» երևույթների պարզաբանման վրա: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Ֆրանչեսկա Տրիվելլատոն, «քիչ բան է հայտնի հայերի ու օտարների առևտրական հարաբերությունների մասին» (Trivellato F., *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*, New Haven, 2009, p. 151):

² S. A. Curtin Ph., *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge, 1984.

րանը, որի հեղինակը, ըստ Ներսես Աղինյանի, Ներսես եպիսկոպոս Բաղի-
չեցին է¹: Հիշատակարանում ներկայացվում է 17-րդ դարասկզբին Հայերի
բռնագաղթը դեպի Սեֆյան Իրանի տարբեր շրջաններ իր բոլոր մանրա-
մասներով: Հայերին բռնագաղթեցնելու Շահ Աբբասի I-ի հրամանը հեղի-
նակը համեմատության մեջ է դնում ավելի քան 2000 տարի առաջ Բաբե-
լոնի արքա Նաբուգոդոնոսորի հրամանով կատարված հրեաների գաղթի
հետ. «(Շահ Աբբասը – Ս.Բ.) հրաման ետ անօրէն զաւրաց իւրոց, թէ զազգն
Հայոց վարեցէ՛ք յերկիր Պարսից, որպէս ի հնումն Նաբուգոդոնոսոր զհինն
Իսրայէլ ի Բաբելոն»²: Հիշատակարանում հայկական ու հրեական բռնա-
գաղթների համեմատությունն ընդգծվում է նաև տարբեր մարգարեների՝
Հին Կտակարանից վերցված մեջբերումներով³: Այսպիսով՝ եթե այս հիշա-
տակարանի հեղինակը համեմատություն է անցկացնում Հայերին ու հրեա-
ներին պատմական տարբեր դարաշրջաններում պատուհասած գաղթների
միջև, ապա Կոստանդ Ջուղայեցու համեմատությունը վերաբերում է այդ
տեղահանությունների հետևանքների հաղթահարմանը:

72 երկրներից ու քաղաքներից կազմված ցուցակը հեղինակի համար
ունեցել է նաև ծրագրային նշանակություն, քանի որ առևտրական շուկա-
ները նկարագրելիս նա հետևել է դրանում բերված հաջորդականությանը:
Այսպես՝ շարժվելով արևելքից արևմուտք՝ Կոստանդ Ջուղայեցին հերթա-
կանությունաբար ներկայացնում է այն ամբողջ բազմակողմանի տեղեկատվու-
թյունը, որը նա կուտակել էր Ջուղայեցի վաճառականների առևտրական
հետաքրքրությունների առանցքում գտնվող բնակավայրերի վերաբերյալ:
Ավելորդ չէ նշել, որ ըստ առանձին քաղաքների ու երկրների՝ «Աշխարհա-
ժողով»-ում ներկայացված այդ տեղեկատվությունը թողնում է մերօրյա
հանրագիտարանային բառահոգվածների տպավորություն՝ միայն թե առանց
այբբենական հաջորդականության սկզբունքի պահպանման:

Յուրաքանչյուր բնակավայրի «առևտրական բառահոգվածում»
կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում առաջին հերթին չափազիտական ու
դրամագիտական տվյալները: Դա արձագանքն էր այն առօրեական մտա-
հոգությունների, որ ունեին վաճառականները ցանկացած երկիր գործնա-
կան ուղևորություն ձեռնարկելիս: Տվյալ երկրի չափի, կշռի ու դրամի
միավորների մասին տեղեկությունների ձեռքբերումը հաջող առևտրական
գործունեություն ծավալելու անհրաժեշտ պայմաններից էր: Կոստանդ
Ջուղայեցին իր երկում ի մի է բերել այս կարգի տվյալները՝ նպատակ

¹ Տե՛ս Ալիքնեան Ն., Բաղէշի դպրոցը 1500-1704: Նպաստ մը Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան
եւ մատենագրութեան, Վիեննա, 1952, էջ 184-185:

² Հայերեն ձեռագրերի Ժէ դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), Բ. Ա., կազմեցին՝
Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Երևան, 1974, էջ 285:

³ Տե՛ս Gureghian A., “Eternalizing a Nation: Armenian Hishatakarans in the Seventeenth Century”,
Church History, vol. 79, no. 4, 2010, pp. 790-791:

ունենալով բավարարելու հայ վաճառականների շրջանում առկա տեղեկատվական պահանջարկը: Այսպես՝ Փեգու պատմական անվամբ¹ հիշատակելով ժամանակակից Բուրման (Բիրմա) կամ Մյանմարը՝ Կոստանդ Ջուղայեցին իր ընթերցողներին տեղեկացնում է այդ երկրի քաշի միավորի՝ վեսայի, ապա՝ դրամի գործածություն մասին. «Եւ Փէգու եւ Աւայ, որ է Փէգուայ թագաւորին փէթիւտն, եւ իւրեանց վալիւթնէրին քաշն վէսայ է, որ ա (1) վէսէն ճ (100) թիքալ է, որ ա (1) թիքալն գ (3) մսխալ ալ, եւ ալիշ-վէրիշ փողն անսքայ ոսկի ալ եւ արծաթ է եւ պղինձ ալ, որ մին թիքալ ոսկուն գինն ծ (50) վէսայքաշ քսայ է, որ էս քսէս անսքայ խուրդայ փող ալ՝ լէվի, վատի գօրայ՝ գայ եվել, գայ պակաս»²: Հատկանշական է, որ Ջուղայեցի հեղինակն ուշադրություն է հրավիրում նաև Փեգուում շրջանառվող քաշի միավորի ու դրա իրանական համարժեքի՝ հայ վաճառականներին ծանոթ մսխալի հարաբերակցություն վրա՝ դուրացնելու համար իր ընթերցողների առևտրական գործառնությունները: Նույն նպատակն է իր առաջ ունեցել Ժակ Սավարի դե Բրյուլոնը (1657-1716), երբ իր «Առևտրի ընդհանրական բառարան» բազմահատոր գրքի՝ Փեգուին նվիրված բաժնում գրելով վիսայի ու թիքալի մասին՝ դրանք համեմատել է եվրոպացի վաճառականներին ծանոթ կշռի միավորների՝ վենետիկյան լիրայի ու ունցիայի հետ³:

Ինչ վերաբերում է երկրի դրամական համակարգին, ապա «ալիշվէրիշ փողն անսքայ ոսկի ալ եւ արծաթ է եւ պղինձ ալ» տեղեկությունը Կոստանդ Ջուղայեցին նկատի է ունեցել, որ Փեգուում «սքայ»՝ հատված դրամ չի գործածվել, եւ փոխարենը դրամական հարաբերությունները կարգավորվել

¹ Փեգու տեղանունը հիշատակվել է նաև հայկական այլ աղբյուրներում՝ երբեմն շփոթությամբ տեղիք տալով հայ հետազոտողների շրջանում: Մի օրինակ. Տեր Բաղդասար Գասպարյան իր արժեքավոր ուղեգրության մեջ գրում է. «Ձինումաչինու եւ Մանիլուց, Բադհաուց, Պալանկուց, Փեկուց, Հաուց, Պրքալուց, Հապաշուց եւ Մարուց, Կոստանտնուց պոլսուց, եւ Ուոուսաց աշխարհէն, այլ եւ Պապէլացու աշխարհէն, այսինքն Բաղդասուց, Բասրաուց եւ ամենայն Արապացուց աշխարհէն եւ Պարսիացուց աշխարհէն, այլ եւ ամենայն բանդարու նաւքն եւ ապրանքն եւ մաքանն գան եւ բերեն Կալկաթայ» («Տեր Բաղդասար Գասպարյան Շուշեցի, Ծաղկաբաղ աշխարհացոյց», տպագրության պատրաստեց՝ Հ. Քյուրտյան, Բանբեր Մատենադարանի, հ. 9, Երևան, 1969, էջ 332, ընդգծումը մերն է - Ս.Բ.): Բնագրի ծանոթագրություններում Բիրմայի պատմական անունը՝ Փեգուն (Փեկուն), ներկայացվել է որպես անհասկանալի տեղանուն, իսկ ինչ վերաբերում է բացառական հոլովով գրված «Հաուց» անվանը, ապա այն նույնացվել է ձավայի կամ Յավայի հետ, մինչդեռ գործ ունենք 1635 թվականից երկրի մայրաքաղաք հռչակված Ավա քաղաքի հետ:

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 114:

³ Տե՛ս Jacques Savary des Brûslons, *Dictionnaire universel de commerce, d'histoire naturelle & des arts & métiers*, tome 5, Copenhague, 1765, p. 1250: Բառարանի մասին մանրամասն տե՛ս Perrot J.-C., "Les dictionnaires de commerce au XVIIIe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 28, no. 1, 1981, pp. 37-40:

են ձուլյ ոսկով, արծաթով ու պղնձով¹: Սա հիշեցնում է նույն ժամանակահատվածում Տիբեթում առկա վիճակը, որտեղ ևս առևտուրը կազմակերպվել է կա՛մ ապրանքափոխանակությամբ, կա՛մ ձուլյ ոսկով ու արծաթով: Թե դա ինչ խոչընդոտներ կարող էր հարուցել առևտրական գործունեության համար, հստակ երևում է Հովհաննես Զուղայեցու հաշվեմատյանում: Այսպես՝ վաճառականները պետք է հստակ պատկերացում ունենային մետաղի հարգի մասին, այլպես առևտրական գործարքի ժամանակ ցածրորակ արծաթ վերցնելու ու ֆինանսական կորուստ կրելու հավանականությունը մեծ էր, հատկապես որ Տիբեթում (հավանաբար նաև՝ Փեգոլում) պետական պաշտոնյաներն իրենք էին ներգրավված մետաղի հարգի տնտեսական մեքենայություններում: Ընդունելով միայն բարձի հարգի արծաթ՝ նրանք տալիս էին ցածրորակը և այդպիսով նյութական կորուստներ էին պատճառում: Հենց դա նկատի ունեն հովհաննես Զուղայեցին, երբ Տիբեթի կենտրոն Լհասայի մաքսատան պաշտոնյաների մասին իր հաշվեմատյանում կատարում էր հետևյալ գրառումը. «Արծաթ կը տան պակաս, յինք կառուն ավելի»²:

Ավելորդ է նշել, որ Փեգոլի մասին տվյալների առկայությունը «Աշխարհագրոգ»-ում ոչ միայն պատահական է, այլև արձագանքն էր այս երկրում հայ վաճառականների՝ արդեն տասնամյակների պատմություն ունեցող առևտրական կապերի³: Փեգոլում գործունեություն ծավալած հայերի մասին տեղեկությունները սկիզբ են առնում նույնիսկ Հին Զուղայի ժամանակներից: Ընդ որում, երկրում բնակություն հաստատած հայ բնակչությունը այնքան ներգրավված էր հասարակության քաղաքական ու ռազմական կյանքին, որ Փեգոլի թագավորի խորհրդականի պաշտոնը քանիցս վստահվել է հայերին⁴: 17-րդ դարի երկրորդ կեսին առևտրական հարաբերությունների սերտացման օգտին են վկայում բազմաթիվ փաստեր, ինչպես օրինակ՝ 1676 թվականին վերաբերող մի նամակ, որը Լիվոռնո տեղափոխված Շահրիմանյանների հայ կաթողիկ նշանավոր ընտանիքի ներկայացուցիչները ստացել են Փեգոլում գտնվող իրենց գործակալից⁵:

¹ Կոստանդ Զուղայեցու երկերի շարադրանքից ավելի քան 100 տարի անց Փեգոլ այցելած Տեր Բադդասար Գասպարյանը նույնն է վկայում. «Եւ չարսուի և պագարի և քաղաքի դուքանդարն և սովդաքարն և սառափն և առևտուրն միանգամայն կանայք են, և մարդ հրաման չունի որ առուծախս առնէ պագարումն և արծաթ և ոսկի առանց սիկի և առանց գրի և առանց պատվերի դրամով խօսին և քթալ ասեն փողին» («Տեր Բադդասար Գասպարյան Շուշեցի, Մաղկաքաղ աշխարհացոյց», էջ 341):

² Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվետվումարը, էջ 51-52:

³ Պատմական Փեգոլի կամ Բուրմայի հայկական առևտրական համայնքի մասին մանրամասն տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 54-56:

⁴ Տե՛ս Պոլատեան Դ., «Բրմահայք», *Սիոն*, նոր շրջան, 1959, թիւ 7-8 (յուլիս-օգոստոս), էջ 170-171:

⁵ Տե՛ս Archivio di Stato di Venezia, Documenti Armeni, busta 2: Նամակի վրա առաջին անգամ ուշադրություն է հրավիրել Սեպուհ Ասլանյանը (տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 253):

Փեգուլի հայկական առևտրական համայնքի վերաբերյալ մեկ այլ հետաքրքրական փաստ. ֆրանսիական արևելահայկական ընկերություններից մեկի՝ Ջուդայեցի վաճառական Մարգարա Ավագչեցի եղբայր Հովհաննեսը 1680-ական թթ. իր կնոջ ու երեխաների հետ Հեյդարաբադից տեղափոխվել է Փեգուլ, ինչպես նշել է նրա մյուս եղբայր Հովսեփն իր կտակում¹:

Ինչպես Փեգուլի օրինակով տեսանք, մնացած երկրների ու քաղաքների դեպքում ևս Կոստանդ Ջուդայեցին հետևողականորեն զբաղվել է չափազիտական ու զրամազիտական տվյալների այն ամբողջ պաշարը, որը կարող էր հետաքրքրել հայ վաճառականներին: Մի շարք դեպքերում այդ զբաղմունքներն արժանի են հատուկ ուշադրության: Այսպես՝ եթե Փեգուլում առևտուրը կազմակերպվում էր ձույլ մետաղով, ապա Եթովպիայում այդ գործառույթը կատարում էր աղը: Ինչպես Եթովպիայի մասին տեղեկությունները «բազում և զարմանալիք» բնորոշելուց հետո գրում է Կոստանդ Ջուդայեցին, «նոցայ երկրին առքի ծախսի փող չունեն մեզ պէս, որ փողի թանխայ աղով առք ծախս կառեն»²: Առևտուրը աղով կազմակերպելու մասին այս տեղեկությունն առաջինը չէր հայ մատենագրության մեջ: 1678-1680 թթ. դեպի Եթովպիա կատարած իր ճանապարհորդությունն ուղեգրության մեջ ամփոփած Հովհաննես Թովթունջին այս երկրի մասին թողել էր նույնատիպ վկայություն. «Բնաւ սքայ չունի, այլ աղով կանեն ալիշ վէրիչն»³: Իտալական Մեսինա քաղաքում գործածվող զրամական միավորները ներկայացնելուց հետո էլ Կոստանդ Ջուդայեցին հարկ է համարում իր ընթերցողներին տեղեկացնել, որ քաղաքային իշխանություններն արգելում են կանխիկ փողի դուրսբերումը քաղաքից՝ փոխարենը պահանջելով հեռանալուց առաջ այդ գումարով որևէ ապրանք գնել. «Ամայ թողման չեն, որ նաղտ փող դուս բերես ուրէնց քաղաքէն, կասեն,

¹ Հովսեփ Ավագչեցի կտակը տե՛ս **Տեր-Յովհաննես Յ.**, նշվ. աշխ., հ. Ա., էջ 198-201: Մարգարա Ավագչեցի ու նրա դատավարության մասին է Ս. Ասլանյանի ծավալուն ուսումնասիրությունը՝ **Ս. Ասլանյան**, «Միջցամաքամասային կենցաղ մը. Ֆրանսական արևելահայկական ընկերության տնօրեն Մարտիրոս Մարգարայ Ավագչեցի համաշխարհային մանրապատմությունը (1666-1688)», *Հանդէս ամսօրեայ*, 2016, թ. 1-12, էջ 147-272, Aslanian S., “Une vie sur plusieurs continents: Microhistoire globale d’un agent arménien de la Compagnie des Indes orientales, 1666-1688”, *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, vol. 73, no. 1, 2018, pp. 19-55:

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 120: Դեռևս 1620 թվականին մի ֆրանսիացի հեղինակ գրել է, որ Եթովպիայում աղի խորանարդները «կտրվում էին այնպես, ինչպես բյուրեղապակին, մատի երկարությամբ»: Նա նաև իր զարմանքն է արտահայտել դրամական միջոցները աղով պահելու կապակցությամբ, քանի որ վերջինս մի օր հեշտությամբ կարող էր «հալվել ու տարրալուծվել ջրի մեջ» (Braudel F., *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, vol. 1, *The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible*, New York, 1981, p. 442):

³ **Ալօյանես Ա.**, *Հայ եպիսկոպոսի մը առաքելութիւնը ի Հապէշիստան ժէ. դարուն*, Գաֆիթէ, 1946, էջ 5:

Թէ դու քո իքմինն մեզ ծախէ և դու էլ մեզանէ իքմին առ վեռ, տար, յուր կուգես՝ գնայ. լէվ ջիգարդար մարդ այ պիտիլ, որ գոխտիկ նաղդ փող փախցանի դապի դուս: Թէ բռնեցին, փողն բէկլկայ կու գաֆթեն և փողայ-տէրն քուրակ կտան»¹: Այսպիսով՝ հայկական վաճառականական ձեռնարկի հեղինակն իր դրամագիտական տեղեկություններում չի չրջանցել որեւէ փաստ, որի իմացությունը կարող էր անհրաժեշտ լինել իր ընթերցողներին:

Համաշխարհային առևտրում ներգրավված երկրների ու քաղաքների՝ Կոստանդ Ջուղայեցու պատրաստած նկարագրություններում, չափագիտական ու դրամագիտական տեղեկությունների կողքին, կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև մաքսատուրքերի մասին տվյալները: Այսպես՝ Սեֆյան Իրանից որեւէ ապրանք արտահանելիս կամ երկիր ներկրելիս Բանդար Աբբասում, ինչպես և՝ հարակից նավահանգստում վաճառականները պարտավոր էին վճարել մի շարք հարկեր, որոնց մասին է Կոստանդ Ջուղայեցու հետևյալ գրանցումը. «Եւ Բանդար Հաբասումն և Քուսկումն շաբանդարին դալալն ապրանքոցն գին կառի՝ թումանին ու (1000) դիան ուշուրն այ, գճծ (350) դիան խուրուջն այ, ճիբ (122) դիան ուսուսումն այ, ծ (50) դիան նվիսանդի այ, որ քուլի թումանին ուսճիբ (1522) դիան խալջ դուս կելնի»²: Հնդկաստան ուղևորվելու ճանապարհին 1683 թ. փետրվարին Բանդար Աբբասում մաքսային վճարումներ կատարած Հովհաննես Ջուղայեցին, ինչպես կարելի է տեսնել նրա հաշվեմատյանում, բոլոր նշված 4՝ ուշուր, խուրուջ, ուսում և նվիսանդի հարկատեսակներից բացի հիշատակում է նաև հինգերորդի մասին՝ դավզ դառուղակի անունով: Կոստանդ Ջուղայեցու երկում բացակայող այս մաքսատուրքը գանձվում էր դառուղայից՝ ոստիկանապետից ստացական ստանալու համար: Մասնավորապես՝ Հովհաննես Ջուղայեցին ապրանքի ամեն հակի դիմաց որպես դավզ դառուղակի վճարել է 100 դիան³:

«Աշխարհաժողով»-ում չի չրջանցվել նաև միջերկրածովյան նավահանգիստների մաքսատուրքերի խնդիրը: Վենետիկում առևտրական գործունեություն ծավալող վաճառականներին է ուղղված Կոստանդ Ջուղայեցու հետևյալ տեղեկությունը. «Եւ ինչ ապրանք, որ Վանատիկն կու մտի, գումբրուկ չունի՝ դէրազ նազարաթին խալջն կտան, և ինչ ապրանք, որ Վանատիկէն դուս կելնի, ճ-ին (100) ժ (10) գումբրուկ կտան ամենայն խալջով»⁴: Ըստ այդմ՝ Վենետիկ ներմուծվող ապրանքներն ազատված էին մաքսավճարներից՝ բացի «նազարաթին խալջ»-ից, մինչդեռ արտահանվող ապրանքների վրա դրված էր 10 % մաքսատուրք: Ի՞նչ էր «նազարաթին

¹ Տե՛ս այս գրքում, էջ 146-147:

² Նույն տեղում, էջ 122-123:

³ Տե՛ս Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետվմարը, էջ 72:

⁴ Տե՛ս այս գրքում, էջ 153:

խալջ»-ը: Այդ հասկացության ներքո Կոստանդ Ջուղայեցին նկատի է ունեցել բոլոր այն ծախսերը, որոնք վաճառականները ստիպված էին կատարել նախքան Վենետիկ մտնելը «Նազարաթ»-ում, այն է՝ Հին կամ Նոր Լազարետտո կղզիներից մեկում որոշակի ժամանակ արգելափակվելիս¹: Դրա նպատակը Վենետիկ այցելողներին նախապես բժշկական հսկողության տակ դնելն ու այդպիսով քաղաքը վարակիչ հիվանդություններից զերծ պահելն էր: Այս կարգն այնքան խստորեն էր պահպանվում, որ անգամ «Թագաւորն ալ գայ Թուրքաց՝ պիտոր նազարէթ քաշէ»²: Դեռևս 1587 թ. Վենետիկ այցելած Սարգիս արեղան գրում էր. «Հասա ի Նազարաթ. Լ (30) օր Նազարաթ կեցա, անկից ելա, մտա ի Վանատիք»³: «Նազարաթի խալջ»-ի մասին շատ ավելի մանրամասն է 1611 թ. քաղաք այցելած ու 40 օր բժշկական հսկողության տակ վերցված Սիմեոն Լեհացու պատկերավոր նկարագրությունը: Հայ ուղեգրողը դառնություն մը ու զայրույթով է հիշում վենետիկյան լազարետտոյում անցկացրած օրերն ու կրած դժվարությունները: Շատերի նման նա նույնպես անգամ չի կարողացել հաղորդակցվել տեղի աշխատակիցների հետ. «Մեք զլեզուս նոցա ոչ գիտէաք եւ ոչ նա զմերն, այլ ձեռօք եւ իշմարով հասկցնէաք, որպէս համր»⁴: Միայն 40 օր անց Սիմեոն Լեհացուն թույլատրել են դուրս գալ կղզուց ու մուտք գործել Վենետիկ. «Եւ իբրեւ կատարեցան աւուրքն սրգոյ քառսուն օր, հանին զմեզ ի դուրս»⁵: Ինչ վերաբերում է Կոստանդ Ջուղայեցու հիշատակած «Նազարաթի» ծախսերին, ապա դրանցից մեկի մասին է Սիմեոն Լեհացու՝ որպես ականատեսի հետևյալ վկայությունը. «Եւ թէ կերակուր կամ եմիշ ուզէաք, ընդ պատուհանն տային մեզ. եւ մեք զդրամն ընկենուաք»⁶: Ուտելիքի վրա ծախսվող դրամական միջոցներից բացի՝ իրենց հետ տարատեսակ ապրանքներ բերող վաճառականներն ստիպված էին նաև որոշակի գումար տալ տեղի աշխատակիցներին՝ իրենց գուլքը ապահով պահելու ու գողության տարածված դեպքերը կանխելու նպատակով⁷:

¹ Վենետիկի հանրային առողջապահության քաղաքականության մեջ կենտրոնական տեղ զբաղեցնող աշխարհում առաջին համաճարակային ֆիվանդանոցների մասին տե՛ս Crawshaw J., *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, Farnham, 2012, p. 3:

² Սիմեոն գպրի Լեհացույ ուղեգրություն, տարեգրություն եւ յիշատակարանք, ուսումնասիրեց եւ հրատարակեց Հ. Ներսէս վ. Ակինեան, Վիեննա, 1936, էջ 50:

³ Խաչիկյան Լ., «Սարգիս արեղայի «Ուղեգրությունը»», *Աշխատություններ*, հ. Ա, Երևան, 2012, էջ 407:

⁴ Սիմեոն Լեհացի, էջ 50-51:

⁵ Նույն տեղում, էջ 53:

⁶ Նույն տեղում, էջ 51:

⁷ Վենետիկյան լազարետտոներում հայտնված վաճառականների գուլքի ու գողության վտանգների մասին մանրամասն տե՛ս Crawshaw J., նշվ. աշխ., էջ 209-228:

Մաքսատուրքերի հետ մեկտեղ վաճառականները նույնքան շահագրգռված էին տեղեկացված լինելու նաև այն ապրանքների մասին, որոնք ապահովում էին եկամտաբեր առևտուր իրենց այցելած երկրներում: Պատահական չէ, որ Ֆեռնան Բրոդելի բնորոշած «չուկայի կարճաժամկետ հեռանկարի»¹, այն է՝ ապրանքների առատություն կամ սակավության մասին տեղեկությունները կարևոր տեղ են զբաղեցնում «Աշխարհաժողով»-ի՝ Համաշխարհային առևտրի կենտրոնների նկարագրությունում: Հաշվի առնելով վաճառականների տեղեկատվական կարիքները՝ Ռուսաստանին նվիրված բաժնում Կոստանդ Ջուղայեցին մանրամասնորեն թվարկել է ապրանքների տեսականին, որը պահանջարկ էր վայելում Սեֆյան Իրանի ու Ռուսաստանի միջև առևտրում: Այսպես՝ Ռուսաստանում վաճառվող «Աջամրստանայ իքմին»-ի, այն է՝ իրանական ապրանքների թվում էին «Գիլանայ լաքի դարային և Թարվիզու կարմիր և աբի նիմուանգ թիմաջն և Թարվիզու եփած թելն, որ կէսն ալ և կէսն յամէն ուանգէ և Շամախու ներկած թելն, որ կէսն դոմզ և կէսն ճարմակ, դեղին, կանանչ և աբի»²: Ռուսաստանից Իրան արտահանվող ապրանքները, Կոստանդ Ջուղայեցու տեղեկացմամբ, հիմնականում մորթեղեն ու կաշվեղեն էին. «Եւ Մօսկովումն այս ինչս բահամ գկոյ՝ սամբուրն, որ ի (20) ջուխտն ա (1) տօնլուդ այ, և սէվ աղվէսն և գօջանն և սնջէֆն և թլաթինն, որ է բուլղարն, և թալխն և ձկան կեռիքն և դուռդուզ դարէն և ժիպակն»³: «Աշխարհաժողով»-ի շարադրանքից 2-3 տասնամյակ անց՝ 1711-1718 թթ., Ռուսաստանում առևտրական գործունեություն ծավալած Շահվելու որդի Սարհադը ռուսական տարբեր քաղաքներից իր հետ Իրան էր տանում նույն այն ապրանքները, ինչ ներկայացրել է Կոստանդ Ջուղայեցին⁴: Նույն հետևողականությունը արձանագրելով նաև այլ երկրներում առքուվաճառքի ենթակա ապրանքները՝ իր երկի վերջում Ջուղայեցի հեղինակը գալիս է այն եզրահանգման, թե թվարկված բոլոր ապրանքներից պահանջարկի առումով ամենաառաջնայինը «աբրիշումն» է՝ մետաքսը, ապա «լօնդրէն»՝ անգլիական մահուդը, և հետո՝ լեղակը. «Այսչափ երկիր և այսչափ ապրանք և այսչափ քար և կշեռք, որ յիշեցինք, ինձ այսպէս թվի, թե ամենայն ապրանքոց պրիմն, որ է գլուխն, աբրիշումն այ, և թէրսն, որ մէջն, լօնդրէն այ, և սգօնդն, որ է ոտն, լեղակն»⁵: Նկատենք նաև, որ Կոստանդ Ջուղայեցին չի խուսափում նաև տարբեր վայրերի «ամենայն ապրանքոց պրիմ»-ի՝ մետաքսի միջև համեմատություն անցկացնելուց: Օրինակ՝ ներկայացնելով Մեսինայում արտադրվող մետաքսը՝ նա ընդգծում է դրա որակական

¹ Braudel F., *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, vol. 2, p. 411.

² Տե՛ս այս գրքում, էջ 132:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Շահվելու որդի Սարհադի *Հաշվեմատյանը*, աշխատասիրությամբ Ծ. Խաչիկյանի, Երևան, 1994, էջ 20:

⁵ Տե՛ս այս գրքում, էջ 157:

առավելությունը Գիլանի մետաքսի համեմատ. «Ուրէնց միջումն հէնց լէվ աբրիշում բահամ գիոյ, որ քանց Գիլանայ աբրիշումն լէվ այ»¹:

Թե որքան ճշգրիտ է հայկական առևտրական ձեռնարկում ի մի բերված առևտրական տեղեկատվությունը, հստակ երևում է հայ վաճառականների հաշվեմատյաններում ամբարված հարուստ տվյալների հետ համեմատության արդյունքում: Այս առումով լավագույն օրինակը 1682-1693 թթ. Հնդկաստանում, Տիբեթում ու Նեպալում Հովհաննես Զուղայեցու ծավալած առևտրական գործունեությունն ամփոփող հաշվեմատյանն է: Այսպես՝ 1683 թ. փետրվարին Բանդար Աբբաս նավահանգստով նա Իրանից արտահանում էր 18 ճոթ կամ 738 մետր մահուդ: Ինչպես արդեն տեսանք, ըստ Սեֆյան Իրանի հարկատեսակների մասին Կոստանդ Զուղայեցու հաղորդած տեղեկատվության՝ նա պետք է վճարեր ապրանքի ընդհանուր արժեքի 15,22 %-ը, տվյալ դեպքում՝ 22 թուման 6017 դիրան, մինչդեռ նրա հաշվեմատյանում արձանագրված է շուրջ 1,5 թումանով ավելի գումար՝ 24 թուման 240 դիրան²: Ինչո՞ւ է պայմանավորված այս անհամապատասխանությունը: Խնդիրն այն է, որ ինչպես նկատել են Լևոն Խաչիկյանն ու Հակոբ Փափագյանը, «հարկային պաշտոնյաները հոգուտ իրենց հաճախ խախտում էին սահմանված հարկային սակագները»³: Մաքսային աշխատողների կողմից պաշտոնական սակագները կամայականորեն խախտելուց բացի՝ պետք է ուշադրություն դարձնել նաև առևտրական տեղեկատվության հարափոփոխության վրա, քանի որ այն անընդհատ փոփոխվում էր՝ կարիք ունենալով թարմացման ու ճշգրտման: Հենց դրա մասին ահագանգում էր նաև ինքը՝ Կոստանդ Զուղայեցին, բազմիցս գործածած իր հետևյալ արտահայտությամբ՝ «վախտի գօրայ՝ գայ եվել, գայ պակաս»⁴: Սրա զուգահեռը հայկական առևտրական մյուս ձեռնարկի հեղինակի՝ Ղուկաս Վանանդեցու պատկերավոր գնահատականն է. «Ալիշվերիշի բանն աստուածադիր կանոն չէ, որ անփոփոխ լինի, բայց փոփոխական է՝ եւ մարդադիր կանոն, եւ ժամանակաւոր»⁵:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 146: Մետաքսի արտադրությունն ու արտահանումն առանցքային դեր ունեին Մեսինայի ու Սիցիլիայի տնտեսության մեջ և, ինչպես ցույց է տալիս ուսումնասիրությունը, ի հաշիվ մետաքսի արտահանումից ստացվող եկամտի՝ Սիցիլիայի հարավային ու արևմտյան շրջաններից Մեսինան ներկրում էր մեծ քանակությամբ ցորեն, որի պակասն ուներ (տե՛ս Bottari S., “The Port of Messina, 1591-1783”, ed. by M. D’Angelo, G. Harlaftis and C. Vassallo, *Making Waves in the Mediterranean, Proceedings of the 2nd MMHN Conference*, Messina, 2010, p. 634): Ինչ վերաբերում է Գիլանի մետաքսին, ապա այն հայտնի էր լեգի կամ լաբիջանի անունով և արտադրվում էր հսկայական քանակությամբ՝ ըստ Ադամ Օլեարիուսի՝ տարեկան 800,000 կգ, իսկ ըստ Ժան Շարդենի՝ տարեկան արտադրությունը հասնում էր 1 միլիոն կգ-ի (տե՛ս Herzig E., “The Volume of Iranian Raw Silk Exports in the Safavid Period”, *Iranian Studies*, vol. 25, no. 1/2, 1992, p. 61, 75):

² Տե՛ս Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվետվածքը, էջ 72:

³ Նույն տեղում, էջ 38:

⁴ Տե՛ս այս գրքում, էջ 111, 125, 130, 138 և այլն:

⁵ Ղուկաս Վանանդեցի, *Գանձ չափոյ*, էջ 53:

Համաշխարհային առևտրի շուկաների նկարագրությունների հավաստիությունն ավելի տեսանելի կլինի, եթե որոշակի պատկերացում ունենանք Կոստանդ Զուլայեցու՝ որպես հեղինակի ստեղծագործական աշխատանոցի առանձնահատկությունների մասին: Ամենակարևոր խնդիրը, որ այս տեսանկյունից ծառանում է մեր առաջ, աշխարհի 72 երկրների ու քաղաքների մասին նրա ունեցած տվյալների աղբյուրների հարցն է: Երիտասարդ տարիներին առևտրական գործունեություն ծավալելով միջերկրածովյան նավահանգիստներում՝ Կոստանդ Զուլայեցին կուտակել էր համապատասխան գիտելիք ու փորձառություն և կարող էր դրա հիման վրա շարադրել Միջերկրական ծովի քաղաք-նավահանգիստների առևտրական նկարագրությունը: Աշխարհի մնացած տարածաշրջանների վերաբերյալ տեղեկություններ հայթայթելիս նա հասկանալիորեն դժվարին խնդիրների պետք է բախվեր: Թե ինչ աշխատանք է նա կատարել այս ասպարեզում, հստակ երևում է մի երկրի օրինակով՝ Եթովպիայի «բառահոգվածի» աղբյուրի բացահայտումից: Այսպես՝ Հովհաննես Թուլունջիի ուղեգրության հետ «Աշխարհաժողով»-ի բնագրային համեմատությունը կասկածի տեղիք չի թողնում, որ Զուլայեցի հեղինակը որևէ տարբերակով օգտվել է նշված ուղեգրությունից՝ որպես Եթովպիայի մասին առատ տեղեկությունների աղբյուր:

Կոստանդ Զուլայեցի, Աշխարհաժողով ¹	Հովհաննես Թուլունջի, Ուղեգրություն ²
Ամայ երկիրն հենց տա՛հ ալ, որ ամենեքեան մերկ կու շրջեն, բայց մեծամեծն ա-ա (1-1) ֆութայ կու կապեն: Ուրե՛նց երկրումն արծաթ, պղինձ, երկաթ և կլեկ և առնին ոչ գտանվի բնաւ, բայց ոսկի անշափ և անհամար գտանվի, որ ոսկին գ (3) կերպի կու բուսանի, ա (1)՝ որպէս կարմիր աագ և ա (1)՝ որպէս սիսեռն և բակլայ և ա (1)՝ որպէս ծնեպեկ կու բուսանի ի մէջ դամշոց: Նոցայ թագաւորին որպէսութիւնն ասեմք, որ օրէն բ (2) անգամ դիւան կու նստի ժբ (12) դագով և բ (2) վագրով, և ինչ դատաստան որ	Մարդիկ ամենեքեան են մերկ եւ բոպիկ, գատ ի մեծամեծացն որ մին ֆութայով ծածկեն: Ի Հապաշի երկիրն ոչ գոյ բնաւ արծաթ, պղինձ, կլայէկ, արնէն, բայց ոսկի շատ, որ 3 կերպ է. Մինն իբրեւ գաւազ, 2 որպէս բակլայ և սիսեռն. 3 բուսուն ոսկի որպէս ծնեքեկ ի մէջ դամիշի: Իսկ թագաւորն է յոյժ բարեպաշտ և աստուածասէր, և ամէն օր երկու անգամ ի դիւան կու նստի առաւօտ և երեկոյ. 12 դատով և 2 մեծ վէ-

¹ Տե՛ս այս գրքում, էջ 120-122:

² Ալպօյանեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 3-11:

լինի, ա (1) օրումն կու կտրեն, որ վաղն չեն գծում: Առօրի ծախսի փող չունեն մեզ պէս, որ փողի թանխայ աղօլ առօր ծախս կառեն:	զիրով, 2 մեծ թուր ի ձեռաց երկու վե՛զրին: Դատաստանագիրքն առաջեւնեմ, այս օրէն դատաստանն վաղն չեն ձգել: Բնաւ սփայ չունի, այլ աղով կանեն ալիշվէրիշն:
---	--

Այն, որ Եթովպիան ներկայացնելիս Կոստանդ Զուղայեցու աղբյուրը եղել է Հովհաննես Թուրթունջիի ուղեգրութիւնը, հաստատուում է Զուղայեցի հեղինակի մի անուղղակի ցուցումով: Եթովպիայի կշռի միավորների մասին որեւէ տեղեկութիւն չգտնելով՝ նա խոստովանում է, որ «նոցայ երկրին քաշին որպէսութիւն ոչ կարացաք գտանել»: Եվ իսկապես, հայ հոգեւորականի ուղեգրութիւնը թեւ եթովպիայի մասին ականատեսի հաղորդած տեղեկութիւնների հարուստ ժողովածու է, սակայն չունի որեւէ տվյալ այն մասին, թե ինչ քաշի միավորներ էին գործածվում երկրում: Փաստորեն, բնագրերի համեմատութիւնը ցույց է տալիս, որ Եթովպիայի մասին իր տվյալները Կոստանդ Զուղայեցին քաղել է մեկ այլ հայկական աղբյուրից: Տրամաբանական է, որ նա որոշակի հետազոտական աշխատանք է կատարել նաև մյուս երկրների ու քաղաքների առևտրական նկարագրութիւնը շարադրելիս, ինչը բարձրացնում է «Աշխարհաժողով»-ի՝ որպես առևտրական տեղեկատվութեան շտեմարանի վստահելութեան աստիճանը:

Այսպիսով՝ իր «Աշխարհաժողով» ձեռնարկը Կոստանդ Զուղայեցին իսկապես վերածել է աշխարհի մասին տեղեկութիւնների ժողովածուի: Նա հերթականութեամբ ու մանրամասնորեն ներկայացնում է համաշխարհային առևտրում ներգրավված այն երկրներն ու քաղաքները, որոնք ընկած էին Զուղայեցի վաճառականութեան անմիջական հետաքրքրութիւնների կիզակետում, ու որոնց մի զգալի մասում արդեն իսկ հաստատվել էին հայկական առևտրական համայնքներ: Հեղինակի ուշադրութիւնը սեռեւ ված է գերազանցապես առևտրական տեղեկատվութեան վրա՝ իր ընթերցողներին ապահովելով աշխարհի տարբեր երկրների չափերի, կշիռների, դրամների, ապրանքների ու մաքսատուրքերի մասին տվյալներով: Մանրլայից մինչև Եվրոպայի ծայր արևմուտք ու ամերիկյան աշխարհամաս ձգվող այդ բնակավայրերից յուրաքանչյուրի նկարագրութիւնը՝ հիմնված որոշակի հետազոտական աշխատանքի վրա, թողնում է առևտրական հանրագիտարանի բառահոգւովածի տպավորութիւն, իսկ ձեռնարկ-դասագիրքը, ընդհանուր առմամբ, հիշեցնում է աշխարհի մասին յուրօրինակ հայկական հանրագիտարան:

Ա. «Աշխարհաժողով»-ը Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում և հայկական առևտրական կրթությունը

Ֆրանսիացի հետազոտող Օլիվիե Ռավոն, հիմնվելով Մարսելի առևտրական դատարանի վավերագրերի ու ծխական գրանցամատյանների վրա, ցույց է տվել, որ 17-րդ դարի վերջին քառորդին Ֆրանսիական այդ քաղաքում գործունեություն ծավալած ջուղայեցի վաճառականներից միայն մեկը «չգիտեր գրել»։ Ընդ որում, նրանց գրագիտության մակարդակը գերազանցում էր հայկական մյուս բնակավայրերից Մարսել ժամանած վաճառականների գրանցած ցուցանիշը. վերջիններիս պարագայում տարրական գիտելիքներ չունեցողների տեսակարար կշիռը հասնում էր շուրջ 30 %-ի¹։ Փաստորեն, Մարսելի հայ առևտրական համայնքի օրինակն ակնհայտ է դարձնում, որ Հայաստանի այլ շրջաններից սերող առևտրականների համեմատությամբ ջուղայեցի վաճառականները նկատելիորեն տարբերվում էին իրենց գիտելիքների պաշարով։ Նոր Զուղայից սերող վաճառականների գիտելիքների հարստությունն արդյունքն էր առևտրական գործի հմտությունների ձեռքբերման այն հնարավորությունների, որոնք առկա էին Սպահանի հայկական արվարձանում։ Այսպես՝ ջուղայեցիներն առևտրական կրթություն ստանալու 3 ճանապարհ ունեին՝ Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցը, կաթոլիկ քարոզիչների ուսումնական հաստատություններն ու առտնին կրթությունը։ Ստորև կուսումնասիրենք Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի պատմությունը՝ ուշադրության կենտրոնում պահելով հայ առևտրական կրթության երևույթն առհասարակ, մի հարց, որ հատուկնետանդարդարձների է արժանացել մասնագիտական գրականության մեջ²։

Համաշխարհային առևտրի շուկաների բնագավառում ջուղայեցի վաճառականներին հարուստ գիտելիքներով զինող կրթության համակարգում, որը տասնամյակներ շարունակ հաջողությամբ գործում էր Նոր Զուղայում, կենտրոնական տեղ էր զբաղեցնում Ս. Ամենափրկիչ վանքում գործող դպրոցը։ Կրթական այս հաստատության բացումը խաչատուր Զուղայեցու արդյունավոր գործունեության արգասիքն էր 1620-ական թթ.։

¹ Sté u Raveux O., նշվ. աշխ., էջ 102։

² Զուղայեցի վաճառականների կրթության հարցի շուրջ համառոտ դիտարկումների համար տե՛ս Baghdiantz-McCabe I., *The Shah's Silk or Europe's Silver: The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)*, Atlanta, 1999, pp. 217-218, Kévorkian R., "Le négoce international des Arméniens au XVIIe siècle", éd. R. Kévorkian, *Arménie entre Orient et Occident: trois mille ans de civilisation*, Paris, 1996, pp. 149-150։ Ավելի հանգամանալից է Սեպուհ Ասլանյանի անդրադարձը՝ Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 136-138։

Ավելորդ է մեջբերել դպրոցի հիմնադրման մասին պատմագիր Խաչատուր Զուղայեցու հայտնի վկայությունը. «Սա յօրինեաց զհամալսարանս՝ յորում ուսուցանէր և մարգէր զհամբաւագոյնսն ի գիտութիւնս հնոց և նորոց կտակարանաց, և զհամայն արհեստս ազատականս, և զգերբնազանցականս»¹: «Համալսարան» բնորոշված այս հաստատութեան առաջին շրջանավարտների շարքում էին հոգեւոր-մշակութային կյանքի այնպիսի երեւելի գործիչներ, ինչպիսիք էին Հակոբ, Դավիթ, Սիմեոն Զուղայեցիները: Դպրոցի տեւական գործունեութիւնը նկատի ունեն Նոր Զուղայի պատմաբանի համարում ունեցող Հարություն Տեր-Հովհանյանցը՝ արձանագրելով, որ դեռևս «ի սկզբանէ հիմնարկութեանն Զուղայու ի վանին Ամենափրկչի եղեալ է դպրատուն»²:

Դպրոցի գործունեութեան մասին հնարավորինս ամբողջական պատկերացում կազմելու համար պետք է փորձել տեղեկութիւններ գտնել ուսուցչական անձնակազմի, առարկայացանկի, գործածված դասագրքերի, աշակերտների թվաքանակի վերաբերյալ: Սկզբնաղբյուրներում այս մասին պահպանված վկայութիւնները խիստ սակավ են, ինչով էլ պայմանավորված է դպրոցի մասին շրջանառվող հայտնի տեղեկատվութեան նկարագրական բնույթը: Այս խնդիրների առնչութեամբ առանձին ուսումնասիրողների դիտարկումները, ինչպես և՛ մի քանի անուղղակի փաստեր, սակայն, հնարավորութիւն են տալիս գոնե նախնական պատկերացում ունենալու նախանշված հարցերի վերաբերյալ: Առանց դրա իր բուն համատեքստից կտրված կլինի ու անհասկանալի կմնա այն հարցը, թե ինչպես առևտրական դասընթացներն ու դասագրքերն ի հայտ եկան այդ դպրոցում:

Նախ՝ ուսուցչական անձնակազմի մասին: Կրթական այս հաստատութեան դասավանդողները՝ Հարություն Տեր-Հովհանյանցին հայտնի շրջանակը լայն է՝ Խաչատուր, Դավիթ, Ստեփանոս, Կոստանդ Զուղայեցիներ³: Ընդ որում, եթե առաջին երեքը նախևառաջ հայտնի էին որպես վանքի հոգեւոր առաջնորդներ, ապա Կոստանդի համբավը պայմանավորված էր առևտրական դասագրքերի ստեղծմամբ ու համապատասխան դասընթացների անցկացմամբ: Ս. Ամենափրկչի վանքի ուսուցչական անձնակազմի այդ շարքը պետք է համալրել ևս 2 գործիչներով՝ Սիմեոն ու Հովհաննես Զուղայեցիներով: 17-րդ դարի մշակութային նշանավոր գործիչ Սիմեոն Զուղայեցին իր մանկավարժական ընդգրկուն գործունեութեան ընթացքում, ըստ Առաքել Դավրիժեցու հաղորդման, դասավանդել է նաև Նոր Զուղայում. «Մինչև էր ի Սպահան քաղաքին, երեք անգամ զարտաքինն և

¹ Խաչատուր Զուղայեցի, Պատմութիւն Պարսից, աշխատութեամբ՝ Բ. Աղաւելեանցի, Վարչապատ, 1905, էջ 116:

² Տեր-Թովհանյանց Յ., նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 253:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

գքերականութիւնն դաս ասաց ընկերաց իւրոց աշակերտակցացն»¹: Նախ-քան 1641 թ. վարդապետական գավազան ստանալը Ջուղայեցի այս գործիչը Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում ուսուցանում էր քերականութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը²: Ուսուցչական անձնակազմի մեզ հայտնի վեցերորդ ներկայացուցիչ Հովհաննես Ջուղայեցու մասին տեղեկութիւն աղբյուրը Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 3669 ձեռագրի՝ 1668 թ. ուշագրավ հիշատակարանն է. «Ձայս իմ ձեռաց գիրնայ, որ գրեցի, որ զայս սոմարս կարդացի, որ սրբայզան սրբոց կրցն (կրօնաւորացն) դպրոցատան վարպետ տէր Ոհանին քչտին կարդացի»³: Տոմարական նյութերի ժողովածու հիշեցնող այս ձեռագրի մաս կազմող դասագրքի դատարկ էջի վրա է, որ այս հիշատակարանն է թողել Սիմոնը՝ Ոհանի՝ Հովհաննես Ջուղայեցու աշակերտը: Դիպուկ է բացառիկ այս հիշատակարանի տեղեկատվութիւնը շրջանառութիւն մեջ դրած Հակոբ Անասյանի՝ ուշագրութիւնից դուրս մնացած եզրահանգումը. «Հիշատակարանից երևում է, որ գիրքը որպէս դասագիրք էր ծառայում Հովհաննես Ջուղայեցու մոտ, որն այս թվականներից դասատու էր Նոր-Ջուղայի հայոց ուսումնարանում»⁴:

Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի առարկայացանկի, ինչպէս և՛ ժամանակի ընթացքում դրա փոփոխութիւն մասին որոշակի պատկերացում կազմելու հնարավորութիւն են ընձեռում Խաչատուր Ջուղայեցու արդեն մատնանշված վկայութիւնն ու 1686 թ. մի հիշատակարան: Պատմագրի տեղեկութիւնը վերաբերում է միայն Խաչատուր Կեսարացու առաջնորդութիւն տարիներին, այն է՝ մինչև 1646 թ. դպրոցի տրամադրած գիտելիքի պաշարին՝ «գիտութիւնս հնոց և նորոց կտակարանաց, և զհամայն արհեստս ազատականս, և զգերբնազանցականս»⁵: 1650-1670-ական թթ. Ս. Ամենափրկիչ վանքի կրթական այս հաստատութիւն առարկայացանկի ընդլայնման մասին կարելի է կռահել Ալեքսանդր Ջուղայեցու՝ 1686 թ. հիշատակարանի շնորհիվ: Նոր Ջուղայի դպրոցական կյանքին նոր շունչ հաղորդելու Դավիթ Ջուղայեցու ջանքերն արձանագրելուց զատ հիշատակարանն ամփոփում է դասավանդված առարկաների մասին տեղեկատվութիւնը. «(Դավիթ Ջուղայեցին — Ս.Բ.) ժողովեաց բազում աշակերտս եւ ձեռնասուն իւր արարեալ զնոսա լուսաւորեաց հոգով եւ զարդարեաց գիտութեամբ եւ զանազան ուսմամբ, այսինքն հոգէնուագ սաղմոսիւք,

¹ Առաքել Դաւրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, աշխատասիրությամբ Լ. Խանլարյանի, Երևան, 1990, էջ 321:

² Տե՛ս Միքայիմ Զ., Սիմոն Ջուղայեցի, Երևան, 1971, էջ 34, Ghougassian V., նշվ. աշխ., էջ 170:

³ ՄՄ, ձեռ. Թիվ 3669, Բ. 60Բ: Հմմտ. Անասյան Զ., Հայկական մատենագիտութիւն (Ե-ԺԸ դդ.), Բ. Ա., Երևան, 1959, էջ 277:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Խաչատուր Ջուղայեցի, էջ 116:

քաղցրեղանակ շարականիւք, երաժշտական ձայնաւորօք, տաղիւք, մեղեղիւք, համարողական թուականիւք, քերթողական քերականիւք, փիլիսոփայական հանճարիւք եւ արտաքին ուսմամբք, բնագանցական աստուածաբանութեամբ եւ ճշմարտութեամբ աստուածաշունչ գրոց»¹: Հատկանշական է, որ կրթական այս հաստատութիւնը, փաստորեն, իր ուսումնական ծրագրում արդեն ներառել էր նաև «համարողական թուականք»-ը, այն է՝ թվաբանական հմտութիւնները:

Ինչ վերաբերում է Նոր Զուղայի նշանավոր այս դպրոցում շրջանառութեան մեջ դրված դասագրքերին, ապա մեզ հայտնի տվյալներով փաստվում է 4 հեղինակների երկերի գործածութիւնը: Առաքել Դավրիժեցու վկայութեամբ՝ Սիմեոն Զուղայեցին հենց Նոր Զուղայում իր մանկավարժական գործունեութեան ընթացքում գիտակցում է քերականութեան դասագրքի անհրաժեշտութիւնը. «Յաղագս անկիրթ և անհմուտ մանկանց և բռնամիտ արանց, արար նոր քերականութիւն դիւրաւ հասկանալի»²: «Քերականութիւն»-ը, որ նա շարադրել է 1637 թ.՝ դեռևս Նոր Զուղայում դասավանդելիս, եղել է Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի դասագրքերի շարքում³: Ենթադրելի է, որ ավելի ուշ՝ 1649 թ. գրված «Տրամաբանութիւն»-ը ևս, որպէս դարաշրջանի հայկական դպրոցների հիմնական դասագիրք, կարող էր գործածվել Նոր Զուղայի ուսումնական հաստատութիւնում:

17-րդ դարի առաջին կեսին ի հայտ եկած մաթեմատիկական 2 աշխատութիւններ՝ Էվկլիդեսի Երկրաչափութեան հայերեն ընդարձակ թարգմանութիւնն ու «Գործառութիւնք երկրաչափութեան» երկը, Գարեգին Պետրոսյանն ու Աշոտ Աբրահամյանը վերագրել են Գրիգոր Կեսարացու գրչին: Ուշագրավ է, որ հետազոտողներն աշխատութիւնների ստեղծման հնարավոր նպատակ են համարել գործածութիւնը «Նոր Զուղայի բարձրագույն դպրոցում»⁴: Թեև հավանական, բայց ոչ հաստատված այս ենթադրութիւնը որոշակի հիմք է տալիս այս երկերը ներառելու Նոր Զուղայի նշանավոր դպրոցի դասագրքերի շարքում:

1668 թ. հիշատակարանում առկա տեղեկութեան քննութեամբ արդեն պարզեցինք, որ աշակերտ Սիմոնի գրութիւնը պարունակող այդ տոմարագիտական դասագիրքը գործածվել է Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում: Աշխատութեան հեղինակը, ինչպէս Հ. Անասյանն է մատնանշում, Ագարիա

¹ Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, Բ. Ա., էջ 751:

² Առաքել Դավրիժեցի, էջ 321:

³ Տե՛ս Միքգոյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 37-42:

⁴ Պետրոսյան Գ., Աբրահամյան Ա., «Եվկլիդեսի Երկրաչափութեան հայերեն նոր բնագիրը», Պատմա-բանասիրական հանդես, 1962, ք. 1, էջ 168-169, նույնի, «Գործառութիւնք երկրաչափութեան» նորահայտ հայկական ձեռագիրը», Բնագիտութեան և տեխնիկայի պատմութիւնից (Գիտական աշխատութիւնների ժողովածու), Բ. 3, Երևան, 1964, էջ 47-48:

Ջուղայեցիին էր¹: Եվ վերջապես, չորրորդ հեղինակը, որի դասագիրքը գործածվել է Նոր Ջուղայի ուսումնական այս հաստատությունում, Կոստանդ Ջուղայեցիին է:

Սկզբնաղբյուրներն ընձեռում են նաև Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի աշակերտների թվաքանակի մասին դատողություններ անելու հնարավորություն²: Ուշագրավ է, որ մեզ հասած տեղեկություններն արձանագրվել են նախևառաջ Կոստանդ Ջուղայեցու երկերն ամփոփող ձեռագրերում: «Աշխարհաժողով»-ի³ Բողլեյան գրադարանի հայերեն ձեռագրերի հավաքածուում պահվող ընդօրինակությունը 1685 թ. հիշատակարանում երկի հեղինակին համարում է «գալապետ և ուսուցիչ մանկանց երից հարիւրից»³: Ս. Ամենափրկիչ վանքի ձեռագրական հավաքածուի մաս կազմող մյուս գրչագիր օրինակը «Հարցմունք և պատասխանիք» երկի սկզբում Կոստանդ Ջուղայեցուն բնորոշում է որպես «գալապետ բժժ (250) մանկանց»⁴: Ալեքսանդր Ջուղայեցու՝ 1686 թ. հիշատակարանը հաստատում է այդ տեղեկությունը՝ Կոստանդ Ջուղայեցուն համարելով 250 աշակերտների ուսուցիչ՝ «Կոստանդ միայնակեացն, որ է վարդապետ եւ ուսուցիչ Բժ և Ծ (250) մանկանց»⁵: Պատահական չէ, որ գալապետի մասին տեղեկություններ հաղորդելիս այս նույն թվաքանակն է մատնանշել նաև Հարություն Տեր-Հովհանյանը՝ «որոյ լեալ են հետ զհետէ երկերիւր եւ յիսունաչափ աշակերտք»⁶: Այսպիսով՝ 1680-90-ական թթ. վերաբերող 3 աղբյուրներում Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական դասընթացին հետևող աշակերտների թվաքանակը հասցվում է 250-300-ի: Ի դեպ, Բողլեյան գրադարանի վերը նշված ձեռագրի՝ ուշագրությունից դուրս մնալու պատճառով առավել տարածում է ստացել Կոստանդի՝ 250 աշակերտ ունենալու փաստը, ինչը հաճախ թյուրիմացաբար ներկայացվել է որպես Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի շրջանավարտների ընդհանուր թվաքանակ⁷: Հասկանալի է, որ 1620-ական թթ. սկիզբ առած կրթական այս հաստատության գործունեության տարիներին նրա շրջանավարտների թվաքանակը եղել է անհամեմատ ավելի շատ, քան Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական դասընթացի ունկնդիրների քանակը հիշատակարանների գրություն ժամանակ:

¹ Տե՛ս Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն, հ. Ա, էջ 277: Հմմտ. Անասեան Յ., «Ազարիա Ջուղայեցիներ (համանուն երկու գիտնականների մասին)», Մանր երկեր, Լոս Անջելես, 1987, էջ 651-666:

² Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 136:

³ Օբսֆորդի Բողլեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 10ա:

⁴ Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 252ա: Ձեռագրի մի մասը գրվել է 1687 թ., իսկ ավելի ընդարձակ հատվածը՝ 1695 թ. (Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 857):

⁵ Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա, էջ 752:

⁶ Տեր-Յովհաննես Յ., նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 253:

⁷ Տե՛ս, օրինակ, Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետվածքը, էջ 13, Հովհաննեսյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 59 և այլն:

Առկա տվյալների ամբողջացումից հետո կարելի է եզրակացնել, որ 1620-ական թթ. հիմնված այս դպրոցում 17-րդ դարի կեսերից դասավանդվել է թվաբանություն, որն առևտրական համապարփակ դասընթացի է վերածվել առնվազն 1680-ական թթ.: Այդ դասընթացը սեփական դասագրքերով վարող Կոստանդ Զուղայեցին միակն էր Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցի ուսուցիչների շարքում, որին աղբյուրները տալիս են դպրապետ կոչումը: Զուղայեցիների շրջանում նրա դասընթացի ունեցած պահանջարկի լավագույն արտահայտությունը 300-ի հասնող աշակերտների մեծ թիվն էր:

Նոր Զուղայի այս հայտնի կրթական հաստատության գործունեություն մասին որոշակի պատկերացում կազմելուց հետո տեղին է անցնել այդ դպրոցի ու առևտրական կրթության մյուս ուղիներին՝ կաթոլիկ քարոզիչների դպրոցական ցանցի ու առտնին կրթության հարաբերակցության հարցին: Հատկապես ասիացի վաճառականների շրջանում մեծ տարածում ունեցած ոչ Փորմալ կամ, ինչպես Վարդան Հացունին է բնորոշել¹, առտնին կրթությունը կարևոր դեր է խաղացել նաև հայ առևտրականների համար: Դրա էությունը ընտանիքի կամ տոհմի որևէ ավագ ներկայացուցչի հետ առևտրական ուղևորության մեկնելու ու տեղում «առաջին ձեռքից» առևտրական գործին ծանոթանալու մեջ էր: Եթե Զուղայեցի վաճառականների համար սա մասնագիտական կրթության հերթական օղակներից մեկն էր, ապա հայկական մյուս բնակավայրերից սերող երիտասարդների համար առևտրական գործի մեջ մտնելու միակ ճանապարհն էր:

Բնութագրական է իր օրագրական երկով հայտնի Զաքարիա Ազուլեցու օրինակը: 1647 թվականին, երբ 17 տարեկան Զաքարիան ցանկություն է հայտնում «կամիլն Աստծոյ ուսանել վաճառականութիւն»², հայրն, մայրն ու ավագ եղբայրը նրան ուղարկում են Իզմիր՝ հորեղբորորդի Նիկողոսի առաջնորդությամբ առաջին քայլերն անելու ու հմտանալու առևտրական գործի մեջ. «Ես Զաքարէս էի ժէ ամաց, նախ և առաջի իմ ճանապարհ գնալն այս է, որ մին բէռն խամ ապրիշմով, իմ հօր, մօր, իմ եխպայր Շմաւոնի, սոցայ կամով ինձ դրին իմ հօր եխպօր որդի պարոն Նիկողոսին յետ, գնացի Իզմիր»³: Առաջին առևտրական փորձառությունից ընդամենը 2 տարի անց Զաքարիան բավականաչափ հմտություն էր կուտակել, ուստի նրան են դիմում Ազուլեցի Մարգարի որդի Արզանուն Կոստանդնուպոլիս ուղեկցելու խնդրանքով. «Արզանին կարդացել է, դու սրայ յետ գնայ, սրայ ալիշ-վերիշն գրես»⁴: Համանման ճանապարհ է անցել նաև

¹ Տե՛ս Հացունի Վ., Դաստիարակությունը հին հայոց քով, Վենետիկ, 1923, էջ 133-180:

² Զաքարիա Ազուլեցի, էջ 5:

³ Նույն տեղում, էջ 159:

⁴ Նույն տեղում, էջ 160:

Հովսեփի Դահբաշյանը, ինչպես կարելի է մանրամասն տեսնել նրա տոհմի պատմություն-տարեգրություն մեջ: 8-ամյա Հովսեփը հորից սովորում է ոսկերչություն, տեր Մկրտչից՝ սաղմոսերգություն, նրա եղբայր Գրիգորից՝ Ազարիա Զուղայեցու թվականը, Ղուկաս վարդապետից՝ շարականերգություն, մի պարսիկից՝ պարսկերեն, քրոջ ամուսնուց էլ՝ ջուլհակություն և այլն: Ի վերջո, տարբեր հմտություններ սովորելուց հետո 20 տարեկան Հովսեփը սկսում է էմնիազի որդի Հարություն Մինասյանի մոտ «զգործ վաճառականի» սովորել. «Եվ գնացի առ էմնիազի որդի ազայ Յարութիւնն՝ ի գրագրութեամբ ծառայել նմա և ուսանիլ զզգործ վաճառականի և նորին շնորհիւն արգիւնաւորիլ»¹: Ուշադրության է արժանի նաև Եղիա Կարնեցու օրինակը, որը էրզրումցի քահանայի մոտ գրագիտություն սովորելուց, ինչպես և՛ ճիզվիտ քարոզիչների դպրոց հաճախելուց հետո իր հորեղբորորդի Ղազարի հետ որոշել էր «գնալ ի ճանապարհ ի գործս վաճառականութեան»²: Հասուն տարիքում Եղիան շարունակում է իր գործունեություն համար անհրաժեշտ գիտելիքների կուտակումը՝ առավելապես կենտրոնանալով լեզվական հմտությունների վրա: Այս տեսանկյունից ուշագրավ են մինչ օրս նրա դիվանում պահպանվող պարսկերեն, թուրքերեն, ֆրանսերեն ու ռուսերեն բառացանկերը³, որոնք այս հայ վաճառականը կազմել էր լեզուների ուսուցումն առավել արդյունավետ դարձնելու նկատառումով: Քննարկվող հարցի տեսանկյունից հետաքրքիր է դիտարկել նաև վաճառական Հովհաննեսի օրինակը: Սանտյագո լատինականացված անունով հանդես եկած այս ջուղայեցու գործունեություն ողջ նկարագրությունը մեզ է հասել այն հարցաթերթի⁴ շնորհիվ, որը կաթոլիկությանը հարելիս նա լրացրել է ինկվիզիցիայի համակարգում գործող Մանիլայի տեղական գրասենյակում: Առաջին անգամ Սեպուհ Ասլանյանի ուշադրության արժանացած այս վավերագրերը հարուստ նյութ կարող են մատակարարել նաև վաճառականների կրթության հարցը պարզաբանելու առումով. անցած ողջ ճանապարհը մանրամասն թվարկելու թեմայից բացի՝ հարցարանն ընդգրկում էր նաև վաճառականի գիտելիքները մատնանշելու պահանջ: Սանտյագոն իր պատասխանում պատմել է, որ իր մայրենի լեզվով միայն կարգալ ու հաշվարկներ անել է սովորել, իսկ

¹ Տեր-Վարդանյան Գ., «Պարսկա-հնդկահայ մի ընտանիքի՝ Դահբաշյան տոհմի պատմություն-տարեգրությունը (ԺԵ-ԺԹ դարեր)», Բանբեր Մատենադարանի, հ. 16, Երևան, 1994, էջ 218, 241:

² Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մատենադարան, ձեռ. քիվ 980, ք. 6ա-9ա: Հմմտ. Ոսկեան Հ., Եղիա Աստուածատուրեան Մուշեղեան եւ իր գրական արտագրութիւնները, Վիեննա, 1927, էջ 7-12: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունում մեր հետազոտություններին աջակցելու համար շնորհակալություն եմք հայտնում Հայր Սիմոն վ. Պայեանին:

³ Տե՛ս Եղիա Մուշեղյան Կարնեցի, Թուրքերեն-հայերեն բառարան, աշխատասիրությամբ՝ Բ. Զուգասզյանի, Երևան, 1986, էջ 19-20:

⁴ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 140-141:

մնացած գիտելիքները ըստ երևույթին կուտակել է առևտրական գործունեություն ընթացքում: Այսպես՝ նա խոսում էր հոլանդերեն, որոշ չափով իտալերեն, գրում ու կարդում իսպաներեն: Հենց իսպաներենի միջոցով նա առևտրական հաշվապահություն ղապտեց էր յուրացրել Մանիլայում¹:

Կաթոլիկ քարոզիչների դպրոցական ցանցը, որպես առևտրական կրթության մյուս կարևոր միջոց, յուրօրինակ հնարավորություն էր տալիս ձեռք բերելու այնպիսի հմտությունների պաշար, որը անհրաժեշտ էր վաճառական դառնալու նպատակ հետապնդող երիտասարդների համար: Եվրոպացի հոգևորականների կրթական այս ծառայությունների լավագույն միջավայրը Նոր Զուղան էր: Ճիզվիտ, կարմեյլյան ու կապուչինյան քարոզիչները շուղայեցի երիտասարդներին առաջին հերթին հրապուրում էին իրենց լեզվական գիտելիքներով: Նրանց օգնությամբ եվրոպական լեզուների մեջ հմտանալու շուղայեցիների ցանկությունն է արձանագրել, օրինակ, կարմեյլյան քարոզիչ Բալթազարը 1653 թ. օգոստոսի 9-ի իր նամակում. «Առևտրով զբաղվող հարուստ վաճառականները... ցանկանում են, որ իրենց որդիները սովորեն մեր լեզուները»²: Ուշադրության է արժանի նաև կապուչինյան հոգևորական Ամբրոսիոյի մասին Տավերնիեի հետաքրքիր վկայությունը. «Փրանսիայի հետ մեծ առևտրի հիմք դնելու հույս ունեցող հայերը Փրանսերեն սովորելու համար իրենց երեխաներին ուղարկում էին ինչպես այս Հոր, այնպես էլ ճիզվիտների մոտ»³: Փրանսերենի ուսուցումը շարունակելու ձգտումն այնքան մեծ էր, որ Նոր Զուղայից Ամբրոսիոյի հեռացվելուց հետո վաճառականների որդիները նրան այցելելու համար չէին վարանում անցնել 5-6 լյո տարածություն⁴:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 141: Բերենք ևս մի հետաքրքրական օրինակ ավելի ուշ շրջանից՝ 19-րդ դարի առաջին կեսից, երբ Նոր Զուղայի առևտրական ազդեցությունն ու հռչակն արդեն անցյալում էր: 1828-1829 թթ. զմյուռնիացի 4 նամակագիրներ Ամստերդամում բնակվող Ստեփան Գաբրիելյանին հղած նամակում խնդրում են իրենց ընկեր Ագարիայի որդի Կարապետի համար ապահովել վաճառականական կրթություն՝ Հոլանդիայի «պատկանաւոր ոմն վաճառականի» մոտ նրան տալով մինչև ութ ամսվա կրթության: Այս մասին տե՛ս ՄՄ, ձեռ. քիվ 2637, ք. 76բ: Հավելենք նաև, որ այս ձեռագրում ի մի են բերված գերագանցապես 1826-1828 թթ. գրված 70-ից ավելի նամակներ, որոնք կարևոր նյութեր կարող են տրամադրել Ամստերդամի՝ այդ ժամանակվա հայկական համայնքի պատմության հետազոտողներին:

² Anon [Herbert Chick] (ed.), *A Chronicle of the Carmelites in Persia, the Safavids and the Papal Mission to Persia of the 17th and 18th Centuries*, vol. 1, London, 1939, p. 378. Կարմեյլյան քարոզիչների դպրոցների համար տե՛ս, օրինակ, **Բայբուրդյան Վ.**, «Նոր Զուղայի հայկական գաղութը և կաթոլիկ միախնդրների կազմակերպությունները», ՀՍՄԻ ԳԱ տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1964, ք. 9, էջ 41-42:

³ Jean Baptiste Tavernier, *Les six voyages... en Turquie, en Perse et aux Indes*, tome I, The Hague, 1718, p. 478.

⁴ Տե՛ս նույն տեղում: Ավելորդ չէ նշել, որ մինչև 1674 թ. գործածության մեջ եղած երկարության միավոր լյոն հավասար էր մոտ 3,2 կմ-ի: Դրան փոխարինած «փարիզյան նոր լյո»-ն գրեթե 4 կմ էր:

Ավելի մանրամասն պատկերացում կարելի է կազմել կաթոլիկ քարոզիչներից ճիզվիտների ընձեռած կրթական հնարավորությունների մասին: 1660-ական թթ. Մերսիեի հիմնած դպրոցն իր գործունեությունը շարունակեց առնվազն չորս տասնամյակ¹: Այն հրապուրում էր բազմաթիվ ջուղայեցի երիտասարդների, որոնք դրանում տեսնում էին եվրոպական լեզուների մեջ հմտանալու և կիրառական գիտելիքներ ձեռք բերելու հնարավորություն: 1674 թ. ճիզվիտների այս դպրոցն արժանացել է Նոր Զուղայով անցնող վենետիկցի ճանապարհորդ Ամբրոսիո Բեմբոյի ուշադրությանը. նա հիշատակում է այնտեղ պարսկերեն գրել ու կարդալ սովորող հայ երիտասարդների²: Մոտ 1 տարի անց դպրոցական այս հաստատությունն ականատես է լինում նաև Ֆրանսուա Պտի դը լա Կրուան, որը թարգմանիչ էր ֆրանսիական արքունիքում և արևելք էր ուղարկվել առաջին նախարար Կոլբերի կողմից: «Հայ երիտասարդների կրթության համար» նախատեսված այս դպրոցը հիշատակելուց բացի՝ նա պատմում է այնտեղ դասավանդող ճիզվիտ դը լա Մազից հայերեն սովորելու առաջարկ ստանալու ու այդ լեզվի բարդություն մասին³: 17-րդ դ. վերջին դպրոցը հիշատակվում է նաև գերմանացի Շիլինգերի կողմից, որը վկայում է ֆրանսերեն, լատիներեն ու հայերեն սովորող շուրջ 100 աշակերտների մասին⁴:

Ճիզվիտ քարոզիչների ուսումնական հաստատությունում հայ վաճառականների ստացած կրթության, մասնավորապես՝ ուսուցման համակարգի մասին բացառիկ է Վիլլոտի ծավալուն վկայությունը: Հիսուսյան այս քարոզչի տեղեկությունները նախևառաջ պատկերացում են տալիս լեզուների մեջ հմտանալու այն հնարավորությունների վերաբերյալ, որ ապահովում էր այս դպրոցը: «Իրենց ծնողների կողմից Հնդկաստանի առևտրի համար նախատեսված» պատանիները ճիզվիտական դպրոցում սովորում էին պորտուգալերեն, իսկ հայ երիտասարդների մեկ այլ խումբ էլ «ցանկանում էր սովորել իտալերեն այն վայրերի համար», ուր այդ լեզուն գործածվում էր: Թվաբանությունն ու աշխարհագրությունը ևս հատուկ տեղ էին զբաղեցնում դպրոցի ուսումնական ծրագրում: Վիլլոտն անգամ հատուկ խաղ էր պատրաստել ուսուցման գործընթացն առավել գրավիչ ու արդյունավետ դարձնելու համար⁵:

¹ Տե՛ս Բալդարյան Ս., Նոր Զուղայից Երևան ու Էրզրում, էջ 81-82:

² Տե՛ս Ambrosio Bembo, *The Travels and Journal of Ambrosio Bembo*, ed. A. Welch, Berkeley, 2007, p. 358:

³ Տե՛ս Pétit de la Croix, "Extrait du journal du sieur Pétit, Fils, Professeur en Arabe...", L. Langlès (éd.), *Relation de Dourry Efendi, Ambassadeur de la porte othomane auprès du roi de Perse...*, Paris, 1810, p. 127, հմմտ. Vartogian J., *The Image of Armenia in European Travel Accounts of the Seventeenth Century*, Ph.D. Dissertation, Columbia University, 1974, pp. 73-74:

⁴ Տե՛ս Franz Caspar Schillinger, *Persianisch und Ost-Indianische Reiz*, Nuremberg, 1707, s. 244.

⁵ Տե՛ս Anon [Villotte], *Voyages d'un missionnaire de la Compagnie de Jésus en Turquie, en Perse, en Arménie, en Arabie, & en Barbarie*, Paris, 1730, pp. 424-427:

Լեզվական հատուկությունների ձեռքբերման հարցի տեսանկյունից տեղին կլինի նշել, որ ջուղայեցիներն ունեին մի «բնածին առավելություն»¹. Նրանք ապրում էին բազմալեզու միջավայրում: Հայերենից բացի՝ առօրյա կյանքում նրանք խոսում էին նաև պարսկերեն ու թուրքերեն, լեզուներ, որոնք գրեթե հավասարապես տարածված էին Սեֆյան Իրանում: Կաթոլիկ քարոզիչների միջոցով գոնե նախնական պատկերացում ունենալով եվրոպական առանցքային լեզուների մասին՝ ջուղայեցիները լեզվական հիանալի պատրաստություն էին անցնում նախքան մտնելն առևտրական գործի մեջ: Հայ վաճառականների լեզվական հատուկությունները նրանց ազատում էին գանազան դժվարություններից: Մի հետաքրքրական օրինակ. 1650 թվականի մարտի 9-ին Վենետիկի սենատը ստանում է «Հայ ազգի», այն է՝ քաղաքի հայության դիմումը *terzo* (մեկ երրորդ) կոչվող հարկից ազատվելու խնդրանքով²: Որպես հիմնավորում նշված էր այն հանգամանքը, որ բոլոր հայ վաճառականները շատ լավ խոսում են իտալերեն, ուստի նրանք թարգմանիչների կարիք չեն զգում, որոնց ֆինանսավորելու համար էլ մտցվել էր նշված հարկատեսակը:

Սխալված չենք լինի, եթե նշենք, որ ջուղայեցիների միջավայրում Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցն իր կարևորությամբ ու դերակատարությամբ գերազանցում էր վաճառականական գիտելիքի ընձեռման մյուս ուղիները: 250-300 աշակերտ ունեցող այդ դպրոցը նաև քանակական առումով էր անմրցելի եվրոպացի հոգևորականների ուսումնական հաստատությունների համար, որոնցից մեկում, ինչպես տեսանք, հիշատակվել է միայն 100 երիտասարդ: Բացի այդ՝ կաթոլիկների դեմ պարբերաբար սրվող պայքարը Նոր Զուղայում ծանր կացություն պետք է ստեղծեր նաև նրանց հետ առնչություններ ունեցող ջուղայեցիների համար, ինչը բացասաբար պետք է ազդեր ուսուցման գործընթացի վրա: Ինչ վերաբերում է առտնին կրթությանը, ապա վերջինիս դերը ըստ երևույթին ընդգծված է եղել այլ բնակավայրերից սերող հայ վաճառականների դեպքում: Պատահական չէ, որ փորձելով բացատրել հայ վաճառականների աննախադեպ հաջողությունները առևտրի ասպարեզում վաղ արդի շրջանում՝ Սեֆյան Իրանի պատմության նշանավոր հետազոտող Ռուդի Մաթին իր մատնանշած պատճառների շարքում ներառել է «չուկաների ու ճանապարհների նրանց (հայերի – Ս.Բ.) գերազանց իմացությունը»³: Այդ իմացության ետևում կանգնած էր առևտրական կրթության այն ինստիտուցիոնալ համակարգը, որում կենտրոնական տեղ էր զբաղեցնում հենց Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցը:

¹ Raveux O., ցլվ. աշխ., էջ 101-102:

² Sб'u Archivio di Stato di Venezia, Collegio, Risposte di dentro, busta 41, չխամարկաված (9 մարտի, 1650): Հմմտ. Rothman N., *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Ithaca, New York and London, 2012, pp. 196-197:

³ Matthee R., “Merchants in Safavid Iran: Participants and Perceptions”, *Journal of Early Modern History*, vol. 4, no. 3-4, 2000, pp. 237-238.

Կարևոր է նշել նաև, որ Նոր Զուգայում վաճառականների համար ստեղծված կրթական հնարավորությունները լիովին բավարար էին առևտրական գործի մեջ մտնելու համար, որը պահանջում էր «ավելի շատ գիտելիք, քան ցանկացած այլ մասնագիտություն», ինչպես 17-րդ դարում անգլիացի Թոմաս Մանն էր նշում իր առևտրական ձեռնարկում¹: Ժակ Սավարիի «Կատարյալ վաճառականը» դասագիրքը (1675 թ.)՝ գրված Լուի XIV-ի արքունիքում մեծ ազդեցություն ունեցած Կոլբերի ցուցումով², ուրվագծում է անհրաժեշտ հմտությունների շրջանակը: Հետաքրքիր է, որ ըստ Սավարիի՝ վաճառականի կրթությունը պետք է սկսվեր դեռևս 7-8 տարեկանից տարրական գիտելիքների ձեռքբերմամբ՝ «լավ գրել, լավ իմանալ թվաբանություն»: Սրան զուգահեռ՝ վաղ տարիքում ապագա վաճառականը պետք է հմտանար նաև պարզ կամ կրկնակի հաշվապահություն ու լեզուների մեջ³: Նրա ստացած հետագա կրթության՝ Սավարիի նկարագրությունը⁴ լիովին համապատասխանում է առևտրական գիտելիքի այն պաշարին, որը կուտակելու հնարավորություն ունեին ջուղայեցի վաճառականները:

Նոր Զուգայի դպրոցական կյանքի հետաքրքրական էջ է նաև ուսումնարանի բացումը Շահրիմանյանների եկեղեցում: Մեզ հայտնի աշխատություններում ուշադրության չարժանացած ու չուսումնասիրված այս դպրոցը հիշատակում է Մելքոն քահանան Եղիա Կարնեցուն ուղղված իր նամակում. «Եւ եթէ նուստիս որպէսութիւնն հարցանես, նուստս քո աղօթիւն, հրամանուցդ պարոն Շահրիմանի եկեղեցումն եմ, շատ սիրով զիս ընդունեց պարոն Շահրիմանն. դպրոցատուն բացեր եմ և երեխայից վարժապետ եմ»⁵: Ինչպես երևում է, Եղիան սերտ հարաբերություններ է ունեցել այս քահանայի հետ՝ նամակադրական կապի մեջ լինելով նրա հետ: Իր թղթապանակներից մեկում նա ի մի էր բերել Մելքոն քահանայից ստացած ու նրան հասցեագրած 8 նամակները⁶: Ինչ վերաբերում է «պարոն Շահրիման»-ին, ապա նշանավոր այս ջուղայեցի ընտանիքի ներկայացուցիչ Մուրադի որդի Շահրիման Շահրիմանյանը նախևառաջ հայտնի է Վիեննայում գրած իր կտակով⁷: Այս վաճառականն Ավստրիայի մայրաքաղաքում էր նաև այն ժամանակ, երբ կայսրը նրա ընտանիքին շնորհում

¹ Hall B., *Creating Economy: Merchants in Seventeenth-Century England*, Thesis, Georgia State University, 2017, p. 34 (https://scholarworks.gsu.edu/history_theses/116/; մատչումը՝ 01.12.2019):

² Sél u Soll J., *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor, 2009, pp. 86-87:

³ Sél u Jacques Savary, p. 40:

⁴ Sél u Գուլյն տեղում, էջ 40-54:

⁵ Եղիա Կարնեցու գիվանը, էջ 10:

⁶ Sél u Գուլյն տեղում, էջ XXXIII:

⁷ Sél u Ալիշան Ղ., *Սիսական. տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի*, Վենետիկ, 1893, էջ 461:

էր կոմսոլթյան տիտղոս¹: Անցնելով 1717 թ. նոյեմբերի 16-ի այդ նամակին՝ նշենք, որ այն փաստում է ջուղաՀայ միջավայրում նոր դպրոցի բացումը դեռևս 1690-ական թթ. սկզբին կառուցված Շահրիմանյանների եկեղեցում: Թե ինչ ուսուցում է ապահովել այն կամ աշակերտների ու դասավանդողների ինչ ընդգրկում է ունեցել, այլ աղբյուրների բացակայութան պայմաններում դժվար է ասել: Բացառված չէ, որ այն կարող էր հետապնդել վաճառականական այս ընտանիքի առևտրական կարիքները սպասարկելու նպատակ: Թեև Շահրիմանյանների այս դպրոցի գործունեութան ավարտի մասին ևս ոչինչ հայտնի չէ, այնուհանդերձ 2 հանգամանք մղում են մտածելու դրա կարճատև գոյութան մասին: 1718 թ. սեպտեմբերի 17-ի իր նամակում Մելքոն քահանան խիստ բացասաբար է արտահայտվում Շահրիմանյանների մասին. «Շարիմանեցիք մին փայտէ շուն կուգեն, որ իւրեանց դուռն հաչէ և հաց չուտէ»²: Նախկին ջերմ վերաբերմունքի փոփոխությունը, հավանաբար, չէր կարող առնչություն հունենալ Շահրիմանյանների դպրոցում նրա գործունեության հետ: Նույն՝ 1718 թ. դպրոցի հիմնադիր Շահրիման Շահրիմանյանի մահը³ ևս կարող էր բացասական ազդեցություն թողնել այդ ուսումնական հաստատության գործունեության շարունակության վրա:

Այսպիսով՝ Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցն առանցքային տեղ է զբաղեցրել Հայ վաճառականության ստացած առևտրական-մասնագիտական կրթության համակարգում: Դպրոցի առևտրական դասընթացը, որն անցկացնում էր Կոստանդ Ջուղայեցին իր սեփական ձեռնարկ-դասագրքերով, իր շուրջն էր համախմբում ջուղայեցի հարյուրավոր երիտասարդների, որոնք պատրաստվում էին զբաղվելու վաճառականական գործունեությամբ և ունեին անհրաժեշտ հմտություններ ձեռք բերելու կարիք: Հայկական առևտրական ցանցի կենտրոն Նոր Զուղայում Կոստանդ Ջուղայեցու վաճառականական ձեռնարկները, փաստորեն, կատարում էին դասագրքերի գործառույթ՝ հանդիսանալով առևտրական տեղեկատվության վստահելի աղբյուրներ:

Բ. «Աշխարհաժողով»-ը Նոր Զուղայի առևտրական ցանցում

1720 թվականի ապրիլի 30-ին Հայ վաճառական եղիա Կարնեցին, որն այդ ժամանակ արդեն աշխատանքի էր անցել Ֆրանսիական Արևելահնդկական ընկերության Թավրիզի մասնաճյուղում, ձեռնամուխ է լինում իր գրադարանի ցուցակագրմանը ու կազմում իր գրքերի ամբողջական ցուցակը: Այդ ցանկի տասներորդ համարի ներքո եղիան արձանագրել է.

¹ Տե՛ս Խաչիկյան Շ., Նոր Զուղայի Հայ վաճառականությունը, էջ 73-74:

² Եղիա Կարնեցու զիվանը, էջ 335, ծան. 6:

³ Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 152.

«Ունէյի Գիրք արհեստի չափոց և կշռոց բոլոր աշխարհի. համար Ժ»¹: Կասկածից դուրս է, որ նա նկատի է ունեցել Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» գիրքը, որը հրատարակվել էր Ամասերդամուժ մոտ երկու տասնամյակ առաջ՝ 1699 թվականին: Եղիա Կարնեցին մեկն էր այն հազարավոր հայ վաճառականներից, որոնք, հատելով արեւելքի ու արեւմուտքի առևտրական ուղիները, կարիք ունեին վաճառականական գործի վերաբերյալ բազմակողմանի տեղեկատվության, որը բավարարում էին մասնագիտական գրականության առկա օրինակներով:

Եղիա Կարնեցու գրադարանում առևտրական դասագրքի առկայությունը մղում է մտածելու հարցերի այնպիսի խմբի մասին, որոնց առանցքում առևտրական գրականության շրջանառությունն է հայ վաճառականների միջավայրում. ի՞նչ գրքերից էին օգտվում 17-18-րդ դդ. համաշխարհային առևտրում ներգրավված հայ վաճառականները, ի՞նչ դեր էին կատարում առևտրական երկերը նրանց գործունեության ասպարեզում և, ի վերջո, ինչպե՞ս էին դրանք տարածվում Նոր Զուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցում: Ստորև կքննարկենք Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ի և մյուս վաճառականական ձեռնարկ-դասագրքերի շրջանառությունը Նոր Զուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցում՝ հիմնվելով Կլոդ Մարկովիցի առաջ քաշած «շրջանառության տեսության»² վրա: Երբեք համակողմանիորեն չուսումնասիրված այս հարցի վերաբերյալ արժեքավոր տվյալներ կարելի է ստանալ երկու ճանապարհով: Առաջին՝ ձեռնարկների ձեռագրերում վաճառականները թողել են հիշատակարաններ՝ պատմելով իրենց ուղևորությունների ու, դրանով իսկ նաև, ձեռնարկների շրջանառության մասին: Եվ երկրորդ՝ ձեռնարկների ձեռագրերը հասել են Եվրոպայի ու Ասիայի տարբեր բնակավայրեր՝ հայ գրիչների ու հեղինակների համար ծառայելով որպես ընդօրինակման աղբյուր: Առաջին անգամ մեկտեղելով հարցի վերաբերյալ մեր ունեցած տվյալները՝ հնարավորություն կունենանք որոշակի պատկերացում կազմելու Կոստանդ Ջուղայեցու դասագրքերի շրջանառության մասին, ընդ որում՝ առևտրական տեղեկատվության փոխանցման ավելի լայն համապատկերի վրա:

Վաճառականները և Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկների ձեռագրերը: Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական դասագրքերի ձեռագրերից երկուսը հարուստ են դրանց երբեմնի օգտագործողների՝ հայ վաճառականների թողած հիշատակարաններով: Ինչպես արդեն տեսել ենք, երբեմն

¹ **Զուգասզյան Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 70: Այդ գրքերի ցուցակը վերցված է Եղիա Կարնեցու դիվանից, որը պահպանվել է Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության արխիվում: 18-րդ դարի առաջին կեսի վերաբերյալ հարուստ նյութեր պարունակող այս դիվանը դեռ սպասում է մանրամասն հետազոտության (դիվանի գիտական նկարագրությունը տե՛ս **Դանեղյան Լ.**, նշվ. աշխ., էջ 246-264):

² Sht'u Markovits C., նշվ. աշխ., էջ 25:

օրագրական գրառումների տպավորություն գործող այս հիշատակարանները, որոնք թողնվել են ձեռագրերի դատարկ էջերին, վերաբերում են ինչպես դրանց հեղինակների ընտանեկան կյանքին, այնպես էլ առևտրական-գործնական ուղևորություններին:

Հիշատակարանների հարստության առումով Կոստանդ Ջուղայեցու երկերի գրչագիր օրինակներից առաջին հերթին առանձնանում է Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի թիվ 64 ձեռագիրը: Ավետը, ում ըստ երեւոյթին սկզբնապես պատկանել է ձեռագիրը, թողել է 4 հիշատակարան իր առևտրական ուղևորությունների մասին: Դրանցից մեկը չի նշում ուղևորության նպատակակետը¹, մինչդեռ մյուս երեք հիշատակարաններն ամփոփում են Ավետի անցած երթուղու մասին ամբողջական տվյալներ: Այսպես՝ 1697 թ. Ավետը ճանապարհ է ընկել Սպահանից դեպի Սուրաթ՝ Հնդկաստանի առևտրական կենտրոններից մեկը. «Աստուծով փոքր թիւն ձք (82+1615=1687) նադար ժա (11)-ումն արեամբ գնել²: Քրիստոսի ծառայ Աւետս Ըսպահանայ վերկացի դապի Սուրաթն: Տէր Աստուած բարի ճանապահր տայ, որ բարով սալամաթ գնանք գուբ»³: Մի քանի տարի անց՝ 1701 թ., Ավետն իր գործընկեր Հովհանի հետ իր առևտրական գործունեությունը շարունակել է «Ֆռանգըստան»-ում, այն է՝ Եվրոպայում, ու այդ մասին նորից հիշատակարան է թողել Կոստանդ Ջուղայեցու դասագրքի դատարկ էջերին. «Աստուծով թիւն ոճծ (1701) դամար ժգ (13) Յովանն օրն ուրբաթ գնացին դապի և Աւետնն Ֆռանգըստան: Աստուած ուրէնց բան, աչն աջողի: Աստուած յերկար ումբր տայ և ամենեցուն: Ամէն»⁴: 1705 թ. նույն վաճառականի թողած մեկ այլ հիշատակարանում էլ պատմվում է դեպի Մաշհադ՝ Հյուսիսարևելյան Իրան ուղևորվելու մասին⁵: Ավելի քան երկու տասնամյակ անց՝ 1729 թ., ձեռագրի հետագա օգտագործողներից Վարդանը ևս թողել է համանման հիշատակարան՝ չնչելով, սակայն, իր ուղևորությունից վերջնակետը. «Աստուծով փոքր թիւն ճժդ (114+1615=1729) շբ(ա)թ իբ (22)-ումն ես՝ Վարդանս, Ըսպահանայ վերկացի: Ամէն»⁵:

Այս կարգի հիշատակարաններով հարուստ է նաև Կոստանդ Ջուղայեցու երկերի մի այլ ընդօրինակություն՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 8443 ձեռագիրը: Այն ընդօրինակվել է 1687 թ., և դրանից մի քանի տարի անց արդեն ձեռագիրը հայտնվում է իրանական Շիրազ քաղաքում, ինչպես երևում է Սաֆարի հիշատակարանում. «Ի թուականիս հայոց հազար հարիուրորդի քառասուն և մէկն աւելի (1692)՝ ի համսիանն համիրայ,

¹ Տե՛ս Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 251բ:

² Նույն տեղում, ք. 2բ:

³ Նույն տեղում, ք. 6ա:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, ք. 6ա:

⁵ Նույն տեղում, ք. 251բ:

որ էր օր երրորդի, ի քաղաքին, որ և Շիրազ կոչի, գրեցի գիրս վասն յիշման ժամանակի անուամբս Սաֆար, որ եմ որդի Սէթի»¹: Այս ձեռագրի մյուս հիշատակարաններն ավելի մեծ հետաքրքրություն են առաջ բերում: Այսպես՝ ձեռագրի պահպանակի հայերեն գրություններն ընդմիջվում են վրացերեն ու վրացատառ հայերեն հիշատակարաններով²: Վրացատառ հայերեն հիշատակարանում հեղինակը հակիրճ արձանագրում է իր՝ Թիֆլիս ժամանելը, իսկ անմիջապես դրա ներքևում փոքր-ինչ ավելի բաց թանաքով գրի առնված վրացերեն գրությունը Թավրիզ ժամանելու մասին է: Այս երկու հիշատակարաններից հետո հեղինակը թողել է երկու թվականներ՝ 1746 և 1747, որոնք գուցե արտացոլում են իր վերոհիշյալ ուղևորությունների ժամանակագրությունը: Ձեռագրի պահպանակի վրա թողնված այս գրությունները համահունչ են այն վրացերեն գրչափորձերի հետ, որոնք կարելի է հանդիպել ձեռագրի տարբեր էջերին: Ըստ երևույթին, 18-րդ դարի կեսերին ձեռագրից օգտվել ու այս գրությունները թողել է վրացական միջավայրում առևտրական գործունեություն ծավալած հայ վաճառականներից մեկը:

Այսպիսով՝ բոլոր այս դեպքերում գործ ունենք մի երևույթի հետ, երբ վաճառականներն իրենց առևտրական ճամփորդություններն արձանագրում են իրենց ձեռքի տակ եղած մասնագիտական դասագրքերն ամփոփող ձեռագրում: Ինչպես առաջին անգամ դիպուկ կերպով նկատել է Սեպուհ Ասլանյանը, հենց այդ հիշատակարանները ցույց են տալիս, որ վաճառականները ձեռագիրը որպես արժեքավոր ուղեցույց իրենց հետ տարել են բոլոր այն ուղղություններով, որոնք արձանագրել են այդ ձեռագրի դատարկ էջերին³: Դա նշանակում է, որ Նոր Զուղայի առևտրական ցանցում վաճառականների շրջանառությունն ուղեկցվել է ձեռնարկ-դասագրքերի շրջանառությամբ, որոնք, ցանցի կենտրոն Նոր Զուղայում կատարելով դասագրքի գործառույթ, ցանցի այլ բնակավայրերում վաճառականների համար հանդես են եկել որպես օգտակար ուղեցույցներ: Հայ վաճառականների շրջանում մասնագիտական գրականության պահանջարկը, փաստորեն, Կոստանդ Զուղայեցու ձեռնարկների համար ապահովեց գործածության շատ ավելի լայն դաշտ, քան հեղինակի սկզբնական նպատակադրումն էր՝ գործածությունը վանքի դպրոցում կրթական նպատակներով: Հիշատակարանները անփոխարինելի տեղեկություններ են տրամադրում նաև Կոստանդ Զուղայեցու ձեռնարկների շրջանառության ուղղությունները բացահայտելու տեսանկյունից:

¹ ՄՄ, ձեռ. քիվ 8443, ք. 137բ:

² Տե՛ս նույն տեղում, պահպանակ Բ:

³ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 137:

Կոստանդ Զուղայեցու ձեռնարկների ազդեցությունը հայկական վաճառականական գրականություն վրա: Կոստանդ Զուղայեցու՝ վաճառականական շրջանակներին հասցեագրված երկերի շրջանառությունը կարելի է փաստագրել նաև այն գրիչների կամ հեղինակների միջոցով, որոնք զանազան վայրերում ընդօրինակել են դրանք կամ որպես աղբյուր օգտագործել իրենց իսկ աշխատություններում: Կոստանդ Զուղայեցու երկերից օգտված հեղինակներն ամենևին սակավ չեն, ինչը թեև մնացել է ուշադրությունից դուրս, այնուհանդերձ կարևոր եզրակացությունների տեղիք է տալիս ընդհանրապես հայկական վաճառականական գրականության վրա ունեցած ազդեցության առումով:

«Աշխարհաժողով» ու «Դռներն ռաղամին» ձեռնարկների շարադրանքից 12 տարի անց՝ 1699 թ., Ամստերդամում գործող Վանանդեցիների տպարանում լույս տեսավ Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» հայտնի գիրքը: Հայ վաճառականությունը՝ «առ հայագուն վաճառասէր եղբարս»¹ հասցեագրված այս երկը գալիս էր պատվավոր տեղ զբաղեցնելու հայ վաճառականական գրականության ժանրում, որի հիմքերը դրել էր Կոստանդ Զուղայեցին ոչ վաղ անցյալում: Ընդ որում, նոր Զուղայում ու Ամստերդամում ընդամենը 12 տարվա տարբերությամբ ի հայտ եկած այս ձեռնարկները բնորոշվում են աչքի զարնող բովանդակային համանմանությամբ: Երկերի առնչակցություն վերաբերյալ հետազոտողների գնահատականները հիմնված են հենց այդ համանմանության վրա: Այսպես՝ Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվեմատյանի վերաբերյալ իր նշանավոր հոդվածներում դեռևս 1966-1967 թթ. Լևոն Խաչիկյանը հպանցիկ կարծիք է հայտնել «Աշխարհաժողով»-ից Ղուկաս Վանանդեցու լայնորեն օգտված լինելու վերաբերյալ²: 1975 թ. Գեղամ Գևորգյանը, առանձին հոդված նվիրելով Ղուկաս Վանանդեցու երկին, կրկնել է նույն տեսակետը³: Առևտրական երկու երկերի առնչակցության վերաբերյալ այդ տեսակետն ավելի ուշ հաստատել է նաև Էլիզաբեթ Թաջիրյանը⁴: Ի վերջո, 2011 թ. տպագրված իր ուղենշային գրքում Սեպուհ Ասլանյանը Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ»-ն բնորոշել է որպես Կոստանդ Զուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ի «խտացված տարբերակ»՝ ամստերդամյան հրատարակությունը բացատրելով ձեռագիր

¹ Ղուկաս Վանանդեցի, Գանձ չափոյ, էջ 3:

² Տե՛ս Khachikian L., *The Ledger of the Merchant Hovhannes Jouhayetsi*, p. 178, idem, *Le registre d'un marchand arménien en Perse, en Inde et au Tibet (1682-1693)*, p. 266:

³ Տե՛ս Kévonian K., *Marchands arméniens au XVIIe siècle*, pp. 200-201:

⁴ Տե՛ս Թաջիրյան Է., «Ղուկաս Վանանդեցու «Գանձ չափոյ, կշռոյ, թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի» աշխատության հայկական աղբյուրների հարցի շուրջ», *ՀԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի երիտասարդ գիտաշխատողների 19-րդ նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ*, Երևան, 1985, էջ 7:

օրինակների սակավությունը և այն դժվարություններով, որոնց կարող էին բախվել հայ վաճառականները ձեռագիր «Աշխարհաժողով»-ը հայթայթելիս¹: Ընդհանուր առմամբ, այս բոլոր գնահատականների հիմքում ընկած է մի ընդհանուր մոտեցում՝ Ղուկաս Վանանդեցու երկը հիմնված է «Աշխարհաժողով»-ի վրա, այլ կերպ ասած՝ դրա փոխադրված ու համառոտ տարբերակն է: Ավելացնենք նաև, որ լայնորեն օգտվելով Կոստանդ Ջուղայեցու երկերից՝ Ղուկաս Վանանդեցին միևնույն ժամանակ հանդես է բերել ստեղծագործական ինքնուրույնությամբ՝ փոխառված հատվածների նկատմամբ ցուցաբերելով ընտրողական մոտեցում և իր երկում ներառելով առևտրական մեծաքանակ տեղեկատվություն, որը բացակայում է Կոստանդ Ջուղայեցու դասագրքերում:

Ղուկաս Վանանդեցին միակ հեղինակը չէ, որն իր երկերը շարադրելիս օգտվել է Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներից: Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 9284 ձեռագիրը, որն ընդօրինակվել է Աստրախանում 1753 թ., ընդգրկում է միայն մի բնագիր՝ առևտրական խնդիրների ժողովածու, որի հեղինակը Հակոբջանի որդի Ծատուրն է: Աստրախանի սովորացող հայկական համայնքի ու հատկապես առևտրական խավի համար շարադրված այս երկը կազմված է ներածական հատվածից ու առևտրական խնդիրներ ներառող 20 էջից, որոնցից յուրաքանչյուրը հեղինակն անվանել է «Փարդ»: Հատկանշական է, որ Ծատուրի ուշադրությունից չեն վրիպել այդ ժանրի նախորդ երկերը. նա ոչ միայն ծանոթ է եղել թե՛ Կոստանդ Ջուղայեցու ու թե՛ Ղուկաս Վանանդեցու գրքերին, այլև դրանցից հատվածներ արտագրել իր կազմած ժողովածուում: Այսպես՝ Ծատուրն իր ձեռնարկի տիտղոսաթերթը ձևավորել է «Գանձ չափոյ»-ի ականհայտ նմանողությամբ՝ չվարանելով կատարել մի քանի անհրաժեշտ փոփոխություններ: Մասնավորապես, հրատարակության վայր Ամստերդամը փոխարինվել է Աստրախանով, 1699 թվականը՝ 1753-ով, իսկ երկի հովանավոր Պետրոս Ջուղայեցու անունը՝ հենց իր՝ հեղինակի անվամբ²: Այնուհետև երկի ներածական մասը կազմելիս Ծատուրն օգտվել է Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ից՝ ոչ մեծածավալ հատվածներ արտագրելով դրա տարբեր մասերից³:

¹ Տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 137: Այս հարցին ուսումնասիրողն անդրադարձել է նաև իր ավելի վաղ հրատարակված կարևոր հոդվածում՝ Aslanian S., “The Circulation of Men and Credit: The Role of the Commenda and the Family Firm in Julfan Society”, *The Journal of the Social and Economic History of the Orient*, 2007, vol. 50, no. 2, pp. 137-138:

² Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. թիվ 9284, ք. 4ա: Որքան մեզ հայտնի է, Ծատուրի այս երկն առաջին անգամ իր աշխատանքներում օգտագործել է Գեղամ Գևոնյանը (տե՛ս Kévonian K., *Marchands arméniens au XVIIe siècle*, p. 201):

³ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. թիվ 9284, ք. 5բ-6ա:

Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 2950 ձեռագրում ընդօրինակված է «Արիքմաթիկայ, այսինքն Համարողական արհեստ» բնագիրը: Թվաբանական այս երկի հեղինակը հայտնի չէ, սակայն կիրառված եզրերն, չափական միավորներն ու թվաբանական խնդիրները կապված են արևելահայ առևտրական միջավայրի հետ: Ինչ վերաբերում է ժամանակի հարցին, ապա ժամանակագրական միակ ցուցումը ուսումնական նյութի մեջ որպես օրինակ բերված «Թիւ Փրկչին 1738» արտահայտութիւնն է¹, որը, ինչպես նշում է Հակոբ Անասյանը, «եթէ գրքի շարադրմանը չի վերաբերում, ապա գոնէ ցոյց է տալիս նրա ընդօրինակման ժամանակը»²: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է նա, «ներքին տուեալներից երեւում է, որ թարգմանական գործ չէ, այլ ուղղակի հայերէն շարադրուած»... «Արիքմաթիկայ»-ի հեղինակը հայ է: Եւ այդ հայ հեղինակին, որը գրաբարով է խմբագրել իր գիրքը, ապահովաբար ծանօթ են եղել Կոստանդ Ջուղայեցու երկերը, ինչպէս վկայում են «Արիքմաթիկայ»-ի հիմքում ընկած լեզուական, տերմինային եւ այլ տուեալներ»³: Փաստորեն, «Արիքմաթիկայ»-ի անանուն հեղինակը ևս չի շրջանցել հայ վաճառականական գրականության հիմքերը դրած Ջուղայեցի դպրապետի աշխատութիւնները:

Եթե Կոստանդ Ջուղայեցուց օգտված վերը նշված երեք հեղինակներն իրենց աշխատութիւններում արծարծել են առևտրական ինչ-ինչ թեմաներ, ապա տաղարան ընդօրինակած Մինասի որդի Հովհաննես Ագուլեցու օրինակը փոքր-ինչ զարմանալի է: Խոսքը վերաբերում է Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 3055 ձեռագրին, որում ներկայացված տաղարանը զարմանալիորեն բացվում է վաճառականական խրատներով⁴, որոնք ակնհայտորեն վերցված են «Աշխարհաժողով»-ից: Թե երբ և որտեղ է ընդօրինակվել ձեռագիրը, պարզութիւն է մտցնում է Հովհաննես Ագուլեցու հիշատակարանի համապատասխան հատվածը՝ «1831 ՌՄՁ թվին, Յունվարի ԻԶ-ում (26), Ի Գունուկ»⁵: Այս օրինակը հատկանշական է հետևյալ առումով՝ Նոր Ջուղայի առևտրական ցանցի անկումից գրեթե մեկ դար անց էլ Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկները չէին կորցրել իրենց հետաքրքրութիւնը հայ հեղինակների համար:

Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներից վերը նշված հեղինակների որոշակի կախվածութիւնը կարևոր եզրակացութիւնների ուղի է բացում երկու ուղղութիւնով: Նախ՝ այդ երկերը 17-րդ դարավերջին հասել են Ամստերդամ, իսկ Նոր Ջուղայի ցանցի անկումից հետո էլ՝ Աստրախան ու Ագուլիս, ինչը կարևոր է դրանց շրջանառութիւնը փաստագրելու տեսանկյուն

¹ ՄՄ, ձեռ. թիվ 2950, ք. 4ա:

² Անասյան Յ., Հայերէն թուաբանական դասագրքերի պատմութեան համար, էջ 673:

³ Նույն տեղում, էջ 673-674:

⁴ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. թիվ 3055, ք. 2ա-3ա:

⁵ Նույն տեղում, ք. 3բ:

նից: Եվ երկրորդ՝ առևտրական այլ բնագրերի վրա Կոստանդ Ջուղայեցու երկերի ազդեցությունը հիշեցնում է վաղ արդի Եվրոպայում դիտված այն երևույթը, երբ վաճառականական լայն շրջանակների համակրանքին արժանացած դասագրքերը չափանիշ էին դառնում համանման ձեռնարկների ապագա հեղինակների համար: Այս առումով լավագույն օրինակն, անկասկած, Փրանսիացի վաճառական ու հեղինակ Ժակ Սավարիի (1622-1690 թթ.) «Կատարյալ վաճառականը» դասագիրքն է, որն առաջին հրատարակությունից մինչև 1800 թվականն ընկած ժամանակահատվածում ունեցել է ավելի քան 30 հրատարակություն, ներառյալ՝ անգլերեն, հոլանդերեն ու իտալերեն թարգմանությունները¹: Ինչպես ցույց է տալիս Փրանսիացի մի հետազոտողի ուսումնասիրությունը, 18-րդ դարում մարսելցի վաճառականներից յուրաքանչյուրն ուներ այս ձեռնարկի իր օրինակը²: Ֆրանչեսկա Տրիվելլատոյի նորերս արված դիպուկ գնահատականում ակնհայտորեն արտացոլված է Սավարիի ձեռնարկի ունեցած համբավը ողջ Եվրոպայում. «Ժակ Սավարիի «Կատարյալ վաճառականը», որն առաջին անգամ հրատարակվել է 1675 թվականին, 17-րդ դարի Փրանսիական առևտրական հասարակության մանիֆեստն էր: Այն նաև վաղ արդի Եվրոպայի ամենից շատ վերահրատարակված, թարգմանված ու ընդօրինակված առևտրական դասագիրքն էր»³: Հասկանալի է, որ վաճառականական այս ձեռնարկի համաձայնական համբավը պայմանավորում էր այն հնարավորինս ընդօրինակելու եվրոպացի հեղինակներից շատերի ձգտումը: Համանման նշանակություն կարելի է վերագրել նաև Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական ձեռնարկներին, որոնք, գրական այդ ժանրում առաջին ամբողջական օրինակները լինելով հայ իրականության մեջ, ուղենշային դերակատարություն պետք է ստանային հետագա հայ հեղինակների համար: Կոստանդ Ջուղայեցու երկերը, փաստորեն, հայ իրականության մեջ խաղացել են մոտավորապես այն դերակատարությունը, ինչ Ժակ Սավարիի «Կատարյալ վաճառականը» է ունեցել վաղ արդի Եվրոպայում: Ինչպես եվրոպացի հեղինակներն էին փորձում օգտվել Սավարիի ձեռնարկից ու կրկնել նրա հա-

¹ Ժակ Սավարիի դասագրքի՝ 1675-1800 թթ. վերաբերող բոլոր հրատարակությունների մատենագիտական ցանկը տե՛ս *Ars Mercatoria: Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, Manuels et traités à l'usage des marchands*, pp. 488-497: Սավարիի առևտրական ձեռնարկի մասին մանրամասն տե՛ս Hauser H., “Le ‘parfait négociant’ de Jacques Savary”, *Revue d'histoire économique et sociale*, 1925, no. 13, pp. 1-28, Hoock J., *Le phénomène Savary*, pp. 113-123, Coffman D., “Economic Thought and State Practice in the Atlantic World: The ‘Phénomène Savary’ in Context”, ed. by D. Coffman, A. Leonard and W. O’ Reilly, *The Atlantic World*, New York, 2015, pp. 618-632: Վերջին հոդվածի կապակցությամբ շնորհակալություն եմ հայտնում հեղինակին իր աշխատանքի էլեկտրոնային տարբերակը սիրալիք կերպով իմ տրամադրության տակ դնելու համար:

² Stéu Carrière C., *Négociants marseillais au XVIIIe siècle: Contribution à l'étude des économies maritimes*, Marseille, 1973, pp. 765-770:

³ Trivellato F., *The Promise and Perils*, p. 99.

ըողությունը, այնպես էլ հայ հեղինակներն էին հետևում «հայկական Սավարին»՝ Կոստանդ Ջուղայեցուն, որը վաճառականական գրականության առաջին ամբողջական ու արժեքավոր նմուշների հեղինակն էր հայ իրականության մեջ:

Հայ ընդօրինակող գրիչները ևս հետաքրքրություն են ցուցաբերել առևտրական երկերի նկատմամբ: «Աշխարհաժողով»-ի ու «Դռներն ուղամ»-ի վեց ընդօրինակություններից չորսն արվել են Նոր Ջուղայում, մեկի արտագրման տեղը հայտնի չէ, իսկ ինչ վերաբերում է վեցերորդին, ապա այն ընդօրինակվել է «Ի քաղաքն մեծին Կոստանինուպոլսին»¹ 1712 թվականին: Եվս մի օրինակ. Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 8361 ձեռագրում, որն ընդօրինակվել է Շամախիում 1742 թ., կարելի է հանդիպել «Աշխարհաժողով»-ից արտագրված տեքստի՝ ընդամենը 1 թերթ ծավալով²: Ընդ որում, գործ չունենք ամբողջական ընդօրինակությունից պոկված թերթի հետ, քանի որ գրիչ Մարտիրոսը հաջորդաբար արտագրել է այնպիսի հատվածներ, որոնք բնագրում ամենևին իրար չեն հաջորդում: Այսպիսով՝ Կոստանդնուպոլիսն ու Շամախին ևս պետք է ներառել Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկների շրջանառության տիրույթում:

Ի՞նչ եզրակացությունների ուղի են հարթում նշված փաստերը: Ինչպես արդեն տեսանք, Կոստանդ Ջուղայեցու երկերը լայնորեն շրջանառվել են Նոր Ջուղայի առևտրական ցանցում ու դրանից դուրս: Դրանք որպես գրպանի ուղեցույց հայ վաճառականների կողմից տարվել են տարբեր ուղություններով՝ Սուրաթ, Եվրոպա, Թիֆլիս, Թավրիզ, Իրանի տարածքում՝ Մաշհադ ու Շիրազ: Հայ հեղինակներն ու գրիչներն էլ օգտվել կամ ընդօրինակել են այս երկերը զանազան վայրերում՝ Ամստերդամ, Աստրախան, Ագուլիս, Կոստանդնուպոլիս ու Շամախի, ընդ որում՝ նույնիսկ Նոր Ջուղայի առևտրական ազդեցիկ դիրքերի փլուզումից շատ տասնամյակներ անց: Բոլոր այս փաստերը վկայում են այն մասին, որ Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական ձեռնարկները լայնորեն շրջանառվել են Նոր Ջուղայի ցանցում ու իրենց որոշակի դերն են ունեցել «ամենաթանկ ապրանքի»³, այն է՝ տեղեկատվության փոխանցման ասպարեզում: Իհարկե, այդ դերն անհամեմատելիորեն ավելի նվազ էր, քան նամակագրության խաղացած դերակատարությունը, այնուհանդերձ դա էլ բավական է հայկական առևտրական ձեռնարկները տեղեկատվության շրջանառության եղանակների շարքում ներառելու համար: Այսպիսով՝ նամակագրությունը և ձեռնարկ-գասադրքերը, տարբեր հարաբերակցությամբ, այն երկու առանցքներն էին, որոնց շուրջ կայանում էր տեղեկատվության շրջանառության համակարգը Նոր Ջուղայի համաշխարհային առևտրական ցանցում:

¹ Օքսֆորդի Բողկեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 15, ք. 109բ-110ա:

² Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. թիվ 8361, ք. 145ա-բ:

³ Բնորոշման համար տե՛ս Markovits C., նշվ. աշխ., էջ 82, 219:

ՆԵՐԿԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ա. «Աշխարհաժողով»-ի ձեռագրերը

Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհաժողով»-ը մեզ է հասել 6 ձեռագիր ընդօրինակություններով: Վաղագույն օրինակները վերաբերում են 1687 թ.: Հատկանշական է, որ այդ թվականին են գրվել ձեռագրերից միանգամից 3-ը, ընդ որում՝ նույն վայրում՝ Նոր Ջուղայում: Սա, ինչպես արդեն տեսանք, թույլ է տալիս ենթադրել, որ Կոստանդ Ջուղայեցին իր երկերն ամբողջացրել է հենց 1687 թ., և նույն այդ ժամանակ էլ սկիզբ է առել դրանց բնագրերը ձեռագրերում ընդօրինակելու գործը:

ա. Նոր Ջուղա, Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64: Գրչուժյան թվական՝ 1680-1695 թթ.: Տեղ՝ Նոր Ջուղա: Ստացող՝ Աւետ: Թերթ՝ 322: Թուղթ, 15 x 10: Տող՝ 15: Միասիւն: Նոտրգիր: Նկարագրել է Ս. Տեր-Ավետիսյանը 1970 թ.¹:

Ձեռագրի առաջին մասը (թ. 7ա-156ա) զբաղեցնում են Կոստանդ Ջուղայեցու երկու ձեռնարկները հետևյալ ընդհանուր խորագրով՝ «Վասն նորայրուս մանկանց եւ երիտասարդաց վաճառականաց խրատ»: Երկու ձեռնարկների միջև գրված հիշատակարանում գրիչը նշել է ընդօրինակություն վայրն ու ժամանակը՝ «Ըսպահան՝ Ջուղայու վանք Սուրբ Ամենայփրկչումն, թիւն Փրկչին ՌՈՁԷ (1687)»²: Ձեռագիր այս մատյանի մնացած մասերն այլ ժամանակի ընդօրինակություն են: «Հարցմունք և պատասխանիք» խորագրով կրոնական հարցուպատասխանը, օրինակ, արտագրվել է 1685 թ., իսկ «Պատմութիւնս Խիկարայ Հիմաստնոյ» բնագիրը՝ 1695 թ.:

Հատուկ ընդգծման կարիք ունի այս ձեռագրի հարուստ լինելը բազմաթիվ հետաքրքիր հիշատակարաններով, որոնք այս գրչագիր օրինակն առավել բնութագրական են դարձնում: Այս հիշատակարանները, որոնց թվաքանակը հատում է երկու տասնյակը, հիանալի հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու վաճառականական միջավայրում ձեռագրի, դրանով իսկ՝ ձեռնարկների գործածություն մասին: Առևտրական այս ձեռնարկներից օգտվող վաճառականներից մեկը՝ Ավագը, օրինակ, բավարարվել է Սպահանից իր հեռանալն արձանագրելով՝ առանց նշելու ուղևորություն Նպատակակետը՝ «ես՝ Աւաքըս, Ըսպահանայ վերկացի»³, մինչդեռ Ավետի առևտրական գործունեություն երթուղին առավել մանրամասն է պատկերված: Այսպես՝ 1697 թ. վերջինս ճանապարհ է ընկնում դեպի Սուրբ, 1701 թ. արդեն Հովհանի հետ իր գործունեությունը շարունակում է Եվրոպայում, իսկ 1705 թ. նա ուղևորվում է Հյուսիսարևելյան Իրան՝

¹ Տե՛ս Յուզյակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի, Կ. Ա., էջ 857-858:

² Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, ք. 46բ:

³ Նույն տեղում, ք. 2բ:

Մաշհադ¹: Առևտրական բնույթի հետաքրքիր գրառում է նաև ձեռագրի վերջին թերթին 1764 թ. թողնված խիստ դժվարընթեռնելի գրանցումը, ուր ներկայացված են մի քանի ապրանքների գներ²: Իրենց գործունեությունն առնչվող տվյալների գրանցումից բացի՝ վաճառականները հարկ են համարել ձեռագրում թողնել նաև ընտանեկան գրառումներ: Այսպես՝ դրանցից մեկը վերաբերում է Հովհանի դստեր ծննդյանը 1701 թ. հուլիսի 2-ին՝ «փոքր թիւն ձգ (86+1615=1701) նախ(ա)յ գ (3)՝ օրն շաբաթ, պարօն Յովանին աղչիկ ելաւ՝ անունն Որուղլու»³: Հիշատակարաններից մյուսն էլ արձանագրել է Հարությունի հարսանիքը «փոքր թիւն ձէ (87+1615=1702) համիրայ ի (20)-ումն», այսինքն՝ 1702 թ. դեկտեմբերի 16-ին⁴: Այսպիսով՝ այս ձեռագիրը հատկանշական է թե՛ վաղագույն գրչագիր օրինակների շարքում լինելու և թե՛ հիշատակարանային հարուստ նյութ պարունակելու տեսանկյունից:

բ. Երևան, Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 8443: Գրչություն թվական՝ 1687 թ.: Տեղ՝ Նոր Զուղա: Գրիչ՝ Կոստանդին դավրապետ: Թերթ՝ 248: Թուղթ: 16,1 x 10,5 – 11: Միասյուն: Նոտրգիր: Նկարագրվել է 1970 թ.⁵:

Ձեռագիրն ընդօրինակվել է 1687 թ., ինչը հաստատում են գրչի թողած 2 հիշատակարանները: Նախ՝ «Աշխարհաժողով»-ում գրիչը հավաստում է, որ երկն ընդօրինակվել է «Ըսպահան՝ Զուղայու վանք Ս(ուր)բ Ամենափրկչումն, թ(ի)վն Փրկչին ոգճձէ (1687)»⁶, ապա նույն տարեթիվը հաստատվում է նաև «Վիճաբանութիւն հոգւոյ ընդ մարմնոյ» երկի հիշատակարանում՝ «թ(ի)վն Փրկչին ոգճձէ (1687)»⁷: Հետագայի հիշատակարանները թույլ են տալիս որոշ չափով ուրվագծել ձեռագրի անցած ուղին: 1692 թ. Սաֆարի գրանցման մեջ այն արդեն հիշատակվում է Շիրագում⁸: Ավելի քան կես դար անց գրված վրացատառ ու վրացերեն հիշատակարաններում հանդես են գալիս Թիֆլիսն ու Թավրիզը⁹: Հետաքրքրական են նաև ձեռագրի տարբեր մասերում վրացերեն կարճ գրությունները, որոնք կարող են գրված լինել վրացական միջավայրում գործած ու վրացերենը յուրացրած հայ վաճառականներից մեկի կողմից:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, ք. 2բ, 6ա:

² Տե՛ս նույն տեղում, ք. 322ա:

³ Նույն տեղում, ք. 2բ:

⁴ Նույն տեղում, ք. 2ա: Հավելենք նաև, որ այս բոլոր հիշատակարանները հրատարակել ենք առանձին ուսումնասիրությամբ՝ **Բաղդարյան Ս.**, «Կոստանդ Զուղայեցու վաճառականական ձեռնարկների ձեռագրական ավանդույթը», *Պատմություն և քաղաքականություն*, 2019, ք. 4, էջ 32-47:

⁵ *Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Բ, կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթյան, Երևան, 1970, էջ 745:

⁶ ՄՄ, ձեռ. թիվ 8443, ք. 137ա:

⁷ Նույն տեղում, ք. 167բ-168ա:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, ք. 137բ:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, պահպանակ Բ:

Այս ընդօրինակությունը ևս փաստում է առևտրական ձեռնարկների ձեռագրերում վաճառականների կողմից ընտանեկան գրություններ թողնելու սովորությունը: Այսպես՝ Հովանջանը հստակ թվագրությամբ թողել է իր երեխաների ծննդյան մասին արձանագրումներ, որոնք վկայում են 1698-1701 թթ. ծնված նրա 2 որդիներին՝ Ծատուրի ու Դիլաքի և 1 դստեր՝ Մերջանի մասին. «Աստուծով փոքր թուին ձգ (83+1615=1698) չբաթ ա (1)-ումն Աստուած պտուղ արես ինձ՝ Յովանջանիս, առաջնածին, որ էր աղջիկ, անումն Մէրջան դրինք: Թուին ձգ (84+1616=1700) արամ իէ (27)-ումն Ծատուրն ելաւ: Տէր Աստուած երկար ամօք պահեսցէ: Թուին ձգ (86+1615=1701) համիրայ ի (20) Դիլաքն ծնաւ: Աստուած պահէ»¹: Նշենք, որ այսօրինակ վկայությունները կարևոր կարող են լինել երեխաների անվանակոչության միջոցով հայ վաճառականների էթնոմշակութային դիմապատկերն ուրվագծելու տեսանկյունից:

Կարևոր է նշել նաև, որ այս ձեռագիրը թերի է. ընկած են թերթեր ինչպես սկզբից, այնպես էլ վերջից: Բնագրում բացակայում է «Աշխարհաժողով»-ի սկիզբն ընդգրկող բավական մեծ հատված, ինչի պատճառով այս ընդօրինակությունն սկսվում է Փեգուի (Մյանմար) առևտրական նկարագրությամբ:

գ. Օբսֆորդ, Բողլեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14: Գրչության թվական՝ 1685-1687 թթ.: Տեղ՝ Նոր Զուղա: Թերթ՝ 145: Տող՝ 21: Թուղթ: Միասյուն: Նոտրգիր: Նկարագրվել է 1918 թ.²:

Այս ձեռագիրը ևս պատկանում է Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկների վաղագույն ընդօրինակությունների շարքին՝ արտագրված լինելով 1687 թ.: Ձեռագրի առաջին մասը, սակայն, պետք է ընդօրինակված լինի 2 տարի ավելի վաղ, ինչպես երևում է «Հարցմունք և պատասխանի» երկի հիշատակարանից: Ձեռագիրը թերի է. պակասում են սկզբի մի շարք թերթեր հենց նշված երկից: «Աշխարհաժողով» ու «Դռներն ռաղամին» ձեռնարկների բնագրերը, սակայն, արտացոլված են ամբողջությամբ: Ի տարբերություն նախորդ երկուսի՝ այս ընդօրինակությունը հարուստ է հիշատակարաններով: Այնուհանդերձ, կարելի է մատնանշել 1798 թվակիր մի հիշատարական, որը, համահունչ լինելով ձեռագրի բովանդակությանը, արտացոլում է չափի ու կշռի միավորների՝ գազի ու լիտրի մասին տեղեկատվություն³:

¹ Նույն տեղում, պահպանակ Ա.:

² Տե՛ս Baronian S. and Conybeare F., *Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford, 1918, pp. 244-245:

³ Տե՛ս Օբսֆորդի Բողլեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 1ք:

դ. Երևան, Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 10704: Գրչության թվական՝ 1710 թ.: Գրիչ՝ Յուսէփ որդի Սավարի: Թերթ՝ 229: Թուղթ: 16,4 x 10,3: Միասյուն: Նոտրգիր: Տող՝ 18-20: Կազմ՝ կտղ., Ա փեղկին արձանագրութիւն՝ «Շինեցաւ եւ գրեցաւ ձեռամբն Սավարի որդի Յուսէփին. յիշատակ է իւրն եւ իւր ծնողացն, թվն ՌՃԾԹ (1710)»: Նկարագրվել է 2007 թ.¹:

Ձեռագրի սկզբում առկա է բովանդակության ցանկ՝ «Յանգ գրգոյս» խորագրով: Ընդ որում, դրանում ներկայացված երկերի համեմատությունը ձեռագրի բուն բովանդակության հետ ի հայտ է բերում զգալի տարբերություններ, ինչը ցույց է տալիս, որ ձեռագիրն ինչ-որ մի ժամանակ մասնատվել է: Հիշատակարանների առումով գրչագիր այս օրինակը հարուստ է: «Աշխարհաժողով»-ի բնագիրը ամբողջությամբ է արտացոլված, գրչի ձեռագիրը գեղեցիկ է և միանգամայն ընթեռնելի, ուստի այս ընդօրինակությունը կարող է դասվել լավագույնների շարքին:

ե. Օֆսֆորդ, Բողկեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 15: Գրչության թվական՝ 1712 թ.: Տեղ՝ Կոստանդնուպոլիս: Գրիչ՝ Յաղուբ որդի Յավետի: Թերթ՝ 121+8 դատարկ: Թուղթ: Միասյուն: Նոտրգիր: Նկարագրվել է 1918 թ.²:

«Աշխարհաժողով»-ի այս օրինակի մասին չկա ոչ մի ցուցում առկա գրականության մեջ՝ բացի, իհարկե, ձեռագրացուցակից, ուստի Կոստանդնուպոլսյան Ջուղայեցու դասագրքերի ձեռագրերի շարքում սա բոլորովին նորություն է: Հատկանշական է, որ ընդօրինակող գրիչը ծագումով Նոր Զուղայից է («որ եմ ջուղայեցի»), թեև ձեռագիրն արտագրվել է «ի քաղաքն մեծին Կոստանինուպոլսին»³: Իր հիշատակարանում ընդգծելով Կոստանդնուպոլսյան ձեռնարկների պահանջարկն ու օգտակարությունը վաճառականական շրջանակների համար՝ գրիչը հարկ է համարել ընդգծել, որ ձեռագիրն ընդօրինակել է «ի պէտս ուսմանց մարդոց արուեստ մեծի և փոքրին, յուժ պիտանացու մանկանց վաճառականին»⁴:

զ. Երևան, Մաշտոցյան Մատենադարան, ձեռ. թիվ 5994: Գրչության թվական՝ ԺԸ դ.: Թերթ՝ 126: Թուղթ: 15 x 9,5: Միասյուն: Նոտրգիր, շղագիր: Տող՝ 22: Կազմ՝ ստվարաթուղթ: Նկարագրվել է 1970 թ.⁵:

Կոստանդնուպոլսյան ձեռնարկների ընդօրինակություններից միակն է, որ հստակ թվագրություն չունի: Ելնելով, սակայն, գրչության առանձնահատկություններից՝ նկարագրությունը կազմողներն այն թվագրել են 18-րդ դ.:

¹ Տե՛ս Յուզյակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Գ, էջ 93:

² Տե՛ս Baronian S. and Conybeare F., նշվ. աշխ., էջ 245:

³ Օֆսֆորդի Բողկեյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 109բ-110ա:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս Յուզյակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Բ, էջ 228:

Ձեռագրում ընդօրինակված են միայն Կոստանդ Ջուղայեցու առևտրական երկերը: Լուսանցագրերը բաց են թողնված հավանաբար հետագայում լրացնելու նպատակով: Եթե ձեռագիրը չպարունակեր վաճառականական ձեռնարկներին չառնչվող երկու ուշագրավ հատված, ապա այս ընդօրինակությունն արժեքավոր դժվար թե հնարավոր լիներ համարել: Այսպես՝ «Աշխարհաժողով»-ի այն մասը, ուր ներկայացված է Հնդկաստանի՝ որպես առևտրական շուկայի նկարագրությունը, ընդմիջվում է մյուս ձեռագրերում հՀանդիպող բոլորովին անծանոթ մի բնագրով՝ «Յաղագս առևտրի մարգարտի Հնոստան, որ վաճառականք չէվայ խսեպ ասեն»¹: Առանձին երկի տպավորություն թողնող այս հատվածը բաժանված է 21 գլուխների, որոնցից յուրաքանչյուրում պատմվում է թանկարժեք քարի մի տեսակի մասին՝ մարգարիտ, ալմազ, կարմիր յաղուժ և այլն: Եթե բնագիրը չունենար որևիցե հիշատակարան, այդպես էլ անհայտ կմնար այս երկի հեղինակի հարցը. «Սորա տեսանօղն և գրօղն խօճայ Մինասեան պարոն Սաֆրազի որդի Աղամալ աղան է ելել, Աստուած լուսաւորէ իւր հոգին, որ յետ վաղճանին իւր դուստր Սօփիայ խանումն ետ ինձ այս օրինակս կամ մարգարտին չէվին հիսապի օրինակն, որ օրինակեցի: Աստուած իւրն արեւատութիւն տայ, Աստուած իւր խնդրուվածքն կատարէ: Գծօղ սորին՝ Նազարէթի որդի անպիտան Միքայէլ՝ չնչին ծառայ»²: Ինչպես ցույց է տալիս հիշատակարանը, թանկարժեք քարերի առևտրին վերաբերող այս բնագրի «տեսանօղն ու գրօղն» Մինասյան նշանավոր ընտանիքից Սաֆրազի որդի Աղամալն է, որը 1747 թ. Նադիր շահի հրամանով իր հորեղբայր Էմինազի հրկիզումից հետո ստանձնել էր Մինասյան առևտրական տան ղեկավարությունը³: Աղամալի դուստր Սօփիան բնագիրը տվել է գրիչ Միքայելին, որն էլ, իր հերթին, այն ներառել է Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկների իր ընդօրինակության մեջ: Մինասյան առևտրական ընտանիքը⁴ Շահրիմանյանների ու Գերաբ-Միրմանների հետ մեկտեղ մտնում էր Նոր Ջուղայի այն 3 նշանավոր ընտանիքների շարքը, որոնք ներգրավված էին թանկար-

¹ ՄՄ, ձեռ. քիվ 5994, ք. 4ա-12բ: Այս բնագրի վրա ցայսօր ուշադրություն է հրավիրել միայն Սոնա Թաջիրյանը՝ հիշատակելով Աղամալ Մինասյանի գրչին պատկանող ««Յաղագս վաճառականութիւն ուսանելոյ խրատ յոյժ պիտանի եւ օգտակար» Մատենադարանում պահուող անտիպ աշխատանքը մարգարտի եւ այլ բանկարժեք քարերի մասին» (Թաջիրեան Ս., «Խոշա Մինաս Մինասեանի Հաշուեմատեանը», *Հանդէս ամսօրեայ*, 2019, ք. 1-12, էջ 202): Նկատենք սակայն, որ նշված վերնագիրը վերաբերում է Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներին, իսկ Աղամալ Մինասյանի գրչին պատկանում է միմիայն «Յաղագս առևտրի մարգարտի Հնոստան, որ վաճառականք չէվայ խսեպ ասեն» խորագրով հատվածը:

² ՄՄ, ձեռ. քիվ 5994, ք. 12բ:

³ Մինասյան ընտանիքի տոհմաձուռ տե՛ս Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, p. 162:

⁴ Մինասյան վաճառականական ընտանիքի մասին մանրամասն տե՛ս Խաչիկյան Շ., նշվ. աշխ., էջ 81-100, Aslanian S., *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, pp. 159-164, Թաջիրեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 195-296:

ժեք քարերի համաշխարհային առևտրի մեջ: Ուստի ոչ միայն պատահական չէր, այլև զուտ գործնական ետնախորք ուներ Աղամալ Մինասյանի հետաքրքրվածությունն այս բնագրով: Այս փաստը ցույց է տալիս նաև, որ հայկական առևտրական ընտանիքները ոչ միայն անտարբեր չէին առևտրական գրականության հանդեպ, այլև անձամբ հավաքում էին իրենց գործունեության ոլորտներին առնչվող առևտրական բնագրեր:

Այս ձեռագիրն առանձնահատուկ դարձնող մյուս բնագրային շեղումն ավելի ընդարձակ է: Նախքան վաճառականական խնդիրների ընդօրինակմանն անցնելը «Աստուծով ներքոյ գրեալս Մատրասին մարգարտին չէվայ հիսապն է» և ապա «Աստուծով ներքոյ գրեալն Սուրաթին չէլայ հասապին դուռն այ» խոսքերից հետո գրիչը գետեղել է մարգարտի առքուվաճառքի մասին բնագրեր՝ կից աղյուսակներով¹: Մինասյան վաճառականական ընտանիքի պատմության տեսանկյունից բացառիկ այս նյութերը, որոնք մինչև այսօր որևիցէ ուշադրության չեն արժանացել, ուշագրավ են դարձնում Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներն ամփոփող այս ձեռագիրը:

Բ. Բնագրի կազմության հանգամանքները

Քննական բնագիրը պատրաստելիս կատարվել է բնագրագիտական մանրակրկիտ աշխատանք. համեմատվել են «Աշխարհաժողով»-ի բնագիրն ամփոփող բոլոր 6 ձեռագրերը, նշվել են բոլոր ընթերցումները, որոնցից լավագույնները գետեղել ենք բնագրի մեջ, իսկ մյուսները՝ իջեցրել տողատակ: Որպես ընթերցում չենք նշանակել տողափոխ-էջափոխի հետևանք բառերի կամ վանկերի կրկնությունները և տողադարձի հետևանք գաղտնավանկի ը-երը:

Մի քանի խոսք ընթերցումների նշանակման եղանակի մասին: Նախևառաջ տողատակում նշվում է բնագրային ընթերցումը, ապա դրվում է] պայմանական նշանը, որից հետո՝ ձեռագրի պայմանանիշը և ապա՝ այդ ձեռագրում հանդիպող ընթերցումը: Օրինակ՝ տողատակում կարդում ենք՝ ալմազն] C էլմասն: Սա նշանակում է, որ բնագրային ընթերցումը՝ «ալմազն», C ձեռագրում հանդիպում է «էլմասն» տարբերակով: Եթե ձեռագրում բացակայում է որևէ բնագրային ընթերցում, ապա այդ ձեռագրի պայմանանիշի կողքին դրվում է – նշանը: Եվ ընդհակառակը, եթե որևէ ձեռագրում հանդիպում է մյուս ընդօրինակություններում բացակայող հավելագրություն, ապա ձեռագրի պայմանանիշից հետո դրվում է + նշանը և ապա՝ այդ ձեռագրում հանդիպող հավելագրությունը:

Բնագիրն առավել հասկանալի դարձնելու նպատակով այն օժտել ենք արդի կետադրությունը:

¹ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. քիվ 5994, ք. 27բ-44բ:

Գ. Համեմատված ձեռագրերի պայմանանիշերը

A – ՄՄ, ձեռ. թիվ 8443, 1687 թ., 149ա-168ա:

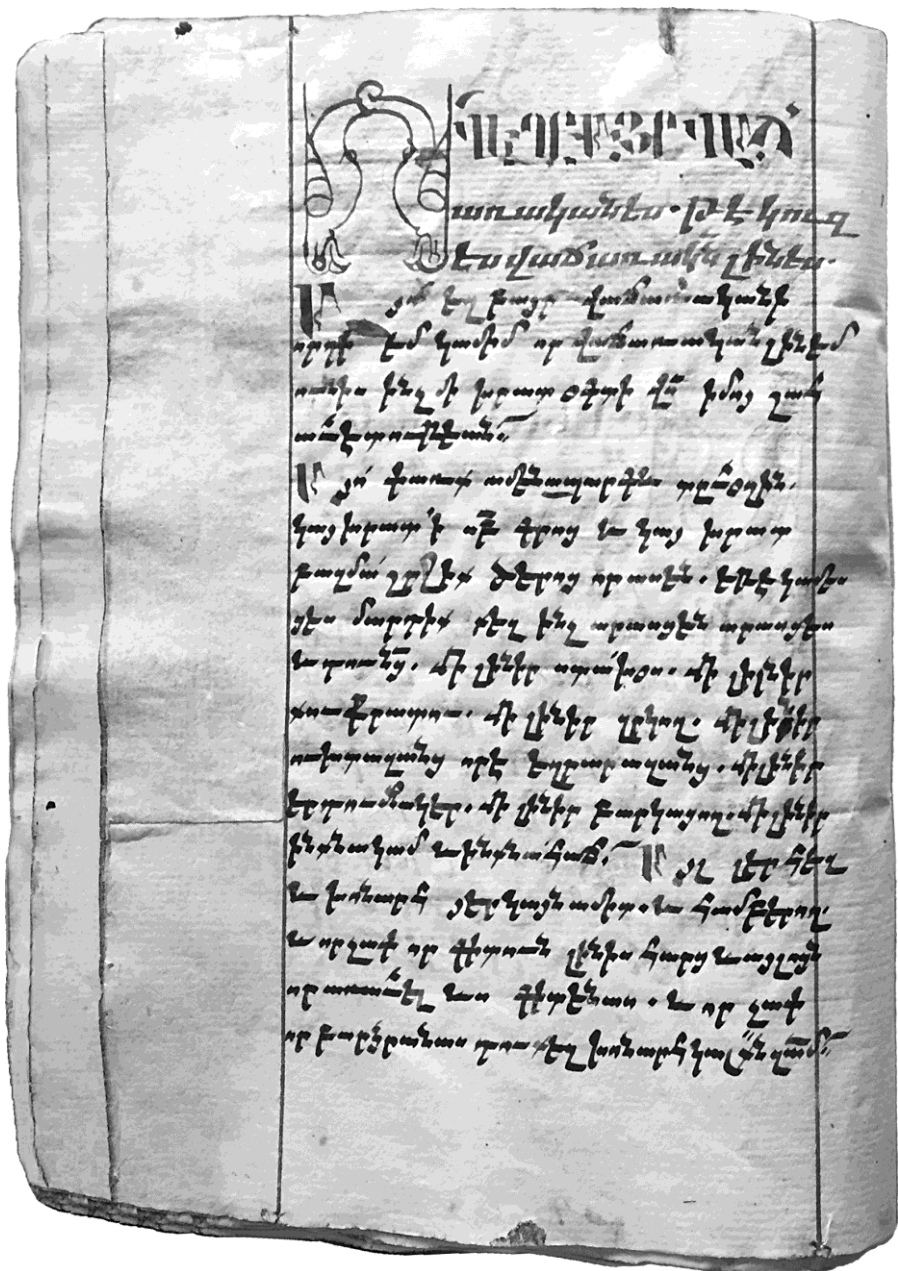
B – ՄՄ, ձեռ. թիվ 10704, 1710 թ., 25ա-63ա:

C – ՄՄ, ձեռ. թիվ 5994, 18-րդ դար, 1ա-27բ:

J – Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք, ձեռ. թիվ 64, 1687 թ., 7ա-47ա:

O – Օքսֆորդի Բողոքական գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, 1687 թ., 34ա-59բ:

X – Օքսֆորդի Բողոքական գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 15, 1712 թ., 3բ-24բ:



Նկար 3. Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհածողով»-ի առաջին էջը
(լուսանկարը՝ Սարգիս Բալդարյանի)
Աղբյուրը՝ Օսմանյան Բողոքյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ր. 34բ

ԲՆԱԳԻՐ

ՎԱՍՆ ՆՈՐԱՅՅՈՒՄ¹
ՄԱՆԿԱՆՅ
ԵՎ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՅ²
ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԱՅ ԽՐԱՏ³

Օգնեալ⁴ մեզ⁵, մարդասէր սուրբ հոգի, և հա՛ս ի թիկունս⁶ տկարութեան⁷ մերում: ՌՈՁԷ⁸ (1687), որ թիւն է մեր Փրկչին, գրվեցաւ⁹ գիրքս այս, արվեստին¹⁰ խիստ է, բարի՝ հիմանողին¹¹, դռներն է սայ¹² ուղամին¹³, ամհասանելի է ամենայնին¹⁴, բաական¹⁵ է այսման¹⁶ շրջողին, միտքն բոլորվի ուսանողին: Ես՝ աշակերտ իմ¹⁷ վարպետին, տամ ողորմի յարաժամին¹⁸, արժան լինի նայ¹⁹ դրախտին²⁰:

¹ նորայրու] B նորահաս, C նորուս

² երիտասարդաց] C + Բրիտաննէից

³ վասն... խրատ] OX -

⁴ օգնեայ] C օգնեա, OX աօգնեայ

⁵ մեզ] O + մեզ

⁶ թիկունս] O թիգունս

⁷ տկարութեան] O տրկարութեան

⁸ ՌՈՁԷ] B ՌՁՁԷ-ումն, X հազար գ (6)

հարիւր ոչսուն և օխտին

⁹ գրվեցաւ] B գրեցաւ

¹⁰ արվեստին] O արուեստին

¹¹ հիմանողին] B յիմանողին,

O յիմանիողին, X հիմացողին

¹² սայ] O սա

¹³ ուղամին] BX ըրդամին

¹⁴ ամենայնին] X ամենանին

¹⁵ բաական] X բովական

¹⁶ այսման] X այսմանգ

¹⁷ իմ] CJ եմ

¹⁸ յարաժամին] BX արաժամին,

J յարաժամի

¹⁹ նայ] O նա, X + ի

²⁰ դրախտին] X + Ամէն, ՌՈՁԷ (1687), որ թիւն է... նայ դրախտին] C Յաղագս վանառականութիւն ուսանելոյ խրատ յոյժ պիտանի և օգտակար

- Ո՛վ եղբայր²¹, վանառակա՞ն ես, թէ՞ կուզես²² վանառական լինես²³:

- Այո՛²⁴, եղբայր, վանառականի որդի եմ, կամիմ²⁵ վանառական²⁶ լինեմ²⁷: Ունե՛ս²⁸ ինչ մի խրատ²⁹ օգտի³⁰ վասն իմոյ շահաւէտութեան³¹:

- Այո՛³², փառք ամենապարզև³³ տվողին³⁴, որ³⁵ կայ խրատ ի սուրբ գրոց և³⁶ կայ խրատ բազմայլրչիկ³⁷ ծերոց³⁸, որ³⁹ ասեն⁴⁰. «Եթէ կամիցես⁴¹ մարդիկ⁴² քեզ ինչ⁴³ արասցեն, արասցես և դու⁴⁴ նոցայ»: Մի՛ լինիր⁴⁵ ստայխօս⁴⁶, մի՛ լինիր⁴⁷ փոփրատու⁴⁸, մի՛ լինիր⁴⁹ գրկող¹, մի՛ լինիր²

²¹ եղբայր] J եխպար, X եխբայր

²² կուզես] C կամիս

²³ լինես] C լինիլ

²⁴ այո] B այոյ

²⁵ կամիմ] JO + որ

²⁶ կամիմ վանառական] X վանառական կամիմ

²⁷ լինեմ] C լինիլ, X լինել

²⁸ ունես] BCO ունիս

²⁹ մի խրատ] X խրատ մի

³⁰ օգտի] B -

³¹ շահաւէտութեան] B շայհաւէտութեան

³² այո] B այոյ

³³ ամենապարզև] B ամենապարզևողին,

J ամենապարզև

³⁴ տվողին] B -, O տըւողին, X տուողին

³⁵ որ] X -

³⁶ և] X -

³⁷ բազմայլրչիկ] B բազմայլրչիք,

C բազմալրչիկ, O բազմալրչիք

³⁸ ծերոց] C + ասացեալ

³⁹ որ] X -

⁴⁰ ասեն] X այս են

⁴¹ կամիցես] O կամեսցես

⁴² մարդիկ] C մարդիկք

⁴³ ինչ] C զինչ

⁴⁴ դու] B տու

⁴⁵ լինիր] B լենել, J լինել

⁴⁶ ստայխօս] BCO ստախօս

⁴⁷ լինիր] BJ լինել

⁴⁸ փոփրատու] J փոփատու, X փրատու

⁴⁹ լինիր] BJ լինել

ուխտագանց, որ է³ եղրարագանց⁴, մի՛ լինիր⁵ երդումնակեր⁶, մի՛ լինիր⁷ բարկացող⁸, մի՛ լինիր⁹ ինքնակամ¹⁰ և ինքնահան¹¹, այլ լե՛ր¹² հեզ և¹³ խոնարհ¹⁴, երկանամիտ¹⁵ և համբերող¹⁶։ Եւ որչափ որ գիտուն լինես¹⁷, հարց և այլոցն¹⁸, որ առաւել¹⁹ ևս²⁰ գիտենաս²¹, և որչափ որ բարձրանաս²², դու քեզ²³ խոնարհ²⁴ կալ, քան զամենայն²⁵։

- Բարի հրամայեցեք, եղբայր²⁶ բարի և հիմաստուն²⁷։ Այլ ևս ունե՛ս²⁸ ինչ մի²⁹ խրատ վասն ի պէտս գնելոյ³⁰ և վաճառելոյ³¹։

- Այո՛³², անայ³³ տամ քեզ խրատ։ Մի՛ երթիցես միայն ի³⁴ ճանապարհ³⁵, անփորձ և անճանաչ³⁶ ընկերի հետ մի՛ նստիցես³⁷ և մի՛ քնիցես³⁸։ Գուցէ սպանցե՛³⁹ քեզ⁴⁰ և առցէ զինչս քո։ Պաշարն⁴¹ ի տաշտէտ վեռ⁴², ընկերն⁴³ ի տանէտ, քաղաքն ի ծոցտ⁴⁴ պահեայ⁴⁵, գրին⁴⁶ դամբարն⁴⁷ ի ջուպտ⁴⁸, դանթարն⁴⁹ ի թամբալիթտ⁵⁰, կշեռն⁵¹ ուր⁵² դրամեռովն⁵³ ի սխտեանդ⁵⁴, կիսագազն⁵⁵ ի գոխտիտ⁵⁶, խելքտ⁵⁷ ի գլուխտ⁵⁸, միտքտ⁵⁹ առ Աստուած

¹ գրկող] BCX գրկող

² լինիր] BJ լինել

³ որ է] X -

⁴ եղրարագանց] C իրդարագանց, X իղրարագանց

⁵ լինիր] BJ լինել

⁶ երդումնակեր] C երդմնակեր,

J երդմնակերպ

⁷ լինիր] BJ լինել

⁸ բարկացող] BX բարկացող

⁹ լինիր] BJ լինել

¹⁰ ինքնակամ] J ինքնակամք

¹¹ ինքնահան] JX ինքնայհան

¹² լեր] J հեր

¹³ և] C -

¹⁴ խոնարհ] J խոնար, X խորահր

¹⁵ երկանամիտ] BC երկայնամիտ,

O յերկայնամիտ, X յերկանամիտ

¹⁶ համբերող] B համբերող

¹⁷ լինես] CO լինիս

¹⁸ այլոցն] C այլոց, J ալոցն, X այլոցն

¹⁹ առաւել] X առավել

²⁰ ևս] BCX -

²¹ գիտենաս] C գիտուն լինիս

²² բարձրանաս] J բաձրանաս

²³ քեզ] C գեք

²⁴ խոնարհ] J խոնար, X խոնահր

²⁵ զամենայն] X զամենան

²⁶ եղբայր] J եղբար

²⁷ հիմաստուն] C իմաստուն, X յիմաստուն

²⁸ ունես] BCO ունիս

²⁹ ինչ մի] O -

³⁰ գնելոյ] B գնալոյ

³¹ վաճառելոյ] B վաճառելու

³² այո] BX այոյ

³³ անայ] CO անա

³⁴ ի] C -

³⁵ ճանապարհ] J ճանարհ, X ճանապահր

³⁶ անճանաչ] CO անճանաչ

³⁷ նստիցես] B նստցես

³⁸ քնիցես] J քնեցիս, X քնեցես

³⁹ սպանցե] BC ըսպանանիցե

⁴⁰ քեզ] BCO գեք, X -

⁴¹ պաշարն] C պաշար, X պաշարտ

⁴² վեռ] C վեր առ

⁴³ ընկերն] BC ընկեր, X ընկերտ

⁴⁴ ծոցտ] C ծոցդ

⁴⁵ պահեայ] C պահեա

⁴⁶ գրին] C գրիչ

⁴⁷ դամբարն] B դանպարն, C կաղամարդ,

OX կղամպարն

⁴⁸ ջուպտ] C ճուպտ, X ջութտ, J + պահեայ

⁴⁹ դանթարն] C դանթարդ

⁵⁰ թամբալիթտ] B թամպալիթտ, C թամպա-

լիթդ, O թանբալիթտ, X թամպալիթտ

⁵¹ կշեռն] B կշեռն, C կշեռնդ, X քշեռն

⁵² ուր] BX իւր

⁵³ դրամեռովն] BX դրամեռովն, C տրամ-

նեռովն, O դրամանովն

⁵⁴ սխտեանդ] BO սախտիանտ, C սախ-

տիանդ, X սախտիանըտ

⁵⁵ կիսագազն] BCX կիսայգազն

⁵⁶ գոխտիտ] C գոտիդ

⁵⁷ խելքտ] C խելքդ, X խելքտ

⁵⁸ գլուխտ] C գլովտդ, X գլովտտ

⁵⁹ միտքտ] C միտքդ, X միտկտ

նույիղ ճանապարհ¹: Ինչ Աստուած շնորհեցէ² Բեզ, անօվն³ շատացի՛ր, այլոցն մի՛ կողոպտեր⁴ եւ որքն մի՛ գրկեր, մշակին հախն առ Բեզ մի՛ պահեր⁵: Ժամի և աղօթքի⁶ ժիր կացի՛ր⁷, տուրսէ⁸ և ողորմութենէ մի՛ ձանձրանալ⁹, գիր և հասապ¹⁰ պիմդ¹¹ ուսած¹² պիտես¹³: Թէ դու մարդոյ¹⁴ իմին առնուս¹⁵ և¹⁶ թէ դու¹⁷ մարդոյ¹⁸ իմին տաս¹⁹, Բաշելու իմինն Բաշէ, չափելու²⁰ իմինն²¹ չափէ, խամբարելու²² իմինն խամբարէ²³ և Բիսակիտ²⁴ բերանն բաց մի՛ թողուլ²⁵, կապէ և մրէ²⁶: Անփորձ մարդի²⁷ փոխ²⁸ և ամանաթ մի՛

¹ ճանապարհ] X ճանապահր

² շնորհեցէ] C շնորհեցէ, O շնորհէ

³ անօվն] B այնօվ, COX այնով

⁴ կողոպտեր] B կողոպտիր, X կողոպտել

⁵ պահեր] B պախեր: Եւ որքն... պահեր] X -

⁶ աղօթքի] BX աղօթքի, C աղօթից, J առօթի

⁷ կացի] X կաց

⁸ տուրսէ] C տուրքէ

⁹ ձանձրանալ] CO ձանձրանար

¹⁰ հասապ] C հիսապ, X հասաբ

¹¹ պիմդ] B պիմտ և, O պիմտ

¹² ուսած] J յուսած, X ուսաց

¹³ պիտես] CO պիտիս

¹⁴ մարդոյ] O մարդուց, X մարդից

¹⁵ առնուս] BC տաս

¹⁶ և] C կամ, X + կամ

¹⁷ դու] BC -

¹⁸ մարդոյ] O մարդու, X մարդինց

¹⁹ տաս] BC առուս

²⁰ չափելու] J չափելոյ

²¹ իմինն] B իմիննըն

²² խամբարելու] B խամբարելու, C համ-

պարելու, J խամբարելոյ, X խմբարելու

²³ խամբարէ] B խամբարէ, C համպրէ,

X խմբարէ

²⁴ Բիսակիտ] C Բասակիտ, O Բիսակիդ,

X Բիսակի

²⁵ թողուլ] COX թողոր

²⁶ մրէ] X մհրէ

²⁷ մարդի] BC մարդոյ

²⁸ փոխ] B փող

տալ²⁹, եթէ³⁰ դու ըստովի³¹ գիտե-
նաս, թէ լել³² ախտիբարի³³ մարդ
այ³⁴, ա (1), բ (2), գ (3) հոգի³⁵ էլ
հարց և փորձ³⁶, թախելի³⁷ արա՛յ³⁸,
ապայ³⁹ թէ⁴⁰ եայ⁴¹ փոխ⁴² տուր,
եայ⁴³ ամանաթ՝ թամասըկով⁴⁴ և
վկայի⁴⁵, բայց զամենայն առըա⁴⁶ և
տուրա⁴⁷ գրեալ⁴⁸, գրեալ⁴⁹ և
գրեալ⁵⁰, էս օրէն⁵¹ վաղն⁵² մի՛⁵³ ձգեր
և հմիկէս⁵⁴ պախն⁵⁵ մի՛ ձգեր:

- Լաւ և ըստով⁵⁶ շայեցայ⁵⁷ ի
խրատոց⁵⁸ Բոց, եղբայր⁵⁹: Կու

²⁹ տալ] CO տար

³⁰ եթէ] X թէ

³¹ ըստովի] BX ըստուգի, C ստուգի

³² լել] X լավ

³³ ախտիբարի] C հախտիպարի

³⁴ այ] C է, X լինի

³⁵ հոգի] C հոգու, X յոգի

³⁶ փորձ] C փորց

³⁷ թախելի] B -

³⁸ արալ] C արա

³⁹ ապայ] O ապա

⁴⁰ թէ] X -

⁴¹ եայ] C եա

⁴² փոխ] B փող

⁴³ եայ] C եա

⁴⁴ թամասըկով] B թամասըկով,

C թամասուկով, X թամասկով

⁴⁵ վկայի] X վկայով

⁴⁶ առըա] C առտ

⁴⁷ տուրա] OX տուրտ

⁴⁸ գրեալ] C գրեա

⁴⁹ գրեալ] C գրեա, X-

⁵⁰ գրեալ] C գրեա

⁵¹ օրէն] C օրէ

⁵² վաղն] C վաղէն

⁵³ մի] B մին

⁵⁴ հմիկէս] BCO հիմիկէս, X յիմիկէս

⁵⁵ պախն] BCO պահ, X պահըն

⁵⁶ ըստով] C ստոյգ, X ըստով

⁵⁷ շայեցայ] B շահեցայ, O շահեցա,

X լսեցայ

⁵⁸ խրատոց] C խրատուց

⁵⁹ եղբայր] J եխպար

խնդրեմ, որ փաղաֆէ փաղաֆ, երկրէ¹
յերկիր ապրանաց ապրանքի որպէ-
սութիւնն² չափերն³, փաշերն⁴, փո-
ղերն⁵ և⁶ ըստակներն⁷ և ամենայն
ինչ⁸ ևս ասասցես⁹:

- Բարի է, իմ սիրելի՛ եղբայր¹⁰:
Ինչ գիտեմ, ասեմ, բայց¹¹ ինչ որ¹² ոչ
գիտեմ, թողութիւն¹³ շնորեա՛յ¹⁴:

- Ասա՛¹⁵, եղբա՛յր¹⁶, Աստուած
շնորհեսցէ՛¹⁷ քեզ թողութիւն¹⁸:

- Ասեմ¹⁹ քեզ, եղբա՛յր²⁰, ըզգուշու-
թեամբ²¹ ունկն²² դիր և ի միտ առ²³
զամենայն ըստ կարգաւ²⁴: Որ²⁵
յարևելից²⁶ գնամք ի յարևմուտ²⁷,
կալցու՞մ

հառաջ²⁸ Մլրթան²⁹,

բ³⁰ (2)՝ Լահուտ³¹,
գ (3)՝ Սրհրնդն³²,
դ (4)՝ Ջահաննապատ³³,
ե (5)՝ Ափարապատ, որ է էգրայ³⁴,
զ (6)՝ Խոռչայ և Հնդկան³⁵,
է (7)՝ Բանկալայ³⁶,
ը (8)՝ Բիարփաթանայ³⁷,
թ (9)՝ Բնարիս³⁸,
ժ (10)՝ Մօվն³⁹,
ժա (11)՝ Ղազիփուտ⁴⁰,
ժբ (12)՝ Ջալալփուտ⁴¹,
ժգ (13)՝ Շահգատափուտ⁴²,
ժդ (14)՝ Խէրապատ,
ժե (15)՝ Դարիապատ⁴³,
ժզ (16)՝ Դօլվաթապատ⁴⁴,
ժէ (17)՝ Սրհնջն⁴⁵, որ էստոնք դա-
խիլ⁴⁶ ի⁴⁷ Պուրուպն⁴⁸ ալ,
ժը (18)՝ Բէրամփուտ¹,

¹ երկրէ] BCO յերկրէ

² որպէսութիւնն] X որպիսութիւնն

³ չափերն] C չափերն

⁴ փաշերն] C փաշերն

⁵ փողերն] C -

⁶ և] J -

⁷ ըստակներն] CO ըստակներն,
X ըստակներն

⁸ ինչ] X ինչն

⁹ ասասցես] C + ինձ

¹⁰ եղբայր] J եխպար, X + բարի

¹¹ բայց] J բաց

¹² որ] B -

¹³ թողութիւն] BJ թողութիւնն

¹⁴ շնորեայ] B շնորհեայ, CO շնորհեա

¹⁵ ասա] B ասայ

¹⁶ եղբայր] J եղբար: Ասա՛, եղբա՛յր] X բայց

¹⁷ շնորհեսցէ] J շնորհեսցէ

¹⁸ թողութիւն] J թողութիւնն

¹⁹ ասեմ] J ասեմք

²⁰ եղբայր] J եղբարք

²¹ ըզգուշութեամբ] BX զգուշութեամբ

²² ունկն] B ուկն, X ունկ

²³ առ] C + մի ըստ միոջէ

²⁴ կարգաւ] X կարծաւ

²⁵ որ] X -

²⁶ յարևելից] J յարևելից

²⁷ յարևմուտ] J յարևմուտ, O յարևմուտն

²⁸ հառաջ] COX յառաջ

²⁹ Մլրթան] X Մըլթան

³⁰ բ] C 2

³¹ Լահուտ] B Լայնուտ, X Լայուտն

³² Սրհրնդն] B Սրհնդն, C Սարհնդն,
O Սարհրնդ, X Սըրհրնդ

³³ Ջահաննապատ] J Ջաննապատ,
X Ջահաննապատ

³⁴ որ է էգրայ] CX -

³⁵ Հնդկան] BC Հնդուան, O Հընդկանն,
X Հընդկան

³⁶ Բանկալայ] X Բընարիս

³⁷ Բիարփաթանայ] O Բիարփաթանա

³⁸ Բնարիս] X Հուկի

³⁹ Մօվն] BC Մօվ

⁴⁰ Ղազիփուտ] B Ղազիփուտն, C Ղազիփուտ

⁴¹ Ջալալփուտ] B Ջալալփուտն, J Ջառալփուտ

⁴² Շահգատափուտ] B Շահգատափուտն,
C Շահգադափուտ, O Շահգադափուտն,
X Շահգադալփուտ

⁴³ Դարիապատ] B Դարեայպատ,

C Դարեապատ, X Դարիայպատ

⁴⁴ Դօլվաթապատ] X Դօլվաթայպատ

⁴⁵ Սրհնջն] BO Սըրնջն, C Սըրնջ, X Սըրնջն

⁴⁶ դախիլ] C տախիլ

⁴⁷ ի] JX -

⁴⁸ Պուրուպն] X Պուրպն

Ժք (19)՝ Սուրաթն,
 Ի (20)՝ Գուջրաթն²,
 Իա (21)՝ Օվոանկապատ,
 Իբ (22)՝ Շագառն, որ էստոն³
 դախիլ⁴ Ի⁵ Դաֆան ալ⁶,
 Իգ (23)՝ Հէդարապատ⁷,
 Իդ (24)՝ Մուշլի բանդարն⁸,
 Իե (25)՝ Փէգու⁹ և Աւայ¹⁰, որ է¹¹
 Փէգուայ¹² թագաւորին փայլիթախտն,
 Իզ (26)՝ Բուրանդ,
 Իէ (27)՝ Խաթայ և Խուրայ¹³,
 Իը (28)՝ Զիրպատ,
 Իթ (29)՝ Քօշին¹⁴,
 Լ (30)՝ Սէլան¹⁵,
 Լա (31)՝ Մալադայ,
 Լբ (32)՝ Զաֆաթրայ, որ ոմանֆ
 Բաթավիայ¹⁶ կասեն¹⁷,
 Լգ (33)՝ Թոնատի¹⁸,
 Լդ (34)՝ Ամբուն,
 Լե (35)՝ Մոմասարն,
 Լզ (36)՝ Թիմուտն,
 Լէ (37)՝ Սլիօն¹⁹,
 Լը (38)՝ Մանիլայ²⁰,

¹ Բէրանփոտ] B Բէրամփոտ, COX Բէրամփոտն

² Գուջրաթն] BC Գուջրաթ

³ էստոն] O էս

⁴ դախիլ] C տախիլ

⁵ Ի] X -

⁶ Դաֆան ալ] BJ Պուրուպն ալ

⁷ Հէդարապատ] C Հէյտարապատ

⁸ բանդարն] C պանտարն

⁹ Փէգու] C Փէկու

¹⁰ Աւայ] O Աւա, X Հավայ

¹¹ է] O -

¹² Փէգուայ] C Փէկուայ

¹³ Խուրայ] X Խուրա

¹⁴ Քօշին] C Քօշինն

¹⁵ Սէլան] O Սէլանն

¹⁶ Բաթավիայ] B Բաթաւեայ, OX Բաթափայ

¹⁷ կասեն] C ասեն

¹⁸ Թոնատի] B Թոնայտի

¹⁹ Սլիօն] O Սլիօն

Լթ (39)՝ Շարինօվն²¹,
 Լս (40)՝ Հաբաշըստան²²,
 Լա (41)՝ դառնամֆ Ի Բանդար
 Հաբասին²³ և²⁴ Քունկն²⁵ և այլ շային²⁶
 բանդարներն²⁷,
 Լբ (42)՝ Ըսպահան²⁸ ուր²⁹ աթ-
 րաֆներովն³⁰,
 Լգ (43)՝ Մաշատն և Բալխ³¹ ու³²
 Բխարայ³³, որ է Ոգբէկըստան³⁴,
 Լդ (44)՝ Ղանդահարն³⁵,
 Լե (45)՝ Ղազնի³⁶,
 Լզ (46)՝ Քաբուլն,
 Լէ (47)՝ Աթակն³⁷,
 Լը (48)՝ Փշատրն³⁸,
 Լթ (49)՝ Քիշմիրն³⁹,
 Ժ (50)՝ դառնամֆ զամֆ¹ Թարվէզ
 և Յարևան²,

²⁰ Մանիլայ] O Մանիլա

²¹ Շարինօվն] BC Շարինօվ, X Շահրինօվն

²² Հաբաշըստան] C Հապաշստան,

X Հապաշըստան

²³ Բանդար Հաբասին] B Բանդար Աբասին,

C Բանտար Ապասին, X Բանդարի Աբասին

²⁴ և] X + բանդարի

²⁵ Քունկն] X Քունկըն

²⁶ շային] B շայի, C շահին, X -

²⁷ բանդարներն] C բանտարներն,

OX բանդարներն

²⁸ Ըսպահան] BCX + և

²⁹ ուր] BC Իւր չար

³⁰ աթրաֆներովն] B աթրաֆներնօվն,

X աթրաֆներովն

³¹ Բալխ] B Բալխի, C Պալխի

³² ու] BCJO -

³³ Բխարայ] C Պուխարայ, O Բխարա,

X Բուխարայ

³⁴ Ոգբէկըստան] C Էօգպէկստան,

O Ոգբէկըստան, X Ոգբէկստան

³⁵ Ղանդահարն] B Ղանդայհարն,

C Ղանտահարն

³⁶ Ղազնի] X Ղազի

³⁷ Աթակն] X Աթակըն

³⁸ Փշատրն] O Փշատր, X Փշատրն: Քաբուլն,

Աթակն, Փշատրն] C Փշատրն, Քաբուլն,

Աթակն

³⁹ Քիշմիրն] O Քիշմիր

ծա (51)՝ Գիլան³ և Մազանդա-
րան⁴, Գասկառ և Քէսմայ և⁵ Ըռէշտ և
Լայիջան⁶ և⁷ Լաշտարնշան,
ծբ (52)՝ Գանջայ ու⁸ Ղարաբաղ⁹,
Շիրվան¹⁰, Շամախի¹¹,
ծգ (53)՝ Մօսկովն¹²,
ծդ (54)՝ Լէհ¹³ ու Մաջարն¹⁴,
ծե (55)՝ դառնամֆ ի¹⁵ Պասրայ և
Արապըստան¹⁶,
ծզ (56)՝ Բաղդատ¹⁷,
ծէ (57)՝ Հալապ¹⁸,
ծը (58)՝ Կոստանդինայայօլիս¹⁹,
որ է Ըստամբօլ²⁰,
ծթ (59)՝ Բուրսայ²¹ և Ադրանայ²²,
կ (60)՝ Մսր²³,
կա (61)՝ դառնամֆ²⁴ Առգոռուն²⁵,

կբ (62)՝ Թօղաթ,
կգ (63)՝ Իզմիր²⁶,
կդ (64)՝ Մսինայ²⁷,
կե (65)՝ Ալիկօռնայ²⁸,
կզ (66)՝ Վանատիկն²⁹,
կէ (67)՝ Ալաման,
կը (68)՝ Ջէնէվայ³⁰,
կթ (69)՝ Մառշիլայ³¹ և Ֆոանգսայ³²,
հ (70)՝ Ընկոթէն³³,
հա (71)՝ Մսրդամ³⁴ և Տանձկայ³⁵,
հբ³⁶ (72)՝ Ասպանիայ³⁷ և Ենկի-
դունիէն³⁸, որ ոսկին տեղն³⁹ դուս
գկոյ⁴⁰։
Որ նումրայ⁴¹ հբ (72)-ֆս⁴² կու
նմանի հբ (72) արմաւենի⁴³ ծառոյն⁴⁴
և երկուտասան⁴⁵ ախբիրաւն⁴⁶, որ

¹ գամֆ] COX + ի

² Յարևան] J Հարեվան

³ Գիլան] C Կիլան

⁴ Մազանդարան] C Մազանտարան,
X Մազանդարան

⁵ և] JX -

⁶ Լայիջան] O Լահիջան

⁷ և] X -

⁸ ու] BC և, O -

⁹ Ղարաբաղ] J Ղարայբաղ, C Ղարապաղ,
X + և

¹⁰ Շիրվան] BC + և

¹¹ Շամախի] X Շամախի

¹² Մօսկովն] BOX Մօսկովն, C Մօսկօֆն

¹³ Լէհ] BX Լէ

¹⁴ Մաջարն] C Մանառն, X Մաջառն

¹⁵ ի] J -

¹⁶ Արապըստան] C Արապստան,
X Արաբըստան

¹⁷ Բաղդատ] J Բաղդադ, X Բաղդադ,
C + և Մուսոյ և Տիարբէֆիր

¹⁸ Հալապ] X Հալապ

¹⁹ Կոստանդինայայօլիս] BC Կոստանդ-
նույօլիս, O Կոստանդինայօլիս

²⁰ Ըստամբօլ] COX Ըստամբօլ

²¹ Բուրսայ] C Պուրսայ

²² Ադրանայ] C Ատրանայ: Եւ Ադրանայ] X -

²³ Մսր] X Մըսր

²⁴ դառնամֆ] BCX + ի

²⁵ Առգոռուն] BO Առգոռում, C Արգոռում,

X Արգոռում

²⁶ Իզմիր] BX Իզմիր

²⁷ Մսինայ] CX Միսինայ

²⁸ Ալիկօռնայ] J Առիկօռնայ

²⁹ Վանատիկն] C Վէնէտիկ

³⁰ Ջէնէվայ] C Ջէնէվա, X Ջէնըվայ

³¹ Մառշիլայ] B Մառշլայ, C Մառշիլեա,

O Մառշիլիայ

³² Ֆոանգսայ] BC Ֆոանկսայ,

X Ֆոանկստան

³³ Ընկոթէն] C Ընկըթէն, X Ընկրթէն

³⁴ Մսրդամ] B Մսրդամն, C Մսրտամն

³⁵ Տանձկայ] C Տանսկայ, O Տանձկա,

X Տնձկայ

³⁶ բ, գ, ... հբ] C 2, 3 ... 72

³⁷ Ասպանիայ] C Սպանիեայ, X Ըսպանիայ

³⁸ Ենկիդունիէն] C Ենկիտունէն, J Ենգիդու-
նիդունիէն, O Ենգիդունիէն

³⁹ տեղն] BC տեղէն

⁴⁰ գկոյ] BC կգոյ, X կու գայ

⁴¹ նումրայ] C նումրա

⁴² հբ (72)-ֆս] C հբ, J հբ (72)-ֆու,

OX հբ (72)-ֆըս

⁴³ արմաւենի] B արմայվենի, X արմավենուն

⁴⁴ ծառոյն] X ծառուն

⁴⁵ երկուտասան] BO երկուտասան, C բժ-ան

⁴⁶ ախբիրաւն] BC աղբիրաւն, O աղբիւ-
րաւն, X աղբերաւն

Մովսէս¹ մարգարէն² և³ իւրայեւացիք⁴ նովա⁵ անցուցանէին մինչև իս (40) ամ:

Որ էս⁶ վերոյգրեալ⁷ Հընդուստան⁸ թէ՛ ֆաղաֆանումն⁹, թէ՛ Արանկանումն¹⁰, ինչ իւրիս¹¹ որ առես¹², նին (100) գ (3) կէս¹³ ուշուրն ալ, որ իւր¹⁴ ֆուլի¹⁵ խալջովն¹⁶ ն-ին (100) ե (5) դուս¹⁷ կելնի¹⁸: Եւ¹⁹ ալիշվերիշ²⁰ փողն ըռուփի ալ²¹, ամայ²² գայի²³ անայ²⁴ էլ կու խօսեն²⁵, որ ժգ (16) անէն ա²⁶ (1) ռուփի²⁷ ալ, որ ա²⁸ (1) ռուփին²⁹ բ (2) մսխալ³⁰ կիսէն կէս³¹ մաս ալ պակաս արծաթ ալ, որ կէս

¹ Մովսէս] BCX Մօվսէս

² մարգարէն] J մարգարէ, O -

³ և] O -

⁴ իւրայեւացիքն] B իւրալեացիքն

⁵ նովալ] B նօվալ, X նավօլ

⁶ էս] C այս

⁷ վերոյգրեալ] JO վերուգրեալ

⁸ Հընդուստան] C Հնդստան

⁹ ֆաղաֆանումն] O ֆաղաֆանում,

B ֆաղաֆումն, X ֆաղաֆներումն

¹⁰ Արանկանումն] O Արանկանում,

X Արանկներումն

¹¹ իւրիս] C իւրիդ

¹² առես] BC անես, X կառես

¹³ կէս] C //

¹⁴ իւր] O ուր

¹⁵ ֆուլի] C ֆօլի

¹⁶ խալջովն] BX խալնօվն, C խարջովն,

O խալնովն

¹⁷ դուս] C դուս

¹⁸ կելնի] O կու էլանէ

¹⁹ եւ] C ես

²⁰ ալիշվերիշ] C ալիշվերիշի, X ալիսվերիշ

²¹ ըռուփի ալ] O ռուփի ա

²² ամայ] O ամա, X -

²³ գայի] J գայ, O գանի

²⁴ անայ] C անէ

²⁵ կու խօսեն] C կխօսին

²⁶ ալ] B մին

²⁷ ռուփի] BCX ըռուփի

²⁸ ալ] B մին

²⁹ ռուփին] BCX ըռուփին

³⁰ մսխալ] C մսղալ

³¹ կէս] C //

մասէն³² բ³³ (2) դիրէթ³⁴ կէս³⁵ ալ, որ է³⁶ ժ (10) գրան³⁷, որ մին³⁸ ռուփին³⁹ լը (32) փաֆայ⁴⁰ փէսայ է⁴¹, որ մին⁴² փէսէն դ (4) չղամ է⁴³, որ մին⁴⁴ չղամն⁴⁵ բ⁴⁶ (2) դմբրի⁴⁷ է⁴⁸, որ մին⁴⁹ դմբրին⁵⁰ ը (8) օրոշ⁵¹ է⁵², որ ա⁵³ փաֆայ⁵⁴ փէսէն կդ (64) օրոշ⁵⁵ է⁵⁶: Եւ⁵⁷ ինչ որ⁵⁸ նոթէղէն դամայ՝ լօնդրէն և լօնդրինէն⁵⁹, գառքաֆն⁶⁰ կամ ալլ թանկայգին⁶¹ նոթէրն⁶² գազով⁶³ էլ, թօփով⁶⁴ էլ⁶⁵ կու խօսեն¹: Եւ ինչ որ²

³² մասէն] C մասան

³³ բ] C + //

³⁴ դիրէթ] J կիրէթ

³⁵ կէս] C -

³⁶ որ է] X -

³⁷ գրան] X գրանն

³⁸ մին] COX ա

³⁹ ռուփին] BCX ըռուփին

⁴⁰ փաֆայ] C փաֆա

⁴¹ է] X ալ

⁴² մին] COX ա

⁴³ է] X ալ, C + ալ

⁴⁴ մին] COX ա

⁴⁵ չղամն] C չղամէն

⁴⁶ բ] X դ

⁴⁷ դմբրի] C թմբրի, X դմրի

⁴⁸ է] C ալ

⁴⁹ մին] COX ա

⁵⁰ դմբրին] C թմբրին

⁵¹ օրոշ] B օրօն, COX օրօշ

⁵² է] X ալ

⁵³ ալ] B մին

⁵⁴ փաֆայ] C փաֆա

⁵⁵ օրոշ] B օրօն, COX օրօշ

⁵⁶ է] X ալ

⁵⁷ եւ] B դարձեալ

⁵⁸ որ] O օր

⁵⁹ լօնդրէն և լօնդրինէն] C լօտրէն և լօտ-

րինէն, OX լօնտրինէն և լօնտրէն

⁶⁰ գառքաֆն] C գառպաֆն, O գարքաֆն,

X գառքաֆըն

⁶¹ թանկայգին] CO թանկագին

⁶² նոթէրն] C նոթերն

⁶³ գազով] X գազօլ

⁶⁴ թօփով] OX և թօփօլ

⁶⁵ գազով էլ, թօփով էլ] BC թօփօլ էլ,

գազօլ էլ

խակ³ կապած⁴ բարխանայ⁵ լինի,
 ֆուտով⁶ կու խօսվի⁷, որ մին⁸ ֆուտին
 ի⁹ (20) այ¹⁰: Դարձեալ խալելին¹¹ և¹²
 ֆուտուն և¹³ ֆարաստալն¹⁴ և նազլու-
 դարէն¹⁵ և¹⁶ առնընօվ¹⁷ ուլունմն¹⁸
 ողջ¹⁹ էլ²⁰ ֆուտով²¹ կու ծախվի²², որ
 էստոնց²³ ֆուտին իա (21) այ²⁴, և²⁵
 թիմանին²⁶ ֆուտին²⁷ ի²⁸ (20) այ²⁹, և³⁰
 թլաթինն³¹, որ է՝ բուլղարն³², չօռ³³
 կու խոսեն³⁴, ք-ֆն³⁵ (2) ա³⁶ (1) չօռ³⁷
 այ³⁸:

¹ կու խօսեն] C կխօսին

² որ] O or

³ խակ] C հակ

⁴ կապած] J ապած

⁵ բարխանայ] C պարխանայ

⁶ ֆուտով] BX ֆուտով, C ֆուտով էլ

⁷ կու խօսվի] B կու խօսեն, C կխօսին

⁸ մին] COX ա

⁹ ի] BX + քան, C հատ

¹⁰ այ] C է

¹¹ խալելին] B խալիլին, C հայելին

¹² և] C -

¹³ և] CX -

¹⁴ ֆարաստալն] X ֆարստալն

¹⁵ նազլուդարէն] B ազլուդարէն

¹⁶ և] X -

¹⁷ առնընօվ] C արնինով, O առնընով,
 X առջնով

¹⁸ ուլունմն] B որ էստոնց, C հիլունն որ
 էստոնց

¹⁹ ողջ] J ռխն, O ռխչ, X ողչն

²⁰ էլ] BC -

²¹ ֆուտով] OX ֆուտով

²² կու ծախվի] C կծախվի

²³ էստոնց] O էստոնցն, X էտոնց

²⁴ այ] C է

²⁵ և] C -

²⁶ թիմանին] BO թիմաշին, C թիմաջն, որ է
 սախտիանն, նորա

²⁷ ֆուտին] X ֆոին էլ

²⁸ ի] X իա, C + հատ

²⁹ այ] C է

³⁰ և] C -

³¹ թլաթինն] C թէլադինն

³² բուլղարն] C պուլղարն

³³ չօռ] X չօռ այ

³⁴ կու խոսեն] BOX կու խօսեն, C կխօսին

Դարձեալ հոռոջայ և Հնդվան³⁹ և
 կամ այլ⁴⁰ տեղ, որ լեղակ առոս⁴¹,
 ողջ⁴² Աֆպարի դիտր կու խօսեն⁴³, որ
 մին⁴⁴ դիտրն իս (40) սէր այ, որ ա (1)
 սէրն լ (30) փէսաբար⁴⁵ այ⁴⁶, որ մին⁴⁷
 փէսէն դ (4) մսխալ⁴⁸ կէս⁴⁹ այ⁵⁰, որ
 մին⁵¹ Աֆպարի դիտրն ետդն (5400)
 մսխալ⁵² այ⁵³:

Եւ էգրայ⁵⁴ ֆարբարին⁵⁵ և մոջա-
 մին ֆաշն ժդ (14) փէսաբար⁵⁶ այ⁵⁷,
 որ լինի⁵⁸ կգ (63) մսխալ⁵⁹, և մշկին⁶⁰
 ֆաշն ժդ (16) փէսաբար⁶¹ այ⁶², որ
 լինի հք (72) մսխալ⁶³, և⁶⁴ դոմգին⁶⁵
 և⁶⁶ գֆրանին¹ ֆաշն² սէր կու

³⁵ ք-ֆն] C երկուֆն, X ք-ֆըն

³⁶ ա] BC մին

³⁷ չօռ] X չօռայ

³⁸ այ] C է

³⁹ Հնդվան] OX Հընդվան

⁴⁰ այլ] BC + ինչ

⁴¹ առոս] O առնոս

⁴² ողջ] O ռխչ, X ողջ

⁴³ կու խօսեն] C կը խօսին

⁴⁴ մին] COX ա

⁴⁵ փէսաբար] BX փէսայբար

⁴⁶ այ] C է

⁴⁷ մին] COX ա

⁴⁸ մսխալ] C մսղալ

⁴⁹ մսխալ կէս] X կէս մսխալ

⁵⁰ այ] C է

⁵¹ մին] CO ա, X -

⁵² մսխալ] C մսղալ

⁵³ այ] C է

⁵⁴ էգրայ] X էկրայ

⁵⁵ ֆարբարին] X ֆանրբարին

⁵⁶ փէսաբար] B փէսայբար

⁵⁷ այ] C է

⁵⁸ լինի] C լին

⁵⁹ մսխալ] C մսղալ

⁶⁰ մշկին] X մըշկին

⁶¹ փէսաբար] BX փէսայբար

⁶² այ] C է

⁶³ մսխալ] C մսղալ

⁶⁴ և] C -

⁶⁵ դոմգին] C դրմգին

⁶⁶ և] X -

խօսեն³, որ մին⁴ սերն իս (40)
փեսաբար⁵ այ⁶, որ մին⁷ ֆաշն⁸ ք (2)
փեսաբար⁹ էլ¹⁰ դարայ¹¹ յին¹²
կառուն, որ հասապշայ¹³ իսք (42)
փեսաբար¹⁴ այ¹⁵, ֆաշն¹⁶ ճձթ¹⁷ (189)
մսխալ¹⁸ է¹⁹:

Դարձեալ Հընդոստան²⁰, դէրազ
լեղակն²¹, էլ ինչ օր²² դարով²³ կու
խօսեն²⁴, փաֆայ և ֆաշայ դիտր²⁵
կասեն²⁶, գրայ²⁷ լեղակին դիտրն
Աֆպարի²⁸ այ²⁹, որ է³⁰ գ (3) չարէֆ
փաֆայ³¹, որ³² ա³³ (1) փաֆայ

¹ գֆրանին] C գաֆրանին

² ֆաշն] X + էլ

³ կու խօսեն] C կխօսին

⁴ մին] COX ա

⁵ փեսաբար] B փեսայբար

⁶ այ] C է

⁷ մին] COX ա

⁸ ֆաշն] BC ֆաշին, X սերին

⁹ փեսաբար] BX փեսայբար

¹⁰ էլ] X -

¹¹ դարայ] C տարայ

¹² յին] C ինֆ

¹³ հասապշայ] C հասապ չէ, X հասաբշայ

¹⁴ փեսաբար] BX փեսայբար

¹⁵ այ] O ա, որ, B -, C է, X + որ

¹⁶ ֆաշն] BC + որ է

¹⁷ ճձթ] CX աճձթ

¹⁸ մսխալ] C մսղալ

¹⁹ է] BC -, X այ

²⁰ Հընդոստան] C Հնդստան

²¹ լեղակն] X լեղակըն

²² օր] BCX որ, C + կայ, X + կայոռու

²³ դարով] BX դարով

²⁴ կու խօսեն] C կխօսին, O կու խօսվի,

X լինի

²⁵ փաֆայ և ֆաշայ դիտր] X դտրն

ֆաշափաֆայ

²⁶ կասեն] B կու խօսեն, C կխօսին

²⁷ գրայ] O գրա, C գէրայ

²⁸ Աֆպարի] X Աֆկարի

²⁹ այ] C կը խօսին

³⁰ է] X -

³¹ փաֆայ] BC + որ է | սեր, X + այ

³² որ] X և

³³ ա] B մին, X ա-ըն

դիտրն³⁴ իս (40) փաֆայ³⁵ սեր այ³⁶, որ
մին³⁷ փաֆայ³⁸ սերն իս (40) փեսա-
բար³⁹ այ⁴⁰, որ⁴¹ մին⁴² ֆաշայ դիտրն
ի (20) փաֆայ⁴³ սեր այ⁴⁴, որ լինի իս
(40) ֆաշայ⁴⁵ սեր⁴⁶, որ կառի⁴⁷ ա (1)
ֆաշայ դիտրն⁴⁸ գոգն (3600) մսխալ⁴⁹
այ⁵⁰, և ա (1) փաֆայ դիտրն էոքն
(7200) մսխալ այ⁵¹: Դարձեալ ա (1)
բաբաթ ֆաշ էլ կայ⁵² Հընդոստան⁵³,
որ թօլայ կասեն, որ մին⁵⁴ թօլէն կա
(61) դիրէթ գ (3) գրան⁵⁵ այ⁵⁶, որ ա
(1) գրանն ա (1) ցորէն⁵⁷ այ⁵⁸, որ ա
(1) թօլէն ք⁵⁹ (2) մսխալ¹ կէս² և³ է
(7) գրան այ⁴:

³⁴ դիտրն] X + այ

³⁵ փաֆայ] C -

³⁶ փաֆայ սեր այ] BC սեր է փաֆայ,

X սեր փաֆայ այ

³⁷ մին] BC -, OX ա

³⁸ փաֆայ] J փաֆ

³⁹ փեսաբար] BX փեսայբար

⁴⁰ այ] C է

⁴¹ որ] X և

⁴² մին] COX ա

⁴³ փաֆայ] X փաֆայ

⁴⁴ այ] է C

⁴⁵ ֆաշայ] C ֆաշա

⁴⁶ սեր] O + այ

⁴⁷ կառի] C կլինի, X ի (20) ֆաշայ սերն կէս

դիտր ֆաշայ, որ

⁴⁸ ֆաշայ դիտրն] B ֆաշայ դիտր, որ,

X դիտր ֆաշէն կառի

⁴⁹ մսխալ] C մսղալ

⁵⁰ այ] COX -

⁵¹ և ա (1) փաֆայ դիտրն էոքն (7200)

մսխալ այ] C -

⁵² կայ] C կա

⁵³ Հընդոստան] C Հնդստան,

X Հունդոստան

⁵⁴ մին] COX ա

⁵⁵ գրան] B ցորէն, C ցորեն

⁵⁶ այ] C է

⁵⁷ ա (1) գրանն ա (1) ցորէն] B ա (1) ցորէնն

մին գրան, C ա (1) ցորենն ա (1) գրան

⁵⁸ այ] C է: Ու ա (1) գրանն ա (1) ցորէն այ] X -

⁵⁹ ք] C ք//

Եւ Բանդարի Սուրաթումն ֆուր-
զումն նաղդից⁵, որ է⁶ ոսկի և ար-
շաֆի, արծաթ և մառչիլ և աբասի⁷,
որ էստոնցն⁸ է⁹ Գ-ին¹⁰ (100) Բ (2)
ուշուրն այ: Եւ էլ ինչ ապրանք որ կայ,
ֆուրզին դալան¹¹ գին կառի¹², որ¹³
դոմզին¹⁴ և¹⁵ գֆրանին¹⁶, խալիլուն¹⁷,
լոնդրին¹⁸ և լոնդրինուն¹⁹, զառքա-
ֆին²⁰, շարգագին²¹, նազլուարին²²,
ֆարաստալին²³, առնընով²⁴ ուլուն-
ֆին²⁵, սլէմանուն²⁶, սէլանին²⁷, թիմա-
ջին²⁸ բուզարին²⁹, կխտորին³⁰, տու-

նիրին³¹, զոնեխին, գինուն³², ֆացա-
խին, գուլաբին³³ և այլ³⁴ ինչ³⁵ սա-
ղաա³⁶ որ³⁷ լինի՝ թէ բրթեղէն³⁸ կամ³⁹
բանբակեղէն⁴⁰ կամ արբշմինեղէն⁴¹,
ողջին⁴² գին կառեն⁴³ Գ-ին (1000) լգ
(36) ուշուր յինք կառուն⁴⁴: Եւ
մոջամն⁴⁵, և⁴⁶ ֆարբարն⁴⁷, և⁴⁸ մար-
գարիթն⁴⁹, և գողլուն⁵⁰, և այլ⁵¹
նման⁵² սոցունց⁵³, որ ջոսայիրի⁵⁴
դախիլ⁵⁵ լինի⁵⁶, գին կառեն⁵⁷ Գ-ին
(1000) լը (38) կէս⁵⁷ ուշուր⁵⁸ յինք
կառուն:

¹ մախալ] C մաղալ

² կէս] C -

³ և] BCO -, X այ

⁴ այ] C է

⁵ նաղդից] B նաղտիցն, CO նաղդիցն,
X նաղտիցնէն

⁶ որէ] X -

⁷ աբասի] C ապասի

⁸ էստոնցն] OX էստոնց

⁹ է] X -

¹⁰ Գ-ին] C Գն-ին

¹¹ դալան] X դալալանին

¹² կառի] X կառեն

¹³ որ] X -

¹⁴ դոմզին] C դոմզին

¹⁵ և] CO -

¹⁶ գֆրանին] C գաֆրանին

¹⁷ խալիլուն] C հայելուն, X խալելուն

¹⁸ լոնդրին] O լոնտրին, X լոնտրինուն

¹⁹ լոնդրինուն] B լոնդրինուն և, O լոնտրինուն,
X լոնդրին

²⁰ զառքաֆին] B զառքաֆին և

²¹ շարգագին] B շարգագին և, X շարգագուն

²² նազլուարին] B ազլուարին և, X + և

²³ ֆարաստալին] X ֆարատալին

²⁴ առնընով] C արնընով, O առնընով

²⁵ ուլունֆին] C հիլունին

²⁶ սլէմանուն] X սլէմանուն

²⁷ սլէմանուն, սէլանին] B սէլանուն և սլէմա-
նուն, C սէլանուն և սուլէլմանուն

²⁸ թիմաջին] B թիմանին, X թիմանին, BC + և

²⁹ բուզարին] C պուզարին, O բուրդարին

³⁰ կխտորին] C գխտորին

³¹ տունիրին] B -, C տորոնին, J տունլին,
X տոնրին

³² գինուն] B գինուն և, X գինու և

³³ գուլաբին] BO գուլապին, C կիլապին

³⁴ այլ] J այ

³⁵ ինչ] BCX + որ

³⁶ սաղատ] C սախատ, J սաղ

³⁷ որ] BCX -

³⁸ բրթեղէն] C բրդեղէն, J բրթեղէ

³⁹ կամ] X -

⁴⁰ բանբակեղէն] B բանպակեղէն, C բամ-
պակեղէն, O բամբակեղէն, CX + և

⁴¹ արբշմինեղէն] BC արբշմեղէն,

O արբշմեղէն, X արբիշմեղէն

⁴² ողջին] O ոխչին, X -

⁴³ կառեն] J կառուն

⁴⁴ կառուն] J կառեն

⁴⁵ մոջամն] BX մոջամին, C մոջանին

⁴⁶ և] BCX -

⁴⁷ ֆարբարն] B ֆարբարին, C ֆարպարին,
X ֆահրբարին

⁴⁸ և] C -

⁴⁹ և մարգարիթն] B մարգարիթին,

C մարգարտին, X մարգարիթին

⁵⁰ գողլուն] B գողլլւլին, C գողլուլին,

O գրղլուն

⁵¹ այլ] BC + ինչ որ

⁵² նման] BC + է

⁵³ սոցունց] J սոցոնց

⁵⁴ ջոսայիրի] C ջուլանիրի, J ջուարի

⁵⁵ դախիլ] C տախիլ

⁵⁶ լինի] X + էլ

⁵⁷ կէս] C //

⁵⁸ ուշուր] J ուշու

Եւ¹ Սուրաթումն մարգարքին² ֆաշն ուաթին³ կու խօսեն⁴, որ ժա (11) ուաթին⁵ ժ (10) դիրէք ալ⁶, որ ուաթուն⁷ խայեվար⁸ քանկ⁹ կասեն¹⁰: Մոջամին¹¹ և ֆարբարին¹² և¹³ մշկին¹⁴ ֆաշերն¹⁵ ժը (18) փէսաբար¹⁶ ալ¹⁷, որ լինի¹⁸ ձա (81) մսխալ¹⁹, որ էս²⁰ ժը (18) փէսաբարս²¹ լա (31) թօլալ կէս ալ²², դոմզին²³ և²⁴ գֆրանին²⁵ ֆաշն խ (40) փէսաբար²⁶ ալ, որ լինի նձ²⁷ (180) մսխալ²⁸, որ ա²⁹ (1) փաֆալ³⁰ սէր ալ: Եւ ա (1) բաբաթ էլ փոզ կալ³¹, որ մօր³² կասեն, ոսկի ալ³³,

¹ Եւ] O + էլ

² մարգարքին] B մարգարքին, C մարգարտին, O մարգարիքին

³ ուաթին] B ըուաթին, X ուայթին

⁴ կու խօսեն] C կխօսին

⁵ ուաթին] OX ուաթինն

⁶ կու խօսեն... ալ] B - : Ալ] X ա

⁷ ուաթուն] B ըուաթուն

⁸ խայեվար] BX խայևար, C հայեվար

⁹ քանկ] BCX քան

¹⁰ կասեն] C + Եւ

¹¹ մոջամին] C մոջանին

¹² ֆարբարին] C ֆարպարին, X ֆահրբարին

¹³ և] C -

¹⁴ մոջամին և ֆարբարին և մշկին] B Եւ մոջամին, ֆարբարին, մշկին: Եւ մշկին] X -

¹⁵ ֆաշերն] C ֆաշերն

¹⁶ փէսաբար] BX փէսայբար

¹⁷ ալ] CX է, որ փէսէն դ կէս մսխալ ալ

¹⁸ լինի] X + ա սէրն

¹⁹ մսխալ] C մաղալ

²⁰ էս] J է

²¹ փէսաբարս] B փէսայբարս, X փէսայբարն

²² ալ] CX + և

²³ դոմզին] C դոմզին

²⁴ և] BCX -

²⁵ գֆրանին] C գաֆրանին

²⁶ փէսաբար] BX փէսայբար

²⁷ նձ] CX աճձօ

²⁸ մսխալ] C մաղալ

²⁹ ա] B մին

³⁰ փաֆալ] O փաֆա

³¹ կալ] C կա

որ³⁴ բ (2) մսխալ³⁵ է (7) դիրէք կէս ալ³⁶, գինն է³⁷ ժգ (13) ոուփի³⁸ վախտի գօրալ³⁹ գալ⁴⁰ եվել⁴¹, գալ⁴² պակաս⁴³: Եւ մաոչիլնոց⁴⁴ ծախսն⁴⁵, թէ որ⁴⁶ հէջուալի⁴⁷ լինի ն (100) լաֆոի⁴⁸ մաոչիլն, որ է⁴⁹ մշկէթն⁵⁰, ն-ըն⁵¹ (100) բնժը (214) ոուփի⁵², և դարալ⁵³ դոուշն⁵⁴ և⁵⁵ դիրաֆլուն⁵⁶ և⁵⁷ ֆաղազեոթանն⁵⁸, որ էստոնց¹ ն-ին²

³² մօր] X մօհր

³³ ալ] C է

³⁴ որ] X -

³⁵ մսխալ] C մաղալ

³⁶ ալ] C է, B + որ ա (1) ըոուփալ ֆաշիցն բ (2) դիրէք կէս ալ, որ է ժ (10) գրան պակաս, որ մօրին, C + որ ա (1) ոուփալ ֆաշիցն բ (2) դիրէք կէս է, որ է ժ (10) գրան պակաս, որ մօրին

³⁷ է] CX -

³⁸ ոուփի] BX ըոուփի

³⁹ վախտի գօրալ] B -

⁴⁰ գալ] C երբեմն, X գալի

⁴¹ եվել] C ալվել, X կու եւելանալ

⁴² գալ] C երբեմն, X գալի

⁴³ պակաս] X կու պակասի

⁴⁴ մաոչիլնոց] B մաոչլնոց, X մաոչիլընոց

⁴⁵ ծախսն] X ծախսըն

⁴⁶ թէ] X -

⁴⁷ հէջուալի] X յէջուրի

⁴⁸ լաֆոի] X լաֆրի

⁴⁹ է] J -, X + լաֆրի

⁵⁰ մշկէթն] C մաշկաթն, X մըշկէթն

⁵¹ ն-ըն] OX -

⁵² ոուփի] BX ըոուփի, B + և ֆլօրի ն (100) մաոչիլն, որ է սվիլեն, ն (100) մաոչիլն բնժա (211) ըոուփի, որ կէսվկէս լաֆոին ֆլօրին ն (100) մաոչիլն բնժը (212) ըոուփի կէս ալ, C + և ֆլօրի մաոչիլն, որ է սիվիլեն, ն (100) մաոչիլն բնժա (211) ոուփի, որ կէսվկէս լաֆոին ֆլօրին ն (100) մաոչիլն բնժը (212) ոուփի կէս

⁵³ դարալ] O դարա

⁵⁴ դոուշն] X դոուուշն

⁵⁵ և] X -

⁵⁶ դիրաֆլուն] C տիրաֆլուն

⁵⁷ և] X -

⁵⁸ ֆաղազեոթանն] C ֆեաղզեոթանն, X ֆաղազերթանն

(100) կէս մսխալ³ եվել⁴ կու գծեն⁵ ֆաշումն⁶, 6-ըն⁷ (100)՝ բնծե (215) ռոսփի⁸, և փուլիէն, որ է վալանդին, 6-ըն (100)՝ բնծգ⁹ (213) ռոսփի¹⁰, և ֆլորին, որ է սվիլէն, 6-ըն (100)՝ բնծա (211) ռոսփի¹¹, և դաֆնիէն, որ է փովէնն¹², 6-ըն¹³ (100)՝ բնա (201) ռոսփի¹⁴:

Թէ¹⁵ որ¹⁶ Բէշուպի¹⁷ շլինի¹⁸, որ է թանկասալին¹⁹ խալջն²⁰, լաֆոին՝ 6-ըն (100) բնի²¹ (210) ռոսփի²² ա²³ (1) փայ²⁴, ֆլորին²⁵ 6-ըն (100) բնծէ²⁶ (217) ռոսփի²⁷ ա²⁸ (1) փայ²⁹, կէսվկէս³⁰ լաֆոի³¹ ֆլորին³² 6-ըն

(100) բնծը (218) ռոսփի³³ գ (3) փայ, դարայ³⁴ դոռւշն³⁵ 6-ումն (100) և (5) մսխալ³⁶ եվել³⁷, որ³⁸ 6-ըն (100) բնիա³⁹ (221) ռոսփի⁴⁰ ա (1) փայ⁴¹, փովէնն⁴² 6-ըն (100) բնէ⁴³ (207) ռոսփի⁴⁴ ա (1) փայ⁴⁵, թիմինն⁴⁶ 6⁴⁷ (100) մառչիլաֆաշն⁴⁸ բնծե⁴⁹ (215) ա (1) փայ⁵⁰, խին⁵¹ աբասին⁵² ֆի թու-ման⁵³ լ⁵⁴ (30) ռոսփի⁵⁵, փանշ⁵⁶ շային⁵⁷ ֆի թումանն⁵⁸ իթ⁵⁹ (29) ռոսփի⁶⁰ գ (3) փայ⁶¹, նոր աբասին⁶² ֆի թումանն⁶³ իր¹ (28) ռոսփի² գ (3) փայ³:

¹ էստոնց] X էստոնց

² 6-իւն] BC 6-ումն

³ մսխալ] C մաղալ

⁴ եվել] C ալել, O ևել, X իւելի

⁵ գծեն] C կծգեն, O ձգեն

⁶ ֆաշումն] BC + որ

⁷ 6-ըն] OX -

⁸ ռոսփի] BX ըռոսփի

⁹ բնծգ] X բնծդ

¹⁰ ռոսփի] BX ըռոսփի, X + է

¹¹ և ֆլորին... ռոսփի] BC - : Ռոսփի] X ըռոսփի

¹² փովէնն] C փովէլէն, O փովէն, X փովէնըն

¹³ 6-ըն] X -

¹⁴ ռոսփի] X ըռոսփի

¹⁵ Թէ] BC եւ Թէ

¹⁶ որ] C -

¹⁷ Բէշուպի] X յէշուբի

¹⁸ շլինի] JO շնի, X լինի

¹⁹ թանկասալին] B թանկայսալին,

C թանկասարին, X թանկասալին

²⁰ խալջն] B խալնն, C խարջն, X խալնըն

²¹ բնի] X բնիալ

²² ռոսփի] B ըռոսփի

²³ ա] B մին, X -

²⁴ փայ] B + և, X -

²⁵ ֆլորին] X ֆլորին

²⁶ բնծէ] X բնծէլ

²⁷ ռոսփի] B ըռոսփի, X -

²⁸ ա] B մին, X -

²⁹ փայ] BC + և, X -

³⁰ կէսվկէս] X կէսվկէս

³¹ լաֆոի] BCX լաֆոին, X + և

³² ֆլորին] JO ֆլորի, X + մինգմինու վերայ

³³ ռոսփի] B ըռոսփի, X -

³⁴ դարայ] O դարա

³⁵ դոռւշն] X դոռուշն

³⁶ մսխալ] C մաղալ

³⁷ եվել] B և էլ կու գծեն, C ալել կծգեն,

X իվել

³⁸ որ] X -

³⁹ բնիա] X բնիալ

⁴⁰ ռոսփի] BX ըռոսփի

⁴¹ ա փայ] X -

⁴² փովէնն] BCO փովէն, X փովէնն

⁴³ բնէ] X բնլ

⁴⁴ ռոսփի] O -, BX ըռոսփի

⁴⁵ ա փայ] X -

⁴⁶ թիմինն] BJO թիմինին

⁴⁷ 6] X ան

⁴⁸ մառչիլաֆաշն] B մառչլայֆաշն

⁴⁹ բնծե] B + ըռոսփի, C ռոսփի, X բնծել

⁵⁰ ա փայ] X -

⁵¹ խին] C հին

⁵² աբասին] C ապասին

⁵³ թումանն] J թուման

⁵⁴ լ] X իրլ

⁵⁵ ռոսփի] BX ըռոսփի

⁵⁶ փանշ] BC փանջ, OX փանն

⁵⁷ շային] C շահին

⁵⁸ թումանն] BX թումանըն, JO թուման

⁵⁹ իթ] X իրլ

⁶⁰ ռոսփի] B ըռոսփի, O -

⁶¹ փայ] O + կէս: Գ փայ] BC ժդ անայ, X -

⁶² աբասին] C ապասին

⁶³ թումանն] J թումանըն

Եւ որ գնաս⁴ Գուջրաթն⁵ և⁶ Օվ-
նանգապատ⁷ և⁸ Շագառն⁹, առ¹⁰
ծախսն էլ ռիշ¹¹ Սուրաթին պէս այ¹²:

Եւ որ գնաս Հէդարապատ¹³, դէ-
րազ արմազն¹⁴ էլ՝ ինչ առ¹⁵ ծախս¹⁵
որ¹⁶ կայ¹⁷, ռիշ¹⁸ Սուրաթին պէս այ¹⁹,
ամայ²⁰ սէրն կ (60) մսխալ²¹ այ²², և
շմարայ իմինն²³ քուտի²³ էլ կու խո-
սեն²⁴, շօրայ էլ, որ ա²⁵ (1) քուտին ի
(20) այ²⁶, և ա շօրէնն ք (8) այ²⁷: Եւ
փողն²⁸ յունն էլ²⁹ կու խօսեն³⁰ և
ռուփի³¹ էլ կու խօսեն³², որ³³ ա³⁴ (1)

¹ իլլ] X իլլ

² ռուփի] BX ըռուփի, Օ -

³ փայ] C ամայ: Գ փայ] X այս էր, որ
յիշեցաւ վերեն

⁴ Եւ որ գնաս] X -

⁵ Գուջրաթն] C Գուջրաթ

⁶ և] CX -

⁷ Օվնանգապատ] BCO Օվնանկապատ,
X Ռվնանկապատ

⁸ և] CX -

⁹ Շագառն] X Շագարըն

¹⁰ առ] X + և

¹¹ ռիշ] BCX ողշ

¹² այ] C է

¹³ Հէդարապատ] C Հէյտարապատ,

X Յէդարապատ

¹⁴ արմազն] C էմասն

¹⁵ առ¹⁵ ծախս] X առ և ծախս

¹⁶ որ] C -

¹⁷ կայ] C կա

¹⁸ ռիշ] BC ողշ, X ողշ

¹⁹ այ] C է

²⁰ ամայ] C ամա

²¹ մսխալ] C մաղալ

²² այ] C է

²³ քուտի] X քուտով

²⁴ կու խօսեն] C կխօսին, Օ + և

²⁵ ա] BC մին

²⁶ այ] C է

²⁷ այ] C -

²⁸ փողն] B փող, X փողէրն

²⁹ էլ] X -

³⁰ կու խօսեն] C կը խօսին

³¹ ռուփի] BX ըռուփի

³² կու խօսեն] C -

բաբաթ³⁵ յուն³⁶ կայ³⁷, որ ոսկի այ³⁸,
ե (5) ռուփի այ³⁹, որ⁴⁰ անումն կայ⁴¹,
ինն⁴² կայ⁴³ ոչ, և ա⁴⁴ (1) բաբաթ
յուն⁴⁵ էլ⁴⁶ կայ⁴⁷, որ էլ ոսկի այ⁴⁸, որ⁴⁹
գ (3) ռուփի⁵⁰ կէս կու խալըվի⁵¹,
յամ⁵² անումն կայ⁵³, յամ ինն⁵⁴
կայ⁵⁵: Եւ քարին, որ է արմազն⁵⁶, քաշն
մանջանի⁵⁷ այ⁵⁸, որ ա⁵⁹ (1) մանջա-
նին⁶⁰ ա (1) դիրէթ կէս այ⁶¹, մանջա-
նուն⁶² կէսն փայե այ⁶³, փայուն կէսն
փարգայ⁶⁴ այ⁶⁵, փարգայուն⁶⁶ կէսն

³³ որ] X -

³⁴ ա] B մին

³⁵ բաբաթ] X -

³⁶ յուն] B ում

³⁷ կայ] C կա

³⁸ այ] C է

³⁹ Եւ ռուփի այ] B գինն է Ե ըռուփի,

C գինն է Ե ռուփի

⁴⁰ որ] BC -

⁴¹ կայ] C կա

⁴² ինն] BX յինն

⁴³ կայ] BJ կաւ

⁴⁴ ա] B մին

⁴⁵ յուն] B ում

⁴⁶ յուն էլ] X էլ յուն

⁴⁷ կայ] C կա

⁴⁸ այ] C է

⁴⁹ որ] B գինն է, C գինն, X -

⁵⁰ ռուփի] BX ըռուփի

⁵¹ կու խալըվի] B -, C է, X կու խալըվի

⁵² յամ] J որ

⁵³ կայ] C կա

⁵⁴ ինն] BX յինն

⁵⁵ կայ] C կա

⁵⁶ արմազն] C արմասն, Օ արմազ,

X արմազին

⁵⁷ մանջանի] X մաննանի

⁵⁸ այ] C է

⁵⁹ ա] B մին

⁶⁰ մանջանին] X մաննանին

⁶¹ այ] C է, BC + որ է գ գրան

⁶² մանջանուն] X մաննանուն

⁶³ փայե այ] BC փայեայ է, Օ փայ այ

⁶⁴ փարգայ] B փարգայ, J փարգայե,

X փազայ

⁶⁵ այ] BC է

⁶⁶ փարգայուն] B փարուն, X փազուն

վիսայ է¹, վիսին² կեսն կեսվիսայ է³:
 եւ սոցունց⁴ գինն յուն է⁵, յունին
 կեսն⁶ փառթաւ⁷ է⁸, փառթաւին⁹ կեսն
 փայեայ է¹⁰, փայուն¹¹ կեսն չվիլ է¹²,
 չվիլին¹³ կեսն դգուլ է, դգուլին կեսն¹⁴
 բիար է¹⁵, բիարին կեսն վիսայ է¹⁶,
 վիսին¹⁷ կեսն բաղաւ է¹⁸:

Եւ Մուշի բանդարն¹⁹ ամենայն
 բազար²⁰ էտպէս²¹ և Սուրաթին²² պէս
 է²³:

Եւ Փէզու է²⁴ Աւայ²⁵, որ է Փէ-
 գուայ²⁶ թագաւորին փէիթախտն²⁷, և
 իւրեանց²⁸ վալիաթներին²⁹ քաջն վէ-
 սայ³⁰ է, որ ա³¹ (1) վէսէն³² և³³ (100)

թիֆալ է, որ ա³⁴ (1) թիֆալն գ (3)
 մսխալ³⁵ ալ³⁶, և ալիշվերիշ³⁷ փողն
 անսֆայ³⁸ ոսկի ալ³⁹ և⁴⁰ արծաթ է⁴¹
 և⁴² պղինձ ալ⁴³, որ⁴⁴ մին⁴⁵ թիֆալ⁴⁶
 ոսկուն գինն⁴⁷ ծ (50) վէսայֆաշ⁴⁸
 քաջ է, որ էս քաջ անսֆայ խորդայ⁴⁹
 փող ալ⁵⁰ լէվի⁵¹ վատի գորայ⁵²
 գալ⁵³ եվել⁵⁴, գալ⁵⁵ պակաս: Եւ
 արծաթին⁵⁶ գինն ա (1) թիֆալն գ (3)
 վէսայֆաշ⁵⁷ և մին⁵⁸ աշիթ⁵⁹, որ է իե
 (25) թիֆալ խորդայ⁶⁰ անսֆայ⁶¹
 փող: Թէ քաղաքին գինն⁶² ասես,
 դրար⁶³ չունի:

¹ է] X ալ

² վիսին] BC վիսուն

³ վիսին կեսն կեսվիսայ է] X -

⁴ սոցունց] X սոցալ

⁵ է] COX ալ

⁶ կեսն] O կէս

⁷ փառթաւ] B փառթաւ, X փառդաւ

⁸ է] OX ալ

⁹ փառթաւին] BC փառթաւին,
 O փառթաւուն, X փառդաւուն

¹⁰ է] X -

¹¹ փայուն] B փայեային, OX փային

¹² է] X ալ

¹³ չվիլին] J չվիլին

¹⁴ դգուլ է, դգուլին կեսն] X -

¹⁵ է] OX ալ

¹⁶ է] X ալ

¹⁷ վիսին] B վիսային

¹⁸ է] O ա, X ալ

¹⁹ բանդարն] C պանտարին, X բանդարուն

²⁰ բազար] BO բազարն, C պազարն

²¹ էտպէս] X + ալ

²² Սուրաթին] X Սուրաթինն էլ

²³ է] J -, OX ալ, X + էտպէս

²⁴ և] X -

²⁵ Աւայ] X Ավայ

²⁶ Փէզուայ] X -

²⁷ փէիթախտն] BO փայիթախտն,
 C փայիթաղտն, X թախտն

²⁸ իւրեանց] OX ուրէնց

²⁹ վալիաթներին] B վալիթաներին,

C վիլայթներին, X վէլիաթներին

³⁰ վէսայ] AJ վիսայ

³¹ ա] B մին

³² վէսէն] AJ վիսէն

³³ և] X ը

³⁴ ա] B մին

³⁵ մսխալ] C մսղալ

³⁶ ալ] ACX է, O ա

³⁷ ալիշվերիշ] C առուտորի

³⁸ անսֆայ] BO անսֆա, X անսաֆայ

³⁹ ալ] CX է

⁴⁰ և] BC -

⁴¹ է] AB ալ, X -

⁴² և] BC -

⁴³ ալ] CO է, X ա

⁴⁴ որ] X -

⁴⁵ մին] ACO ա

⁴⁶ թիֆալ] O թիֆալն

⁴⁷ գինն] BC + է

⁴⁸ վէսայֆաշ] JO վէսաֆաշ

⁴⁹ խորդայ] C խորտայ

⁵⁰ ալ] C է

⁵¹ լէվի] C լաւի

⁵² գորայ] C կօրէ, O գօրա

⁵³ գալ] C երբեմն, X գայի

⁵⁴ եվել] C յաւել, X իվել

⁵⁵ գալ] C երբեմն, X գայի

⁵⁶ արծաթին] CX արծաթի

⁵⁷ վէսայֆաշ] J վէսաֆաշ

⁵⁸ մին] ACX ա, O ա-ա

⁵⁹ աշիթ] BC աշիդ

⁶⁰ խորդայ] C խորտայ

⁶¹ խորդայ անսֆայ] B անսֆայ խորդայ,

C անսֆայ խորտայ

⁶² գինն] JX գին

⁶³ դրար] BCX դարար

Եւ Բուքանդ ուր¹ երկրներովն² ֆաշին³ անումն լանկ այ⁴, որ ա⁵ (1) լանկն ժ (10) մսխալ⁶ այ⁷, որ կասեն ա⁸ (1) գաթուրի, որ ա (1) մսխալն⁹ Ե (5) ֆուն այ¹⁰, որ ա (1) ֆունն ժթ (19) գրան այ¹¹, որ Բուքանդայ¹² ժ (10) մսխալն¹³ Աջամըստանայ¹⁴ ը (8) մսխալ¹⁵ դու¹⁶ գկու¹⁷, որ Բուքանդայ¹⁸ ա (1) մսխալն¹⁹ հէ (77) գրան այ²⁰ և մշկին²¹ ֆաշն ժգ (16) փէսաբար²² այ²³, որ է հբ (72) մսխալ²⁴: Գինն դրար²⁵ շունի, գայ²⁶ եվել²⁷, գայ²⁸ պակաս:

Խաթայ և Խուքայ՝ թէ՛ ֆաշերն²⁹, թէ՛ փողերն³⁰, թէ՛ աոֆն³¹, թէ՛ ծախսն³²,

¹ ուր] A իւր

² երկրներովն] B երկրներովն, A երկրներովն

³ ֆաշին] J ֆաշինին

⁴ այ] C է

⁵ ա] B մին

⁶ մսխալ] C մսղալ

⁷ այ] C է, O ա

⁸ ա] B մին

⁹ մսխալն] C մսղալն

¹⁰ այ] C է

¹¹ այ] C է

¹² Բուքանդայ] AO Բուքանտայ

¹³ մսխալն] C մսղալն

¹⁴ Աջամըստանայ] B Հաջամստան,

C Աջամստան, O Աջամըստան

¹⁵ մսխալ] C մսղալ

¹⁶ դու] C -, J դու

¹⁷ գկու] ABO գկոյ, C է, X կգոյ

¹⁸ Բուքանդայ] AO Բուքանտայ

¹⁹ մսխալն] C մսղալն, B + Հաջամըստան,

C + Աջամստան

²⁰ այ] C է, J -

²¹ մշկին] BC մշկի

²² փէսաբար] BX փէսայբար

²³ այ] C է

²⁴ մսխալ] C մսղալ

²⁵ դրար] CX դարար

²⁶ գայ] C երբեմն, X գայի

²⁷ եվել] B եել, C աեկ, X իվել

²⁸ գայ] C երբեմն, X գայի վախտ

²⁹ ֆաշերն] C ֆաշերն, X + և կամ

ողչ³³ Բուքանդայ դաստուրն այ, որ էտպէս³⁴, հիմացի՛ր³⁵, թախելիս³⁶ այ³⁷ Զիրպատայ³⁸ սամթին երկրներին³⁹, ինչ⁴⁰ որ⁴¹ վալանդգի⁴² հմաթի⁴³ տակումն այ:

Եւ Փոշին⁴⁴, որ յիլին⁴⁵ և բիբարին բանդարն այ⁴⁶:

Եւ Սէլանն, որ է տառչինին⁴⁷ երկիրն⁴⁸:

Եւ Մալաղայ, որ մեծ բանդար⁴⁹ այ⁵⁰, որ ինչ դադար⁵¹ Զիրպատայ⁵² թարադուր⁵³ կայ, դէնէ⁵⁴ այ⁵⁵ գնալ⁵⁶ գոլն⁵⁷:

³⁰ փողերն] C փողերն

³¹ աոֆն] X + և կամ

³² ծախսն] X ծախսըն

³³ ողչ] AO ոխչ, X ողչ

³⁴ էտպէս] B -

³⁵ հիմացի] B -, O յիմացի

³⁶ թախելիս] B + էտէնց

³⁷ որ էտպէս հիմացի թախելիս այ] C որ

ստոյգ այնպէս է, X նշմարիտ յիմացի,

որպէս պատմեցա՛մ ըստուգն այ

³⁸ Զիրպատայ] J Զիպատայ

³⁹ երկրներին] AO երկրնին, B յերկրներն,

C յերկրներն, X երկրներն

⁴⁰ ինչ] J իշ, X -

⁴¹ որ] A օր, X գոր

⁴² վալանդգի] BOX վալանդգին,

C վալանդիգին

⁴³ հմաթի] ABCO հմաթին, X հումաթին

⁴⁴ Փոշին] B Չօֆեն

⁴⁵ յիլին] J յիլն

⁴⁶ այ] X ա

⁴⁷ տառչինին] B տառչինն, C տարչինին

⁴⁸ երկիրն] ABCO յերկիրն, J + այ

⁴⁹ բանդար] J բանդարն

⁵⁰ այ] C է

⁵¹ որ ինչ դադար] C որֆան

⁵² Զիրպատայ] C Զիպատայ

⁵³ թարադուր] J թարայդուր, BC + որ

⁵⁴ դէնէ] ABO դէնի, C այն կողմն, X դէննի

⁵⁵ այ] C է

⁵⁶ գնալ] BC գնալն

⁵⁷ գոլն] A գոլըն

Եւ Զաֆաթայ¹, որ ոմանմ² Բաթափայ³ կասեն⁴, որ վալանդզի⁵ ջնդրալն⁶ տեղն⁷ կու նստի, և⁸ լել ղօտաբի⁹ բիբարն¹⁰ տեղն¹¹ դուս գկու¹²:

Եւ Թոնատի¹³, որ մեխակն տեղն¹⁴ դուս գկու¹⁵:

Եւ Ամբուն¹⁶, որ ջավզն¹⁷ տեղն¹⁸ դուս գկու¹⁹:

Եւ Մոմասարն²⁰ և այլ ուրիշ²¹ վալանդզի²² ֆաղաֆանին, որ էստոնց ամեն²³ տեղի ֆաշին ղանթարին անումն փիփոլ այ²⁴, որ ա²⁵ (1) փիփոլն և (100) ֆաթի այ²⁶, որ ա²⁷

(1) ֆաթին²⁸ 6ի²⁹ (120) մախալ³⁰ այ³¹, որ լինի 6ն³² (180) դրամ, որ ժ (10) ֆաթին ա³³ (1) ղիտր³⁴ շայի³⁵ այ³⁶, որ գ (3) փիփոլն ա (1) բարայ է, որ է³⁷ լ (30) ղիտր շայի³⁸, որ լինի ժ (10) ղիտր³⁹ Սուրաթի⁴⁰, որ⁴¹ է (5) ղիտր փաֆայ է⁴², որ է Շահիջանի⁴³, որ էս վերոյասացեալ⁴⁴ երկրնուս⁴⁵ ֆաշն ոխշ⁴⁶ մին⁴⁷ այ⁴⁸, և ալիշվերիշ⁴⁹ փողն՝ թէ՛ սաղ մառշիլ, թէ՛ խուրդայ⁵⁰ փողն⁵¹, ողջ⁵² Մարդամայ⁵³ դաստուրն այ⁵⁴:

Եւ Թիմուտ⁵⁵ և Սլիօն⁵⁶, որ է նարմակ սանդալին¹ աղէն², որ Փոթկէշի³ հֆմաթի⁴ տակումն այ:

¹ Զաֆաթայ] B Զաֆայթայ, J Զաֆաթայ, X Զաֆաթա

² ոմանմ] J ամանմ

³ Բաթափայ] AOX Բաթափայ

⁴ կասեն] C ասեն

⁵ վալանդզի] B վալանդզին, C վալանդիզին, A + հֆմաթին

⁶ ջնդրալն] AOX ջնդրալն

⁷ տեղն] B տեղէն

⁸ և] ABCO որ

⁹ ղօտաբի] C ղօտապի

¹⁰ բիբարն] C պիպէոն

¹¹ տեղն] B տեղէն

¹² գկու] ABO գկոյ, C կգո, X կգոյ

¹³ Թոնատի] J Թոնատէ

¹⁴ տեղն] B տեղէն

¹⁵ գկու] AO գկոյ, BX կգոյ, C կգո

¹⁶ Ամբուն] B Անթուն

¹⁷ ջավզն] ABC ջաւզն

¹⁸ տեղն] B տեղէն

¹⁹ գկու] ABO գկոյ, C կգո, X կգոյ

²⁰ Մոմասարն] B Մոմախարն

²¹ ուրիշ] X իւրիշ

²² վալանդզի] B վալանդզին, C վալանդիզի, J վանդզի

²³ ամեն] BX յամեն

²⁴ այ] C է

²⁵ ա] B մին

²⁶ այ] C + է

²⁷ ա] B մին

²⁸ ֆաթին] C ֆաթին

²⁹ 6ի] X անի

³⁰ մախալ] C մաղալ

³¹ այ] C է, O ա

³² 6ն] X անն

³³ ա] B մին

³⁴ ղիտր] B + այ

³⁵ շայի] C շահի

³⁶ այ] B -, C է

³⁷ է] JX -

³⁸ շայի] C շահի, X +այ

³⁹ ժ ղիտր] X -

⁴⁰ Սուրաթի] X Սուրաթին

⁴¹ որ] X -

⁴² է] X ժ (10) ղիտր ֆշայ

⁴³ Շահիջանի] AC Շահիջանանի, BX Շայիջանի

⁴⁴ վերոյասացեալ] O վերուսացեալ

⁴⁵ երկրնուս] B յերկրնէրուս, C յերկրներուս

⁴⁶ ոխշ] BC ողջ, X ողշ

⁴⁷ մին] CO ա

⁴⁸ այ] C է

⁴⁹ ալիշվերիշ] C առուտուրի

⁵⁰ խուրդայ] C խուրտայ

⁵¹ փողն] ABCO փող, X փողըն

⁵² ողջ] AO ոխշ

⁵³ Մարդամայ] C Մարտամայ

⁵⁴ այ] C է

⁵⁵ Թիմուտ] A Թիմուտն, J Թիմաուն

⁵⁶ Սլիօն] A Սլիֆոն, X Սլիֆոն

Եւ Մանիլայ ուր⁵ ադինէֆոցովն⁶
Ասպանիոյի⁷ հմարթի⁸ տակումն այ⁹,
ամենայն ֆաշերն¹⁰ էլ ռիւշ¹¹ Զիրպա-
տայ¹² և Զաֆաթրու¹³ պէս այ¹⁴:
Ամայ¹⁵ ինչ օր¹⁶ սանտալին¹⁷ ֆաշն
այ¹⁸, լէվն¹⁹, որ է պրիմն, որ գլուխ
կասեն, որ²⁰ ա²¹ (1) փիֆոլաֆաշն²²
ա (1) փիֆոլ կու հասապլի²³, որ²⁴
գինն²⁵ խ (40) մառչիլ այ²⁶, և²⁷
օռթէն²⁸, որ է սգօնդն²⁹, որ ֆամակ³⁰
կասեն, որ գ (3) փիֆոլաֆաշն³¹ ա³²

¹ սանդալին] C սանտալին, X սանդալն

² ադին] AO + այ, B ադլեն, C կղզին

³ Փոթկէշի] B Փոթկէշի, X Փոթկէշի

⁴ հմարթի] AB հմարթին

⁵ ուր] C իւր

⁶ ադինէֆոցովն] AO ադինէֆոցովն,
C կղզովֆն

⁷ Ասպանիոյի] C Էսպանեոյի

⁸ հմարթի] ABO հմարթին

⁹ այ] C է

¹⁰ ֆաշերն] C ֆաշերն

¹¹ ռիւշ] BCX ողջ

¹² Զիրպատայ] B Զիրպատայ

¹³ Զաֆաթրու] J Զաֆաթրայ

¹⁴ այ] C է

¹⁵ ամայ] X ապայ

¹⁶ օր] BCX որ

¹⁷ սանտալին] BO սանդալին

¹⁸ այ] C է, J -

¹⁹ լէվն] C լումն

²⁰ որ] AOX -

²¹ ա] B մին

²² փիֆոլաֆաշն] BC փիֆոլաֆաշն,
J փիֆայ ֆաշն, X -

²³ կու հասապլի] BCO այ, X ֆաշն այ

²⁴ որ] B -, A է

²⁵ գինն] ABCO + է, X այ

²⁶ այ] ABCOX -

²⁷ և] J որ

²⁸ օռթէն] J օռլէն

²⁹ սգօնդն] BCJX թէրսն

³⁰ ֆամակ] J կամակ

³¹ փիֆոլաֆաշն] B փիֆոլիաֆաշն, C փիֆոլ
է ֆաշն, JX փիֆոլաֆաշն, J + ֆաշն

³² ա] X -

(1) փիֆոլ³³ կու հասապլի³⁴, էլ³⁵
գինն³⁶ է³⁷ խ (40) մառչիլ³⁸, և
յետինն³⁹, որ է թէրսն⁴⁰, որ ոտն⁴¹
կասեն, որ⁴² է (5) փիֆոլաֆաշն⁴³ ա⁴⁴
(1) փիֆոլ⁴⁵ կու հասապլի⁴⁶, որ⁴⁷
գինն է⁴⁸ խ (40) մառչիլ⁴⁹, որ
գերմակայհասապ⁵⁰ թ (9) փիֆոլ
այ⁵¹, ամայ⁵² գ (3) սաղ փիֆոլի⁵³
գին⁵⁴ կտաս, որ գ (3) հետ⁵⁵ խ-ըս⁵⁶
(40) ճի⁵⁷ (120) մառչիլ է⁵⁸: Եւ Մա-
նիլայ⁵⁹ ուր⁶⁰ ադինէֆոցովն⁶¹ ու-
կուն⁶² և արծաթին ֆաշն ողջ⁶³ մին⁶⁴

³³ փիֆոլ] J փիֆու, X փիֆոլ

³⁴ կու հասապլի] BCO այ, X կու հասապլի

³⁵ էլ] C -

³⁶ գինն] BJO գին

³⁷ է] X այ

³⁸ էլ գին է խ (40) մառչիլ] B գինն է խ (40)

մառչիլ, O որ գինն խ (40) մառչիլ այ

³⁹ յետինն] X յետին

⁴⁰ թէրսն] BC սըգօնդն, J սգօնդն, X սգօդն

⁴¹ ոտն] J ոտ

⁴² որ] C -

⁴³ փիֆոլաֆաշն] BCX փիֆոլաֆաշն

⁴⁴ ա] B մին

⁴⁵ փիֆոլ] J փիֆու

⁴⁶ կու հասապլի] X կհասապլի

⁴⁷ որ] AJ + է

⁴⁸ է] X -

⁴⁹ մառչիլ] X այ

⁵⁰ գերմակայհասապ] AOX գերմակա-

հասապ, B գերմակհասապ

⁵¹ այ] C է, O ա

⁵² ամայ] X որ

⁵³ փիֆոլի] B փիֆոլայ, X փիֆոլին

⁵⁴ գին] AOX գինն

⁵⁵ հետ] BC -

⁵⁶ խ-ըս] B ֆառաստնս

⁵⁷ ճի] X աճի

⁵⁸ է] B այ, X -

⁵⁹ Մանիլայ] O Մանիլա

⁶⁰ ուր] C իւր

⁶¹ ադինէֆոցովն] B ադինէֆոցովն,

C կղզովֆն, X ադինոցովն

⁶² ոսկուն] BJ ոսկոյն

⁶³ ողջ] AO ռիւշ

⁶⁴ մին] COX ա

այ¹, որ ա² (1) փաշին անումն³ դայել
այ⁴, որ ա⁵ (1) դայելն է (7) մսխալ⁶
այ⁷, որ է⁸ ժ (10) դրամ⁹ կէս, և
արծաթին¹⁰ ա (1) դայելին¹¹ գինն¹² ա
(1) մառչիլ¹³ ա¹⁴ (1) ռուպ¹⁵ է¹⁶, և
ոսկին¹⁷ օլփին միջումն ա (1) դայելն
ժ-ժա (10-11) մառչիլ¹⁸, և փաղափա-
նումն¹⁹, որ է²⁰ Մանիլայ, նաւերն²¹, որ
տեղն լինի²², ա²³ (1) դայել ոսկին՝ ժէ-
ժը (17-18) մառչիլ²⁴, նաւերն²⁵, որ
վերն են²⁶ կացել²⁷, ա (1) դայել ոսկին
ժգ-ժդ (13-14) մառչիլ կտան: Ամայ
Մանիլու երկրումն²⁸ անշափ²⁹ բրինձ
և³⁰ շափաւ, բաղամ³¹ և³² փուգերդ³³ և

¹ այ] C է

² ա] ABX մին

³ անումն] C անումն

⁴ այ] C է, O ա

⁵ ա] B մին

⁶ մսխալ] C մաղալ

⁷ այ] BC է

⁸ է] J է

⁹ դրամ] C + և

¹⁰ արծաթին] C արծաթի

¹¹ դայելին] X դալեն

¹² գինն] B + է

¹³ մառչիլ] X այ և

¹⁴ ա] B մին

¹⁵ ռուպ] BX ըռուպ

¹⁶ է] BCX -

¹⁷ ոսկին] BX ոսկուն

¹⁸ մառչիլ] A + կտան, X + այ

¹⁹ փաղափանումն] B փաղափումն, X փաղափին

²⁰ որ է] X անումն այ

²¹ նաւերն] C նաւն, X նաւին

²² լինի] AO լինին

²³ ա] B մին

²⁴ մառչիլ] ACO + կտան

²⁵ նաւերն] C նաւերն, X նաւերն

²⁶ վերն են] A վերնին, O վեր լինի, X վերկան

²⁷ կացել] A + գնացել, X գնան: Վերն են

կացել] C գնացել լինին

²⁸ երկրումն] C յերկրումն

²⁹ անշափ] ACO այնշափ

³⁰ և] C -

³¹ բաղամ] C պաղամ

սանդալուդ³⁴, որ դամար³⁵ էլ կասեն,
և լել³⁶ ջինս³⁷ թամպափու³⁸ և³⁹ պալ-
մում⁴⁰ և զպէտ⁴¹ և փաշկարայ, որ է
կուրայու⁴² փամակ, որ սանդ⁴³ կու
շինեն⁴⁴, և նաւի⁴⁵ մասալայ⁴⁶, որ
էստոնցն⁴⁷ է⁴⁸ անշափ և անթի⁴⁹ բա-
համ գկու⁵⁰, ամայ ցորէն⁵¹ շի⁵² բա-
համ⁵³ գոլման⁵⁴, որ⁵⁵ ցորէնն⁵⁶ Հըն-
դուստանայ⁵⁷ կու տանեն⁵⁸ տեղն⁵⁹:
Եւ Փոթկէշի⁶⁰ և Ասպանիօլի⁶¹, որ էս
բ⁶² (2) հմաթումս⁶³ ալիշվերիշ⁶⁴

³² և] C -

³³ փուգերդ] A փուգերտ, C փուգուդ

³⁴ սանդալուդ] C սանտալօզ

³⁵ դամար] X դամայ

³⁶ լել] C լաւ

³⁷ ջինս] BJ ջիս

³⁸ թամպափու] BOJ թամափու, X թամբափու

³⁹ և] C -

⁴⁰ պալմում] C պալմումի

⁴¹ զպէտ] ACOX զբէթ

⁴² կուրայու] B կուրաու, C կրիայի

⁴³ սանդ] AC սանտ

⁴⁴ կու շինեն] CX կշինեն

⁴⁵ նաւի] OX նաւի

⁴⁶ մասալայ] B մսխալայ, O մասալա

⁴⁷ էստոնցն] ABOX էստոնց

⁴⁸ է] A + շատ և

⁴⁹ և անթի] AB -

⁵⁰ գկու] B քը գոյ, C կը գոյ, X կգոյ

⁵¹ ցորէն] C ցորեն

⁵² շի] X շէ

⁵³ բահամ] J + ամ

⁵⁴ գոլման] C գար

⁵⁵ որ] J + որ

⁵⁶ ցորէնն] AJ ցորէն, C ցորենն

⁵⁷ Հընդուստանայ] C Հնդստանայ

⁵⁸ կու տանեն] C կտանին, X կտանեն

⁵⁹ տեղն] AOX -, J տեղ

⁶⁰ Փոթկէշի] AO Փըթկէշի, B Փոթէշի,

C Փոթկէշի, X Փոտթէշի

⁶¹ Ասպանիօլի] B Լսպանիօլի,

COX Լսպանիօլի

⁶² բ] C -

⁶³ հմաթումս] A հըմաթումս, X հըմաթի

տակին երկրումն

⁶⁴ ալիշվերիշ] C առևտրի

փողն¹ ռիս² սվիլայ³ մառչիլ այ⁴, որ
ա (1) սվիլայ⁵ մառչիլն⁶ դգ (96)
բառել⁷ այ⁸, որ է արծաթ, որ⁹ ա¹⁰ (1)
բառելն¹¹ գ (6) պղինձ այ¹², որ ա¹³
(1) մառչիլն եհնգ (576) պղինձ այ¹⁴,
որ¹⁵ էս օլփնումս¹⁶ ամենայն ընչի¹⁷
հէնց¹⁸ բօլութիւն¹⁹ այ²⁰, որ ա²¹ (1)
պղինձին²² իմին կտան:

Եւ Շարինովին²³ ֆաշն, ֆարն և
կշեռն²⁴ էլ վերուսասցեալ²⁵ երկրնէ-
րին²⁶ պէս այ²⁷, ամայ²⁸ փողին
անումն²⁹ թիֆալ է, որ³⁰ ա (1) ռու-

փայֆաշ³¹ լէվ արծաթ է³², ուրէնց³³
սէնն այ³⁴, որ ա³⁵ (1) թիֆալն ը (8)
միամ է³⁶, որ է³⁷ լաթայ³⁸, որ ժ (10)
թիֆալն³⁹ ա (1) թոռնայ է, և⁴⁰ ճ
(100) թոռնէն ա (1) փաթի⁴¹ այ⁴², որ
էս⁴³ Շարինովիցս⁴⁴ դալին ոսկի և⁴⁵
լէվ յուս⁴⁶ և⁴⁷ առնի⁴⁸ և⁴⁹ կլեկ⁵⁰ և⁵¹
արկաթ⁵² և⁵³ բրինձ⁵⁴ և⁵⁵ սան-
դալուզ⁵⁶ և⁵⁷ ազարան⁵⁸ և⁵⁹ նալի⁶⁰
մասալայ, որ⁶¹ ամէնֆնոցէն⁶² շատ⁶³

¹ փողն] X փողերն

² ռիս] BC ռոջ, X -

³ սվիլայ] O սվիլա

⁴ այ] C է, O ա

⁵ սվիլայ] O սվիլա, ABC -

⁶ ա սվիլայ մառչիլն] X -

⁷ բառել] X վառել

⁸ այ] C է, X ա

⁹ որ] X -

¹⁰ ա] B մին, X բ

¹¹ բառելն] X վառելն

¹² այ] C է

¹³ ա] X -

¹⁴ այ] C է

¹⁵ որ] X -

¹⁶ օլփնումս] X օլփնումն

¹⁷ ամենայն ընչի] X ամալ

¹⁸ հէնց] BO յէնց

¹⁹ բօլութիւն] C պօլութիւն

²⁰ այ] C է

²¹ ա] B մին

²² պղինձին] AO պղընձին, B պղընձի,
C պղնձին

²³ Շարինովին] A Շարինովին,

X Շահրինովին

²⁴ կշեռն] X ֆշեռն

²⁵ վերուսասցեալ] ACX վերոյասացեալ

²⁶ երկրնէրին] C ֆաղաֆերուն, O երկրնուն,

X երկրներին

²⁷ այ] C է: Եւ Շարինովին... այ] B -

²⁸ ամայ] C ամա

²⁹ անումն] C անունն

³⁰ որ] ACO + ֆաշն, X + ֆաշըն

³¹ ռուփայֆաշ] AO ռուփաֆաշ, X ըռու-

փայֆաշ, C ռուփու ֆաշ է

³² է] BJ -, X այ

³³ ուրէնց] C ուրենց, J ուրէն

³⁴ սէննայ] C սֆան է

³⁵ ա] B մին

³⁶ է] A + և

³⁷ է] C + է

³⁸ լաթայ] X լաթա

³⁹ թիֆալն] O թիֆիլն

⁴⁰ և] X որ

⁴¹ փաթի] AOX ֆաթի

⁴² այ] CX է

⁴³ էս] X -

⁴⁴ Շարինովիցս] O Շարինովիցս,
X Շահրինովիցն

⁴⁵ և] C -

⁴⁶ յուս] O յուդ, A հուս, X հուդ

⁴⁷ և] C -

⁴⁸ առնի] C արնին

⁴⁹ և] C -

⁵⁰ կլեկ] A կըլեկ, C կլայեկ, X կլաեկ

⁵¹ և] CX -

⁵² արկաթ] C երկաթ

⁵³ և] C -

⁵⁴ բրինձ] X պղինձ

⁵⁵ և] CX -

⁵⁶ սանդալուզ] C սանտալօզ, X սանտալուզ

⁵⁷ և] C -

⁵⁸ ազարան] C հազարան

⁵⁹ և] X -

⁶⁰ նալի] OX նալի

⁶¹ որ] X -

⁶² ամէնֆնոցէն] A ամէֆնոցէն, C ամէնֆնոցէն,

O ամէֆնոցէն, X ամէնոցէն

⁶³ շատ] X + կայ

և անշափ բահամ գկու¹ ցորէն² չի³
բահամ գովման⁴, որ⁵ ցորէն⁶ Հըն-
դուստանայ⁷ կու տանեն⁸ տեղն⁹:

Եւ Հաբաշըստանայ¹⁰ հաֆալն¹¹
բագում¹² և զարմանալի¹³ է¹⁴: Բանֆ
նոցայ ապայ¹⁵ փոֆր ինչ¹⁶ պատմեմ,
որ նոցայ¹⁷ երկրին¹⁸ ֆաշին¹⁹ որպէ-
սութիւն²⁰ ոչ կարացաւ²¹ գտանել,
ապայ²² ասէ²³, որ նոցայ²⁴ երկրին
աոֆի ծախսի²⁵ փող չունեն²⁶ մեզ
պէս, որ²⁷ փողի²⁸ թանխայ²⁹ աղօլ³⁰

¹ գկու] O + որ, A գկոյ և, C կգոյ և, X կգոյ
տեղն, ամայ

² ցորէն] C ցորեն

³ չի] X չե

⁴ չի բահամ գովման] C բահամ չի գար

⁵ որ] B -

⁶ ցորէնն] C ցորենն, J ցորէն

⁷ Հընդուստանայ] C Հնդստանայ

⁸ կու տանեն] C կտանին, X կգոյ

⁹ տեղն] J տեղ, X Շահրիւնօլն

¹⁰ Հաբաշըստանայ] B Քաբուլըստանայ,

C Հապաշտանայ

¹¹ հաֆալն] AO ահֆալն, C աֆալն

¹² բագում] A բագբագում, X + զանագան

¹³ զարմանալի] X զարմանալի

¹⁴ է] BC են

¹⁵ ապայ] ACO ապա

¹⁶ փոֆր ինչ] X փոֆր ի շատէ

¹⁷ նոցայ] O նոցա

¹⁸ երկրին] C յերկրին

¹⁹ ֆաշին] B ֆարն և կշեոֆն, C ֆարին և

կշեոֆին

²⁰ որպէսութիւն] AX որպիսութիւնն

²¹ կարացաւ] B կարացում, X կարացա

²² ապայ] ACO ապա

²³ ասէ] ACO այս է

²⁴ նոցայ] J նոց, O նոցա, X էնոոց

²⁵ աոֆի ծախսի] B աոֆ և ծախսն, C աոֆ

ծախսն, որ, X աոֆի ծախսին

²⁶ չունեն] ACX չունին

²⁷ որ] X ապայ

²⁸ փողի] BOX փողին, A -

²⁹ թանխայ] B թախայ, C աթիլ

³⁰ աղօլ] ACO աղոլ

աոֆ ծախս³¹ կառեն³², զրայ³³
ուրէնց³⁴ երկրումն³⁵ արծաթ³⁶,
պղինձ³⁷, երկաթ և³⁸ կլեկ³⁹ և աոնին⁴⁰
ոչ գտանվի⁴¹ բնաւ⁴², բայց⁴³ ոսկի
անշափ և անհամար գտանվի⁴⁴, որ⁴⁵
ոսկին գ (3) կերպիւ կու բուսանի⁴⁶,
ա⁴⁷ (1)՝ որպէս կարմիր աւազ և⁴⁸ ա⁴⁹
(1)՝ որպէս սիսեոն⁵⁰ և բակլայ⁵¹ և⁵²
ա⁵³ (1)՝ որպէս ծնեպեկ⁵⁴ կու⁵⁵
բուսանի⁵⁶ ի⁵⁷ մէջ դամշոց⁵⁸: Ապայ⁵⁹
երթ ծովային⁶⁰, երթ ցամաֆային⁶¹,

³¹ աոֆ ծախս] B աոֆ և ծախս

³² կառեն] J + մեզ պէս

³³ զրայ] C զերա, O զրա

³⁴ ուրէնց] C իւրեանց

³⁵ երկրումն] C յերկրումն

³⁶ արծաթ] J երծաթ, ABCO + և

³⁷ պղինձ] X + և

³⁸ և] X -

³⁹ կլեկ] CX կլայեկ

⁴⁰ աոնին] C արնին, և աոնին] A -

⁴¹ ոչ գտանվի] C ոչ գտանի, X կարեցան

ոչ գղանել

⁴² բնաւ] X բնավ

⁴³ բայց] JX բաց

⁴⁴ գտանվի] C գտանի, X կգղանվի

⁴⁵ որ] X և

⁴⁶ կու բուսանի] B կու բուսանվի, X կբու-

սանի: Ուր ոսկին գ (3) կերպիւ կու բուսանի]

C նախ որպէս կը բուսանի կասեմ ոսկին

գ (3) կերպ

⁴⁷ ա] B մինն

⁴⁸ և] C -

⁴⁹ ա] AJ մին, B մինն

⁵⁰ սիսեոն] C սիսեո, J սեսեոն

⁵¹ և բակլայ] X -

⁵² և] AC -

⁵³ ա] B միւսն, J մին

⁵⁴ ծնեպեկ] C ծնեբեկ, O ծնեպիկ

⁵⁵ կու] ABO -

⁵⁶ կու բուսանի] C կբուսանի, X -

⁵⁷ ի] X -

⁵⁸ դամշոց] X դամշոյ

⁵⁹ ապայ] A պայ, O ապա

⁶⁰ ծովային] A ծովային, B ծովին, J ծովայեն,

X + և

⁶¹ ցամաֆային] B ցամաֆին, JX ցամաֆայեն

եթէ¹ օթային² անշափ³ պէս-պէս թոշում⁴ և⁵ գազանֆ և սողում⁶ և անասում⁷ կան, որ գրով⁸ ոչ ոք կարէ պատմել և հիմանալ⁹, բայց¹⁰ միայն¹¹ արարիչն¹² գիտէ, որ արար զմեզ և զնոսայ¹³: Եւ նոցայ¹⁴ թագաւորին որպէսութիւնն¹⁵ ասեմք¹⁶, որ օրէն ք (2) անգամ դիւան¹⁷ կու նստի¹⁸ ժք (12) դազով¹⁹ և ք²⁰ (2) վազըրով²¹, և²² ինչ դատաստան որ²³ լինի, ա (1) օրումն²⁴ կու կտրեն, որ վաղն չեն գծում²⁵: Եւ յորժամ²⁶ թագաւորն ելանէ, իդ (24) թագ ականակապ²⁷ ողջ²⁸ թամամ անմման²⁹ և

¹ եթէ] B քէ

² օթային] AC օթային, J օթայեն, X յօթային

³ անշափ] A ան, CO այնշափ

⁴ թոշում] JO թոշումֆ

⁵ և] X -

⁶ և սողում] A -, X սողումֆ

⁷ սողում և անասում] X անասումֆ և սողումֆ

⁸ գրով] BC գրով

⁹ հիմանալ] C իմանալ, J հիմանանալ, OX յիմանալ,

¹⁰ բայց] J բաց

¹¹ միայն] X միան

¹² արարիչն] J արարի

¹³ զմեզ և զնոսայ] O ըզմեզ և ըզնոսայ

¹⁴ նոցայ] O նոցա

¹⁵ որպէսութիւնն] X որպիսութիւնն

¹⁶ ասեմք] J ասեմ, X ասեմֆ

¹⁷ դիւան] AOX դիվան

¹⁸ կու նստի] C կնստի

¹⁹ դազով] BCX դազով

²⁰ ք] X ժք

²¹ վազըրով] B վազըրով, C վազիրով, X վազրով

²² և] A -, J + և

²³ որ] X -

²⁴ օրումն] C օրն

²⁵ գծում] ABCO ձգումֆ

²⁶ յորժամ] C + որ

²⁷ թագ ականակապ] AJOX թակ ականակապ, B թակականայ կը կապէ

²⁸ ողջ] AO ոխջ, C որ

անգին ջուայիր³⁰ է³¹, որ ոչ կայ այլ թագաւորաց, և իդ (24) խաչվառ³² և իդ³³ (24) շաթիր, որ ողջ³⁴ ջուայր-րում³⁵ վեր³⁶ եկած³⁷, և լ (30) դօպըլ-խանայ³⁸, որ է նաղարայխանայ³⁹, որ⁴⁰ ամէն⁴¹ դօպըլխանում⁴² ք⁴³ (32) մարդ⁴⁴ թայեար⁴⁵, որն⁴⁶ նաղար այ, որն՝ տմբլպագ⁴⁷, որն՝ տրմբէթ⁴⁸, որն՝ նաֆիր⁴⁹ և այլ ուրիշ⁵⁰ երգերուն⁵¹, որ այս⁵² ֆանիֆս⁵³ թագաւորին⁵⁴ հառըշկումն⁵⁵ կու գնան⁵⁶: Եւ

²⁹ անմման] X -

³⁰ ջուայիր] B ջունաիր, C ջուվայիր

³¹ է] C -

³² խաչվառ] C խաչվար

³³ իդ] X -

³⁴ ողջ] AO ոխջ, X ողջ

³⁵ ջուայրում] ACO ջուայիրում,

B ջունաւրում, X ջուահրում

³⁶ վեր] ABC վեր

³⁷ եկած] B եկաց, J եկ

³⁸ դօպըլխանայ] A դօպլխանայ,

C դօպլիխանայ, X դօրուլխանայ

³⁹ նաղարայխանայ] ACO նաղարախանայ

⁴⁰ որ] X որըն

⁴¹ ամէն] B յամէն

⁴² դօպըլխանում] C դօպլիխանում,

X թօրլխանում

⁴³ ք] A ք-ք

⁴⁴ մարդ] B + այ

⁴⁵ թայեար] B թայեայր, C թայար, J + այ

⁴⁶ որն] X որ

⁴⁷ տմբլպագ] AB տրմպլպագ, CO տրմ-պըլպագ, X տմպլպագ

⁴⁸ տրմբէթ] A տրմբէթ, B տրմբմէթ, C դրմբէթ, X տրմպէթ: Որն տմպլպագ, որն տրմբէթ] C որն դրմբէթ, որն տրմպլպագ

⁴⁹ նաֆիր] C նիֆիր

⁵⁰ ուրիշ] X իւրիշ

⁵¹ երգերուն] C երգումֆ

⁵² այս] BX -, J այ

⁵³ ֆանիֆս] C ֆանս

⁵⁴ թագաւորին] C թագաւորի

⁵⁵ հառըշկումն] AO յառաշկումն,

B հառըշկումն, C առաշկն

⁵⁶ գնան] A զրնան

իւրեանց¹ երկիրն² լի է³ ամենայն բարոյքեամբ և զանազան պտղով⁴ և առատութեամբ⁵: Ամայ⁶ երկիրն հէնց⁷ տափ այ⁸, որ ամենեքեան⁹ մերկ կու շրջեն¹⁰, բայց¹¹ մեծամեծին¹² ա- ա (1-1) ֆուքայ կու կապեն, ապայ¹³ արուեստատրութեան¹⁴ պակաս են¹⁵: Եւ ունին¹⁶ հաստատ ֆրիստոնէութիւն¹⁷, որ¹⁸ նորածին մանուկն¹⁹ յետ²⁰ ը²¹ (8) ատուր²² թլպատեն²³, ապայ²⁴ մկրտեն²⁵ և մեռեալն²⁶ ուրախութեամբ²⁷ խաչի և աւետարանաւ թաղեն²⁸ և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, ամէն:

¹ իւրեանց] A ուրեանց, J իւեանց, X իւրէնց

² երկիրն] B երկրնէրն

³ է] X այ

⁴ պտղով] B պտղօվ, X պտղովփ

⁵ առատութեամբ] B արատութեամբն, J առատութեան: Եւ զանազան պտղով և առատութեան] C -

⁶ ամայ] C ամա, X ապայ

⁷ հէնց] B յէնց, C այնֆան, X այնպէս

⁸ այ] C է

⁹ ամենեքեան] A ամենեքեն, J ամեֆան

¹⁰ շրջեն] AC շրջին

¹¹ բայց] J բաց

¹² մեծամեծին] B մեծայմեծին

¹³ ապայ] ACO ապա, J ապ

¹⁴ արուեստատրութեան] B արվեստատրութեան, J այլվեստատրութեան

¹⁵ են] AJ ան

¹⁶ ունին] BX ունեն

¹⁷ ֆրիստոնէութիւն] J ֆրիստոնութիւն

¹⁸ որ] B -

¹⁹ մանուկն] J մանուկ

²⁰ յետ] J յետու

²¹ ը] B ութ

²² ատուր] ACO ատուրն, X ատուրն, J + ապայ

²³ թլպատեն] C թլփատեն, J թլպատ, X կթլպատեն, C + և

²⁴ ապայ] ACO ապա

²⁵ ապայ մկրտեն] B -

²⁶ մեռեալն] AO զմեռեալն, BCX զմեռեալսն

²⁷ ուրախութեամբ] A -

²⁸ թաղեն] X կթաղեն

Եւ²⁹ Մաշկատն³⁰, որ խունկն տեղն դուս գկոյ³¹, որ Արապըստանայ³² ամայ³³ Թարվիզու³⁴ դիտուն³⁵ բանի կու կայ³⁶ և³⁷ շային³⁸ փողն բանի կու գայ³⁹:

Եւ⁴⁰ Բանարին⁴¹, որ լել մարգարիթն⁴² տեղն դուս⁴³ գկոյ⁴⁴, որ վալիաթն⁴⁵ շային⁴⁶ այ⁴⁷:

Եւ Բանդար Հաբասումն⁴⁸ և Քունկումն շաբանդարին⁴⁹ դալալն⁵⁰ ապրանքն⁵¹ գին կառի⁵² թումանին⁵³ ռ⁵⁴ (1000) դիան ուշուրն այ⁵⁵, գնծ (350) դիան խուրուջն⁵⁶ այ, ճիբ⁵⁷

²⁹ Եւ] C Դանումփ ի

³⁰ Մաշկատն] X Մաշկաթն

³¹ գկոյ] B կու գայ, C կզո, O գկու, X կզոյ

³² Արապըստանայ] C Արապստանէ,

X Արաբըստանայ

³³ ամայ] C ամա

³⁴ Թարվիզու] AOX Թարվիզի, C Թէրվիզի

³⁵ դիտուն] A դիտու, C + և շանի փողն

³⁶ կու կայ] C կու գայ, X կը կայ

³⁷ և] X + մեր

³⁸ շային] X շահին

³⁹ կու գայ] ABO կու կայ, X կը կայ տեղն:

Եւ շային փողն բանի կու գայ] C -

⁴⁰ Եւ] C -

⁴¹ Բանարին] AOX Բանրին, BC Բարին

⁴² մարգարիթն] C մարգարիտն

⁴³ դուս] C դուսու

⁴⁴ գկոյ] O գկու, BC կու գայ, X կզոյ

⁴⁵ վալիաթն] C ֆաղաթն

⁴⁶ շային] C շահին, X շանինն

⁴⁷ այ] C է

⁴⁸ Բանդար Հաբասումն] C Բանտար

Ապասումն, X Բանդար Աբասին

⁴⁹ շաբանդարին] C շահպանտարի

⁵⁰ դալալն] C տալալն

⁵¹ ապրանքն] B ապրանքն,

CX ապրանգ, J -

⁵² կառի] C + ֆի

⁵³ թումանին] A թումանի

⁵⁴ ռ] C առ

⁵⁵ այ] A -, C է

⁵⁶ խուրուջն] X խուրուջն

⁵⁷ ճիբ] CX անիբ

(122) դիւան ուսումն¹ ալ², ծ (50) դիւան նվխանդի³ ալ, որ Բուլի⁴ թումանին⁵ ռենիբ⁶ (1522) դիւան խալջ⁷ դուս կելնի⁸:

Եւ Շիրագ, որ մումիայի⁹ Բանի¹⁰ տեղն դուս¹¹ գկու¹², Երկիրն¹³ շային¹⁴ ալ¹⁵:

Եւ¹⁶ Ըսպահան Եւ թէ¹⁷ Թարվէգ Եւ¹⁸ Յարևան¹⁹ կամ²⁰ շային²¹ ինչ Երկիր²², որ²³ կալ²⁴, ալիշվերիշ²⁵ փողն ռիւշ²⁶ թուման ալ²⁷, աբասի ալ²⁸, շայի²⁹ ալ³⁰, բիստի³¹ ալ³², դագ-

բէկի³³ ալ, որ ա³⁴ (1) թումանն³⁵ ծ (50) աբասի³⁶ ալ³⁷, որ ա³⁸ (1) աբասին³⁹ թ (9) դանկ կէս⁴⁰ արծաթ ալ⁴¹, որ⁴² ա (1) աբասին⁴³ դ (4) շայի⁴⁴ ալ⁴⁵, որ ա⁴⁶ (1) շային⁴⁷ ժ (10) դագբէկի⁴⁸ ալ⁴⁹, որ ա⁵⁰ (1) թումանն⁵¹ Ե (100) խէրրական⁵² ալ⁵³, ԲԵ (200) շայի⁵⁴ ալ⁵⁵, ԵԵ (500) բիստի⁵⁶ ալ⁵⁷, ԲՈ (2000) դագբէկի⁵⁸ ալ⁵⁹, ԺՈ (10000) դիւան ալ⁶⁰, որ⁶¹ ա (1) աբասին⁶² ԲԵ (200) դիւան ալ⁶³, Լ ա⁶⁴ (1) շային⁶⁵ ծ (50) դիւան ալ⁶⁶, Լ ա¹

¹ ուսումն] B ըոսումն, X ըոքսումն
² ալ] C է և
³ նվխանդի] X նվխանդինն
⁴ Բուլի] C Բուլի խարջն ֆի
⁵ թումանին] BJO թուման
⁶ ռենիբ] C առենիբ, X ենիբ
⁷ խալջ] BX խալն, C խարջ
⁸ դուս կելնի] C կու գնայ, O գնայ
⁹ մումիայի] AX մումիայի, C մումեայի, J մումայի
¹⁰ Բանի] BX Բանին, C Բեանին
¹¹ դուս] C դուս
¹² գկու] ABO գկոյ, CX կգոյ
¹³ Երկիրն] C յերկիրն
¹⁴ շային] A շայի, C շանին, X շանինն
¹⁵ ալ] C է
¹⁶ Եւ] C -
¹⁷ թէ] X -
¹⁸ Եւ] C և թէ
¹⁹ Յարևան] CX Հարևան, J Հարեվան, C + և
²⁰ կամ] A -
²¹ շային] CX շանին
²² Երկիր] C յերկիր
²³ որ] A որ
²⁴ կալ] C կա
²⁵ ալիշվերիշ] C ալիշվերիշի
²⁶ ռիւշ] BCX ողջ
²⁷ ալ] C է
²⁸ ալ] C է
²⁹ շայի] C շանի
³⁰ ալ] C է
³¹ բիստի] C պիստի
³² ալ] C է

³³ դագբէկի] A դագբիկ, C դագպէկի
³⁴ ա] B մին
³⁵ թումանն] AJ թուման
³⁶ աբասի] C ապասի
³⁷ ալ] C է
³⁸ ա] B մին
³⁹ աբասին] C ապասին
⁴⁰ թ (9) դանկ կէս] C թ // տանկ
⁴¹ ալ] C է: Որ ա (1) աբասին թ (9) դանկ կէս արծաթ ալ] J -
⁴² որ] X -
⁴³ աբասին] C ապասին
⁴⁴ շայի] C շանի
⁴⁵ ալ] C է
⁴⁶ ա] J մին
⁴⁷ շային] C շանին
⁴⁸ դագբէկի] C դագպէկի
⁴⁹ ալ] C է
⁵⁰ ա] C մին
⁵¹ թումանն] J թուման
⁵² խէրրական] BX խէրական
⁵³ ալ] C է
⁵⁴ շայի] C շանի
⁵⁵ ալ] C է
⁵⁶ բիստի] C պիստի
⁵⁷ ալ] C է
⁵⁸ դագբէկի] C դագպէկի
⁵⁹ ալ] C է
⁶⁰ ալ] C է
⁶¹ որ] C և
⁶² աբասին] C ապասին
⁶³ ալ] C է
⁶⁴ ա] J մին
⁶⁵ շային] C շանին
⁶⁶ ալ] AJ -, C է

(1) բխտին² ի (20) դիան է³, և⁴ ա⁵
 (1) դագբէկին⁶ ե (5) դիան է⁷: եւ
 շային⁸ գագն յամէն⁹ տեղ գագ ալ¹⁰,
 որ¹¹ բագի¹² տեղ փոքր ինչ ֆարդ
 ունի: եւ Ըսպահան¹³ ուր¹⁴ չար
 աքրաֆովն¹⁵ շային¹⁶ դիտրն¹⁷ բանի
 կու կայ¹⁸, որ շային¹⁹ դիտրն առքն²⁰
 (1200) մսխալ²¹ ալ²², որ է²³ առքն²⁴
 (1800) դրամ²⁵, և տեղ կայ, որ ֆոնայ
 դիտրն²⁶ բանի կու կայ²⁷, որ գ (3)
 չարէֆ շայի²⁸ ալ²⁹, որ³⁰ թն (900)
 մսխալ³¹ ալ³², որ լինի³³ ոգնծ³⁴

¹ ա] BJ մին

² բխտին] C պիստին

³ է] AO ալ, X -

⁴ ա (1) բխտին... և] B -

⁵ ա] J մին

⁶ դագբէկին] C դագպէկին

⁷ է] ABOX ալ

⁸ շային] CX շանին

⁹ յամէն] CX ամէն

¹⁰ ալ] C է

¹¹ որ] CX և

¹² բագի] C պագի, X բանգի

¹³ Ըսպահանի] C Սպահան

¹⁴ ուր] C իւր

¹⁵ աքրաֆովն] AO աքրաֆովն, B աքրով,

X քրաֆներովն

¹⁶ շային] CX շանին

¹⁷ դիտրն] BO դիտր

¹⁸ կու կայ] A կու գայ, C կգոյ

¹⁹ շային] C շանին

²⁰ առքն] AX որքն

²¹ մսխալ] C մսղալ

²² ալ] C է, X ա

²³ է] J -

²⁴ առքն] AOX ոքն

²⁵ դրամ] C տրամ

²⁶ ֆոնայ դիտրն] AO ֆոնաֆարն,
 BJ ֆոնայֆարն

²⁷ կու կայ] C կու գայ, X կը կայ

²⁸ շայի] C շանի

²⁹ ալ] C է

³⁰ որ] A -, CX + է

³¹ մսխալ] C մսղալ

³² ալ] CX -

(1350) դրամ³⁵, տեղ կայ, որ
 Թարվիզի³⁶ դիտրն³⁷ բանի կու կայ³⁸,
 որ է³⁹ կէս դիտր շայի⁴⁰, զն (600)
 մսխալ⁴¹ ալ⁴², որ է⁴³ թն (900) դրամ⁴⁴:
 Ինչևիցէ⁴⁵ Աշամբստան⁴⁶ ամեն⁴⁷
 նոթն⁴⁸ եայ⁴⁹ ա-ա⁵⁰ (1-1), եայ⁵¹
 գագով⁵² կու խօսեն⁵³, զինն՝ դիան-
 հասապ⁵⁴, և ֆաշով⁵⁵ իմինն՝ եայ⁵⁶
 դտրով⁵⁷, եայ⁵⁸ մսխալով⁵⁹: Ամայ⁶⁰
 լեղակն ֆալով⁶¹ կու խօսեն⁶², որ ա⁶³
 (1) ֆալէն է (7) դիտր⁶⁴ շայի⁶⁵ ալ⁶⁶,

³³ որ լինի] X -

³⁴ ոգնծ] BC աոգնծ

³⁵ դրամ] C տրամ

³⁶ Թարվիզի] C Թարվիզի, J Թարվիզու

³⁷ դիտրն] ABOX դիտր

³⁸ կայ] C գայ

³⁹ է] ABC -, X ա (1) Թարվիզի դիտրն

⁴⁰ շայի] C շանի, C + է, JX + ալ, CX + որ է

⁴¹ մսխալ] C մսղալ

⁴² ալ] CX -

⁴³ է] C -

⁴⁴ դրամ] C տրամ է, O + ալ

⁴⁵ ինչևիցէ] X ինչև ինչևիցէ

⁴⁶ Աշամբստան] C Անամստան

⁴⁷ ամեն] B -

⁴⁸ նոթն] CX նոթ

⁴⁹ եայ] C եա

⁵⁰ ա-ա-] C + թօփ

⁵¹ եայ... եայ] B - : եայ] C եա

⁵² գագով] AO գագով

⁵³ կու խօսեն] CO -

⁵⁴ դիանհասապ] A դիանհասապ,
 C դիանայհասապ է, X դիանայհասապ

⁵⁵ ֆաշով] AO ֆաշով

⁵⁶ եայ] AC եա, C + համարով, եա

⁵⁷ դտրով] BX դտրով

⁵⁸ եայ] AC եա, X և կամ

⁵⁹ մսխալով] BX մսխալով, C մսղալով,
 X + ալ, C + կու խօսին

⁶⁰ Ամայ] C ապա

⁶¹ ֆալով] X ֆալով

⁶² խօսեն] C խօսին

⁶³ ա] B մին, C -

⁶⁴ դիտր] B + ալ

⁶⁵ շայի] C շանի

⁶⁶ ալ] B -, C է

nr¹ ըռդն (8400) մսխալ² ալ³: եւ մուշկն էլ⁴ դարով⁵ կու խօսեն⁶, որ ա (1) դիտրն ճիե (125) մսխալ ալ, որ է ճէ⁷ (187) դրամ կէս⁸: եւ գ (3) բաբաթ արշաֆի կայ⁹, որ ոսկի¹⁰ ան¹¹, ձփնն¹² ոգն¹³ (1600) դիան¹⁴, և ունկոռոզն¹⁵ ուեն¹⁶ (1500) դիան¹⁷, և շարաֆին¹⁸ ոդն¹⁹ (1400) դիան, վախտի²⁰ գորայ²¹, գայ²² կու եվելանայ²³, գայ²⁴ կու պակասի²⁶, գնէրնովն²⁷ քէ չի²⁸ խօյ²⁹ քաշէրն³⁰ ողջ³¹

¹ nr] AC + է
² մսխալ] C մսղալ
³ ալ] AC -
⁴ էլ] X -
⁵ դարով] BX դարով
⁶ խօսեն] C խօսին
⁷ ճէ] X աճէ
⁸ ճիե (125) մսխալ... կէս] B ճէ (187) դրամ կէս ալ, որ ճիե (125) մսխալ ալ, C աճէ (187) // տրամ է, որ է աճիե (125) մսղալ
⁹ կայ] C կա
¹⁰ ոսկի] J + ալ
¹¹ ան] A այն, B -, C են, X ալ
¹² ձփնն] C գինն, X + ֆի
¹³ ոգն] X աոգն
¹⁴ դիան] C + է ձփնն
¹⁵ ունկոռոզն] X + ֆի
¹⁶ ուեն] X աոեն
¹⁷ դիան] A + ալ
¹⁸ շարաֆին] B արշաֆին, X շարիֆին ֆի
¹⁹ ոդն] X աոդն
²⁰ վախտի] C ժամանակին
²¹ գորայ] C կօրէ
²² գայ] C երբեմն, X գայի
²³ կու եվելանայ] B եվել, կու եվենայ, C աւելի
²⁴ գայ] C երբեմն, X գայի
²⁵ կու] A -
²⁶ կու պակասի] BC պակաս
²⁷ գնէրնովն] A գնէրանովն, B գնէրովն, C -, O գնէրանովն, X գնումն
²⁸ չի] B չե, C ոչ
²⁹ խօյ] BC -, A խօ: Թէ չի խօյ] X ապալ
³⁰ քաշէրն] X քաշն
³¹ ողջ] AO դիշ

մին³² ալ³³, որ դ (4) դանկ³⁴ կէս³⁵ ալ³⁶: եւ դոռս³⁷ ոսկին³⁸, դոռս³⁹ արծաթն մսխալով⁴⁰ կու խօսեն⁴¹, լէվն⁴² լէվ⁴³ գին, վատն⁴⁴ վատ գին⁴⁵, ա (1) մսխալն⁴⁶ ա (1) դրամ կէս ալ⁴⁷, և⁴⁸ ա (1) մսխալն⁴⁹ գ (6) դանկ⁵⁰ ալ⁵¹, և⁵² մին⁵³ մսխալն⁵⁴ իդ (24) դիրէթ ալ⁵⁵, և⁵⁶ ա (1) մսխալն⁵⁷ դգ (96) գրան ալ⁵⁸, և⁵⁹ մին⁶⁰ ոսկին դ (4) դանկ կէս⁶¹ ալ⁶², և⁶³ ա⁶⁴ ոսկին

³² մին] O ա
³³ մին ալ] C մի է, X բարայ բարայ
³⁴ դանկ] C տանկ
³⁵ կէս] ACJO + դ (4) դանկ կէս
³⁶ ալ] ABX ան, C են
³⁷ դոռս] C դոռս
³⁸ ոսկին] BCX + և, X + կամ
³⁹ դոռս] C դոռս
⁴⁰ մսխալով] B մսխալով, C մսղալով
⁴¹ խօսեն] C խօսին
⁴² լէվն] C լան
⁴³ լէվ] C լա
⁴⁴ վատն] O + վատն
⁴⁵ գին] A + որ
⁴⁶ մսխալ] C մսղալն
⁴⁷ ա դրամ կէս ալ] C ա // տրամ է
⁴⁸ և] C -
⁴⁹ մսխալ] C մսղալն
⁵⁰ դանկ] C տանկ
⁵¹ ալ] C է
⁵² և] C -
⁵³ մին] ACOX ա
⁵⁴ մսխալն] C մսղալն
⁵⁵ ալ] C է: Ա (1) դրամ կէս ալ... իդ (24) դիրէթ ալ] B իդ (24) դիրէթ ալ, և ա (1) մսխալն ա (1) դրամ կէս ալ, և մին մսխալն գ (6) դանկ ալ
⁵⁶ և] C -
⁵⁷ մսխալ] C մսղալն
⁵⁸ ալ] C է
⁵⁹ և] C -
⁶⁰ ա] J մին
⁶¹ կէս] X էս
⁶² դ (4) դանկ կէս ալ] C դ // տանկ է
⁶³ և] C -
⁶⁴ ա] J մին

Ժը (18) դիրեթ այ¹, և² մին³ ոսկին հր
(72) գրան այ⁴, և⁵ ա (1) դրամն⁶ դ
(4) դանկ⁷ այ⁸, և⁹ ա (1) դրամն¹⁰ ժզ
(16) դիրեթ այ¹¹, և¹² ա¹³ (1) դրամն¹⁴
կդ (64) գրան այ¹⁵, և¹⁶ մին¹⁷ դիրեթն
դ (4) գրան այ¹⁸, որ¹⁹ ա (1) գրանն ա
(1) ցորեն²⁰ այ²¹, տեղ²² կայ, որ
դիրեթին դիրեթ կասեն²³, տեղ²⁴ կայ,
որ դիրեթին չափողակ²⁵ կասեն, խոյ²⁶
դիրեթն²⁷, խոյ²⁸ չափողակն²⁹ ողջ³⁰
մին³¹ այ³²: Եւ և (100) ոսկուն³³ ֆաշն

¹ այ] C է

² և] C -

³ ա] J մին

⁴ այ] C է

⁵ և] C -

⁶ դրամն] C տրամն

⁷ դանկ] C տանկ

⁸ այ] C է

⁹ և] C -

¹⁰ դրամն] C տրամն

¹¹ այ] C է

¹² և] C -

¹³ ա] B մին

¹⁴ դրամն] C տրամն

¹⁵ այ] C է

¹⁶ և] C -

¹⁷ մին] ACOX ա

¹⁸ այ] C է

¹⁹ որ] BX և, C -

²⁰ ցորեն] C ցորեն

²¹ այ] C է, X + և

²² տեղ] AO և տեղ

²³ կասեն] X + և, տեղ կայ, որ դիրեթին
դիրեթ կասեն] C -

²⁴ տեղ] AO և տեղ

²⁵ չափողակ] B չափողակ, C չեփրտեկ,
X չափողակ

²⁶ խոյ] AX խո, C եա

²⁷ դիրեթն] C դիրեթ

²⁸ խոյ] AX խո, C եա

²⁹ չափողակն] B չափողակն, C չեփրտեկ,
O չափողակն, X չափողակն

³⁰ ողջ] AO ոխջ

³¹ մին] OX ա

³² այ] C է

և (75) մսխալ³⁴ այ³⁵, և և (100)
մատչիլին³⁶ ֆաշն զն (600) մսխալ³⁷
այ³⁸: Եւ թէ³⁹ ըսպահանայ⁴⁰ արծաթ⁴¹
կամ արասի⁴² տանես⁴³ դաբի⁴⁴
Հընդուստան⁴⁵, և-ին (100) և (5)
խալը⁴⁶ կտաս, որ է փանեօտրի⁴⁷, և⁴⁸
թէ՛ ձֆին⁴⁹, թէ՛⁵⁰ ունկոուզ, թէ՛
շարաֆի⁵¹ ոսկի տանես⁵², ոսկայ-
զլուխ⁵³ ծէ (57) դիան կես⁵⁴ խալը⁵⁵
դուս կելնի⁵⁶, որ ա⁵⁷ (1) ոսկին ա (1)
արշաֆի⁵⁸ այ⁵⁹:

Դարձեալ⁶⁰ Գիլան⁶¹ և Գասկառ և
Քէսմայ արշաֆին⁶² ֆաշն փանջայ⁶³

³³ ոսկուն] B ոսկինուն

³⁴ մսխալ] C մաղալ

³⁵ այ] C է

³⁶ մատչիլին] C մատչալ, J մատչիլն

³⁷ մսխալ] C մաղալ

³⁸ այ] C է

³⁹ թէ] J թե, AX + որ

⁴⁰ ըսպահանայ] C Սպահանայ

⁴¹ արծաթ] X + և

⁴² արասի] B + որ, C ապասի

⁴³ տանես] C տանիս

⁴⁴ դաբի] ABO դապի, C պապի

⁴⁵ Հընդուստան] C Հնդստան, X Հընդըստան

⁴⁶ խալը] B խառն, C խարջ, X խալն

⁴⁷ փանեօտրի] B փանջ օտուրայ, C փանջ
օտուրի

⁴⁸ և] BC -

⁴⁹ ձֆին] X ձգին

⁵⁰ թէ] X կամ

⁵¹ շարաֆի] B արշաֆի, X շարիֆի

⁵² տանես] C տանիս, B + Հընդուստան,
C + Հնդստան

⁵³ ոսկայզլուխ] A ոսկազլուխ, C ոսկու գլուխ

⁵⁴ ծէ (57) դիան կես] C ծէ // դիան

⁵⁵ խալը] B խառն, C խարջ, X խալն

⁵⁶ դուս կելնի] C կու գնայ

⁵⁷ ա] B մին

⁵⁸ արշաֆի] C շարաֆի, X աշրաֆի

⁵⁹ այ] C է

⁶⁰ դարձեալ] C -

⁶¹ Գիլան] C Կիլան

⁶² արշաֆին] C ապրշաֆին, X արբիշաֆին

⁶³ փանջայ] A փաննա, O փաննայ

կու խօսեն¹, որ ա² (1) փանջեն³ և (100) մսխալ⁴ այ⁵, որ ժբ (12) փանջեն⁶ ա (1) դիտր շայի⁷ այ⁸, որ է⁹ ոբն¹⁰ (1200) մսխալ¹¹, և¹² Ընէշտու ֆաշն դրամ¹³ կու խօսեն¹⁴, որ ա¹⁵ (1) դրամն¹⁶ գ (6) մսխալ¹⁷ այ¹⁸, որ բն (200) դրամն¹⁹ ա (1) դիտր շայի²⁰ այ²¹:

Եւ²² Լայիջան²³ ու²⁴ Լաշտարնշան և թէ էլ²⁵ տեղ էլ²⁶ դրամ²⁷ կու խօսեն²⁸, որ ա (1) դրամն²⁹ բ (2) մսխալ³⁰ այ³¹, որ գն (600) դրամն³² ա (1) դիտր շայի³³ այ³⁴:

¹ խօսեն] C խօսին

² ա] B մին

³ փանջեն] AOX փաննեն

⁴ մսխալ] C մսղալ

⁵ այ] C է

⁶ փանջեն] AOX փաննեն

⁷ շայի] C շանի

⁸ այ] C է

⁹ որ է] B -

¹⁰ ոբն] CX աոբն

¹¹ մսխալ] C մսղալ, BJ + ալ

¹² և] C -

¹³ դրամ] C տրամ

¹⁴ խօսեն] C խօսին

¹⁵ ա] B մին

¹⁶ դրամն] C տրամն

¹⁷ մսխալ] C մսղալ

¹⁸ այ] A ա, C է

¹⁹ դրամն] C տրամն

²⁰ շայի] C շանի

²¹ այ] C է

²² եւ] C -

²³ Լայիջան] AO Լանիջան, X Լէիջան

²⁴ ու] BX -, C և

²⁵ էլ] C ալ

²⁶ էլ] ABC -

²⁷ դրամ] C տրամ

²⁸ խօսեն] C խօսին

²⁹ դրամն] C տրամն

³⁰ մսխալ] C մսղալ

³¹ այ] C է

³² դրամն] C տրամն

³³ շայի] C շանի

Եւ³⁵ դարձեալ³⁶ Յարևան³⁷ կամ Թարվէզ և³⁸ կամ այլ³⁹ տեղ շաղայ⁴⁰ էլ և⁴¹ նուկի⁴² էլ և⁴³ ըստիլ⁴⁴ էլ կու խօսեն⁴⁵: Գիտացի⁴⁶, որ ա⁴⁷ նուկին նլգ (133) մսխալ⁴⁸, բ (2) դանկ⁴⁹ այ⁵⁰, որ է բն (200) դրամ⁵¹, և ա⁵² (1) շաղէն⁵³ և (100) մսխալ⁵⁴ այ⁵⁵, որ է նծ (150) դրամ⁵⁶, և⁵⁷ ա (1) ըստիլն⁵⁸ լգ (33) մսխալ⁵⁹, բ (2) դանկ⁶⁰ այ⁶¹, որ է⁶² ծ (50) դրամ⁶³:

- Հրամայեալդ յոյժ⁶⁴ բարի է և ցանկալի: Եթէ ունես⁶⁵ այլ⁶⁶ ինչ խրատ շահաւէտ և այլ երկրի որպիսութիւն⁶⁷, որ¹ ասասցես, որ² բազում օգտեցայ³:

³⁴ այ] C է, X + լինի ոբն (1200) մսխալ

³⁵ եւ] C -

³⁶ դարձեալ] BC -

³⁷ Յարևան] BC Հարևան, J Յարեվան

³⁸ և] AOX -

³⁹ այլ] C + ինչ

⁴⁰ շաղայ] B շայդայ, C շատայ

⁴¹ էլ] C -

⁴² նուկի] J նուկ

⁴³ էլ] C -

⁴⁴ ըստիլ] C իստիլ, J ըստիր

⁴⁵ խօսեն] C խօսին

⁴⁶ Գիտացի] X -

⁴⁷ ա] J մին

⁴⁸ մսխալ] C մսղալ, B + ալ, X + ա

⁴⁹ դանկ] C տանկ, X բանկ

⁵⁰ այ] B -, AC է

⁵¹ դրամ] C տրամ

⁵² ա] B մին

⁵³ շաղէն] C շատէն

⁵⁴ մսխալ] C մսղալ

⁵⁵ այ] C է

⁵⁶ դրամ] C տրամ

⁵⁷ և] X որ

⁵⁸ ըստիլն] C իստիլն, J ըստիրն

⁵⁹ մսխալ] C մսղալ

⁶⁰ դանկ] C տանկ, X բանկ այ

⁶¹ այ] C է

⁶² է] X լինի

⁶³ դրամ] C տրամ

⁶⁴ յոյժ] X յուժ

⁶⁵ ունես] ABO ունիս

⁶⁶ այլ] X -

⁶⁷ որպիսութիւն] AB որպիսութիւն

- Բարի հրամայես⁴, եղբայր⁵, ապայ⁶ ֆանի մի խրատ հրամանֆտ⁷ հրամայես⁸ և այլ աշխարհէ, որ ես այլ օգտեցայց⁹ ի քէն:

- Եղբայր¹⁰, չունիմ¹¹ կարողութիւն¹² խրատել զայլսն¹³, որ ես ինքնին շրջեմ¹⁴ վասն խրատ ուսանելոյ¹⁵, ապայ¹⁶ զորս գիտեմ, վասն ժտութեանդ¹⁷ ասեմ: Ապայ¹⁸ հնազանդ¹⁹ լեր ծնողացտ²⁰ և ի²¹ վարպետացտ²², որ բարիոք²³ ջանիւ²⁴ խրատեն գեղ: Անկանչ²⁵ և անմեծարք²⁶ տեղ մի՛ գնար²⁷ և մի՛ հա-

նախեր²⁸ ի տուն բարեկամի²⁹ ֆո³⁰ և ի կոչնայտանն³¹ մի՛ բարձր³² մատիր³³, այլ ֆաշ³⁴ և ի խոնարհ³⁵ նշտիչեր³⁶ և ֆան զամէնֆն յառաջ³⁷ մի՛ խօսեր³⁸: Եթէ³⁹ ոք⁴⁰ ի քեզ⁴¹ մի⁴² խօսեսցի⁴³ կամ բան մի հարցանիցէ⁴⁴, մի՛ տար⁴⁵ պատասխանի, զի մի վայրաբար⁴⁶ կորիցէ զիմաստութիւն ֆո⁴⁷: Այլ յորժամ ընդ⁴⁸ քեզ խօսեսցին⁴⁹ կամ ինչ⁵⁰ մի բան⁵¹ հարցանիցեն⁵², մի՛ շտապիտ⁵³ տար⁵⁴ պատասխանի, այլ երկանայմտութեամբ⁵⁵ և խոնարհութեամբ⁵⁶ տուր⁵⁷

¹ որ] AB -

² ասացես, որ] X ասացածըս

³ օգտեցայ] A օգտեցայց, B օգըտեցայ, O օգտեցայր: Հրամայեալդ... օգտեցայ] C -

⁴ հրամայես] AB հրամայեցեր, C հրամայեցիր, X հրամայեցես

⁵ եղբայր] J եղբար, X ով եղբայր

⁶ ապայ] ACO ապա

⁷ հրամանֆտ] B հրամանֆդ

⁸ հրամայես] AC հրամայես, O հրամեսայ

⁹ օգտեցայց] B օգտեցայ

¹⁰ եղբայր] J եղբար

¹¹ չունիմ] J չուն

¹² կարողութիւն] BJ կարեղութիւն

¹³ զայլսն] A զայլն, J զալսն

¹⁴ շրջեմ] C շրջիմ

¹⁵ ուսանելոյ] BOX ուսանելու

¹⁶ ապայ] ACO ապա

¹⁷ ժտութեանդ] B շահաւտութեանդ, X ժտութեան

¹⁸ ապայ] ACO ապա, X պայ

¹⁹ հնազանդ] A հրնազան, OX հրնազանդ

²⁰ ծնողացտ] AO ծնողացտ, B ծնօղացդ, C ծնողացդ

²¹ ի] C -

²² վարպետացտ] B վարպետացդ, C վարպետիտ, X վարդապետացտ

²³ բարիոք] ACO բարոք, B բարոք, X բարոք

²⁴ ջանիւ] B ջանիվ

²⁵ անկանչ] C անկոչ

²⁶ անմեծարք] A մեծարք, C անմեծար

²⁷ գնար] BJ գնալ, X զընալ

²⁸ հանախեր] ACO յանախեր, X հաշախեր

²⁹ բարեկամի] J բարիկամին

³⁰ ֆո] X ֆոյ

³¹ կոչնայտանն] ACOX կոչնատանն

³² բարձր] J բարձր

³³ մատիր] C նատիր, X մատել

³⁴ ֆաշ] J ֆալ

³⁵ խոնարհ] J խոնար, X խոնահր

³⁶ նշտիչեր] AOX նատիչիր, BC նատչիր

³⁷ յառաջ] X հառաջ

³⁸ խօսեր] C խօսիր, X խօսել

³⁹ եթէ] X և թէ

⁴⁰ ոք] JX -

⁴¹ քեզ] X քես

⁴² մի] X -

⁴³ խօսեսցի] J խօսեսցին

⁴⁴ հարցանիցէ] J հարցանիցեն

⁴⁵ տար] X տայր

⁴⁶ վայրաբար] B վայրբար, C վայրապար

⁴⁷ ֆո] X ֆոյ

⁴⁸ ընդ] J ի

⁴⁹ խօսեսցին] ABOX խօսեսցեն

⁵⁰ ինչ] CX -

⁵¹ մի բան] BC բան մի

⁵² հարցանիցեն] B հարցանեցին

⁵³ շտապիտ] AO շտապիտյա, B շտապ-

փուտ, C շտապիտք, X շտապիտք

⁵⁴ տար] ACX տայր

⁵⁵ երկանայմտութեամբ] AC երկայնա-

մտութեամբ, B յերկանայմտութեամբ,

O յերկայնամտութեամբ, X երկանա-

մտութեամբ

⁵⁶ խոնարհութեամբ] J խոնարութեամբ

⁵⁷ տուր] X -

պատասխանի ըստ¹ պատշանին և մի՛ լինել² շատայիսու³ և ի⁴ կոչնատանէն⁵ քան զընկերն⁶ քո⁷ հառաջ⁸ հրաժարեալ⁹, եթէ¹⁰ բազում¹¹ բռնադադեն¹² զքեզ, մի՛ դառնալ¹³ յետ¹⁴: Եթէ գինի ամեննին¹⁵ ոչ ըմպես¹⁶, լավ¹⁷ ես, քան զամենայն ըմպող¹⁸, բայց¹⁹ եթէ ըմպես²⁰, սակաւ ըմպեալ²¹, քանզի բազումք են կորեալ²² ի արբեցութեան: Պատրաստ կա՛ց ի²³ աշացոյ²⁴ և ի ունկանէտ²⁵, զի մի արատ հայեցես²⁶ առ այլոք²⁷ և մի՛ ունկն²⁸ դնիցես²⁹

¹ ըստ] Օ ըս

² լինել] ԱՕ լինել, Բ լինիլ, ԸՄ լինի

³ շատայիսու] ԱՕ շատախոս

⁴ ի] Ը -

⁵ կոչնատանէն] Ա կոչնատանն, ԲՄ կոչնայտանէն

⁶ զընկերն] ԱՕ զընկեր, Ը զընկերտ

⁷ քո] Ը քոյ

⁸ հառաջ] ԱՕՄ յառաջ

⁹ հրաժարեալ] Ը հրաժարեա

¹⁰ եթէ] Ը և եթէ

¹¹ բազում] Ա բազումք

¹² բռնադադեն] ԱՕ բռնադատեն, Բ բռնադատեն

¹³ դառնալ] ԱՕ դառնալ, ԱՕ + ի

¹⁴ յետ] Բ յետս, Ը հետս

¹⁵ ամեննին] ԱՄ ամեննին

¹⁶ ըմպես] Բ ըմպեցես, Ը ըմպիցես

¹⁷ լավ] ԱՕՄ լաւ

¹⁸ ըմպող] ԱՕ ըմբող, Ը ըմպող

¹⁹ բայց] Ը բաց

²⁰ ըմպես] Ը ըմբես

²¹ ըմպեալ] ԱՕՄ ըմբեալ, Ը ըմպեա

²² կորեալ] Ը ըմպեալ

²³ ի] Ը -

²⁴ աշացոյ] Ը յաշացոյ, Ը աշացոյ

²⁵ ունկանէտ] ԱՕ յունկանէտ, Ը յունկանէտ

²⁶ հայեցես] Ը հայիցես: Արատ հայեցես] Ը արտայիայեցես

²⁷ առ այլոք] Ը ալ առ ոք, Բ առ ալոք

²⁸ ունկն] Ը ունկըն

²⁹ դնիցես] Բ դնես, Ը դնեցես

այլոց³⁰ ծածուկ խօսիցն³¹, զի մի անկանիցես³² ի փորձութիւն, քանզի Սողոմոն խրատէ³³ զամենեսեան³⁴, եթէ³⁵ ոչ յագեցի³⁶ ակն տեսանելով³⁷, և ոչ լցցի ունկն³⁸ լսելով³⁹: Ո՛վ եղբայր⁴⁰, եթէ պահեսցես զայս ամեն գրեալս⁴¹, բազմօրեայ և յերկանակաց⁴² լինես⁴³ և⁴⁴ անուն բարի ունիցես⁴⁵, եթէ⁴⁶ ապախտ⁴⁷ առնես⁴⁸ զգրեալս զայս, ծաղր⁴⁹ և նման ծաղրոց լինես⁵⁰: Եղբայր⁵¹, մի տրտմիլ⁵², քանզի դու խրատ խնդրեցեր⁵³ և ես ասացի⁵⁴: Եթէ⁵⁵ միտ⁵⁶ պահես, քեզ⁵⁷

³⁰ այլոց] Ը ալլոցն

³¹ խօսիցն] ԲՕՄ խօսից

³² անկանիցես] ԲՄ անկանիցիս, Ը անցիս

³³ խրատէ] Ը խրատ

³⁴ զամենեսեան] ԱՕ զամենեսեանս,

Ը զամենեսեան, Ը -

³⁵ եթէ] Ա եթէ

³⁶ յագեցի] Ը յաբեցի, Ը յագեցի

³⁷ տեսանելով] Ը տեսանելով

³⁸ ունկն] Ը ուկն

³⁹ լսելով] Ը լսելով: Ե ոչ լցցի ունկն լսելով] Ը -

⁴⁰ եղբայր] Ը եղբար

⁴¹ գրեալս] Օ + զայս

⁴² յերկանակաց] ԱՕ յերկայնակաց,

Ը երկայնակեաց, Ը յերկանակաց

⁴³ լինես] Ը լինիս

⁴⁴ և] Ը -

⁴⁵ ունիցես] ԲՕ ունիցիս, Ը ունեցես, և անուն բարի ունիցես] Ա -

⁴⁶ եթէ] Ը եթէ

⁴⁷ ապախտ] Ը ախտ

⁴⁸ առնես] Ը առնիցես

⁴⁹ ծաղր] Ա ծաղ

⁵⁰ լինես] Ը լինե, Ը լինիս

⁵¹ եղբայր] Ը եղբար

⁵² տրտմիլ] ԱՕՄ տրտմիլ

⁵³ խնդրեցեր] Ը խնդրեցիլ: Խրատ խնդրեցեր] Ը խնդրեցեր խրատ

⁵⁴ ասացի] Ը + քեզ

⁵⁵ եթէ] ԲՄ Ը + ի

⁵⁶ միտ] Ը մոտի

⁵⁷ քեզ] Ը զքեզ

բազում շահ¹ է, եթե չպահես², արուն³ ֆո⁴ ի գլուխս⁵ ֆո⁶: Գիտողաց⁷ բաւական⁸ է այսֆան⁹ խրատ¹⁰, և անգէտին կա՛ց ու ասա՛յ¹¹. «Ագար¹² խունայ¹³ ֆէսի հաս աս¹⁴, եֆ¹⁵ գա- դան¹⁶ պաս¹⁷ աս»:

Եղբայր¹⁸, Գանջայ¹⁹ ու Ղարա- բաղ²⁰, Շիրվան²¹, Շամախի²² թո- դիր²³, որ նափտն²⁴ տեղն²⁵ դուս գկոյ²⁶, և դէնի²⁷ կու գնան²⁸ Մօս- կովն²⁹: Ու Մօսկովին³⁰ ալիշվերիշ³¹ փողն արծաթ այ³², որ սօմ կու խօսեն³³, որ ա³⁴ (1) սօմն և (100)

կօփիկ այ³⁵, որ ա (1) կօփիկն ք (2) դիրեքայֆաշ³⁶ այ³⁷, որ ա (1) կօ- փիկն³⁸ ժ (10) դիան այ³⁹, որ և (100) կօփիկն⁴⁰ ո (1000) դիան այ⁴¹, որ ա⁴² (1) ունկոուզ⁴³ ոսկին ևժ-ևի (110- 120) կօփիկ այ⁴⁴, վախտի⁴⁵ գօրայ՝ գայ եվել⁴⁶, գայ⁴⁷ պակաս⁴⁸ և⁴⁹ թօմայ մառչիլն⁵⁰ ծե (55) կամ կ (60) կօփիկ այ⁵¹: Եւ ուրէնց⁵² դարին⁵³ անումն փուտ⁵⁴ կասեն, որ ա⁵⁵ (1) փուտն⁵⁶ խ (40) ֆունք այ⁵⁷, որ ա⁵⁸ (1) ֆունքն ևլ⁵⁹ (130) դրամ⁶⁰ ալ⁶¹, որ է ձգ (106) մսխալ⁶², դ (4) դանկ¹

¹ շահ] J շայ

² չպահես] BJ չպայես

³ արուն] ABCO արին, X արինդ

⁴ ֆո] X ֆոյ

⁵ գլուխս] ABCO գլուխ, X գլուխըս

⁶ ֆո] X ֆոյ, C + եղիցի

⁷ գիտողաց] X գիտացողաց

⁸ բաւական] X բավական

⁹ այսֆան] X այս ֆանի

¹⁰ խրատ] X խրատս

¹¹ ասայ] C ասս

¹² ագար] A այգար, CX ակար

¹³ խունայ] C խունա

¹⁴ աս] BX -

¹⁵ եֆ] C եֆ

¹⁶ գադան] J գադամ

¹⁷ պաս] BX բաս

¹⁸ եղբայր] OJ եղբար

¹⁹ Գանջայ] A Գաննայ, C Գանջա

²⁰ Ղարաբաղ] C Ղարապաղ, J Ղարաբաղ

²¹ Շիրվան] CO + ու, BX + և

²² Շամախի] X Շամբախի

²³ թողիր] C + տեղն

²⁴ նափտն] AO նափն, B նավքն

²⁵ տեղն] X տեղըն

²⁶ գկոյ] BCX կու գայ, A գկու

²⁷ դէնի] C դէն, X դէնի

²⁸ գնան] X գնամ

²⁹ Մօսկովն] ABX Մօսկովն, C Մօսկօֆն

³⁰ Մօսկովին] ABOX Մօսկովին, C Մօսկովի

³¹ ալիշվերիշ] C առուտորի

³² ալ] C է

³³ կու խօսեն] BC կասեն

³⁴ ա] B մին

³⁵ ալ] C է

³⁶ դիրեքայֆաշ] C դիրեքաֆաշ արծաթ

³⁷ ալ] C է

³⁸ որ ա կօփիկն] BC գինն է

³⁹ ալ] BC -

⁴⁰ կօփիկն] X կօփիկըն, C + է

⁴¹ ալ] C -

⁴² ա] B մին

⁴³ ունկոուզ] C ունկոտուզ

⁴⁴ ալ] C է

⁴⁵ վախտի] B վատի

⁴⁶ եվել] X իվել

⁴⁷ գայ] X գայի

⁴⁸ վախտի գօրայ՝ գայ եվել, գայ պակաս] C -

⁴⁹ և] B + մին, C + ա

⁵⁰ մառչիլն] C մառչիլ էլ կայ, որ

⁵¹ ալ] C է, ժամանակի կօրէ երբեմն աւել,

երբեմն պակաս, J - : Վախտի գօրայ...

կօփիկ ալ] B մին թօմայ մառչիլն ծե (55)

կամ կ (60) կօփիկ ալ, վատի գօրայ՝ գայ

եվել, գայ պակաս

⁵² ուրէնց] BC իւրեանց

⁵³ դարին] C դարի

⁵⁴ փուտ] X փոք

⁵⁵ ա] B մին

⁵⁶ փուտն] J փունքն, X փոքն

⁵⁷ ալ] ACO է

⁵⁸ ա] B մին

⁵⁹ ևլ] X անլ

⁶⁰ դրամ] C տրամ

⁶¹ ալ] AC է

⁶² մսխալ] C մաղալ, X + և

Աջամբստանայ² մսխալովն³: Ապայ⁴ Մօսկովին⁵ մսխալովն⁶ դգ (96) մսխալ⁷ ալ⁸, գրայ⁹ Մօսկովին¹⁰ մսխալն¹¹ ֆանց¹² Աջամբստանայ¹³ մսխալն¹⁴ պակաս¹⁵ ալ¹⁶, որ էնդոց¹⁷ մսխալն¹⁸ ձգ (86) գրան¹⁹ կէս²⁰ ալ, որ Աջամբստանայ²¹ ժ (10) դիրէքն Մօսկովին²² ժա (11) դիրէքն²³ ալ²⁴ և ինչ խաստ²⁵ դաբայ²⁶ իմին որ²⁷ կայ²⁸, ողջ²⁹ փոտով³⁰ կու խօսեն³¹, և ինչ բարակ գարիֆ իմին որ կայ,

¹ դանկ] C տանկ, BX + ալ

² Աջամբստանայ] B Հաջամբստանայ,

C Աջամստանայ

³ մսխալովն] AOX մսխալովն, C մսղալովն

⁴ ապայ] ACO ապա

⁵ Մօսկովին] AB Մօսկովին

⁶ մսխալովն] AOX մսխալովն, C մսղալովն

⁷ մսխալ] C մսղալ

⁸ ալ] C է

⁹ գրայ] C գէրայ

¹⁰ Մօսկովին] BOX Մօսկովին

¹¹ մսխալն] C մսղալն

¹² ֆանց] C ֆանգ, X չանկգ

¹³ Աջամբստանայ] B Հաջամբստանայ,

C Աջամստանայ

¹⁴ մսխալն] C մսղալն

¹⁵ պակաս] X պգտիկ

¹⁶ ալ] C է: Մօսկովին մսխալն... պակաս ալ]

A Աջամբստանայ մսխալն ֆանց Մօկովին

մսխալն էլ եկել ալ

¹⁷ էնդոց] C էնտոնց, X էնտոց

¹⁸ մսխալն] C մսղալն

¹⁹ գրան] X + և

²⁰ ձգ (86) գրան կէս] C ձգ // գրան

²¹ Աջամբստանայ] B Հաջամբստանայ,

C Աջամստանայ

²² Մօսկովին] ABO Մօսկովին, C Մօսկովոսն

²³ դիրէքն] C դիրէք, J դէրքն

²⁴ ալ] C է

²⁵ խաստ] C հաստ

²⁶ դաբայ] C դապայ

²⁷ որ] C -

²⁸ կայ] X կա

²⁹ ողջ] AO դիւշ

³⁰ փոտով] AO փոտով

³¹ խօսեն] C խօսին

ֆունթով³² կու խօսեն³³: Եւ Աջամբստանայ³⁴ իմինն³⁵, որ Մօսկովոսն խալ³⁶ ալ, որք են այս³⁷ ինչք³⁸ նարմակ³⁹ և կանանչ թիմաչ⁴⁰ և⁴¹ դայումխանի և⁴² լաֆայոտի և⁴³ լային⁴⁴ և⁴⁵ շաշմի⁴⁶ բլբոլ, դամանի⁴⁷ և⁴⁸ յեժանայգին⁴⁹ փաշուրի⁵⁰, որ է փալանկփուշ⁵¹, և Քաշանայ ըռաստայ դարային⁵², գուլինար⁵³ և⁵⁴ զարդանին⁵⁵ և կանանչ⁵⁶ և աբի⁵⁷ և նիմոանգ⁵⁸ և Աբարին⁵⁹ դեղին և

³² ֆունթով] B ֆոթով, C փունթով,

O ֆունթով

³³ խօսեն] C խօսին

³⁴ Աջամբստանայ] C Աջամստանայ

³⁵ իմինն] J իմին

³⁶ խալ] AX խալն, C խաշ

³⁷ այս] B աս

³⁸ ինչք] A ինչքս, J ինչս: Այս ինչքս]

X այսոֆիկ

³⁹ նարմակ] C ներմակ

⁴⁰ թիմաչ] AO թիմաչն

⁴¹ և] BCX -

⁴² և] BC -

⁴³ և] BC -

⁴⁴ լային] A -

⁴⁵ և] ABC -

⁴⁶ շաշմի] X շաշմ

⁴⁷ դամանի] X դամրնի

⁴⁸ և] BC -

⁴⁹ յեժանայգին] AO յեժանագին,

CX յեժանագին

⁵⁰ փաշուրի] J փաշուրի

⁵¹ փալանկփուշ] B փալանկփուշ,

C փալանգփուշ, J փալանկփուշ

⁵² դարային] B դարին, C տարային,

X դարայի, BC + և

⁵³ գուլինար] AOX գուլինարն,

B գուլինարին, C կուլինարին

⁵⁴ և] X -

⁵⁵ զարդանին] B զարդային, J զարտֆային

⁵⁶ կանանչ] BCX կանանչն

⁵⁷ աբի] BCX աբին

⁵⁸ նիմոանգ] AB նիմոանկն, CO նիմոանգն,

X նիմրոանկըն

⁵⁹ Աբարին] X Ամպարին

սիայ¹ թիմաջն² և Գիլանայ³ լաֆի դա-
րային⁴ և Թարվիզու կարմիր և արի
նիմոանգ⁵ թիմաջն⁶ և Թարվիզու
եփած⁷ թելն, որ կէսն ալ⁸ և կէսն
յամլէն ռանգէ⁹, և Շամախու ներկած¹⁰
թելն, որ¹¹ կէսն դոմզ¹² և¹³ կէսն
նարմակ¹⁴, դեղին¹⁵, կանանչ¹⁶ և¹⁷
աբի: Եւ Մօսկովումն¹⁸ այս ինչս¹⁹
բահամ գկոյ²⁰ սամբուրն²¹, որ ի²²
(20) ջուխտն ա (1) տօնլու²³ այ, և
սէլ²⁴ աղվէսն և գօջանն²⁵ և սնջէֆն²⁶
և թլաթինն²⁷, որ է բոլղարն²⁸, և
թալխն²⁹ և ձկան³⁰ կեռիֆն և դուն-

դուզ³¹ դարէն և ժիպակն, որ էստոնն
ողջ³² Մօսկովին³³ վալիաթումն³⁴ բա-
համ գկու³⁵, ամայ³⁶ գնէրն³⁷ դրար³⁸
շունի³⁹ գայ⁴⁰ եվել⁴¹, գայ⁴² պակաս և
ուրէնֆն⁴³ ֆրիստոնեայ⁴⁴ են⁴⁵:

Եւ Լէ⁴⁶ ու Մաջարն⁴⁷ ֆրիստո-
նեայ⁴⁸ են⁴⁹:

Դառնամֆ ի⁵⁰ Բասրայ⁵¹, որ սավ-
դայցարի⁵² առֆի ծախսի⁵³ փողն
մառչիլ կու խօսեն⁵⁴, որ անոմն կայ,
մառչիլն⁵⁵ կայ⁵⁶ ոչ⁵⁷, որ գ (3) մառ-
չիլն⁵⁸ ժ (10) արբասի⁵⁹ կու հա-

¹ սիայ] C սիեան

² թիմաջն] A թիմանն, X թիմաջրն

³ Գիլանայ] C Կիլանայ

⁴ դարային] C տարային

⁵ նիմոանգ] A նիմոանկն, BCO նիմոանկ, X
նիմրոանկ

⁶ թիմաջն] A թիմանն, X թիմաջրն

⁷ եփած] B -

⁸ ալ] B այլ, X + ըռանկ

⁹ ռանգէ] B ըռայգէ, C ըռանկէ, X ըռանկէ

¹⁰ ներկած] J ներկաց

¹¹ որ] AOX -

¹² դոմզ] C դոմզ, X դոմբզ

¹³ և] BX -

¹⁴ նարմակ] BC + և

¹⁵ դեղին] J դեղի

¹⁶ կանանչ] A կանաչ

¹⁷ և] BC -

¹⁸ Մօսկովումն] ABCOX Մօսկովումն

¹⁹ ինչս] AC ինչս, OX ինչ

²⁰ գկոյ] A գկու, B կու գայ, CX կգոյ, O + և

²¹ սամբուրն] ACOX սամուրն

²² ի] B իս

²³ տօնլու] C սօրուլ

²⁴ սէլ] C սև

²⁵ գօջանն] C կօնանն, J գօջան

²⁶ սնջէֆն] A սընէֆն, B սնջէվն,

C սննաֆն, X սընջէֆրն

²⁷ թլաթինն] C թէլաթինն

²⁸ բոլղարն] C պոլղարն

²⁹ թալխն] B ալխն

³⁰ ձկան] J ձգան

³¹ դունդուզ] B դանդուզ, C դունտուզ

³² ողջ] AO ոխշ

³³ Մօսկովին] AOX Մօսկովին,

B Մօսկովումն, C Մօսկովի

³⁴ վալիաթումն] B և իս վալաթնէրումն,

C վիլայքնէրումն

³⁵ գկու] BO գկոյ, CX կգոյ

³⁶ ամայ] B ամ

³⁷ գնէրն] C գնէրն

³⁸ դրար] BCX դարար

³⁹ շունի] B շունեն

⁴⁰ գայ] C երբեմն, X գայի

⁴¹ եվել] C յաւել, X իւել

⁴² գայ] C երբեմն, X գայի

⁴³ ուրէնֆն] BX իւրեանֆն, C իւրեանֆ

⁴⁴ ֆրիստոնեայ] C ֆրիստոնեայֆ,

X ֆրիստոնայե

⁴⁵ են] OX ան

⁴⁶ Լէ] ACO Լէն

⁴⁷ Մաջարն] C Մանառն: Եւ Լէ ու Մաջարն] X -

⁴⁸ ֆրիստոնեայ] C ֆրիստոնեայֆ

⁴⁹ ֆրիստոնեայ են] AOX -

⁵⁰ ի] B -

⁵¹ Բասրայ] AOX Պասրայ, B որ Արապըս-

տանայ, C որ Արապստան է

⁵² սավդայցարի] AO սավդագարի, C սով-

տաֆարի, X սովդայցարի

⁵³ առֆի ծախսի] C առևտուրն, X առֆի և

ծախսի

⁵⁴ խօսեն] C խօսին

⁵⁵ մառչիլն] A յինֆն

⁵⁶ կայ] J կաւ

⁵⁷ կայ ոչ] X չկայ

⁵⁸ մառչիլն] A մառչիլ

⁵⁹ արբասի] C ապասի

սաբվի¹, որ ժե (15) մառչիլն ա² (1) թուման ալ: Եւ նոթեղէնն³ Բոտի կու խօսեն⁴, որ ա⁵ (1) Բոտին ի⁶ (20) ալ⁷, և շարսուի կամ մագաթի⁸ մառչիլն գ (3) աբասի⁹ ալ¹⁰, որ ա (1) աբասին¹¹ ժա (11) դանիմ¹² ալ¹³, որ Բ (2) դանիմն¹⁴ ա (1) Բասրայի¹⁵ շայի¹⁶ ալ¹⁷, որ ա¹⁸ (1) դանիմն¹⁹ Բ (2) փարայ²⁰ կէս²¹ ալ²², որ ա²³ (1) փարէն²⁴ Բ (2) ախշայ²⁵ է, որ ա²⁶ (1) ախշէն²⁷ Ը (8) ֆլուգ²⁸ ալ²⁹, և մին³⁰ բաբաթ է Բասրայի³¹ աբասի³² կասեն³³, որ ա³⁴ (1) աբասին Բ (2)

դանիմ³⁵ իէ (27) ֆլուգ ալ³⁶, և էլ լառի կասեն, որ ա³⁷ (1) լառին գ (3) դանիմ³⁸ ժգ (13) ֆլուգ³⁹ է⁴⁰, որ ա⁴¹ (1) դանիմն⁴² խ (40) ֆլուգ⁴³ ալ⁴⁴, որ ա⁴⁵ (1) աբասին⁴⁶ դելս (440) ֆլուգ⁴⁷ ալ⁴⁸: Եւ Բաշուլ⁴⁹ իմինն դտրով⁵⁰ էլ⁵¹ և վաղիով⁵² էլ⁵³ կու խօսեն⁵⁴, որ⁵⁵ ա⁵⁶ (1) բաբաթ դիտր և վաղիայ⁵⁷ էլ⁵⁸ կայ, որ սէֆի կասեն, որ ա⁵⁹ (1) սէֆի դիտրն իդ (24) վաղիայ է, որ ա⁶⁰ (1) վաղիէն գելգ (333) մսխալ⁶¹ Բ (2) դանկ⁶² է⁶³, որ է են⁶⁴ (500) դրամ⁶⁵, որ ա⁶⁶ (1) սէֆի դիտրն Ըն (8000)

¹ հասաբվի] ABCO հասապվի

² ա] Բ մին

³ նոթեղէնն] X նոթեղէնըն

⁴ խօսեն] C խօսին

⁵ ա] Բ մին

⁶ ի] BX + բան

⁷ ալ] C է

⁸ մագաթի] B մագաթին, C մէգաթի

⁹ աբասի] C ապասի

¹⁰ ալ] C է

¹¹ աբասին] C ապասին

¹² դանիմ] ABX դայնիմ

¹³ ալ] C է

¹⁴ դանիմն] ABOX դայնիմն

¹⁵ Բասրայի] AOX Պասրայի

¹⁶ շայի] C շահի

¹⁷ ալ] BC է

¹⁸ ա] Բ մին

¹⁹ դանիմն] ABO դայնիմն, X դաննիմն

²⁰ փարայ] AO փարա

²¹ Բ (2) փարայ կէս] C Բ // փարայ

²² ալ] C է

²³ ա] Բ մին

²⁴ փարէն] C փարան

²⁵ ախշայ] AB աղշայ, C ախնայ

²⁶ ա] Բ մին

²⁷ ախշէն] ABO աղշէն, C ախնան

²⁸ ֆլուգ] CX ֆլուս

²⁹ ալ] BCO է

³⁰ մին] ACOX ա

³¹ Բասրայի] AO Պասրայի: Մին բաբաթ է

Բասրայի] X Պասրայ ա բաբաթ է

³² աբասի] C ապասի

³³ կասեն] X կայսեն

³⁴ ա] Բ մին

³⁵ դանիմ] ABO դայնիմ, C + է և, X + ալ, որ է

³⁶ ալ] C է, X -

³⁷ ա] Բ -

³⁸ դանիմ] ABOX դայնիմ, X + ալ

³⁹ ֆլուգ] X ֆլուս

⁴⁰ է] ABOX ալ

⁴¹ ա] Բ մին

⁴² դանիմն] ABOX դայնիմն

⁴³ ֆլուգ] X ֆլուս

⁴⁴ ալ] ACO է

⁴⁵ ա] Բ մին

⁴⁶ աբասին] C ապասին

⁴⁷ ֆլուգ] X ֆլուս

⁴⁸ ալ] CO է

⁴⁹ Բաշուլ] BCX Բաշուլ

⁵⁰ դտրով] ACO դտրով

⁵¹ էլ] C կու խօսին

⁵² վաղիով] ACO վաղիով

⁵³ և վաղիով էլ] B -

⁵⁴ խօսեն] C խօսին, B + վաղիով էլ կու

խօսեն

⁵⁵ որ] X և

⁵⁶ ա] Բ մին

⁵⁷ վաղիայ] C վաղիէ

⁵⁸ էլ] ABO -

⁵⁹ ա] Բ մին, C -

⁶⁰ ա] Բ մին, JO + սէֆի

⁶¹ մսխալ] C մաղալ

⁶² դանկ] C տանկ

⁶³ է] BX ալ

⁶⁴ են] B ե

⁶⁵ դրամ] C տրամ: Որ է են (500) դրամ] A -

⁶⁶ ա] Բ մին

մսխալ¹ այ², որ է ժբո (12000) դրամ³,
և ա⁴ (1) բաբաթ դիտր և⁵ վաղիայ⁶ էլ
կայ, որ աթարի կասեն, որ ա⁷ (1)
աթարի դիտրն իդ (24) վաղիայ⁸ է⁹,
որ ա (1) աթարի¹⁰ վաղիեն նը¹¹ (108)
մսխալ¹² այ¹³, որ է նկբ (162) դրամ¹⁴,
որ ա (1) աթարի¹⁵ դիտրն բոենդր
(2592) մսխալ¹⁶ այ¹⁷, որ է¹⁸ գոբննը
(3888) դրամ¹⁹, և լեղակին²⁰ ա²¹ (1)
ֆալեն ժ (10) դիտր կես²² շայի²³ այ²⁴,
որ²⁵ ա²⁶ (1) ֆալեն նմէ²⁷ (117)
վաղիայ²⁸ է, որ ա²⁹ (1) վաղիեն նէ³⁰
(107) մսխալ³¹ կզ (66) գրան կես³²
այ³³, որ ա³⁴ (1) ֆալեն ժբոզն (12600)

¹ մսխալ] C մաղալ

² այ] ACX է

³ դրամ] C տրամ: Որ է ժբո (12000) դրամ] A -

⁴ ա] B մին

⁵ և] BO -

⁶ վաղիայ] C վաղիէ, O վաղիա

⁷ ա] B մին

⁸ վաղիայ] C վաղիէ, AO + աթարի

⁹ է] AO այ

¹⁰ աթարի] X -

¹¹ նը] X աճը

¹² մսխալ] C մաղալ

¹³ այ] AC է

¹⁴ դրամ] C տրամ: Որ է նկբ (162) դրամ] AX -

¹⁵ աթարի] J աթար

¹⁶ մսխալ] C մաղալ

¹⁷ այ] A է, C -

¹⁸ է] AJ -, X ելալ

¹⁹ դրամ] C տրամ: Որ գոբննը (3888) դրամ] A -

²⁰ լեղակին] B լեղակի

²¹ ա] BC -

²² ժ (10) դիտր կես] C ժ // դիտր

²³ շայի] C շանի

²⁴ այ] C է

²⁵ ա (1) ֆալեն ժ (10) դիտր կես շայի այ, որ] X -

²⁶ ա] B մին

²⁷ նմէ] X աճէ

²⁸ վաղիայ] C վաղիէ

²⁹ ա] B մին

³⁰ նէ] X աճէ

³¹ մսխալ] C մաղալ է

³² կզ (66) գրան կես] C կզ // գրան

³³ այ] C է

մսխալ³⁵ այ³⁶, որ է³⁷ ժբոբն (18900)
դրամ³⁸: Եւ մուշկն³⁹ դտրով⁴⁰ կու
խօսեն⁴¹, որ մշկին⁴² դիտրն նիե
(125) մսխալ⁴³ այ⁴⁴, որ⁴⁵ լինի⁴⁶ ննէ⁴⁷
(187) դրամ կես⁴⁸: Եւ դոտս⁴⁹ ոսկին
մսխալով⁵⁰ կու խօսեն⁵¹, և⁵² դոտս⁵³
արծաթն⁵⁴ ֆաշով⁵⁵ կու խօսեն⁵⁶, որ
ա⁵⁷ (1) ֆաշն ն⁵⁸ (100) մսխալ⁵⁹ այ⁶⁰,
որ է նծ (150) դրամ⁶¹ և սվիլայ⁶²
մառչին⁶³, որ է լաֆոի⁶⁴ և ֆլօրի,
բարբշեկ⁶⁵ գօրայ⁶⁶, էնծ (750) դիան

³⁴ ա] B մին

³⁵ մսխալ] C մաղալ

³⁶ այ] C է

³⁷ է] O լինի

³⁸ դրամ] C տրամ: Որ է ժբոբն (18900) դրամ]
AJ -

³⁹ մուշկն] A + էլ

⁴⁰ դտրով] BX դտրօլ

⁴¹ խօսեն] C խօսին

⁴² մշկին] B մին, C ա

⁴³ մսխալ] C մաղալ

⁴⁴ այ] ABC է

⁴⁵ որ] C -

⁴⁶ լինի] B է, C -

⁴⁷ ննէ] X աճնէ

⁴⁸ ննէ դրամ կես] C ննէ // տրամ

⁴⁹ դոտս] C դոտս

⁵⁰ մսխալով] B մսխալօվ, C մաղալով

⁵¹ խօսեն] C խօսին

⁵² մսխալով կու խօսեն և] A - : Եւ դոտս

ոսկին մսխալով կու խօսեն] X -

⁵³ դոտս] C դոտս

⁵⁴ արծաթն] J արծաթին

⁵⁵ ֆաշով] BCX ֆաշօվ

⁵⁶ խօսեն] C խօսին

⁵⁷ ա] B մին

⁵⁸ ն] X աճ

⁵⁹ մսխալ] C մաղալ

⁶⁰ այ] AC է

⁶¹ դրամ] C տրամ

⁶² սվիլայ] C սիվիլայ

⁶³ մառչի] X -

⁶⁴ լաֆոի] J լֆոի, X լաֆրի

⁶⁵ բարբշեկ] C պարշեկ, O բարշեկ

⁶⁶ գօրայ] A գօրա, B + է, որ, C կօրէ, X + այ

չորի¹ թն (900) դիան տեսել² ամ: Եւ ամբրավին³ ֆան ու մաֆանն⁴ Բաս-րայ⁵ է:

Եւ⁶ Բաղդատ⁷ ճոթն⁸ էլ⁹ ֆուտով¹⁰ կու խօսեն¹¹ և փողն էլ մառչիլ կու խօսեն¹², որ ա (1) մառչիլն ը¹³ (8) բաղդատի¹⁴ այ¹⁵, որ մին¹⁶ բաղդատին¹⁷ դ (4) բիստի¹⁸ այ¹⁹, որ է ձ (80) դիան, որ ա (1) մառչիլն զնխ²⁰ (640) դիան այ²¹, և աբասի²² էլ, խերրական²³ էլ, ըստակ²⁴ էլ²⁵, մանդու²⁶ էլ, որ է ֆլուզ²⁷, բանի կու կայ²⁸, ուրէնց²⁹ հասապներովն³⁰ և

¹ չորի] A չոր, C մինչի

² տեսել] C տեսել

³ ամբրավին] AO ամբրալին, C ամբալին, J ամբրավրավին, X ամբրավի

⁴ ֆան ու մաֆանն] B ֆանն մաֆանն, C ֆան մէֆանն, J ֆան ու մաֆան

⁵ Բասրայ] AOX Պասրայ

⁶ եւ] C -

⁷ Բաղդատ] X Բաղդադ

⁸ ճոթն] X ճոթերն

⁹ էլ] C -

¹⁰ ֆուտով] ABX ֆուտով

¹¹ խօսեն] C խօսին, B + որ մին ֆուտին ի (20) այ, C + և ա (1) ֆուտին ի (20) է

¹² կու խօսեն] AB այ, C է

¹³ ը] J -

¹⁴ բաղդատի] X բաղդադի

¹⁵ այ] C է

¹⁶ մին] ACOX ա

¹⁷ բաղդատին] X բաղդադին

¹⁸ բիստի] C պիստի

¹⁹ այ] C է

²⁰ զնխ] A զն

²¹ այ] C է

²² աբասի] C ապասի

²³ խերրական] AB խերրական, C խարական, X խերական

²⁴ ըստակ] C ստակ

²⁵ ըստակ էլ] A + և, B + բանի կու կայ, O -

²⁶ մանդու] C մանդու

²⁷ ֆլուզ] C ֆլուզն, X ֆլուս, C + սոֆա են որ

²⁸ կայ] AX կան, C գան

²⁹ ուրէնց] C իւրեանց, X իւրէնց

դուս³¹ ոսկին էլ³², դուս³³ արծաթն էլ³⁴ և³⁵ սվիլայ³⁶ մառչիլն էլ³⁷ Պաս-րու³⁸ պէս այ³⁹: Եւ ֆաշով⁴⁰ իֆմինն⁴¹ յօղով⁴² կու խօսեն⁴³, որ մին⁴⁴ յօղէն⁴⁵ դն (400) դրամ⁴⁶ այ⁴⁷, որ է բնկզ (266) մսխալ⁴⁸ և⁴⁹ դ (4) դանկ⁵⁰: Եւ աբրիշումն⁵¹ շային⁵² ֆարովն⁵³ այ⁵⁴, որ է դբն⁵⁵ (1200) մսխալ⁵⁶, որ⁵⁷ իդ (24) վաղիայ⁵⁸ կասեն⁵⁹, որ ա⁶⁰ (1) վաղիէն ծ (50) մսխալ⁶¹ այ⁶² և լեղա-կին ա (1) ֆալէն ժ (10) դիւր կէս

³⁰ հասապներովն] CO հասապներովն,

X հասապներովն

³¹ դուս] C դուս, X դուս

³² էլ] BX -

³³ դուս] C դուս

³⁴ էլ] B -

³⁵ և] BC -

³⁶ սվիլայ] C սվիլայ

³⁷ էլ] BC + ողջ, A ամէն

³⁸ Պասրու] B Բասրոյ, C Բասրայու

³⁹ այ] C է

⁴⁰ ֆաշով] BX ֆաշով

⁴¹ իֆմինն] A իֆմին, X + էլ

⁴² յօղով] AX յօղով, B յօղայ, C հօղայ

⁴³ խօսեն] C խօսին

⁴⁴ մին] ACOX ա

⁴⁵ յօղէն] C հօղէն

⁴⁶ դրամ] C տրամ

⁴⁷ այ] BC է

⁴⁸ մսխալ] C մսղլ

⁴⁹ և] BC -

⁵⁰ դանկ] C տանկ

⁵¹ աբրիշումն] C ապրիշումն

⁵² շային] C շանին

⁵³ ֆարովն] AO ֆարովն, B դարովն,

C դարովն

⁵⁴ այ] BC կու ծախվի

⁵⁵ դբն] X ադբն

⁵⁶ մսխալ] C մսղալ, B + այ

⁵⁷ որ] AO + էլ, ABC + է

⁵⁸ վաղիայ] C վաղիէ

⁵⁹ կասեն] BC -

⁶⁰ ա] B մին

⁶¹ մսխալ] C մսղալ

⁶² այ] C է, J -

շայի այ, որ¹ բնծբ (252) վաղիայ է²,
 որ ա (1) վաղիէն ծ (50) մսխալ է³, որ
 է⁴ հե (75) դրամ⁵: Եւ թէ՛ դումզն⁶, թէ՛
 ֆարբարն⁷ և էլ ինչ որ⁸ կայ, ողջ⁹
 յօղով¹⁰ կու խօսեն¹¹, և մշկին
 դիտրն¹² ճնէ¹³ (187) դրամ կէս¹⁴ այ¹⁵:
 Եւ լեղակին ա (1) ֆալէն ժ (10) դիտր
 կէս¹⁶ շայի¹⁷ այ¹⁸ և բնծբ (252)
 վաղիայ¹⁹ այ²⁰, որ մին²¹ վաղիէն ծ
 (50) մսխալ²² այ²³, որ է հե (75)
 դրամ²⁴: Յերկիրն ֆուրբ²⁵ ան²⁶, արապ
 էլ²⁷ խառն²⁸:

Եւ²⁹ Հալապ³⁰ ճոթն էլ ֆոտով³¹ կու
 խօսեն³², և գինն ասլանլու մառչիլ
 այ, որ ժե (15) մառչիլն ա³³ (1)
 թուման այ³⁴, և լեղակին³⁵ ֆալէն ժ
 (10) դիտր կէս³⁶ շայի³⁷ այ³⁸, որ ա³⁹
 (1) ֆալէն իզ (26) ութալ⁴⁰ ու⁴¹ ա (1)
 ոռուպ⁴² այ⁴³, որ ա (1) ութալն⁴⁴ դնծ
 (480) մսխալ⁴⁵ այ⁴⁶, որ է էնի (720)
 դրամ⁴⁷, որ ա (1) ֆալէն ժբոզն
 (12600) մսխալ⁴⁸ այ⁴⁹, որ է⁵⁰ ժրոթն
 (18900) դրամ⁵¹: Եւ մշկին դիտրն
 ճնէ⁵² (187) դրամ⁵³ կէս⁵⁴ այ⁵⁵, որ է⁵⁶
 ճիե (125) մսխալ⁵⁷, և արբշմին⁵⁸ հա-

¹ որ] A + է

² է] A -

³ է] A այ, և լեղակին... մսխալ է] BC -

⁴ է] J -

⁵ դրամ] C տրամ

⁶ դումզն] ABO դումզ, C դւմզն, X դւմբզն

⁷ ֆարբարն] AB ֆարբար, C ֆանրիպարն,
 X ֆանրբարն

⁸ որ] AO or

⁹ ողջ] AO ոխջ, X -

¹⁰ յօղով] A յօղով, B յօղայ, C հօղայ,
 X վաղիով

¹¹ խօսեն] B որ է դն (400) դրամ, C խօսին,
 որ ա (1) հօղէն դն (400) տրամ է

¹² դիտրն] X + էլ ճիե (125) մսխալ այ, որ է

¹³ ճնէ] X աճնէ

¹⁴ ճնէ (187) դրամ կէս] C ճնէ // տրամ

¹⁵ այ] C է, X -

¹⁶ ժ (10) դիտր կէս] C ժ // դիտր

¹⁷ շայի] C շանի

¹⁸ այ] C է

¹⁹ վաղիայ] C վաղիէ

²⁰ այ] C է

²¹ մին] C ա

²² մսխալ] C մսղալ

²³ այ] C է

²⁴ դրամ] C տրամ

²⁵ ֆուրբ] B ֆուր

²⁶ ան] C է

²⁷ էլ] C + կայ

²⁸ Եւ լեղակին ա ֆալէն... արապ էլ խառն]
 AJOX -

²⁹ Եւ] C -

³⁰ Հալապ] C Հալէպ, X Հալաբ

³¹ ֆոտով] BCX ֆոտով

³² կու խօսեն] C կու խօսին, X կխօսեն

³³ ա] X մին

³⁴ այ] C է

³⁵ լեղակին] A + ա

³⁶ ժ (10) դիտր կէս] C ժ // դիտր

³⁷ շայի] C շանի

³⁸ այ] C է

³⁹ ա] B մին

⁴⁰ ութալ] BC ըոաթալ, J ոաթառ

⁴¹ ու] B -, X և

⁴² ոռուպ] B ըռուպ, X ըռուբ

⁴³ ու ա (1) ոռուպ այ] C -

⁴⁴ ութալն] BC ըոաթալն

⁴⁵ մսխալ] C մսղալ

⁴⁶ այ] C է

⁴⁷ դրամ] C տրամ

⁴⁸ մսխալ] C մսղալ

⁴⁹ այ] C է

⁵⁰ ժբոզն (12600) մսխալ այ, որ է] AJX -

⁵¹ դրամ] C տրամ, AX + է

⁵² ճնէ] X աճնէ

⁵³ դրամ] X + և

⁵⁴ ճնէ (187) դրամ կէս] C ճնէ // տրամ

⁵⁵ այ] C է

⁵⁶ է] O լինի

⁵⁷ մսխալ] C մսղալ: Ուր է ճիե (125) մսղալ]
 AJX -

⁵⁸ արբշմին] AO արբշմի, C ապրշմի,
 X արբիշմի

լապի¹ դիտրն էնի (720) դրամ² է³, որ
 էստից խ (40) դրամ⁴ առողն⁵ յետ
 կտայ⁶, որ⁷ ծախողն ուր⁸ արշմին⁹
 ֆսուր խալ¹⁰ տայ¹¹, և գայ¹² նուկի¹³
 էլ կու խօսեն¹⁴, որ ժբ (12) նուկին¹⁵
 ա¹⁶ (1) հալապի¹⁷ դիտր ալ¹⁸, որ ա¹⁹
 (1) նուկին²⁰ կ (60) դրամ²¹ է²², և
 դիտրն²³ ֆանի մառչիլ²⁴, որ բարը-
 շիս²⁵, ասլանլու²⁶ ալ²⁷, և լօնդրէն²⁸
 փաստաւ²⁹ կու խօսեն³⁰, որ բ (2)
 փալանգէն³¹ ա³² (1) փաստաւ³³ է³⁴, և

¹ հալապի] C հալէպի, X հալաբի

² դրամ] C տրամ

³ է] B էն, A -

⁴ դրամ] O դրամն

⁵ խ (40) դրամ առողն] B առողն խ (40)

դրամ, C առողն խ (40) տրամ

⁶ կտայ] BC + ծախողին, X կու տայ

⁷ որ] J և

⁸ ուր] X իւր

⁹ արշմին] C ապրշմին, X ապրիշմին

¹⁰ խալ] A խալն, BO խալն, C խարշն,

X խալնէն

¹¹ տայ] J կտայ

¹² գայ] A գանի, BOX գայի, C երբեմն

¹³ նուկի] J նուկ

¹⁴ խօսեն] C խօսին

¹⁵ նուկին] X նուգին

¹⁶ ա] B մին

¹⁷ հալապի] C հալէպի

¹⁸ ալ] C է

¹⁹ ա] B մին

²⁰ ա (1) հալապի դիտր ալ, որ ա (1)

նուկին] JX -

²¹ դրամ] C տրամ

²² է] J -

²³ դիտրն] O դտրին գին, A դտրին գինն,

X + և գինն

²⁴ մառչիլ] X մարչիլ

²⁵ բարըշիս] B բարըշես, CO բարշիս,

X բարշես

²⁶ ասլանլու] BC + մառչիլ

²⁷ ալ] C է

²⁸ լօնդրէն] AOX լօնտրէն, C լօտրան

²⁹ փաստաւ] BC փաստաւ, J փաստաւով

³⁰ խօսեն] C խօսին

³¹ փալանգէն] AO փալանկէն

լօնդրինէն³⁵ էլ³⁶, սայեայ³⁷ շովսէն էլ,
 ադրաղն³⁸ էլ, գառբաֆն³⁹ էլ, ատ-
 լասն էլ, խատն⁴⁰ էլ⁴¹, որ էստոնմ
 տօնլուղով⁴² էլ, գագով⁴³ էլ կու խօ-
 սեն⁴⁴, որ տեղրանմին⁴⁵ գագն հա-
 լապի⁴⁶ ալ⁴⁷, որ մին⁴⁸ հալապին⁴⁹
 շային⁵⁰ ժ (10) գրէ⁵¹ գ (3) փայ է,
 գրու⁵² և ունկոռ⁵³ ոսկին դրամի⁵⁴
 վերայ⁵⁵ կու խօսվի⁵⁶, որ ն (100)
 թամամ ոսկին ճժբ⁵⁷ (112) դրամ
 կէս⁵⁸ ալ⁵⁹: Եւ սվիլայ մառչիլն
 բազարի⁶⁰ մառչիլի¹ վերայ սարֆ

³² ա] B մին

³³ փաստաւ] BC փաստաւ: Բ (2) փալանգէն

ա (1) փաստաւ] X ա (1) փաստաւն բ (2)

փալանկ ալ

³⁴ է] ABOX ալ, X + և ա (1) փալանկէն ա

(1) ճոթ ալ

³⁵ լօնդրինէն] AX լօնտրինէն, B լօնդրին,

C լօտրէն, O լօնտրին

³⁶ էլ] J է

³⁷ սայեայ] C սայա

³⁸ ադրաղն] X ադրաղն

³⁹ գառբաֆն] C գառպապն

⁴⁰ խատն] C խարէն

⁴¹ ատլասն էլ, խատն էլ] X -

⁴² տօնլուղով] ABCX տօնլուղով

⁴³ գագով] BCX գագով

⁴⁴ խօսեն] C խօսին

⁴⁵ տեղրանմին] J տեղանմին, X տեղարէնմին

⁴⁶ հալապի] X հալաբի

⁴⁷ ալ] C է

⁴⁸ մին] ACOX ա

⁴⁹ հալապին] BC հալապի գագն, X հալաբին

⁵⁰ շային] C շահին, X շայի

⁵¹ գրէ] C գրէն է

⁵² գրու] AOX -, BC գրի

⁵³ ունկոռ] C ընկոռով

⁵⁴ դրամի] C տրամի

⁵⁵ վերայ] AJ -

⁵⁶ խօսվի] C խօսին, BOX խօսեն: Դրամի

կու խօսվի] A ճժ (110) դրամին վերայ, ամա

գայ կվէլ, գայ պակաս

⁵⁷ ճժբ] X անժբ

⁵⁸ ճժբ դրամ կէս] C ճժբ // տրամ

⁵⁹ ալ] C է

⁶⁰ բազարի] C պազարի

ունի, վախտի գօրայ² գայ³ շատ⁴,
գայ⁵ փոֆ⁶, և դոտս⁷ ոսկին⁸ մսխա-
լով⁹ էլ, դրամով¹⁰ էլ կու խօսեն¹¹, և
դոտս¹² արծաթին¹³ ֆաշն կզ (66)
մսխալ¹⁴ դ (4) դանկ¹⁵ ալ¹⁶, որ է ճ¹⁷
(100) դրամ¹⁸:

Եւ¹⁹ Կոստանդինայպօլիս²⁰, որ է
Ըստանբօլ²¹, ճոթն ֆոտի²² էլ, թա-
ղայ²³ թաղայ²⁴ էլ²⁵ կու խօսեն²⁶,
ամայ²⁷ բազարումն²⁸ մառչիլ էլ²⁹, ըս-
տակ էլ կու խօսեն³⁰, որ³¹ մառչիլն
ասլանլու ալ³², որ ա³³ (1) ասլանլուն

ճ³⁴ (110) ըստակ³⁵ ալ³⁶: Եւ մշկին³⁷
դիտրն³⁸ ճնէ³⁹ (187) դրամ⁴⁰ կէս⁴¹
ալ⁴², և էլ ինչ օր⁴³ կու ֆաշեն, ռիս⁴⁴
յօղայ⁴⁵ է, որ⁴⁶ ա⁴⁷ (1) յօղէն⁴⁸ դն
(400) դրամ⁴⁹ ալ⁵⁰, որ է⁵¹ բնկզ (266)
մսխալ⁵² դ (4) դանկ⁵³, որ լինի դն
(400) դրամ⁵⁴, և⁵⁵ դէրազ⁵⁶ ջուա-
լիւն⁵⁷ դիւրէքով⁵⁸ կու խօսեն⁵⁹, որ ա⁶⁰
(1) դիւրէքն դ (4) ցորէն⁶¹ ալ⁶², որ ա
(1) ցորէնն⁶³ ա (1) գրան ալ⁶⁴: Եւ թէ՛
աբրիշում⁶⁵, թէ՛ բուրթ⁶⁶, թէ՛ բան-

¹ մառչիլի CX մառչիլին

² գօրայ] A գօրա

³ գայ] C երբեմն, X գայի

⁴ շատ] C ավել

⁵ գայ] C երբեմն, X գայի

⁶ փոֆ] C պակաս

⁷ դոտս] C դուս

⁸ ոսկին] X ոսկուն

⁹ մսխալով] B մսխալօվ, C մաղալօվ

¹⁰ դրամով] B դրամօվ, C տրամօվ

¹¹ մսխալով էլ, դրամով էլ կու խօսեն] JX -

¹² դոտս] C դուս

¹³ էլ և դոտս արծաթին] X -

¹⁴ մսխալ] C մաղալ

¹⁵ դանկ] C տանկ

¹⁶ ալ] AC է

¹⁷ ճ] X աճ

¹⁸ դրամ] C տրամ, X + է

¹⁹ եւ] C -

²⁰ Կոստանդինայպօլիս] C Կոստանդ-
նուպօլիս

²¹ Ըստանբօլ] A Ըստամբօլ, C Ստամպօլ,

O Ըստամպօլ, X Ըստմպօլ

²² ֆոտի] BCX ֆոտօվ

²³ թաղայ] ABO -

²⁴ թաղայ] B թայթաղայ

²⁵ էլ թաղայ թաղայ էլ] X -

²⁶ խօսեն] C խօսին

²⁷ ամայ] O ամա

²⁸ բազարումն] C պազարումն

²⁹ էլ] A + և

³⁰ խօսեն] C խօսին

³¹ որ] J + ա

³² ալ] C է

³³ ա] B մին

³⁴ ճ] C ճի

³⁵ ըստակ] C ստակ

³⁶ ալ] C է

³⁷ մշկին] C մուշկին

³⁸ դիտրն] X + էլ

³⁹ ճնէ] X աճնէ

⁴⁰ դրամ] X + և

⁴¹ ճնէ դրամ կէս] C ճնէ // տրամ

⁴² ալ] C է

⁴³ օր] CX որ

⁴⁴ ռիս] A ամէնն, BCX ռոջ

⁴⁵ յօղայ] C հօղկով

⁴⁶ որ] O + է

⁴⁷ ա] B մին

⁴⁸ յօղէն] C հօղկէն

⁴⁹ դրամ] C տրամ

⁵⁰ ալ] C է

⁵¹ ա (1) յօղէն դն (400) դրամ ալ, որ է] J

JOX - : Դն (400) դրամ ալ, որ է] A -

⁵² մսխալ] C մաղալ և

⁵³ դանկ] C տանկ, A + է, X + ալ

⁵⁴ դրամ] J + ալ: Որ լինի դն դրամ] BC -

⁵⁵ և] C -

⁵⁶ դէրազ] ABO + որ

⁵⁷ ջուայիւն] C ջուլանիւրն, ACX + որ

⁵⁸ դիւրէքով] B դիւրէքօվ, X դիւրէք

⁵⁹ խօսեն] C խօսին

⁶⁰ ա] B մին

⁶¹ ցորէն] C ցորեն

⁶² ալ] C է

⁶³ ցորէնն] C ցորենն

⁶⁴ ալ] C է

⁶⁵ աբրիշում] B աբրիշումն, C ապրշումն

⁶⁶ բուրթ] A + և

բակ¹, թէ՛ սուֆի², թէ՛ մուխար³ կամ⁴
բանբակե⁵ մանածն⁶ կամ⁷ սուֆի մա-
նածն⁸, թէ՛ պալմոմ⁹ և այլ, ինչ որ¹⁰
ղանթաւ կու մտի, յիս¹¹ Իզմիրին¹²
պէս այ¹³:

Եւ Բուրսայ¹⁴ և¹⁵ Ադրանայ¹⁶ և¹⁷
Մար¹⁸ յիս¹⁹ Ըստանբօլու²⁰ պէս այ²¹:

Եւ յետ գնամ²² Առզոռու²³, որ²⁴
գոն²⁵ թէ՛ Առզոռու²⁶, թէ՛²⁷ Թօղաթ
կամ այլ տեղ Խոռմաց²⁸ երկրներն²⁹

¹ բանբակ] A բամբակ, C բամպակ,
X բանպակ

² սուֆի] AO սուֆ, X գուֆ

³ մուխար] ABO մուխար, X մուխայ

⁴ թէ՛ սուֆի, թէ՛ մուխար կամ] C -

⁵ բանբակե] AO բամբակե, C բամպակե

⁶ մանածն] ACO մանած

⁷ կամ] A և կամ

⁸ մանածն] A մանած: Կամ սուֆի մանածն]
CX -

⁹ պալմոմ] C պալմոմի, X պալմոմ: Սուֆի...
պալմոմ] B բանբակե մանածն, թէ՛ սուֆի, թէ՛
մուխար, թէ՛ սուֆի մանածն, թէ՛ պալմոմ

¹⁰ որ] AO or

¹¹ յիս] A ամէնն, BCX ողջ

¹² Իզմիրին] C Իզմիրու

¹³ այ] C է

¹⁴ Բուրսայ] A Բուրսա, C Պուրսայ

¹⁵ և] B -, C ու

¹⁶ Ադրանայ] CX Ատրանայ

¹⁷ և] X + կամ

¹⁸ Մար] X Մըսր էլ

¹⁹ յիս] BC ողջ, X ողջ

²⁰ Ըստանբօլու] AOX Ըստամպօլու,
C Ստամպօլու

²¹ այ] AOX տես, C է

²² գնամ] A գնամ

²³ Առզոռու] C Արզոռու, J Առզոռու,

X Արզոռու

²⁴ որ] X -

²⁵ գոն] ACX + որ: Առզոռու, որ գոն]
A Առզոռու ու գոն, O Առզոռու ու գոյն

²⁶ Առզոռու] X Արզոռու և կամ

²⁷ որ գոն թէ՛ Առզոռու, թէ՛ BC և

²⁸ Խոռմաց] B Խոռմցու, C Հոռմաց

²⁹ երկրներն] B յերկիրներն, C երկրներն,
J երկրներին

ինչ առֆ-ծախս³⁰, որ³¹ կայ, յիս³²
Ըստանբօլու³³ և Իզմիրին³⁴ պէս այ³⁵:

Եւ³⁶ Իզմիրումն³⁷ նոթն Բուր³⁸ է,
թաղայ էլ կու³⁹ խօսեն⁴⁰, և ալիշվե-
րի⁴¹ փողն ապանու մառչիլ այ⁴² և
ըստակ⁴³ էլ կու խօսեն⁴⁴, և լեղակին
ծախսն⁴⁵ Բալայ էլ և⁴⁶ յօղայ⁴⁷ էլ կու
խօսեն⁴⁸, որ ա⁴⁹ (1) Բալէն Ժ (10)
ղիտր կէս⁵⁰ շայի⁵¹ այ⁵², որ է խէ (47)
յօղայ⁵³ ա (1) փայ, որ կառի Ժըրթն
(18900) դրամ⁵⁴, որ լինի⁵⁵ Ժըրթն
(12600) մսխալ⁵⁶, և մշկին ղիտրն⁵⁷
ննէ⁵⁸ (187) դրամ⁵⁹ կէս¹ այ², որ է

³⁰ առֆ-ծախս] X առֆ և ծախս

³¹ որ] A or

³² յիս] BCX ողջ

³³ Ըստանբօլու] AOX Ըստամպօլու,
C Ստամպօլու

³⁴ Իզմիրին] A Իզմիրն, C Իզմիրու,
X Իզմիրին

³⁵ այ] CX է

³⁶ եւ] C -

³⁷ Իզմիրումն] A Իզմիրին, BC Իզմիր,
X Իզմիրումն

³⁸ Բուր] BC Բուռօլ

³⁹ կու] B + կու

⁴⁰ խօսեն] A խօսենք, C խօսին

⁴¹ ալիշվերի] C ալիշվերիշ

⁴² այ] C -

⁴³ ըստակ] C ստակ, O ըսակ

⁴⁴ խօսեն] C խօսին

⁴⁵ ծախսն] X ծախսըն

⁴⁶ և] C -

⁴⁷ յօղայ] C Բօղայ

⁴⁸ խօսեն] C խօսին

⁴⁹ ա] B մին

⁵⁰ Ժ ղիտր կէս] C Ժ // ղիտր

⁵¹ շայի] C շահի

⁵² այ] C է

⁵³ յօղայ] C Բօղայ

⁵⁴ դրամ] C տրամ

⁵⁵ լինի] BC է

⁵⁶ մսխալ] C մսղալ

⁵⁷ ղիտրն] X + էլ

⁵⁸ ննէ] X աճնէ

⁵⁹ դրամ] X + և

նիե (125) մսխալ³, և սվիլայ մառչիլն
բազարի մառչիլին⁴ վերայ սարֆ
ունի՝ գայ⁵ եվել⁶, գայ⁷ պակաս, և ա⁸
(1) սվիլայ թամամ⁹ մառչիլն¹⁰ և (5)
մսխալ¹¹ ձդ (84) գրան ալ¹², որ¹³ գ (6)
մսխալեն¹⁴ գ (3) դիրէթ պակաս ալ¹⁵,
և ունկոուգ¹⁶ ոսկուն¹⁷ ֆաշն¹⁸ ճժ
(110) դրամի¹⁹ վերայ²⁰, ամայ²¹ գայ²²
եվել²³, գայ²⁴ պակաս՝ վախտի գո-
րայ²⁵: Եւ ա²⁶ (1) թամամ ոսկին ճբ
(72) գրան ալ²⁷, որ լինի²⁸ ա²⁹ (1)

¹ ճձէ (187) տրամ կէս] C ճձէ // տրամ

² ալ] C է, J -

³ մսխալ] C մաղալ

⁴ մառչիլին] AX մառչիլի, B մառչիլն

⁵ գայ] C կեան

⁶ եվել] C ավել, X իւել

⁷ գայ] C կեան

⁸ ա] B մին

⁹ սվիլայ թամամ] BC թամամ սվիլայ:

Թամամ] A -

¹⁰ թամամ մառչիլն] X մառչիլն ալ թամամ

¹¹ մսխալ] C մաղալ

¹² ալ] C է, X -

¹³ որ] A + լինի

¹⁴ մսխալեն] C մաղալեն

¹⁵ ալ] A -: Գ (3) դիրէթ պակաս ալ] B ժբ (12)

գրան պակաս ալ, որ է գ (3) դիրէթ պակաս,
C ժբ (12) գրան պակաս է, որ է գ (3) դիրէթ
պակաս

¹⁶ ունկոուգ] C ունկոուտոգ

¹⁷ ոսկուն] BC ոսկին

¹⁸ ֆաշն] BC -

¹⁹ դրամի] AOX դրամին, B դրամն, C տրամն

²⁰ վերայ] B բն (200) սվիլայ մառչիլ, C բն

(200) սվիլայ մառչիլ տրամն, O -, X + ալ

²¹ ամայ] BC -

²² գայ] C կեան, X գայի

²³ եվել] C ավել, X իւել

²⁴ գայ] C կեան, X գայի

²⁵ գորայ] C կորէ, B + դրամն

²⁶ ա] B մին, X -

²⁷ ալ] B + որ է ժբ (18) դիրէթ, C է

²⁸ լինի] B -, C է ժբ (18) դիրէթ, որ

²⁹ ալ] BX մին

մսխալեն³⁰ գ (6) դիրէթ պակաս³¹: Եւ
ա³² (1) դանթարն ճ (100) լորայ է³³,
որ ա³⁴ (1) լորէն ճձ (180) դրամ³⁵ է³⁶,
որ է ճի (120) մսխալ³⁷, և ա³⁸ (1)
դանթարն է (7) դիտր կէս³⁹ խոնթ-
կարի⁴⁰ ալ⁴¹, որ ա (1) դիտր խոնթ-
կարին⁴² բողն (2400) դրամ⁴³ է⁴⁴, որ
լինի⁴⁵ ոզն⁴⁶ (1600) մսխալ⁴⁷, և ա⁴⁸
(1) դանթարն խե (45) յողայ⁴⁹ է, որ
ա⁵⁰ (1) յողէն⁵¹ դն (400) դրամ⁵² է, որ
լինի⁵³ բնկգ (266) մսխալ⁵⁴ դ (4)
դանկ⁵⁵, և ա⁵⁶ (1) դիտր խոնթկա-
րին⁵⁷ գ (6) յողայ⁵⁸ է և⁵⁹ արշմին⁶⁰
դիտրն ռիշ⁶¹ գ (6) յողայ¹ է, որ է

³⁰ մսխալեն] C մաղալեն

³¹ պակաս] B + ալ, C է

³² ա] B մին

³³ է] B ալ

³⁴ ա] B մին

³⁵ դրամ] C տրամ

³⁶ է] B ալ

³⁷ մսխալ] C մաղալ

³⁸ ա] B մին

³⁹ կէս] B + ալ, է դիտր կէս] C է // դիտր

⁴⁰ խոնթկարի] C խոնտֆարի

⁴¹ ալ] B -, C է

⁴² ա դիտր խոնթկարին] BC է

⁴³ դրամ] C տրամ

⁴⁴ է] BC -

⁴⁵ լինի] X + որ է

⁴⁶ ոզն] X առզն

⁴⁷ մսխալ] C մաղալ

⁴⁸ ա] B մին

⁴⁹ յողայ] C հողայ

⁵⁰ ա] B մին

⁵¹ յողէն] C հողէն

⁵² դրամ] C տրամ

⁵³ լինի] C է

⁵⁴ մսխալ] C մաղալ

⁵⁵ դանկ] C տանկ

⁵⁶ ա] B մին

⁵⁷ խոնթկարին] C խոնտֆարին

⁵⁸ յողայ] C հողայ

⁵⁹ և] A + ամենայն

⁶⁰ արշմին] C ապրշմին

⁶¹ ռիշ] BC է, A ամենն, X -

բողն (2400) դրամ², ամայ շար-
բաֆին և ֆադխոդայ³ փասանդն և
խաովադին⁴ և ֆնար⁵ շարբաֆին, որ
էստոնց դորին⁶ ի (20) դրամ⁷
ադաթի⁸ դարայ⁹ ունի, և¹⁰ ֆնար¹¹
աբրշմին¹² դիտրն¹³ իս (40) դրամ¹⁴
ադաթի¹⁵ դարայ¹⁶ ունի, և ամենայն
աբրշմին¹⁷ գինն ողջ¹⁸ սվիլայ¹⁹ մառ-
չիլ ալ, որ դէրագ աբրշմին²⁰ գինն է՝
ամենայն²¹ ինչ ապրանք որ կայ,
գինն²² ասլանլու մառչիլ²³ ալ²⁴, և
սվիլայ²⁵ մառչիլին ժէ-ըն²⁶ (17) ա²⁷
(1) ֆաշ ալ²⁸, որ է նծ (150) դրամ²⁹:
Թէ³⁰ Իզմիր³¹, քէ³² Խոռմաց տան³³

¹ յօղայ] C փօղայ

² դրամ] C տրամ

³ ֆադխոդայ] A ֆաթխոդայ, BO ֆաթխոդայ,

C ֆաթխոտայ, X ֆեդխոդայ

⁴ խաովադին] AOX խաովարին

⁵ ֆնար] C ֆանար, X ֆընար

⁶ դորին] A -, CX դիտրն

⁷ դրամ] C տրամ

⁸ ադաթի] C ատաթի

⁹ դարայ] C տառայ

¹⁰ և] A + ամենայն

¹¹ ֆնար] C ֆանար, X ֆընար

¹² աբրշմին] C ապրշումն, O աբրիշումն

¹³ դիտրն] A դիտրին, BO դտերն

¹⁴ դրամ] C տրամ

¹⁵ ադաթի] BCO -

¹⁶ դարայ] C տառայ

¹⁷ աբրշմին] C ապրշմի, X աբրիշմին

¹⁸ ողջ] O ոխշ, A -, X ողշ

¹⁹ սվիլայ] A սվիլա

²⁰ աբրշմին] C ապրշմի, X աբրիշմին

²¹ ամենայն] X -

²² գինն] B գնէրն, C գներն

²³ մառչիլ] X -

²⁴ ալ] C -

²⁵ և սվիլայ] X -

²⁶ ժէ-ըն] AJO ժէ

²⁷ ա] B մին

²⁸ ալ] C է

²⁹ դրամ] C տրամ

³⁰ քէ] C և

³¹ Իզմիր] X Եզմիր

ամենայն տեղ, դէրագ սվիլայ³⁴ մառ-
չիլն, բաբաթ-բաբաթ³⁵ փող կայ, որ
ա³⁶ (1) բաբաթն³⁷ ասլանլու մառչիլ³⁸
ալ³⁹, և ա⁴⁰ (1) էլ կայ, որ զլօթայ⁴¹
կասեն⁴², որ գ⁴³ (3) զլօթէն⁴⁴ ք⁴⁵ (2)
ասլանլու ալ⁴⁶, և կայ, որ թլթ⁴⁷ կա-
սեն, որ գ (3) թլթն⁴⁸ ա⁴⁹ (1) ասլանլու
ալ⁵⁰, և կայ, որ ռուպ⁵¹ կասեն, որ⁵² դ
(4) ռուպն⁵³ ա⁵⁴ (1) ասլանլու ալ⁵⁵,
կայ⁵⁶, որ թնկո⁵⁷ կասեն, որ գ-ըն⁵⁸
(6) ա (1) ասլանլու ալ⁵⁹, կայ⁶⁰, որ
թիմի⁶¹ կասեն, որ ժ (10)-ըն⁶² ա (1)

³² քէ] BC և կամ

³³ Խոռմաց տան] B Խօռմաստան,

C Հոռմաստան, X Խոռմաստուն

³⁴ սվիլայ] O սվիլա

³⁵ բաբաթ-բաբաթ] C բապաթ-բապաթ

³⁶ ա] B մին

³⁷ բաբաթն] C բապաթն, J բաբաթ

³⁸ մառչիլ] BC -

³⁹ մառչիլ ալ] OX մառչիլն: Այ] C է

⁴⁰ ա] AB մին

⁴¹ զլօթայ] C զօլաթայ, X զօլօթայ

⁴² կասեն] C է

⁴³ գ] C ք

⁴⁴ զլօթէն] C զօլաթէն, X զօլօթէն

⁴⁵ ք] C ա //

⁴⁶ ալ] C է

⁴⁷ թլթ] BO թլթ, CX թուլթ

⁴⁸ թլթն] B թլթթն, CX թուլթն

⁴⁹ ա] B մին

⁵⁰ ալ] C է

⁵¹ ռուպ] BC ըռուպ, X ըռուր

⁵² որ] A -

⁵³ ռուպն] BC ըռուպն, X ըռուրն

⁵⁴ ա] B մին

⁵⁵ ալ] C է, B + կասեն, C + և

⁵⁶ կայ] AB և կայ

⁵⁷ թնկո] AO թընկո, B թընկըո

⁵⁸ գ-ըն] AB գ թընկոն, C գ թնկոն,

X գ թնկըոն

⁵⁹ ալ] C է

⁶⁰ կայ] ABCX և կայ

⁶¹ թիմի] CX թիմին

⁶² ժ-ըն] B ժ թիմին, CX ժ թիմինն, O ժ-ն

ասլանլու այ¹, ամայ Իզմիրին²
դրամն³ Ըստանբուլու⁴ դրամիցն⁵ և
(100)-ումն ք (2) դրամ⁶ պակաս այ⁷:

Եւ Ֆոանգըստանայ⁸ եկած⁹ զառ-
բաֆն¹⁰ և¹¹ ատլասն և խառն¹² և
(100) բրաշէն¹³ ձգ (86) հալապի¹⁴
դուս գկոյ¹⁵, որ բրաշէն Ֆոանգին¹⁶
գազն այ¹⁷ և հալապին¹⁸ Խոռմաց¹⁹
երկրին²⁰ գազն այ²¹, որ ևճ (150)
հալապին²² և (100) գազ շալի²³ այ²⁴,
ինչպէս որ²⁵ դրամ կէսն²⁶ ա²⁷ (1)

¹ այ] C է, C + Ամայ էստոնց, որն կայ, և որոց
անումն կայ, ինքն կայ ոչ, որք են սոմա, որ
անումն կայ, իւրեանք կան ոչ թոյքն, քնկուն
և քիմինն, որ սոցոնց անումն կայ, ուրեմք
կան ոչ:

² Իզմիրին] C Իզմիրու, X Իզմիրին

³ դրամն] C տրամն

⁴ Ըստանբուլու] A Ըստամպուլու, BO Ըստամ-
բուլու, C Ստամպուլու, X Ըստամպուլու

⁵ դրամիցն] C տրամիցն, X դրամիցն

⁶ դրամ] C տրամ

⁷ այ] C է

⁸ Ֆոանգըստանայ] A Ֆոանկըստանայ,
B Ֆոանգստանայ, CX Ֆոանկստանայ,
O Ֆոանգըստանայ

⁹ եկած] B եկածն, J եկաց

¹⁰ զառբաֆն] C զառպաֆն

¹¹ և] C -

¹² խառն] C խառն

¹³ բրաշէն] B + Խոռմաց տան,
C + Հոռմաստան

¹⁴ հալապի] C հալէպի

¹⁵ գկոյ] X կգոյ: Դուս գկոյ] C է

¹⁶ Ֆոանգին] ACX Ֆոանկին, B Ֆոանգի

¹⁷ այ] C է

¹⁸ հալապին] C հալէպին, X հալաքին

¹⁹ Խոռմաց] B Խոռմաց, C Հոռմաց

²⁰ երկրին] B յերկրին, C երկրի

²¹ այ] C է

²² հալապին] BX հալաքին, C հալէպին

²³ գազ շալի] X շալի գազ: Շալի] C շահի

²⁴ այ] C է

²⁵ որ] X -, B + ասենք, քէ մին, C + ասենք քէ
ա (1), O + մեք ասենք, քէ ա (1)

²⁶ դրամ կէսն] C // տրամն

²⁷ ա] B մին

մսխալ²⁸ այ²⁹, էլ էնպէս³⁰ հալապի³¹
կէսն³² ա³³ (1) շալի գազ³⁴ այ³⁵, և
լոնդրին³⁶ ք³⁷ (109) կանէն Քարվէզ
և (100) գազ շալի³⁸ դուս գկոյ³⁹ և
Ըսպահան ևճ (107) կանէն և (100)
գազ⁴⁰ դուս գկոյ⁴¹, և լոնդրինուն⁴² ևճ
(103) հալապին և (100) կանայ է,
լոնդրի⁴³ և գֆրանին⁴⁴ ֆաշն ճխ (140)
դրամ⁴⁵ է և թրաշ մոշամին և⁴⁶ դուս⁴⁷
արծաթին ֆաշն⁴⁸ և-ն⁴⁹ (100-100)
դրամ⁵⁰ է⁵¹ և թրիաֆին⁵² ֆաշն քնճ
(250) դրամ⁵³ է: Եւ ֆարբարին⁵⁴ և
փանջայ⁵⁵ մոշամին և դոմգին⁵⁶ և⁵⁷
լեղակին⁵⁸ և ֆարաստալին¹ և առնը-

²⁸ մսխալ] C մսղալ

²⁹ այ] C է

³⁰ էլ էնպէս] AC նոյնպէս

³¹ հալապի] B մին հալաքի

³² հալապի կէսն] C ա // հալէպին

³³ ա] B մին

³⁴ շալի գազ] B գազ շալի, C գազ շահի

³⁵ այ] C է

³⁶ լոնդրին] AC լոնտրին, X լոնդրին

³⁷ ք] X ք

³⁸ գազ շալի] X շալի գազ: Շալի] C շահի

³⁹ գկոյ] A գկու, CX կգոյ, O գոյ

⁴⁰ գազ] C շահի, X + շալի

⁴¹ գկոյ] CX կգոյ: Եւ Ըսպահան... գկոյ] B -

⁴² լոնդրինուն] ACOX լոնտրինուն

⁴³ լոնդրի] ACO լոնտրի, B լոնդրին, X -

⁴⁴ գֆրանին] AO զըֆրանին, C զաֆրանի

⁴⁵ դրամ] C տրամ

⁴⁶ և] B -

⁴⁷ դուս] C դուս

⁴⁸ ֆաշն] B ֆաշերն, C ֆաշերն

⁴⁹ և-ն] C և-ական

⁵⁰ դրամ] C տրամ

⁵¹ է] B ան, C են, O -

⁵² թրիաֆին] C թրեաֆին, J թրաֆին

⁵³ դրամ] C տրամ

⁵⁴ ֆարբարին] X ֆահրբարին

⁵⁵ փանջայ] AOX փաննայ

⁵⁶ դոմգին] C դոմգին

⁵⁷ և] X -

⁵⁸ լեղակին] C լեղական

նով² ուլումբին³ և⁴ բիբարին⁵ և մեխակին⁶ և⁷ տառչինին⁸ և ջավզին և⁹ զանջայֆին¹⁰ և մանմուդին¹¹ և սնէմաֆին¹² և¹³ սամդին¹⁴ և ֆթրին¹⁵ և¹⁶ վիշին¹⁷ և դասնուն¹⁸ և¹⁹ սուֆի մանաժին²⁰ և ըռէվանդին²¹ և²² դրամանուն²³ և լաշվարդին²⁴ և այլ, ինչ որ²⁵ նման է²⁶ սոցոնց²⁷, ամենու²⁸ ֆաշն ոխշ²⁹ յողայ³⁰ է, որ ա³¹ (1)

¹ ֆարաստալին] C ֆարաստալն, X

ֆարքստալին

² առնընով] BX առնընով, C արննով

³ ուլումբին] C ուլումբն

⁴ և] X -

⁵ բիբարին] C բիբարն

⁶ մեխակին] C մեխակն

⁷ և] X -

⁸ տառչինին] BX տառչինն, C տառչինն

⁹ և] X -

¹⁰ զանջայֆին] A զաննաֆին, X

զանջաֆինին: Ջավզին և զանջայֆին] B զանջայֆին և ջավզին, C զանջաֆին և ջավզն, O զանջաֆին և ջաւզին,

¹¹ մանմուդին] B ամմուդին, C մանմուտին

¹² սնէմաֆին] AO սէնէմաֆին, C սինամէֆին, X սէնամաֆին

¹³ և] X -

¹⁴ սամդին] C զամխն

¹⁵ ֆթրին] C ֆթրէն, J ֆրին, X ֆթրին

¹⁶ և] X -

¹⁷ վիշին] C վուշն, X վըշին

¹⁸ դասնուն] C դազնուն

¹⁹ և] X -

²⁰ սուֆի մանաժին] C սոֆի մանաժն

²¹ ըռէվանդին] A ըռէվանտուն, C ըռավէնտն

²² և] X -

²³ դրամանուն] A դրամանին, C թիւէմէնթին

²⁴ լաշվարդին] C լաշվարդն

²⁵ ինչ որ] AO ինչ որ, J -

²⁶ է] JX -

²⁷ սոցոնց] ACO սոցունց, B սոցոնց,

X սոցայ: Նման սոցոնց] C սոցունց նման է

²⁸ ամենու] B ամէնու, C -

²⁹ ոխշ] BC ողշ, X ողշ

³⁰ յողայ] C հողայ

³¹ ա] B մին

յողէն³² դն (400) դրամ³³ է, որ է³⁴ բնկզ (266) մսխալ³⁵ դ (4) դանկ³⁶, և դվթին³⁷ ֆաշն Բ (2) յողայ³⁸ է, որ է ըն (800) դրամ³⁹, և դանայմագտաֆին⁴⁰, որ սաղըզ⁴¹ կասեն, խոռմցիֆն⁴², որ է⁴³ Սաղըզ⁴⁴ ադումն⁴⁵ բահամ⁴⁶ գկու⁴⁷, որ դանայմագդաֆի⁴⁸ կասեն, որ ծառի պտուղ այ⁴⁹, և թովսայ⁵⁰, որ⁵¹ է⁵² Սաղդի⁵³ ծովէն⁵⁴ դուս գկոյ⁵⁵, որ թխային⁵⁶ գինն դրար⁵⁷ չունի, չուն⁵⁸ օր⁵⁹ մեծ⁶⁰ պստիկ⁶¹ այ⁶², բարըշէլ⁶¹ գօրայ² է³

³² յողէն] C հողէն

³³ դրամ] C տրամ

³⁴ է] CJO -

³⁵ մսխալ] C մաղալ

³⁶ դանկ] C տանկ, O + այ

³⁷ դվթին] A դեֆթինն, B դվթիկին,

C թիֆտիկին, O դեֆդիկին, X դֆտիկին

³⁸ յողայ] C հողայ

³⁹ դրամ] C տրամ

⁴⁰ դանայմագտաֆին] B դանայմագդաֆին,

OX դանամագտաֆին

⁴¹ սաղըզ] C սախզ

⁴² խոռմցիֆն] C -

⁴³ է] C -

⁴⁴ Սաղըզ] C Սախզու

⁴⁵ ադումն] C ատին

⁴⁶ բահամ] BC դուս

⁴⁷ գկու] ABO գկոյ, CX կգոյ

⁴⁸ դանայմագդաֆի] AO դանամագտաֆի,

C դանայմագտաֆի

⁴⁹ այ] C է

⁵⁰ թովսայ] ACO թովսայն, B թովսն

⁵¹ որ] BX -, C + սունկար կասեն ու

⁵² է] J է

⁵³ Սաղդի] A Սաղդի, B Սաղըզ ադին,

C Սախզու ատին, O Սաղըզին, X Սաղկզին

⁵⁴ ծովէն] A ծովէն, B ծովումն, C ծովումն

⁵⁵ գկոյ] CX կգոյ

⁵⁶ թխային] B թխտին, J թխբին

⁵⁷ դրար] CX դարար

⁵⁸ չուն] X -

⁵⁹ օր] BCX որ

⁶⁰ մեծ] B + և

⁶¹ պստիկ] AX պգտիկ

⁶² այ] C է, J -, X կայ

ն (100)-ով⁴, ո (1000)-ով⁵: Ամայ⁶
 դանայմագդաֆին⁷, չուն օր⁸
 թագաւորական այ⁹, սանդղով¹⁰ կու
 ծախեն¹¹, որ ա¹² (1) սանդղով¹³ ձ
 (80) յօղայ¹⁴ այ¹⁵ բարբաստն այ¹⁶,
 վախտի գորայ¹⁷ ֆի սանդղով¹⁸ և
 (70) մառչի¹⁹, ձ (80) մառչի,
 էտպէս²⁰: Եւ այս ինչք²¹ դանթարով²²
 կու ծախվի²³, որ է՝ պալմոմն²⁴ և²⁵
 բուրբն և բանբակն²⁶ և բանբակէ²⁷
 մանածն և²⁸ կխտորն²⁹ և³⁰ լուղն և³¹

¹ բարբշէլ] ABX բարբշէլ, C պարշէլ

² գօրայ] C կորէ

³ է] BCJ -

⁴ և-ով] BX և-ով, C ո-ով, X + էլ

⁵ ո-ով] BX ո-ով, C և-ով, X + էլ

⁶ ամայ] AO ամա

⁷ դանայմագդաֆին] A դանամագտաֆին,
 CX դանայմագտաֆին, O դանամագդաֆին

⁸ օր] BCX ուր

⁹ այ] C է

¹⁰ սանդղով] A սանդղով, B սանդղով,
 C սանտղով, O սանդղով, X սանդղով

¹¹ ծախեն] B խսեն, C խօսին

¹² ա] B մին

¹³ սանդղով] C սանտղով

¹⁴ յօղայ] A յօղա, C հօղայ

¹⁵ այ] ACO -, X է

¹⁶ այ] B -, C է

¹⁷ գօրայ] A գօրայ, C կօրէ

¹⁸ սանդղով] C սանտղով

¹⁹ մառչի] CX -

²⁰ էտպէս] A + այ, C + կտան

²¹ այս ինչք] A այս ինք, J աւ ինչք

²² դանթարով] BCX դանթարով

²³ ծախվի] OX ծախեն: Կու ծախվի] A այ

²⁴ պալմոմն] A -, C պալմոմին

²⁵ և] ABCX -

²⁶ բանբակն] AO բամբակն, C բամպակն,
 X բանպակն

²⁷ բանբակէ] AO բամբակէ, C բամպակէ,
 X բանպակէ

²⁸ և] BC -

²⁹ կխտորն] C գխտորն

³⁰ և] X -

³¹ և] BC -

առնին³² և³³ շիկն և բաղամն³⁴ և
 դալային, որ է կլեկն³⁵, և³⁶ շինի³⁷
 շաֆարն, որ³⁸ սոցոնց³⁹ դանթարն խե
 (45) յօղայ⁴⁰ է, որ է և (100)
 լորայ⁴¹, որ⁴² է է (7) դիտր կէս⁴³
 խոնթկարի⁴⁴, ժըռ (18000) դրամ⁴⁵
 է⁴⁶, որ⁴⁷ կառի⁴⁸ ժըռ (12000) մսխալ⁴⁹:
 Եւ դանայշմար⁵⁰ իֆմինն, որ⁵¹
 ծախվի, այս է՝ խալիլուն⁵² դութինն⁵³
 կ (60) դանայ է, և գողվին⁵⁴ մացէն⁵⁵
 խ (40) պատ է: Եւ շղջիին⁵⁶ սան-
 դղուն⁵⁷ ժը (12) ֆաղաթ⁵⁸ կէս⁵⁹ այ, որ
 ա⁶⁰ (1) ֆաղաթումն⁶¹ գ (3) դուզին

³² առնին] C առնին, X առնինըն

³³ և] CX -

³⁴ բաղամն] C պախամն

³⁵ կլեկն] CX կլայեկն

³⁶ և շիկն... և] B կլեկն, շիկն, բաղամն,
 C կլայեկն, պօղպատն, պախամն

³⁷ շինի] B շին, X շին

³⁸ որ] B -

³⁹ սոցոնց] ACOX սոցունց

⁴⁰ յօղայ] C հօղայ

⁴¹ լորայ] BJ + է

⁴² որ] C և

⁴³ է դիտր կէս] C է // դիտր

⁴⁴ խոնթկարի] C խոնթֆարի, J խոնկարի,
 X + այ

⁴⁵ դրամ] C տրամ

⁴⁶ է] J -

⁴⁷ որ] A -

⁴⁸ կառի] BC է, X դառնայ

⁴⁹ մսխալ] C մաղալ

⁵⁰ դանայշմար] AO դանաշմար

⁵¹ որ] BC + կու

⁵² խալիլուն] C հալիլուն, X խալելուն

⁵³ դութինն] B դութին

⁵⁴ գողվին] C գողվի, J գողվին

⁵⁵ մացէն] B մացէ

⁵⁶ շղջիին] C շղջին, X շղջին

⁵⁷ սանդղուն] C սանտղուն

⁵⁸ ֆաղաթ] B ֆաթաթ

⁵⁹ ժը (12) ֆաղաթ կէս] C ժը // ֆաղաթ

⁶⁰ ա] B մին

⁶¹ ֆաղաթումն] AC ֆաղաթն, B ֆաղաթ

այ¹, որ ա² (1) դուզինն³ ժբ⁴ (12) այ⁵,
և ֆանար⁶, թուրն և⁷ թվանգն⁸ ա-ա
(1-1) դանայ⁹ թէ սադայ¹⁰, թէ
ալվանդն¹¹, շամն¹² սանդղով¹³ էլ¹⁴,
դանայշմար էլ¹⁵: Եւ լոնդրին¹⁶ փաս-
տաւով¹⁷ և¹⁸ լոնդրինէն¹⁹, շայլն²⁰,
փարփաթիանն²¹ թօփով²² էլ, տօն-
լուղով²³ էլ կու խօսեն²⁴ և սուֆն²⁵
էլ²⁶, մուխիարն²⁷ էլ²⁸ ոխշ²⁹
դանայշմար այ³⁰:

¹ այ] C է

² ա] B մին

³ դուզինն] BC դուզին

⁴ ժբ] C + դանայ

⁵ այ] C է: Որ ա (1) դուզինն ժբ (12) այ] A -

⁶ ֆանար] C ֆանարն

⁷ և] BCO -

⁸ թվանգն] OX թվանկն

⁹ դանայ] A + և, B + ալ, C + է

¹⁰ սադայ] C սադան, X + և

¹¹ ալվանդն] ABOX ալվանդ: Թէ սադայ, թէ
ալվանդն] C թէ ալվանդն, թէ սադան

¹² շամն] AO շամ, C համն

¹³ սանդղով] A սանդղուղով, BX սանդղով,
C սանաղով

¹⁴ էլ] X + և

¹⁵ սանդղով էլ, դանայշմար էլ] A դանայշմար
էլ, սանդղուղով էլ

¹⁶ լոնդրին] AOX լոնտրէն, B լոնդրինէն էլ,

C լոնդրէն էլ

¹⁷ փաստաւով] BC -, X փաստաւով

¹⁸ և] BC -

¹⁹ լոնդրինէն] AOX լոնտրինէն, B լոնդրէն էլ,
C + էլ

²⁰ շայլն] AOX շալն, BC շալն էլ

²¹ փարփաթիանն] B փաթփաթիան էլ,

C փարփաթիան էլ, JX փաթփաթիանն

²² թօփով] AC թօփով, B թօփ, X թօլով

²³ տօնլուղով] B տօնլուղ, CX տօնլուղով

²⁴ խօսեն] BC ծախվի

²⁵ սուֆն] X սուֆին

²⁶ էլ] X -

²⁷ մուխիարն] B և մուխիւրն, C մուխայարն

²⁸ էլ] X -

²⁹ ոխշ] A ամէնն, BC -, X ողշ

³⁰ դանայշմար այ] A դանաշմար ա,

Եւ³¹ Մսինայ³² ամէն³³ հոթ³⁴
խալշ³⁵ չի³⁶, էն օր³⁷ խալշ³⁸ այ՝ նար-
մակեղէն³⁹ լաֆայտոին⁴⁰, դայում-
խանին⁴¹, բարայգազին⁴², հովիզգա-
զին⁴³, էն էլ⁴⁴ թաղայ-թաղայ⁴⁵ կու
ծախվի, և⁴⁶ պալմոմն և⁴⁷ բանբակն⁴⁸
և⁴⁹ բանբակէ⁵⁰ մանածն և⁵¹ բուրբն և
այլ⁵² դաբայ⁵³ իմինն⁵⁴ դանթարով⁵⁵
կու ծախվեն⁵⁶, որ ա⁵⁷ (1) դանթարն

B շմարայ կու ծախվի, C շմար է, որ է
թախայ-թախայ կու ծախվի, X + կխօսեն

³¹ Եւ] C -

³² Մսինայ] A Մսինա, CX Մխինայ

³³ ամէն] A յամէն

³⁴ հոթ] ABCOX հոթն

³⁵ խալշ] AX խալն, C խարշ

³⁶ չի] C չէ, X չէ

³⁷ օր] BCX որ

³⁸ խալշ] AX խալն, C խարշ

³⁹ նարմակեղէն] BC նարմակեղէնն

⁴⁰ լաֆայտոին] A լաֆայտի

⁴¹ դայումխանին] A դայումխանի,
J դայուխանին

⁴² բարայգազին] A բարագազի և,
COX բարագազին

⁴³ հովիզգազին] A հովիսգազի,

B հովիսգազին, COX հովիսգազին:

Բարայգազին, հովիզգազին] B հովիսգազին,
բարայգազին, C հովիսգազին, բարագազին

⁴⁴ էն էլ] B էլ էն

⁴⁵ թաղայ-թաղայ] A + թաղայ,

X թաղա-թաղայ

⁴⁶ և] BC -

⁴⁷ և] CX -

⁴⁸ բանբակն] AO բամբակն, C բամպակն,
X բանպակն

⁴⁹ և] BC -

⁵⁰ բանբակէ] A բամբակէ, C բամպակէ,

O բակէ, X բանպակէ

⁵¹ և] BC -

⁵² այլ] BC + ինչ

⁵³ դաբայ] C դապայ

⁵⁴ իմինն] BC իմին, որ կայ, ողշ, A իմինն,
որ կայ

⁵⁵ դանթարով] BCX դանթարով

⁵⁶ ծախվեն] AOX ծախեն, BC ծախվի

⁵⁷ ա] B մին

ն (100) ուտօլ¹ ալ², որ ա³ (1) ուտօլն⁴ բնծգ (256) դրամ⁵ է⁶, որ կառի⁷ ճն (170) մսխալ⁸, դ (4) դանկ, և ա⁹ (1) դանթարն կդ (64) յօղալ¹⁰ է, որ կառի իեռզն (25600) դրամ¹¹, որ¹² լինի ժէկզ (17066) մսխալ¹³, դ (4) դանկ, և ըռէվանդն¹⁴ և¹⁵ դրամանէն և սուֆի մանաձն և մահմուդին¹⁶ և ալ¹⁷ նման¹⁸ սոցոնց¹⁹, որ էստոնց²⁰ ֆաշն ուտօլ²¹ ալ²², և մուշկն ոնցով²³ կու խօսեն²⁴, որ ա²⁵ (1) օնցէն ք (9) դրամ²⁶ է²⁷, որ է²⁸ զ (6) մսխալ²⁹: Եւ տեղն մեր արբիշումն³⁰ խալ³¹ չի³²,

¹ ուտօլ] B ըոտօլ

² ալ] C է

³ ա] B մին

⁴ ուտօլն] COX ուտօլն, B ըոտօլն

⁵ դրամ] C տրամ

⁶ է] B ալ

⁷ կառի] BC է

⁸ մսխալ] C մաղալ

⁹ ա] B մին

¹⁰ յօղալ] C հօղալ

¹¹ դրամ] C տրամ

¹² կառի իեռզն դրամ, որ] X -

¹³ մսխալ] C մաղալ

¹⁴ ըռէվանդն] A ըռէվանտն, C ըռաւնտն, X ըռէվանդ

¹⁵ և] X -

¹⁶ մահմուդին] BX մամուդին, C մահմուտին

¹⁷ ալ] C + որ

¹⁸ նման] ABC + է

¹⁹ սոցոնց] A սոցունցս, COX սոցունց

²⁰ որ էստոնց] CX -

²¹ ուտօլ] B ըոտօլ

²² ալ] C է

²³ ոնցով] A օնցով, BCX օնցով

²⁴ կու խօսեն] BC կու ծախալի, O ալ

²⁵ ա] B մին

²⁶ դրամ] C տրամ

²⁷ է] J -, O ալ

²⁸ է] J -

²⁹ մսխալ] C մաղալ

³⁰ արբիշումն] C ապրշումն, X ապրիշումն

³¹ խալ] C խարջ, X խալն

³² չի] C չէ, X չե

չուն օր³³ ուրէնց³⁴ միշումն³⁵ հէնց³⁶ լել³⁷ արբիշում³⁸ բահամ գկոյ³⁹, որ ֆանց⁴⁰ Գիլանայ⁴¹ արբիշումն⁴² լել⁴³ ալ⁴⁴: Եւ առֆի ծախսի փողն⁴⁵ սվիլալ⁴⁶ մառչիլ ալ, որ ա⁴⁷ (1) մառչիլն ժա (11) դառին ալ⁴⁸, որ ա⁴⁹ (1) դառինն ի (20) գրան ալ⁵⁰, ամալ⁵¹ թողման չեն⁵², որ⁵³ նաղտ⁵⁴ փող⁵⁵ դուս բերես⁵⁶ ուրէնց⁵⁷ ֆաղաֆէն⁵⁸, կասեն, թէ⁵⁹ դու ֆո⁶⁰ իֆմինն⁶¹ մեզ ծախս և դու էլ մեզանէ⁶² իֆմին⁶³ առ⁶⁴

³³ օր] BCX որ

³⁴ ուրէնց] C ուրենց

³⁵ միշումն] BC տեղն, O -

³⁶ հէնց] A հէց, X -

³⁷ լել] C լաւ, X -

³⁸ արբիշում] C ապրշում, O արբիշումն, X + շատ

³⁹ գկոյ] A + և, CX կգոյ, O գկու

⁴⁰ ֆանց] C ֆանգ, X շանկզ

⁴¹ Գիլանայ] AOX մեր, C Կիլանայ, BC + շարբաֆի

⁴² արբիշումն] C ապրշումն, X ապրիշումն

⁴³ լել] C լաւ

⁴⁴ ալ] C է, O ա

⁴⁵ փողն] A + ռիշ

⁴⁶ սվիլալ] O սվիլա

⁴⁷ ալ] B մին

⁴⁸ ալ] C է

⁴⁹ ալ] B մին

⁵⁰ ալ] BC է

⁵¹ ամալ] O ամա

⁵² թողման չեն] C չեն թողուր

⁵³ որ] B -

⁵⁴ նաղտ] AO նաղդ

⁵⁵ փող] C փողն

⁵⁶ բերես] BCX բերեն

⁵⁷ ուրէնց] C ուրենց

⁵⁸ ֆաղաֆէն] B ֆաղաֆիցն, որ, C + որ, O ֆաղաֆին, որ, X երկրէն

⁵⁹ թէ] B -

⁶⁰ ֆո] X ֆոյ

⁶¹ իֆմինն] BJ իֆմին

⁶² մեզանէ] X մեզանինց

⁶³ իֆմին] A -

⁶⁴ առ] A -

վեռ¹, տար², յուր³ կուզես՝ գնայ⁴. լել⁵
 ջիգարդար⁶ մարդ այ⁷ պիտի⁸, որ
 գոխտիկ⁹ նաղդ¹⁰ փող փախցանի¹¹
 դապի¹² դուս¹³: Թէ¹⁴ բռնեցին, փողն
 բէկկայ¹⁵ կու գաֆթեն¹⁶ և փողայ-
 տէրն¹⁷ բուրակ¹⁸ կտան¹⁹:

Եւ²⁰ Ալիկօնայ²¹ նոթն խալջ²²
 այ²³ փոֆր²⁴ թաղայ-թաղայ կու ծախ-
 վի, և մուխիարն²⁵ էլ, սուֆն²⁶ էլ՝
 թաղայ-թաղայ²⁷: Եւ արբշմին²⁸ դիտրն
 իա (21) լորայ²⁹ է, որ ա³⁰ (1) լորէն³¹

¹ վեռ] C -, X վեր

² տար] B -

³ յուր] B հուր, C ուր, X + տեղ

⁴ գնայ] AO -, B վեր գնայ, C -, X ծախիւր

⁵ լել] C լաւ

⁶ ջիգարդար] C ճիկերօվ, X ջգարայ

⁷ մարդ այ] X - : Այ] C -

⁸ պիտի] AOX միտիլ, C կուզէ

⁹ գոխտիկ] BC -, X մարդ տեղէն

¹⁰ նաղդ] BC նաղտ

¹¹ փախցանի] A փաղցանի, BJ փախցանես,
 C -, O փաղտանի

¹² դապի] X դաբի: Փախցանես դապի] BC -

¹³ դուս] BC + տանի գողտիկ

¹⁴ Թէ] X + որ

¹⁵ բէկկայ] C պէկիկէն, J թէկկուկայ,

X բէկկուկայ

¹⁶ գաֆթեն] AO գաթեն, B գավթեն,

CX գաֆտեն

¹⁷ փողայտէրն] BJ փողատէրէրն

¹⁸ բուրակ] BJ բուրայ, C բուրէկ

¹⁹ կտան] X + էսպէս այ

²⁰ եւ] C -

²¹ Ալիկօնայ] B Ալիկօն

²² խալջ] AX խալն, C խարջ

²³ այ] C է, O ա

²⁴ փոֆր] X + որ

²⁵ մուխիարն] C մումայարն

²⁶ սուֆն] X գուֆն

²⁷ թաղայ-թաղայ] X թաղայ, A + էայ, C + է,
 O + այ

²⁸ արբշմին] A արբշմի, C ապրշմի,

X արբիշումն

²⁹ լորայ] C դորայ

³⁰ ա] B մին

³¹ լորէն] C դորէն

նը (108) դրամ³² է, որ ա³³ (1)
 դիտրն³⁴ լինի³⁵ բոբնկը (2268)
 դրամ³⁶, և արբիշումն³⁷, որ կու ֆա-
 շեն, և (100)-ին դ (4) դարայ³⁸
 կառեն³⁹ և և (100)-ին բ (2) նագա-
 րաթանայ⁴⁰ յինֆ կառուն⁴¹ և խակին
 ա⁴² (1) մառչիլ տողանի յինֆ կա-
 ռուն⁴³ և դտրին⁴⁴ կէս մառչիլ նօվլ⁴⁵
 յինֆ⁴⁶ կառուն: Եւ ալիշվերիշ⁴⁷ փողն
 ջուլի այ⁴⁸, որ թ⁴⁹ (9) ջուլին ա⁵⁰ (1)
 կորէնթ⁵¹ մառչիլ այ⁵², որ է հք (72)
 գրացի⁵³: Ղերագ արբիշումն⁵⁴ էլ՝ ինչ
 բագրերկանի⁵⁵ ալիշվերիշ⁵⁶, որ կայ, և
 անաջին⁵⁷ էլ ա⁵⁸ (1) կորէնթ մառ-
 չիլն⁵⁹ կթ (69) գրացի այ¹, վախտի

³² դրամ] C տրամ

³³ ա] X իա

³⁴ դիտրն] J դիտր, X լիտրէն

³⁵ լինի] BC -

³⁶ դրամ] C տրամ, BC + է

³⁷ արբիշումն] C ապրշումն, J արբիշումին,
 X ապրիշումն

³⁸ դարայ] C տարայ

³⁹ կառեն] B յինֆ կառուն, C ինֆ կառուն

⁴⁰ նագարաթանայ] C նագարէթանայ,

J նագարէթանայ, X նագարաթումն

⁴¹ յինֆ կառուն] BC -

⁴² ա] B մին

⁴³ յինֆ կառուն] BC -

⁴⁴ դտրին] A դտերն, B դիտրն

⁴⁵ նօվլ] C նօվլի

⁴⁶ յինֆ] A յին, C ինֆ

⁴⁷ ալիշվերիշ] C առուտուրի

⁴⁸ այ] C է

⁴⁹ թ] A ա

⁵⁰ ա] B մին

⁵¹ կորէնթ] J կորէնց

⁵² այ] C է

⁵³ գրացի] BC + որ

⁵⁴ արբիշումն] C ապրշումն

⁵⁵ բագրերկանի] BX բագրգանի,

C պագրկանի, O բագրկանի

⁵⁶ ալիշվերիշ] C առուտուր, J ալիշվերիշ

⁵⁷ անաջին] AOX անաջինն

⁵⁸ ա] B մին

⁵⁹ մառչիլն] A մառչիլ այ, որ է

գորայ² և (100)-ին բ (2), գ (3), դ (4), ե (5) եվել³ սարֆ կտաս, ապայ⁴ թե⁵ սաղ⁶ սվիլայ մառչիլ կտան և ըռելանդն⁷ և⁸ դրամանէն և⁹ լաշվարդն¹⁰, բեխի¹¹ սմբուլն¹², սուֆի մանածն և¹³ մանմուդին¹⁴ և¹⁵ մոջամն¹⁶ և¹⁷ ֆարբարն¹⁸ և¹⁹ դոմզն²⁰ և ալլ²¹ նման²² սոցոնց²³, որ ռիսչին²⁴ ֆաշն լարայ է, և²⁵ ա²⁶ (1) լորէն ճը (108) դրամ²⁷ է, որ է²⁸ ժը (12) օնցայ, և մուշկն էլ օնցով կու խօսեն²⁹, որ ա³⁰ (1) օնցէն թ (9) դրամ³¹ է, որ է գ (6) մսխալ³²: եւ³³ գայս ինչ³⁴ դան-

¹ ալ] ABJ -, C է

² գորայ] C կօրէ, O գօրա

³ եվել] X իվել, C -

⁴ ապայ] ACO ապա

⁵ թէ] BO -

⁶ սաղ] J աղ թե'

⁷ ըռելանդն] C ըռանդն, X ըռելանդ

⁸ և] BCox -

⁹ և] BOx -

¹⁰ լաշվարդն] X լաշվարբն

¹¹ բեխի] X բիխի

¹² սմբուլն] O սըմպուլն, X սմպուլըն

¹³ և] ABCox -

¹⁴ մանմուդին] B մանուդին, C մանմուտիան

¹⁵ և] BC -

¹⁶ մոջամն] A մոջամին

¹⁷ և] BCx -

¹⁸ ֆարբարն] X ֆանրբարն

¹⁹ և] BC -

²⁰ դոմզն] C դոմզն, X դոմըզն

²¹ ալլ] B + ինչ որ

²² նման] AB + է

²³ սոցոնց] A սոցունցս, COX սոցունց

²⁴ ռիսչին] BC ողչին, X ողչին

²⁵ և] ABCO որ

²⁶ ա] B մին

²⁷ դրամ] C տրամ

²⁸ որ է] O + որ է

²⁹ կու խօսեն] B կու ծախեն, C կու ծախվի,

O ալ: եւ մուշկն էլ օնցով կու խօսեն] X -

³⁰ ա] B մին

³¹ դրամ] C տրամ

³² մսխալ] C մսղալ

³³ եւ] C և, X ալլ

թարով³⁵ ալ³⁶, բուրբն և³⁷ բանբակն³⁸ և³⁹ բանբակէ⁴⁰ մանածն և⁴¹ պալմոմն, որ էստոնմ դանթարով⁴² կու ծախեն⁴³, որ ա (1) դանթարն և (100) լարայ է, որ մին⁴⁴ լորէն ճը (108) դրամ⁴⁵ է, որ ա (1) դանթարն ի է (27) յօղայ⁴⁶ է, որ է⁴⁷ ժոըն (10800) դրամ⁴⁸: եւ Ալիկօնայ⁴⁹ ոչինչ⁵⁰ իմինի⁵¹ գումբուլ⁵² չունի, դէրագ նազարաթին⁵³ խալէն⁵⁴: եւ բանֆօյին⁵⁵ հասապն⁵⁶ էս⁵⁷ ալ⁵⁸, որ ա⁵⁹ (1) մառչիլն ի (20) սօլի ալ⁶⁰, և⁶¹ ա⁶² (1) սօլիին ժը (12) դինարի է, և⁶³ ա⁶⁴ (1) սօլիին ժը (18) կատարինայ⁶⁵ է,

³⁴ ինչ] A ինչֆս, BC ինչս

³⁵ դանթարով] B դանդարով, C դանթարով

³⁶ ալ] A + որ է, C + է

³⁷ և] BC -

³⁸ բանբակն] ACO բամբակն, X բանպակն

³⁹ և] BC -

⁴⁰ բանբակէ] ACO բամբակէ, X բանպակէ

⁴¹ և] C -

⁴² դանթարով] X դանթարով

⁴³ ծախեն] X ծախվի: Որ էստոնմ... ծախեն] BC -

⁴⁴ մին] ACOX ա

⁴⁵ դրամ] C տրամ

⁴⁶ յօղայ] C հօղայ

⁴⁷ որ է] X -

⁴⁸ դրամ] C տրամ, X + է

⁴⁹ Ալիկօնայ] C Ալիկօնուայ, J Առիկօնայ

⁵⁰ ոչինչ] BX ոնչիչ

⁵¹ իմինի] B իմինն, C իմինին

⁵² գումբուլ] AOX գումուլ, C կօմուլ

⁵³ նազարաթին] C նազարէթին

⁵⁴ խալէն] B խալշան, C խալշն, X խալնըն

⁵⁵ բանֆօյին] A բանֆօյի, X բանֆօին

⁵⁶ հասապն] C հիսապն, X հասաբն

⁵⁷ էս] C ալս

⁵⁸ ալ] C է

⁵⁹ ա] B մին

⁶⁰ ալ] C է

⁶¹ և] BC որ

⁶² ա] B մին

⁶³ և] BC + էլ

⁶⁴ ա] B մին

⁶⁵ կատարինայ] J կատարինայ

որ մեր հայքն¹ մանդոտ² կասեմք³, և⁴ ա⁵ (1) դինարին ա (1) կատարինայ⁶ կես⁷ այ⁸, և⁹ մին¹⁰ մառչիլն գ (6) լիայ է¹¹, և մին¹² ըսկոթն¹³ է (7) լիայ է¹⁴, որ այսպես տես բանֆոյին¹⁵ հասապն¹⁶.

մառչիլ	219	սօլի	15	դինարի	11
	436 ¹⁷		13		9
	343 ¹⁸		10		4
	2		2	դինարի	24
մառչիլ	1000	սօլի	40		

Եւ այլ կուգեմ, որ բանֆոյի¹⁹ հասապ²⁰ լիէն ջամ կապեմ²¹

լիայ	312	սօլի	15	դինարի	18
	674		14		04 ²²
	012		09 ²³		02
	2		2	դինարի	24

¹ հայքն] B հայրքն, J հարքն, X Բրիտտոնեայքն

² մանդոտ] C մանդո

³ կասեմք] C կասեմ, X կասեմք

⁴ և] C որ

⁵ ա] B մին

⁶ կատարինայ] A կատարինա, J + է

⁷ ա (1) կատարինայ կես] C ա // կատամայ

⁸ այ] C է

⁹ և] B -

¹⁰ մին] COX ա, A -

¹¹ է] JO -

¹² մին] ACOX ա

¹³ ըսկոթն] C սկոթն

¹⁴ է] J -

¹⁵ բանֆոյին] AO բանֆոյի, B բանֆոյին, C բանֆոյին, X բանֆոին

¹⁶ հասապն] C հիսապն, X հասաքն, B + որ թխտիս յետ կուան շինած այ, C + որ է ի ներֆոյ

¹⁷ 436] B 336

¹⁸ 343] B 443

¹⁹ բանֆոյի] X բանֆոյի

²⁰ հասապ] X հասաք

²¹ և... կապեմ] ABCO -

²² 18, 04] CO 13, 09, B 13, 9

²³ 15, 14, 09] CO 18, 13, 07, B 18, 13, 7

լիայ 1000 սօլի 40

Որպէս որ²⁴ ի (20) սօլիին ա (1) մառչիլ այ²⁵, նոյնպէս ժբ (12) դինարին ա (1) սօլիի այ²⁶, և այլ²⁷ կուգեմ, որ ո (1000) լիէն ջամ կապեմ էլ սօլիու²⁸ և դինարի²⁹ հասապով³⁰, որ ա³¹ (1) լիէն ժբ (12) ըստակ³² է³³, և³⁴ ա³⁵ (1) լիէն ի (20) սօլիի այ³⁶, որ³⁷ ա³⁸ (1) սօլիին գ (3) կատարինայ է, և էլ³⁹ ա⁴⁰ (1) սօլիին ժբ (12) դինարի է, որ ա⁴¹ (1) կատարինէն⁴² դ (4) դինարի է:

Եւ⁴³ վանատրկին⁴⁴ ամենայն ալիշվերիշն⁴⁵ ողջ⁴⁶ Ալիկոնոյ⁴⁷ պէս այ⁴⁸, որ խանբարֆով⁴⁹ իմինն¹ թա-

²⁴ որ] B -

²⁵ այ] C է

²⁶ այ] C է

²⁷ այլ] X -

²⁸ սօլիու] B սօլիու, C սօլիու

²⁹ դինարի] B դինարին, J դինարու

³⁰ հասապով] B հասապով, C հասապովն, X հասաքով

³¹ ա] B մին

³² ըստակ] C ստակ

³³ է] A այ

³⁴ և] BC + էլ

³⁵ ա] B մին

³⁶ այ] BC է: Ա (1) լիէն ժբ (12) ըստակ է և ա (1) լիէն ի (20) սօլիի այ] X ա (1) լիէն ի (20) սօլիի այ և ա (1) լիէն ժբ (12) ըստակ է

³⁷ որ] X և

³⁸ ա] B մին

³⁹ էլ] B -

⁴⁰ ա] B մին

⁴¹ ա] B մին

⁴² ժբ (12) դինարի է, որ ա (1) կատարինէն] A -

⁴³ եւ] C -

⁴⁴ վանատրկին] B վանատրկին,

C վանատրկ, OX վանատրկին

⁴⁵ ալիշվերիշն] BX + էլ, C առևտուրն

⁴⁶ ողջ] A ողջ, OX -

⁴⁷ Ալիկոնոյ] ABOX Ալիկոնու,

C Ալիկոնու

⁴⁸ այ] C է

⁴⁹ խանբարֆով] AO խամբարֆով,

ղայ-թաղայ² կու ծախվի, և փաշով³ ղաբայ⁴ իմինն ղանթարով⁵ կու փաշեն⁶, որ ա⁷ (1) ղանթարն և (100) լորայ է, որ ա⁸ (1) լորեն ղզ (96) դրամ⁹ է, որ ա¹⁰ (1) ղանթարն իդ (24) յողայ¹¹ է, որ ա¹² (1) ղանթարն թոզն (9600) դրամ¹³ է, որ ղանթա-
րայհասապ¹⁴ իմինն¹⁵ այս¹⁶ են¹⁷ բութն և¹⁸ բանբակն¹⁹ և²⁰ բանբա-
կե²¹ մանածն²², պալմոմն²³ և այլ նման սոցունց²⁴: Եւ²⁵ արշմին²⁶ հաֆալն²⁷ էս²⁸ այ²⁹, որ ղաղիմի³⁰

B խանբարով, C համարով, X խամպարով

¹ իմինն] X իմինն

² թաղայ-թաղայ] C թախայ-թախայ

³ փաշով] BX փաշով

⁴ ղաբայ] C ղապայ, X ղաբա

⁵ ղանթարով] BCX ղանթարով

⁶ կու փաշեն] BC կու ծախվի և ղանթարով կու փաշվի, X կու ծախեն

⁷ ա] B մին

⁸ ա] B մին

⁹ դրամ] C տրամ

¹⁰ ա] B մին

¹¹ յողայ] C հողայ

¹² ա] B մին

¹³ դրամ] C տրամ

¹⁴ ղանթարայհասապ] AO ղանթարա-

հասապ, C ղանթարով ծախված,

X ղանթարայհասապ

¹⁵ իմինն] A իմինանին

¹⁶ այս] CX այսոֆիկ

¹⁷ այս ևն] C ևն այսոֆիկ

¹⁸ և] BC -

¹⁹ բանբակն] AO բամբակն, C բամպակն,

X բանպակըն

²⁰ և] BC -

²¹ բանբակե] C բամպակե, O բամբակե,

X բանպակե

²² բանբակե մանածն] A -, X + և

²³ պալմոմն] C պալմոմին

²⁴ սոցունց] B սոցոնց, J նոցոնց

²⁵ եւ] B և, X -

²⁶ արշմին] A արշմի, C ապրշմին,

X արբիշմին

²⁷ հաֆալն] AO անֆալն, C աֆալն,

բարբաստ կապել³¹ ան³², որ ֆնար³³ արշմին³⁴ լորեն խը (48) ղոռուէթ³⁵ այ³⁶, որ է³⁷ բ (2) տուկատ կորէնթ³⁸, գրայ³⁹ իդ (24) ղոռուէթն⁴⁰ ա⁴¹ (1) տուկատ կորէնթ⁴² այ⁴³: Հիմացի⁴⁴, որ ֆնար⁴⁵ արշմին⁴⁶ թանկ և⁴⁷ յեժանութինն⁴⁸ դարայ⁴⁹ առել⁵⁰ վերայ⁵¹ կու խօսեն⁵², որ⁵³ թէ թանկ այ⁵⁴ դարեն⁵⁵ փոքր այ⁵⁶, թէ յեժան⁵⁷ այ⁵⁸ դարեն⁵⁹ շատ այ¹, և միռս²

X անվալն

²⁸ էս] C այս

²⁹ այ] C է

³⁰ ղաղիմի] A ղաղմի, C ղատիմի,

O ղաղըմի

³¹ կապել] C կապել

³² ան] C են

³³ ֆնար] C ֆենար

³⁴ արշմին] A արբշմին, B արբիշումին,

C ապշմին

³⁵ ղոռուէթ] X ղոռուէթ

³⁶ այ] C է

³⁷ է] A -

³⁸ կորէնթ] AB + այ

³⁹ գրայ] C գրէ, O գրա

⁴⁰ ղոռուէթն] X կոռուէթըն

⁴¹ ա] B մին

⁴² տուկատ կորէնթ] AX կորէնթ տուկատ

⁴³ այ] C է

⁴⁴ հիմացի] C իմացիր, X իմացիր

⁴⁵ ֆնար] C ֆենար

⁴⁶ արշմին] A արբիշումին, C ապրշմին,

X արբիշմին

⁴⁷ և] BC -

⁴⁸ յեժանութինն] C յաժանութին,

J յեժանութին

⁴⁹ դարայ] C տառայ

⁵⁰ առել] J առել

⁵¹ վերայ] O վերա

⁵² խօսեն] C խօսին

⁵³ որ] BC -

⁵⁴ այ] C է

⁵⁵ դարեն] B դարէ, C տառան

⁵⁶ այ] BC է

⁵⁷ յեժան] C աժան

⁵⁸ այ] C է

⁵⁹ դարեն] C տառան

աբրշմէրին³ գինն⁴ վախտի գօրայ⁵ գայ⁶ թանկ, գայ⁷ յեժան⁸: Եւ ալիշ-վէրիշին⁹ շատն¹⁰ դոռուշէթ¹¹ կու խօսեն¹² և գայի¹³ դօպլի¹⁴ և¹⁵ ձփին¹⁶ և ունկոռու¹⁷ կու խօսեն¹⁸, որ էստոնմֆ ոսկի ան¹⁹, և էլ ըսկոյթ և²⁰ տուկատուն²¹ մառշիլ և տուկատ էլ կու խօսեն²², որ էստոնմֆ²³ արծաթ ան²⁴, և էլ²⁵ լիւրայ և²⁶ դոռուշէթ²⁷ և սօլդի էլ կու խօսեն²⁸, որ էստոնմֆ²⁹ պղինձ ան³⁰: Հիմացի՛ր³¹, որ Տալիու³² ա (1) դօպլին³³ իը³⁴ (28) լիւրայ է, և Ասպա-

նիու³⁵ ա (1) դօպլին³⁶ իթ (29) լիւրայ է, գայ³⁷ եվել³⁸, գայ³⁹ պակաս, և ա⁴⁰ (1) ձփինն⁴¹ ժը (18) լիւրայ է, և ա⁴² (1) ունկոռու⁴³ ժէ (17) լիւրայ է, և ա⁴⁴ (1) ըսկոյթն ժ (10) լիւրայ է⁴⁵, ա⁴⁶ (1) տուկատուն⁴⁷ թ (9) լիւրայ⁴⁸, գ (6) սօլդի է⁴⁹, որ⁵⁰ ա⁵¹ (1) մառշիլն ը (8) լիւրայ է, որ⁵² ա⁵³ (1) տուկատն գ (6) լիւրայ⁵⁴, դ (4) սօլդի է⁵⁵, որ մին⁵⁶ լիւրէն ի (20) սօլդի ալ⁵⁷, որ ի (20) սօլդին ժ (10) դագէթայ⁵⁸ է, որ ա (1) դագէթէն⁵⁹ բ (2) սօլդի⁶⁰ է⁶¹:

Դարձեալ⁶² Վանատըկին⁶³ բանֆօյին⁶⁴ հասապն⁶⁵ էսպէս¹ ալ², որ

¹ ալ] BC է
² միու] ACO միւս
³ աբրշմէրին] AO աբրշմին, B աբրշմինցն,
C ապրշմնուն, X աբրիշմէրն
⁴ գինն] BC -
⁵ գօրայ] C կօրէ
⁶ գայ] C կեան, X գայի
⁷ գայ] C կեան, X գայի
⁸ յեժան] C աժան
⁹ ալիշվէրիշին] C ալիշվէրիշի
¹⁰ շատն] C փողն
¹¹ դոռուշէթ] X դոռուշէթ
¹² խօսեն] C խօսին
¹³ գայի] C երբեմն
¹⁴ դօպլի] X դօրլի
¹⁵ և] C -
¹⁶ ձփին] X ձըփին
¹⁷ ունկոռու] X + ոսկի
¹⁸ կու խօսեն] C կու խօսին, X կխօսեն
¹⁹ ան] C են: Որ էստոնմֆ ոսկի ան] X -
²⁰ և] CX -
²¹ տուկատուն] AO + և
²² խօսեն] C խօսին
²³ էստոնմֆ] C սոմա
²⁴ ան] C են, X այն
²⁵ և էլ] A -
²⁶ և] C -
²⁷ դոռուշէթ] J դուշէթ, X դոռուշէթ,
B + և դագէթայ, C + դագիէթ
²⁸ խօսեն] C խօսին
²⁹ էստոնմֆ] C սոմա
³⁰ ան] C են, X ալ
³¹ հիմացի] C իմացի, X իմացի
³² Տալիու] X Տալիոյ
³³ դօպլին] B պօպլին, C դաօպլին, X դօրլին

³⁴ իը] X իը
³⁵ Ասպանիու] CX ըսպանիու
³⁶ դօպլին] X դօրլին
³⁷ գայ] C կեան
³⁸ եվել] X իւել
³⁹ գայ] C կեան
⁴⁰ ա] B մին, X -
⁴¹ ձփինն] X ձփին ոսկին
⁴² ա] B մին
⁴³ ունկոռու] X ունկոռու ոսկին
⁴⁴ ա] B մին
⁴⁵ է] C + և
⁴⁶ ա] B և մին
⁴⁷ տուկատուն] COX տուկատունն
⁴⁸ լիւրայ] X + է
⁴⁹ է] A ալ
⁵⁰ որ] A -, C և
⁵¹ ա] B մին
⁵² որ] BC և A -
⁵³ ա] B մին
⁵⁴ լիւրայ] X + է և
⁵⁵ է] AX ալ
⁵⁶ մին] ACOX ա
⁵⁷ ալ] BC է
⁵⁸ դագէթայ] C դագիէթ
⁵⁹ դագէթէն] X դագիթէն
⁶⁰ սօլդի] X սօլտի
⁶¹ է] B - : Որ ա (1) դագէթէն բ (2) սօլդի է] BC -
⁶² Դարձեալ] BC եւ
⁶³ Վանատըկին] C Վենէտիկ, OX Վանատիկն
⁶⁴ բանֆօյին] AO բանֆօյի, X բանֆօյին
⁶⁵ հասապն] C հիսապն, X հասապն

ա³ (1) բանօյի⁴ լիւն ժ (10) տու-
կատ բանօյի⁵ ալ⁶, և⁷ բանօյի⁸
լիւն⁹ ի (20) սօլի¹⁰ բանօյի¹¹ ալ¹²,
և ա¹³ (1) բանօյի¹⁴ սօլի¹⁵ կէս տու-
կատ բանօյի¹⁶ ալ¹⁷, և ա¹⁸ (1) բան-
օյի¹⁹ տուկատն²⁰ իդ (24) դոուէթ²¹
բանօյի²² ալ²³, և ա²⁴ (1) բանօյի²⁵
դոուէթն²⁶ գ (6) սօլի²⁷ կորէնթ ալ²⁸,
որ²⁹ ա³⁰ (1) բանօյի³¹ լիւն ժբ (12)
տուկատ կորէնթ³² ալ³³: Եւ այլ
միոս³⁴ լորով³⁵ ֆաշով³⁶ իմինն³⁷

¹ էսպէս] ABO էս, C այս

² ալ] A -, C է

³ ալ] BC -

⁴ բանօյի] C բանօյին, X բանօի,
B + մին, C + ա

⁵ բանօյի] CX բանօի

⁶ ալ] C է

⁷ և] A + ա, BC + էլ

⁸ բանօյի] B + մին, C + ա

⁹ բանօյի լիւն] X -

¹⁰ սօլի] X սօլի

¹¹ բանօյի] X բանօի

¹² ալ] C է: ժ (10) տուկատ բանօյի ա, և ի
(20) սօլի բանօյի ալ] X ի (20) սօլի
բանօի ալ, և ժ (10) տուկատ բանօի ալ

¹³ ալ] B մին

¹⁴ բանօյի] OX բանօի

¹⁵ բանօյի] OX բանօի

¹⁶ ալ] C է

¹⁷ ալ] B մին, X -

¹⁸ բանօյի] OX բանօի

¹⁹ տուկատն] X տուկատըն

²⁰ դոուէթ] X դոուէթ, J + ալ

²¹ բանօյի] OX բանօի

²² ալ] C է

²³ ալ] X -

²⁴ բանօյի] X բանօի

²⁵ դոուէթն] X դոուէթն

²⁶ սօլի] J + ալ

²⁷ ալ] C է

²⁸ որ] X -, ABC և

²⁹ ալ] B մին

³⁰ բանօյի] OX բանօի

³¹ կորէնթ] X կորէթ

³² ալ] C է

³³ միոս] ABCO միս

այս³⁷ են³⁸ դոմզն³⁹, մոշամն, ֆար-
բարն⁴⁰, ֆարաստալն⁴¹, աոնընով⁴²
ուլունմն, և ալ⁴³ ինչ, որ⁴⁴ ֆաշ կու
մտի⁴⁵, լորով⁴⁶ ալ⁴⁷, որ ա⁴⁸ (1) լորէն
դգ⁴⁹ (96) դրամ⁵⁰ է, և մուշկն⁵¹
օնցով⁵² ալ⁵³, որ ա⁵⁴ (1) օնցէն թ (9)
դրամ⁵⁵ է, և էլ⁵⁶ ինչ օր⁵⁷ մացով⁵⁸ կու
ծախվի, որ է⁵⁹ գողվին⁶⁰ մացէն իս
(40) պատ է⁶¹, և նազլուարին⁶²
մացէն են (500) պատ է⁶³, և ալ
խալելին⁶⁴ և ջամն⁶⁵ դանայշմար⁶⁶ էլ,
սանդղով⁶⁷ էլ կու խօսեն¹: Եւ

³⁴ լորով] BX լորով

³⁵ ֆաշով] BX ֆաշով

³⁶ իմինն] O իմին

³⁷ այս] C սոֆա, JX ասֆ

³⁸ ասֆ են] X ասենմ

³⁹ դոմզն] C դոմզն, X դոմբզն

⁴⁰ ֆարբարն] X ֆահրբարն

⁴¹ ֆարաստալն] X ֆարստալն

⁴² աոնընով] B աոնընով, C արննով,

X աոննով

⁴³ ալ] J ալ

⁴⁴ որ] AO օր

⁴⁵ կու մտի] C կու մտանէ, X կմտի

⁴⁶ լորով] BX լորով

⁴⁷ ալ] BCox -

⁴⁸ ալ] B մին

⁴⁹ դգ] X ճը

⁵⁰ դրամ] C տրամ

⁵¹ մուշկն] B մուշկն էլ

⁵² օնցով] BX օնցով

⁵³ ալ] BC կու ծախվի, X -

⁵⁴ ալ] B մին

⁵⁵ դրամ] C տրամ

⁵⁶ էլ] BCX ալ

⁵⁷ օր] BCX որ

⁵⁸ մացով] BCX մացով

⁵⁹ էլ] JO -

⁶⁰ գողվին] C + ֆի

⁶¹ էլ] B + ալ, J -

⁶² նազլուարին] X նազլուարի

⁶³ էլ] J -, O + ալ

⁶⁴ խալելին] B խալլելին, C խալիլին

⁶⁵ ջամն] A ջամ, C նամն

⁶⁶ դանայշմար] AO դանաշմար

⁶⁷ սանդղով] B սանդղով, C սանտղով,

մաղազի² խուրդավաթն³ որն կու
 ֆաշեն, որն կու համարեն⁴, որն
 դուզինով⁵ այ⁶, որ ա⁷ (1) դուզինն⁸
 ժբ (12) այ⁹, և ֆաղաթն ըռըզմով¹⁰
 այ¹¹, կայ ըռըզմ¹², որ¹³ և (30)
 դաստայ¹⁴ այ¹⁵, կայ ըռըզմ¹⁶, որ¹⁷ ի¹⁸
 (20) դաստայ¹⁹ այ²⁰, որ ա²¹ (1)
 դաստեն իդ (24) դաբաղայ²² այ²³:
 Ամենայն²⁴ ապրանքին²⁵ գներն²⁶ փո-
 փոխական է²⁷ գայ²⁸ եվել²⁹, գայ³⁰
 պական: Եւ ինչ³¹ ապրանք, որ³² վա-

OX սանդուղայ

¹ կու խօսեն] BC կու ծախվի

² մաղազի] B մազազի

³ խուրդավաթն] C խուրտավաթն,

X խուրդավատեն

⁴ համարեն] B համպարեն, X խմբարեն

⁵ դուզինով] BX դուզինով, C տուզիով

⁶ այ] C է

⁷ ա] B մին

⁸ դուզինն] C տուզին

⁹ այ] C է

¹⁰ ըռըզմով] B ըռըզմով, X ըռըզմով

¹¹ այ] C է

¹² ըռըզմ] X ըռըզմի

¹³ որ] B -, J or

¹⁴ դաստայ] C տաստայ

¹⁵ այ] ACOX է

¹⁶ ըռըզմ] X ըռըզմի

¹⁷ ըռըզմ, որ] B որ ըռըզմ

¹⁸ ի] AC իդ

¹⁹ դաստայ] A դայստայ, C տաստայ

²⁰ այ] ACOX է

²¹ ա] B մին

²² դաբաղայ] O դապաղայ, A դայբաղայ

²³ այ] AOX է: Որ ա (1) դաստեն իդ (24)

դաբաղայ այ] C -

²⁴ ամենայն] A և ամենայն իշ,

BC և ամենայն, OX և ամենայն ինչ

²⁵ ապրանքին] A ապրաքին

²⁶ գներն] AC գներն

²⁷ փոփոխական է] B փոխփոխական ան,

C փոփոխական են, J փոփոխականն

²⁸ գայ] C կեան

²⁹ եվել] X իվել

³⁰ գայ] C կեան, X կայ

³¹ ինչ] J + ամենայն

նատիկն կու մտի³³, գումբրուկ³⁴
 չունի՝ դէրազ³⁵ նագարաթին³⁶ խալչն³⁷
 կտան³⁸, և ինչ ապրանք, որ³⁹ վա-
 նատրկէն⁴⁰ դուս կելնի⁴¹, և (100)-ին
 ժ (10) գումբրուկ⁴² կտան ամենայն
 խալչով⁴³:

Եւ⁴⁴ Ջէնէվայ⁴⁵ ամենայն ինչ⁴⁶
 աոք ծախս⁴⁷, որ⁴⁸ կայ⁴⁹, դիս⁵⁰ Ալի-
 կօնու⁵¹ պէս այ⁵², որ խանբարով⁵³
 իմինն թաղայ-թաղայ կու ծախվի, և
 ֆաշով⁵⁴ դաբայ⁵⁵ իմինն դանթա-
 րով⁵⁶ այ⁵⁷, որ ա⁵⁸ (1) դանթարն և
 (100) լտրայ է, որ մին⁵⁹ լտրէն 6բ

³² որ] A or, J -

³³ վանատիկն կու մտի] C Վէնէտիկն որ

կու մտի, J վանատրկումն

³⁴ գումբրուկ] AO գումրուկ, B գմբրուկ,

C կօմրուկ, X գօմրուկ

³⁵ դէրազ] BOX + որ

³⁶ նագարաթին] C նագարէթին

³⁷ խալչն] A խալնն, C խարչն, X խալնըն

³⁸ կտան] A -

³⁹ որ] A or

⁴⁰ վանատրկէն] AOX վանատկէն,

C Վէնէտիկէն որ

⁴¹ կելնի] C ելնէ

⁴² գումբրուկ] AO գումրուկ, C կօմրուկ,

X գօմրուկ

⁴³ խալչով] AO խալնով, B խալչով,

C խարչովն, X խալնովն, X + էտ այ

⁴⁴ եւ] C -

⁴⁵ Ջէնէվայ] X Ջէնվայ, C + էլ

⁴⁶ ինչ] C ինչի

⁴⁷ ծախս] BCO ծախսն, X ծախ

⁴⁸ որ] A or

⁴⁹ որ կայ] BO -

⁵⁰ դիս] BOX -

⁵¹ Ալիկօնու] C Ալիկոնույ

⁵² այ] C է

⁵³ խանբարով] AO խամբարով, B խան-

բարով, C համարով, X խամբարով

⁵⁴ ֆաշով] BX ֆաշով

⁵⁵ դաբայ] C դապայ

⁵⁶ դանթարով] BX դանթարով

⁵⁷ այ] C է

⁵⁸ ա] B մին

⁵⁹ մին] ACOX ա

(102) դրամ¹ է, որ մին² դանթարն իե
(25) յօղայ³ կէս⁴ այ, և միոս⁵ իմի-
նանին լորով⁶ կու ծախվի⁷, որ մին⁸
լորէն ճբ (102) դրամ⁹ է, և մուշկն¹⁰
օնցով¹¹ այ¹², որ մին¹³ օնցէն¹⁴ թ (9)
դրամ¹⁵ է¹⁶, որ է զ (6) մսխալ¹⁷, և¹⁸
ալիշվերիշ¹⁹ փողն մառչիլ այ²⁰: Եւ
փանջայ²¹ մոջամին²² մաֆանն²³ ա²⁴
(1)՝ Սարդիւն²⁵, բ²⁶ (2)՝ Ալարկինայ²⁷,
գ²⁸ (3)՝ Զգայիրն²⁹, դ³⁰ (4)՝ Կուրծ-
կայ³¹, և³² (5)՝ Բօզայ³³, գ³⁴ (6)՝ Տա-

րապանայ³⁵: Եւ մոջամին թասպուն³⁶
մացէն լզ (36) պատ³⁷ է³⁸, որ ա³⁹ (1)
պատն ը (8) օնցայ է և դոռուշէրին⁴⁰
մացէն⁴¹ լզ (36) պատ է, որ ա⁴² (1)
պատն դ (4) օնցայ է, որ էս բաբա-
թիս⁴³ ձփսերանին⁴⁴ ա-ա (1-1) բրաշայ
գնին⁴⁵, որ դաստորն⁴⁶ էա⁴⁷ այ⁴⁸, և
միզանուն⁴⁹ մացէն, որչանք որ լինի,
ա⁵⁰ (1) թասպին բ (2) օնցայ է⁵¹, և
ձիֆսն⁵² կէս⁵³ գազ շայի⁵⁴ այ⁵⁵, որ
էստոնցն⁵⁶ է, որն որ⁵⁷ առուս⁵⁸, լէլ⁵⁹
ռանգին⁶⁰ ֆանց⁶¹ յինֆն⁶² բադ⁶³ ռան-
գին⁶⁴ վերայ¹ լորումն բ (2) մառչիլ

¹ դրամ] C տրամ
² մին] ACOX ա
³ յօղայ] AO յօղա, C հօղայ
⁴ իե յօղայ կէս] C իե // հօղայ
⁵ միոս] ABCO միս
⁶ իմինանին լորով] B իմինանին լորով,
J լորով իմինանին
⁷ կու ծախվի] AX կու ծախեն, J -, O այ
⁸ մին] ACOX ա
⁹ դրամ] C տրամ
¹⁰ մուշկն] X մուշկըն, B + էլ
¹¹ օնցով] ABCOX օնցով
¹² այ] BC կու ծախվի
¹³ մին] CX ա
¹⁴ մին օնցէն] A է, O -
¹⁵ դրամ] C տրամ
¹⁶ է] A -
¹⁷ մսխալ] C մաղալ: Որ է զ (6) մսխալ] AOX -
¹⁸ և] BC -
¹⁹ ալիշվերիշ] C առևտուրի, J այլիշվերիշ
²⁰ այ] ACO է
²¹ փանջայ] A փաննա
²² մոջամին] C մոջամն
²³ մաֆանն] C մաֆան են unff
²⁴ ա] C մինն, OX ա-ըն
²⁵ Սարդիւն] J Սաղդին, X + այ
²⁶ բ] B բ-ֆն, X բ-ըն
²⁷ Ալարկինայ] B Ալարկինար, X Ալարկենայ
²⁸ գ] B գ-ֆն, X գ-ըն
²⁹ Զգայիրն] BC Զգայիր, X + այ
³⁰ դ] B դ-ֆն, X դ-ըն
³¹ Կուրծկայ] B Կուրծկայ, X Կարծկայ այ
³² է] BX ե-ըն
³³ Բօզայ] X + է
³⁴ գ] A և գ, BX գ-ըն

³⁵ Տարապանայ] B Տարապանաց,
J Տարապան
³⁶ մոջամին թասպուն] X թասպի մոջամի
³⁷ պատ] C պատա
³⁸ է] B այ
³⁹ ա] B մին
⁴⁰ դոռուշէրին] ABCO կրուշէրին,
X կրուշէր մոջամին
⁴¹ մացէն] BC + էլ
⁴² ա] B մին
⁴³ բաբաթիս] C բապաթներուս, J բաբաթ
⁴⁴ ձփսերանին] X ձիփսերանին
⁴⁵ գնին] AOX գնի
⁴⁶ դաստորն] C տաստորն
⁴⁷ էա] BC էտպէս
⁴⁸ այ] C է
⁴⁹ միզանուն] B մինզանուն
⁵⁰ ա] B մին
⁵¹ է] BC + ֆաշն
⁵² ձիֆսն] C ձփսերանին
⁵³ կէս] C կէս-կէս
⁵⁴ շայի] C շանի
⁵⁵ այ] C է
⁵⁶ էստոնցն] ACOX էստոնց
⁵⁷ որ] J -
⁵⁸ առուս] AB առնուս
⁵⁹ լէլ] C լի
⁶⁰ ռանգին] BC ըռանգինն, O ռանգինն,
X ըռանկինն
⁶¹ ֆանց] X ֆանգ
⁶² յինֆն] ACO ինֆն, B իֆն
⁶³ բադ] AC բատ
⁶⁴ ռանգին] AO ռանկին, B ըռանգին,
CX ըռանկին

եկել² կաժի³: Մոշամին⁴ ուանգանոց⁵
 աւայն⁶ նէգրն⁷ ալ⁸, բ⁹ (2)՝ սօպրայ¹⁰
 սօպրաֆին¹¹, գ¹² (3)՝ ըստրֆին¹³, դ¹⁴
 (4)՝ սօպրաֆին¹⁵, ե¹⁶ (5)՝ գարբո-
 նէթն¹⁷, զ¹⁸ (6)՝ պարանգօնն¹⁹, է²⁰ (7)՝
 փասաստրիմն, ը²¹ (8)՝ ըստրիմն²², որ
 ոխշին²³ ֆաշն²⁴ նբ²⁵ (102) դրամ²⁶ է²⁷:
 եւ²⁸ Մառչիլայ²⁹ և³⁰ Ֆոանգսայ³¹
 ամենայն³² ինչ աոֆ ծախս³³ ողջ³⁴

¹ վերայ] J -

² եկել] A ևեկ, X իեկ

³ կաժի] B + էտպէս հիմացի,

C + էտպէս իմացիր

⁴ մոշամին] AOX և, B եւ մոշամին

⁵ ուանգանոց] A ուանկանոց B ըուանգանոց,

C ըուանգանոցն, OX ըուանկանոց

⁶ աւայն] BJ աւայ, C ավայն

⁷ նէգրն] X մէկրայ

⁸ ալ] BC -

⁹ բ] AX և բ-ումն, B եւ բ

¹⁰ սօպրայ] O սօպրա, X -

¹¹ սօպրաֆին] B սօպրայֆինն, C սօպրաֆինն,

J սօպրայֆին, X նէկրայֆին

¹² գ] AX և գ-ումն, BO և գ

¹³ ըստրֆին] AO ըստրաֆին, B ըտայֆինն,

C ըստրաֆինն, X ըստրայֆին

¹⁴ դ] AX և դ-ումն, BO և դ

¹⁵ սօպրաֆին] BC սօպրայֆինն,

X սօպրայֆին

¹⁶ ե] AX և ե-ումն, BO և ե

¹⁷ գարբոնէթն] B գարգբոնէթն,

X գարբոնէթ

¹⁸ զ] AX և զ-ումն, BO և զ

¹⁹ պարանգօնն] AO պարօնկօնն,

X պարանկօն

²⁰ է] AOB և է, X և է-ումն

²¹ ը] AOX և ը-ումն, B եւ ը

²² ըստրիմն] AOX ըստրէմն

²³ ոխշին] AO ոխշին, BC ողշին, X ողշին

²⁴ ֆաշն] B ֆաշերն, C ֆաշերն

²⁵ նբ] ABCO նբ-նբ, X բն-բն

²⁶ դրամ] C տրամ

²⁷ է] BJ ան

²⁸ եւ] C -

²⁹ Մառչիլայ] B Մառչլայ, O Մառչիլիլայ

³⁰ և] B կամ

³¹ Ֆոանգսայ] CX Ֆոանկսայ, J Ֆոանգսց

³² ամենայն] O ամ-ամ

Ալիկօնոն³⁵ պէս ալ³⁶, դանթարն և
 (100) լտրայ է, որ ա³⁷ (1) լտրէն³⁸ նլգ
 (133) դրամ³⁹ է, որ է ձը (88) մսխալ⁴⁰,
 դ (4) դանկ⁴¹, և մին⁴² դանթարն լգ
 (33) յօղայ⁴³ ա (1) փայ է⁴⁴, որ
 կառի⁴⁵ ժգոգն⁴⁶ (13300) դրամ⁴⁷, և
 մին⁴⁸ մառչիլն գ (3) ֆոանգ⁴⁹ է⁵⁰, որ
 ա⁵¹ (1) ֆոանգն⁵² ի (20) ըստակ
 ալ⁵³, որ⁵⁴ ա⁵⁵ (1) խակ⁵⁶ արբշմին⁵⁷ ք
 (9) մառչիլ դօնտպաք յինֆ կառուն:

Եւ⁵⁸ Ընկոթէլն⁵⁹ ա⁶⁰ (1) դանթարն
 և (100) փունթ⁶¹ ալ⁶², որ ա⁶³ (1)
 փունթն⁶⁴ նխդ (144) դրամ⁶⁵ է, որ է

³³ ծախս] AOX ծախսն, B + որ կայ

³⁴ ողջ] AO ոխշ, X ողշ

³⁵ Ալիկօնոն] B Ալիկօնոնայ, C Ալիկօնոյ

³⁶ ալ] C է, AO + ամա, C + ա, X ամայ

³⁷ ա] B մին

³⁸ լտրէն] X լորէն

³⁹ դրամ] C տրամ

⁴⁰ մսխալ] C մսղալ

⁴¹ դանկ] C տանկ

⁴² մին] ACOX ա

⁴³ յօղայ] հօղայ, ABC + է

⁴⁴ է] AB -

⁴⁵ կառի] C կանէ

⁴⁶ ժգոգն] A ժգոդն

⁴⁷ դրամ] C տրամ

⁴⁸ մին] ACOX ա, B -

⁴⁹ ֆոանգ] OX ֆոանկ

⁵⁰ է] AB ալ, X ա

⁵¹ ա] B մին

⁵² ֆոանգն] OX ֆոանկն

⁵³ ալ] ACOX է

⁵⁴ որ] ABCOX և

⁵⁵ ա] B մին

⁵⁶ խակ] B կակ

⁵⁷ արբշմին] C ապրշմին, X աբրիշումին

⁵⁸ եւ] C -

⁵⁹ Ընկոթէլն] B Ընկըոթէլն, X Ընկըթէրումն

⁶⁰ ա] X -

⁶¹ փունթ] X փոնթ

⁶² ալ] CO է, X ա

⁶³ ա] B մին

⁶⁴ փունթն] X փունթըն

⁶⁵ դրամ] C տրամ

դգ (96) մսխալ¹, և ալիշվերիշ² փողն շլինկ կու խօսեն³, որ ա⁴ (1) շլինկն⁵ ժբ (12) փանի այ⁶, որ ա⁷ (1) փանին ը (8) ֆողին է, և դ (4) շլինկ կեն⁸ ա (1) մառչիլ⁹ այ¹⁰, և¹¹ ի (20) շլինկն¹² ա¹³ (1) փունթ¹⁴ ըստոլին¹⁵ է¹⁶, ինչպես որ մեթ¹⁷ ասենք, թէ է (7) բխտի¹⁸ կես և էլ թ (9) շայի¹⁹ և էլ բ (2) աբասի²⁰, որ ջամն ելաւ առ²¹ (1000) դիան, թամամ²² էլ էնպես²³ ա²⁴ (1) փունթ ըստոլին²⁵ ա²⁶ (1) թամամ է²⁷:

Եւ²⁸ Մարդամ²⁹ ա (1) դանթարն և (100) փունթ³⁰ է³¹, որ ա³² (1) փունթն

նկ (160) դրամ³³ է, և ընէվար³⁴ ֆարբարն³⁵, որ է թրաշածն³⁶, ֆաշն ևծգ (153) դրամ³⁷ է, և ֆարֆարբարն³⁸, որ է անթրաշ³⁹, ֆաշն ևծթ (159) դրամ⁴⁰ է:

Եւ⁴¹ Տանձկայ⁴² ֆարբարին⁴³ ֆաշն ևծ (150) դրամ⁴⁴ է:

Եւ Ասպանիու⁴⁵ և (100) սաղ սվիլայ մառչիլն Մարդամ ևծ (110) ըռզտալ⁴⁶ է, որ է ասլանլու, որ էլ Յօլանդիու⁴⁷ երկրումն⁴⁸ անսֆայ⁴⁹ տալման⁵⁰ ըռզտալն⁵¹, որ է ասլանլուն⁵², ծ (50) ըստրվար⁵³ է, որ է ծ (50) ըստակ և իե (25) դօպլիկիայ⁵⁴ է, և ա⁵⁵ (1) ըսկլին⁵¹ գ (6) ըստակ է,

¹ մսխալ] C մաղալ

² ալիշվերիշ] C առոտտուրի, J այլիշվերիշ

³ խօսեն] C խօսին

⁴ ա] B մին

⁵ շլինկն] B շլինկ

⁶ այ] C է

⁷ ա] B մին

⁸ կեն] A կես

⁹ դ (4) շլինկ կեն ա (1) մառչիլ] B ա (1) մառչիլն դ (4) շլինկ կես, C ա (1) մառչիլն դ // շլինկ

¹⁰ այ] C է, J -

¹¹ և] C որ

¹² շլինկն] J շլինկ

¹³ ա] B մին

¹⁴ փունթ] J փուտ

¹⁵ ըստոլին] O ըոտոլին, BC ըռզզալին, X ըտոլին

¹⁶ է] J -

¹⁷ մեթ] X մենթ

¹⁸ բխտի] J բխտ, X պխտի

¹⁹ շայի] C շանի

²⁰ աբասի] C ապասի

²¹ առ] B ո

²² թամամ] X թամամն

²³ էնպես] A նոյնպես: էլ էնպես] X էնպես էլ

²⁴ ա] B մին

²⁵ ըստոլին] AO ըստոլինէն, B ըստըլինն, C ըստոլինն, X ըստոլինէ

²⁶ ա] B մին

²⁷ է] AOX այ

²⁸ եւ] C -

²⁹ Մարդամ] AO Մարդամու, X Մարդամայ

³⁰ փունթ] X փուր

³¹ է] ABOX այ

³² ա] B մին

³³ դրամ] C տրամ

³⁴ ընէվար] AO ըռվար, B ըռավար,

C ըռավալ, X ըռաթվար

³⁵ ֆարբարն] X ֆանբարն

³⁶ թրաշածն] J թրաշած, C + որ ա

³⁷ դրամ] C տրամ

³⁸ ֆարբարբարն] BX ֆարբարն

³⁹ անթրաշն] JX անթրաշ

⁴⁰ դրամ] C տրամ

⁴¹ եւ] C -

⁴² Տանձկայ] B + որ

⁴³ ֆարբարին] J ֆարբարբարին, X

ֆանբարբարին

⁴⁴ դրամ] C տրամ

⁴⁵ Ասպանիու] B Ասպանիոյ, C Ըսպանիոյ,

X Ըսպանիու

⁴⁶ ըռզտալ] B ըռզզալ

⁴⁷ Յօլանդիու] AO Յօլանտիու, C Յօլանդիոյ

⁴⁸ երկրումն] C յերկրումն են

⁴⁹ անսֆայ] C սֆայ, O անսֆա

⁵⁰ տալման] OX + որ: Անսֆայ տալման]

X ան տալման սֆայ

⁵¹ ըռզտալն] A ըռզտալն, B ըռզզալն

⁵² ասլանլուն] A ասլանլու, B + որ մին

ասլանլուն, C + որ ա (1) ասլանլուն

⁵³ ըստրվար] AO ըստեկրայ, BX ըստըվրայ,

C ըստըվար

⁵⁴ դօպլիկիայ] O տօպլիկիայ, X դօբլիկիայ

⁵⁵ ա] B մին

nr² ա (1) ըստակն³ ը (8) դօթայ է⁴, և ա⁵ (1) մառչիլն բ (2) գուղի կէս⁶ այ, որ մին⁷ գուղին ի⁸ (20) ըստակ է⁹, և Քրիստոսի փառք յափտեանս¹⁰, ամէն¹¹:

Ո՛վ հայր¹² և եղբար¹³, այսչափ¹⁴ երկիր¹⁵ և այսչափ¹⁶ ապրանք և այսչափ¹⁷ ֆար և կշեռ¹⁸, որ յիշեցին¹⁹, ինձ այսպէս թվի²⁰, թե²¹ ամենայն ապրանք²² պրիմն, որ է գլուխն²³, արբիշումն²⁴ ալ²⁵, և թէսն, որ է²⁶ մէջն²⁷, լօնդրէն²⁸ ալ²⁹, և սգօնդն³⁰, որ է ոտն³¹, լեղակն³² և նաղդինէն³³,

¹ ըսկին] B ըսկըին, C ըսկըինն, X ըսկինն

² nr] A և

³ ըստակն] B ըսկըին

⁴ է] A -

⁵ ա] B մին

⁶ բ (2) գուղի կէս] C բ // գուղի

⁷ մին] COX ա

⁸ ի] B իս

⁹ է] B ալ: Եւ ա (1) մառչիլն բ (2) գուղի... ի

(20) ըստակ է] A -

¹⁰ յափտեանս] X + անգրաւ

¹¹ և Քրիստոսի փառք յափտեանս ամէն] C -

¹² հայր] AB հարք

¹³ եղբար] A եխպարք, X եղբայրք

¹⁴ այսչափ] J ասչափ

¹⁵ երկիր] B յերկիր

¹⁶ այսչափ] J ասչափ

¹⁷ այսչափ] J ասչափ

¹⁸ կշեռ] J կշեռք

¹⁹ յիշեցին] B յիշեցաք

²⁰ թվի] B կու թվի: Ինձ այսպէս թվի] A -

²¹ թե] AX թէ

²² ապրանք] ABOX ապրանագ

²³ պրիմն, որ է գլուխն] B գլուխն, որ է պրիմն

²⁴ արբիշումն] X ապրիշումն

²⁵ ալ] AOX է

²⁶ է] JO -

²⁷ մէջն] ABO մէջն, X մէջըն

²⁸ լօնդրէն] AX լօնարէն

²⁹ ալ] O + լօնարինէն ալ

³⁰ սգօնդն] B սնգօնդն, J գօնդն, O սըգօնդն

³¹ ոտն] O ոտնն, X ոտնըն

³² լեղակն] AB + ալ

ոսկի և³⁴ արծաթն³⁵ է³⁶ և³⁷ ամենայն ինչ³⁸ ապրանք³⁹ ուրէնց գօրայ⁴⁰:

Ապալ⁴¹ գիտացի՛ր, որ հառաչ⁴² ֆան զգալուստն Քրիստոսի⁴³ գոյր վանառականութիւն⁴⁴, բայց⁴⁵ ոչ ոք հանուացաւ Աստուծոյ վանառականութեամբ⁴⁶ իբրև Մալխաս⁴⁷ և Կոսպար⁴⁸, և յետ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ⁴⁹ գալըստեան⁵⁰ Մալխաս⁵¹ և Կոսպար⁵² հանուացան⁵³ Աստուծոյ⁵⁴ վասն միայնութեան⁵⁵ և պարկեշտութեան⁵⁶, որ և ամ յամէ⁵⁷ ամենայն վաստակոց⁵⁸ իւրեանց տասանորդս⁵⁹ տային ֆահանայից և ախկատոց⁶⁰

³³ նաղդինէն] X նաղդինէն

³⁴ և] X -

³⁵ արծաթն] J երծաթն

³⁶ է] ABO ալ, X -

³⁷ և] X + ալ

³⁸ ինչ] A -

³⁹ ապրանք] A ապրանքն

⁴⁰ գօրայ] A գօրա: Գօրայ] AOX + են

⁴¹ ապալ] AO ապալ

⁴² հառաչ] ABOX յառաչ

⁴³ զգալուստն Քրիստոսի] AOX զՔրիստոս,

X + ևրս

⁴⁴ վանառականութիւն] B վանառակութիւն

⁴⁵ բայց] BJ բաց

⁴⁶ վանառականութեամբ] J վանառականութեան

⁴⁷ Մալխաս] AO Մարխաս

⁴⁸ Կոսպար] J Կոսպալ

⁴⁹ մերոյ] O մերո

⁵⁰ գալըստեան] BO գալըստեանն,

X գալստեանն

⁵¹ Մալխաս] AO Մարխաս

⁵² Կոսպար] X Կոսպարն

⁵³ հանուացան] X հանոյացան

⁵⁴ Աստուծոյ] A + վանառականութեամբ

⁵⁵ միայնութեան] AOX միամտութեան

⁵⁶ պարկեշտութեան] AJ պարկեշտութեամբ

⁵⁷ ամ յամէ] J յամ ամէ, X + և

⁵⁸ վաստակոց] O վաստակոցս,

X վաստակուց

⁵⁹ տասանորդս] BJ տասնայնորդս

⁶⁰ ախկատոց] BOX աղֆատաց,

A առֆատաց

կաթառեղց: Անստա խօսից և նշմարառութեամբ լեզվաց¹ և փաղափարութեամբ² ուղիղ առևտուրս³ իրեանց սէր և միաբանութեամբ⁴ իբրև եղբար⁵ հարազատ⁶, որ նորին աղագաւ գլուխ⁷ և փիր կոչեցան⁸ վանառականաց⁹:

Ապայ¹⁰ ի հանդերձելոց ապրանքն¹¹ է տուրս և ողորմութիւն, ծունդր¹² և աղօթք, խօստովանք¹³ և ապաշխարութիւն¹⁴ մաքրութեամբ¹⁵ հաղորդել մարմին և արիւն¹⁶ Քրիստոսի:

Որ հառաջ¹⁷ էինք հող և յետու¹⁸ լինեմք հող¹⁹: Ապայ²⁰, որ եկայք²¹ հաշխարս²² վանառ, ինչ շահեցաք քան ըզպատանն²³ աւելի, Տէր Աստուածն առաջնորդի, վանառ առնեմք²⁴ գործք բարի:

¹ լեզվաց] A լեզուաց

² փաղափարութեամբ] BX փաղափարութեամբ

³ առևտուրս] A առտուրս

⁴ միաբանութեամբ] AOX միաբան

⁵ եղբարք] B եղբայր, J եղբար, X եղբայրք

⁶ հարազատ] X հարազատք

⁷ գլուխ] J -

⁸ կոչեցան] J կոչեցաւ

⁹ վանառականաց] B վանառականացն

¹⁰ ապայ] AO ապա

¹¹ ապրանքն] X ապրանք

¹² ծունդր] AO ծունր

¹³ խօստովանք] AOX խոստովանք

¹⁴ ապաշխարութիւն] J ապաշխարութիւնք

¹⁵ մաքրութեամբ] J մաքրութիւն

¹⁶ արիւն] J արուն

¹⁷ հառաջ] AO յառաջ

¹⁸ յետու] BO յետոյ, A յետո

¹⁹ և յետու լինեմք հող] X -

²⁰ ապայ] AO ապա

²¹ եկայք] AOX եկաք

²² հաշխարս] AO աշխարհս, BX յաշխարս

²³ ըզպատանն] AX զպատանն,

²⁴ առնեմք] B առնեմք

Շարայորեցաւ²⁵ բանֆս այս²⁶ աշխարհաժողով²⁷ փոքր ի շատէ վասն վանառականաց գնելոյ²⁸ և վանառելոյ²⁹, որ նորայվարժ³⁰ մանկունքն³¹ փոքրուս³² ուսանեն վասն ի պէտս ապայգայից³³ իրեանց: Որ եղել³⁴ Հսպանան՝ Զուղայու³⁵ վանք³⁶ Սուրբ Ամենայփրկչումն³⁷, թիւն³⁸ Փրկչին Ռոմէ³⁹ (1687), ի թագաւորութեան Շահ⁴⁰ Սլէմանին⁴¹ և կաթողիկոսութեամբ⁴² Տեառն Եղիազարու⁴³ և⁴⁴ առաջնորդութեամբ⁴⁵ Հստէփանոս⁴⁶ վարդապետին և իշխանութեամբ⁴⁷ Բալանթար խօջայ Ղուգասին⁴⁸ և աշ-

²⁵ շարայորեցաւ] AOX շարայորեցաւ

²⁶ այս] A -, J աս

²⁷ աշխարհաժողով] B աշխարհաժողով, J աշխարայժողով

²⁸ գնելոյ] ABO գնելու

²⁹ վանառելոյ] BO վանառելու

³⁰ նորայվարժ] AO նորավարժ

³¹ մանկունքն] J մանկունք որ

³² փոքրուս] J փոքրուս

³³ ապայգայից] AO ապագայից, B ապայգայիցն

³⁴ եղել] AX եղև

³⁵ Զուղայու] B Զուղայոյ, X Զուղայոյ

³⁶ վանք] X ի անուն

³⁷ Ամենայփրկչումն] AO Ամենայփրկչումն,

³⁸ B Ամենայն Փրկչումն, X Ամենայփրկչին

³⁹ թիւն] AOX թիվն

⁴⁰ ռոմէ] A ռոմէ, B ռոմէք

⁴¹ շահ] B շայ

⁴² Սլէմանին] B Սուլթան Ֆուսէին,

⁴³ O Սուլթանին, X Սլէմանին

⁴⁴ կաթողիկոսութեամբ] AO կաթողիկոսութեամբն,

⁴⁵ BX կաթողիկոսութեան

⁴⁶ Եղիազարու] B Աղէսամարին,

⁴⁷ X Եղիազարոյ

⁴⁸ և] X + Զուղայոյ

⁴⁹ առաջնորդութեամբ] B առաջնորդութեան, OX առաջնորդութեամբն

⁵⁰ Հստէփանոս] B Մովսէս Աստուածաբան,

⁵¹ X Հստէփանոս

⁵² իշխանութեամբ] BOX իշխանութեամբն

⁵³ Ղուգասին] AO Աւետին, B Զաֆարին,

խատուրեամբ¹ անարժան² վարպետ³
Կոստանդին⁴, յիշեցե՛ք ի սուրբ յա-
ղօթս ձեռ⁵ և դուք⁶ յիշեալ⁷ լիջի՛ք ի
Քրիստոս⁸: Ամէն⁹:

Կանուխ ուսիր, մանուկ բարի,
գիր և հասապ¹⁰ բազրկանի¹¹,

Որ հետու¹² խիստ է պիտանի լի-
նես սեղան դու բարեղի,

Սովորեցար¹³ հասապ¹⁴ և գիր
անեղ դատաստանէ¹⁵ երկիր¹⁶,

Տէրն¹⁷ տայ քեզ բարի¹⁸ ընկեր, որ
յիշատակ բարի¹⁹ եղեր:

Անցաւորիս մի՛ աւատար²⁰, քն²¹
թաղարիքն²² ձեռաց մի՛ տար,

Նուբար թագայ երկրի²³ բուսար,
որ բարիբեր²⁴ ծառ ես դալար,

X Աւետին

¹ աշխատութեամբ] ABOX աշխատութեամբն

² անարժան] J + մեր

³ վարպետ] B -

⁴ Կոստանդին] X Կոստանտին

⁵ ի սուրբ յաղօթս ձեռ] B -, X + որ հանդիպիք
սմայ ուսմամբ արուեստի շայեցողք ի սմանէ

⁶ դուք] X յիշողքս

⁷ յիշեալ] J յիշեայ

⁸ Քրիստոս] A Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ,
X + և մարդասիրին փառք յափտեանս

⁹ Ամէն] B + կարդայ սուրբ գիրք... դու քոյ հո-
գոյդ, X Արդ խրատ ևս ասացեալ Կոստանդ
շարադրեալ ի ոտանաւոր բառի

¹⁰ հասապ] X հասաք

¹¹ բազրկանի] A բազրկանի, X բազրբանի,
O բազարկանի

¹² հետու] A յետոյ, B յետու, O յետո

¹³ սովորեցար] X սովորեցար

¹⁴ հասապ] X հասաք

¹⁵ դատաստանէ] OX դատաստանէն

¹⁶ երկիր] B յերկիր

¹⁷ Տէրն] B Տէր

¹⁸ բարի] J բանի

¹⁹ բարի] J բանի

²⁰ աւատար] X հաւատար

²¹ քն] BX քոյ

²² թաղարիքն] A թաղարիքո, BJ թատարին,
O թաղարիք

Դուռն բացիր ուղամին²⁵, լազաթ
տեսար²⁶, ընկար²⁷ խամին,

ՌԶՃՁէ²⁸ (1687) ամին վանառ
ցուցեր դու զամենին:

Կարդա՛յ²⁹ սուրբ գիրք, առնուս դու-
ղութ³⁰, որ տղայոցն³¹ տաս օգութ³²,

Կոստանդ, յիշա՛յ³³ օրն մահուդ³⁴,
նա՛ր մի արայ³⁵ դու քն³⁶ հոգուտ³⁷:

²³ երկրի] B յերկրէ

²⁴ բարիբեր] AOX բարեբեր

²⁵ ուղամին] BX ընդամին

²⁶ տեսար] BX տեսիր

²⁷ ընկար] AJ ընկալ

²⁸ ՌԶՃՁէ] X ՌՈՁէ

²⁹ կարդայ] J կարդաս

³⁰ դուղութ] B դողութ

³¹ տղայոցն] J տղայոցտըն

³² օգութ] B հոգուտ, X օգուդ

³³ յիշայ] AX յիշեայ, O յիշեա

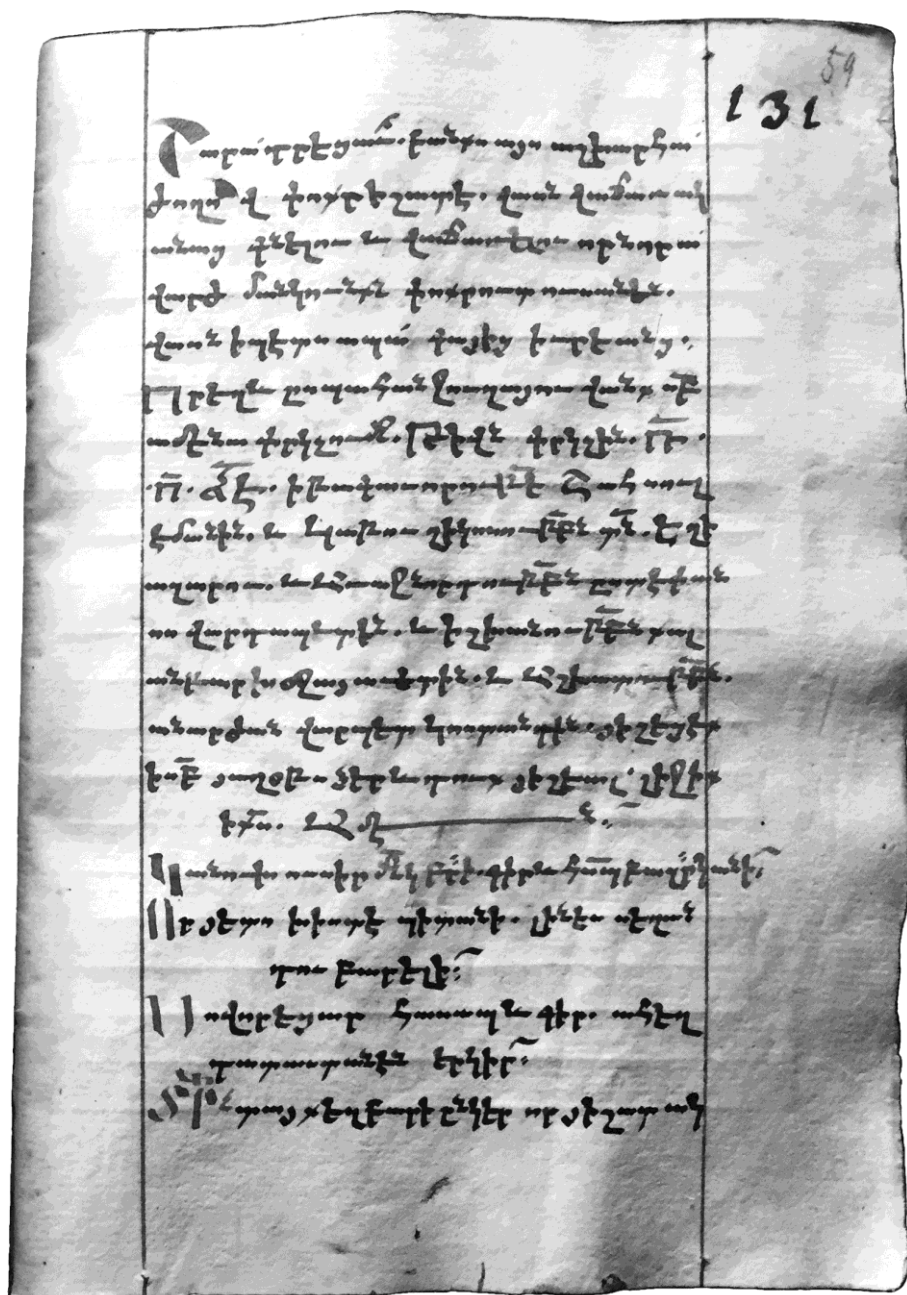
³⁴ մահուդ] BX մահուտ

³⁵ արայ] BO արա

³⁶ քն] B քոյ

³⁷ հոգուտ] AO հոգոյտ, B հոգոյդ, AO +

Անցաւորիս մի աւատար, քն թաղարիք ձեռաց
մին տարա, X + Ո՛վ յանդիպողք ընթերցողք
կամ օրինակողք, յիշեսցիք միով հար մեղայիս
զմեղաւոր եղալուք գրչակիս, ամէն: Ո՛վ հայրք
և եղբարք ... քն հոգուտ] C -



Նկար 4. Կոստանդ Ջուղայեցու «Աշխարհածոյով»-ի հիշատակարանը
(լուսանկարը՝ Սարգիս Բաղդարյանի)
Աղբյուրը՝ Օֆսֆորդի Բողոխյան գրադարան, հայ. ձեռ. թիվ f 14, ք. 59ա

**ԲԱՌԱՐԱՆ
ԱՆԾԱՆՈԹ ԵՎ ՕՏԱՐ
ԲԱՌԵՐԻ ԵՎ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ**

Սույն բառարանը կազմված է «Տնտեսական պատմություն վավերագրեր» մատենաշարի նախորդ երեք գրքերում կիրառված սկզբունքով, այն է՝ սկզբում տրվում է բառը բնագրային ուղղագրությամբ, այնուհետև ծագումն իր ճշգրիտ արտասանությամբ, որին հաջորդում է բացատրությունը:

Պարսկերեն, արաբերեն, թուրքերեն բառերը տրված են «Իսլամի հանրագիտարանում» կիրառվող լատինատառ տառադարձությամբ:

Ցավոք, բնագրում հանդիպող մի շարք բառերի (ինչպես օրինակ՝ դիրաքլու, փովէճ, նաղդինէ, անաջին, հէջուպի ևն) բացատրությունը չի հաջողվել տալ, իսկ որոշները կարիք ունեն հետագա ճշգրտման:

Բառարանում կիրառված են հետևյալ համառոտագրությունները.

Անգլ. — անգլերեն

Հնդկ. — հնդկերեն

Արաբ. — արաբերեն

Հոլանդ. — հոլանդերեն

Բրբռ. — բարբառային

Հուն. — հունարեն

Թուրք. — թուրքերեն

Հվնբր. — հավանաբար

Իսպ. — իսպաներեն

Պրսկ. — պարսկերեն

Իտալ. — իտալերեն

Ռուս. — ռուսերեն

Լատ. — լատիներեն

Յր. — ֆրանսերեն

Լեհ. — լեհերեն

Աբար, հվնբր. պրսկ. Abhar – քաղաք Իրանում, որը, ըստ «Աշխարհա-
ժողովի», հայտնի է եղել Ռուսական կայսրություն արտահանվող դեղին
ու սև թիմաջով:

աբբասի, պրսկ. a'bbāsi – արծաթե դրամ Սեֆյան Իրանում 7,5-9,5
գրամ կշռով: Թողարկվել է շահ Աբբաս I-ի (1587-1629 թթ.) հրամանով՝
1615-1620 թթ. դրամական բարեփոխումների շրջանակում: Նախքան նրա
գահակալությունն ամենամեծ արծաթե դրամները, որոնք ամենալայն
շրջանառություն ունեին ողջ երկրում, 50 դինարի արժեք ունեցող շահի-
ներն էին: Դրան հակառակ՝ աբբասի անունը ստացած այս նոր դրամները
համարժեք էին 200 դինարի կամ 4 շահի: Հետագայում Շահ Աբբաս II-ի
օրոք (1642-1666 թթ.) թողարկվեցին նաև 250 դինարի արժեք ունեցող 5
շահիանոց աբբասիներ, որոնք հայտնի էին «մեծ աբբասի» անունով:
Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Ժան դը Թեւենոյի գնահատմամբ՝ Սեֆյան այս
արծաթե դրամը լավագույնն էր աշխարհում:

աբի, պրսկ. ābi – կապույտ:

աբրիշում, պրսկ. abrisham – մետաքս: 17-րդ դ. Սեֆյան Իրանից ար-
տահանվող ապրանքների մեջ ուներ ամենամեծ տեսակարար կշիռը, ուստի
Կոստանդ Ջուղայեցին մետաքսին տալիս է «ամենայն ապրանք պրիմ»
բնորոշումը: Եվրոպական աղբյուրներում ամենից շատ հիշատակվում են
Իրանից արտահանվող հում մետաքսի լահիջանի (լեզի) և արգասս տեսակ-
ները, որոնցից առաջինն արտադրվում էր Գիլանում, իսկ երկրորդը՝ Շիր-
վանում ու Ղարաբաղում:

ադաթի, պրսկ. ādati – սովորություն, սովորական:

ադայ, թուրք. ada – կղզի:

ադիմե – տե՛ս ադայ:

ազարան, պրսկ. āzarion – լվածաղիկ, աստղածաղկազգիների ընտա-
նիքի բազմամյա հոտավետ խոտաբույս (tanacetum):

Աթակ – Աթոկ, քաղաք Հարավային Ասիայում (ներկայիս Պակիստանում):

աթրաֆ – տե՛ս թարաֆ:

Ալաման, ֆր. Allemagne – Գերմանիա:

Ալարկիմայ – հվնբր. Ալգերո, քաղաք Սարդինիա կղզու հյուսիս-
արևմուտքում: Մերձակա ջրերը հարուստ են թանկարժեք մարջանի
պաշարներով:

Ալիկոննայ – Լիվոռնո:

ալիշվերիշ, թուրք. alışveriş – առևտուր:

ալմազ, պրսկ. almās – ադամանդ:

ալվանդ, արաբ. alwān – գույնզգույն: Առաջացել է lawn՝ գույն բառի հոգնակի ձևից:

ախչալ, թուրք. akçe – արծաթե դրամ Օսմանյան կայսրությունում: Հանդիպում է նաև «ըստակ» անվամբ: Մինչև 17-րդ դարի վերջերը կայսրության հիմնական դրամական միավորն էր, ապա իր տեղը զիջեց կուրուշին ու փարեին:

ախտիբար, պրսկ. i'tibār – համբավ, հարգանք, վստահություն:

ադրադ – հվնբր. գործվածքի տեսակ:

ամա, պրսկ. amā – սակայն:

ամանաթ, արաբ. amānat – հանձնարարված, ժամանակավոր պահպանության կամ ուրիշին փոխանցելու համար տրված գումար կամ ապրանք:

Ամբուռն – Ամբոն, Մալաթյան արշիպեղագի արևելյան մասի՝ Մոլուքյան կղզիների («Համեմունքի կղզիներ») մաս կազմող կղզի: Ուշ միջնադարում ու վաղ արդի դարաշրջանում հայտնի էր մշկընկույզի համեմունքի մեծ պաշարներով:

ամբրավ – արմավենու պտուղը, արմավ (խուրմա):

անա, հնդկ. āna – դրամական միավոր Հնդկաստանում: Կազմում էր հիմնական դրամական միավորի՝ ռուփիի 1/16 մասը:

անսքայ, պրսկ. sekke՝ «կտրված, դրոշմված դրամ» բառից: Անսքայ ոսկի կամ փող նշանակում է դեռևս չհատված, չդրոշմված մետաղադրամ, ձուլակտոր:

աշրաֆի – ոսկե դրամ 3,5 գրամ կշռով: Առաջին անգամ հատվել է մամլուքյան Եգիպտոսում 15-րդ դարի սկզբներին և իր անունը ստացել է մամլուքյան սուլթան Աշրաֆ Բարսբայից (1422-1438 թթ.): Կշռով և որակով համապատասխանում էր ժամանակի եվրոպական ոսկե դրամներին՝ Վենետիկի դուկատին (ցեքինո) և Ֆլորենցիայի ֆլորինին: Սեֆյան իրանում հատվել է դեռևս Իսմայիլ I-ի (1501-1524 թթ.) ժամանակներից սկսած՝ տասնամյակների ընթացքում հաստատուն կերպով պահպանելով ոսկու պարունակությունը: Սակայն արծաթե դինարների արժեզրկման պատճառով փոխվել է վերջիններիս հետ աշրաֆի ոսկե դրամների հարաբերակցությունը. եթե 1552 թ. աշրաֆին համարժեք էր 200 դինարի, ապա 1718 թ.՝ 1800-ի:

աչիթ – կշռի միավոր Փեգուում (Մյանմար): Գործածվել է կշռի հիմնական միավորին՝ վեսային զուգահեռ, բայց թե վերջինիս որ մասն է կազմել, «Աշխարհաժողովում» պարզաբանված չէ:

Աջամստան – Իրան: Միջնադարյան արաբական գրականության մեջ ajam («անհասկանալի լեզվով խոսողներ») անունը տրվել է կայսրության ոչ արաբ բնակիչներին և մասնավորեցվել իրանցիների նկատմամբ: Ի

սկզբանե այն ունեւր նվաստացուցիչ բովանդակութիւն՝ ընդգծելու համար արաբներէ գերակա դիրքը, սակայն ժամանակի ընթացքում այն մնաց որպէս էթնիկական ու աշխարհագրական բովանդակութիւն ունեցող եզրույթ:

Աջամստանայ դիտր – կշռի միավոր Իրանում: Կոչվել է նաև «շահի դիտր»: Հայտնի էր որպէս լրիվ դիտր՝ ի տարբերութիւն թավրիզի դիտրի: Համարժեք էր մոտ 6 կիլոգրամի:

ասլանլու, թուրք. aslanlu – ոսկե դրամ Օսմանյան կայսրութիւնում: 16 ասլանլուն համարժեք էր իրանական 1 թումանի:

ատլաս – մետաքսյա գործվածք:

Արանկան – հվերք. Արական, պատմական նահանգ Հնդստան ու Հնդկաչին թերակղզիների միջև, որը հարավից եզերվում էր Բենգալյան ծոցով, իսկ հյուսիսից Արականի լեռներով: Ներկայումս գտնվում է Մյանմարի կազմում:

արշաֆի – տե՛ս աշրաֆի:

աւալ, արաբ. awwal – առաջին:

Աւայ – Փեղուի (Մյանմար) պատմական մայրաքաղաքը 1365-1842 թթ.՝ ընդհատումներով: Կործանվել է 1839 թ. աղետալի երկրաշարժի հետեւանքով, ինչից մի քանի տարի անց մայրաքաղաքը տեղափոխվել է Ամաւրապուրա:

Աքպարապատ – Աքբարաբադ (Ագրա), Մեծ Մողոլական կայսրութիւն կարևորագույն քաղաքներից մեկը:

Աքպարի դիտր – կշռի միավոր Հնդկաստանում: Հավասար էր 5400 մսխալի կամ մոտ 25,5 կիլոգրամի:

բաբաթ, արաբ. bābat – տեսակ:

բադ, պրսկ. bad – վատ, ցածրորակ:

բադամ – դրամական փոքր միավոր Հարավային Հնդկաստանում:

բազար, պրսկ. bāzār – շուկա:

բազի, թուրք. bazi – որոշ, առանձին:

բազրկան, թուրք. bazırgan (պրսկ. bāzargān բառից) – վաճառական:

Բալի – քաղաք Կենտրոնական Ասիայում (ներկայիս Աֆղանստանում): Անտիկ աղբյուրներում հայտնի էր Բակտրա անունով, որից էլ առաջ է եկել Բակտրիա տեղանունը:

բալիլայ – թիթեռնածաղկավորների կարգին պատկանող բույս, որի՝ լոբու նման ձվաձև սերմերն օգտագործվում են տարբեր կերակրատեսակներում (լատ.՝ vicia faba):

բահամ, պրսկ. bāham – միասին: Գործածվում է «բահամ գալ» արտահայտութիւն մեջ՝ «գտնվել» իմաստով:

բադամ, պրսկ. bagam – մծնի, չիկածառ, որի փայտից պատրաստում են կարմիր ներկ:

բաղդատի – արծաթե դրամ Բաղդադում: 8 բաղդատին համարժեք էր 1 մաուչիլի, իսկ 1 բաղդատին փոխանակվում էր 80 իրանական դիանի հետ: **բանդար**, պրսկ. bandar – նավահանգիստ:

Բանկալայ – Բենգալիա, պատմա-աշխարհագրական նահանգ Հարավային Ասիայում՝ Գանգես և Բրահմապուտրա գետերի ընդհանուր դելտայի շրջանում:

բանքո, իտալ. banco – բանկ: Վենետիկում գործածվում էր դրամական միավորի բանկային փոխարժեքի իմաստով:

բառել, իսպ. barrilla – բրոնզե դրամ Մանիլայում ու հարակից տարածքներում, որը հատվում էր իսպանական կառավարության հրամանով: 96 բառելը հավասար էր 1 իսպանական պիաստրի, իսկ 6 պղնձե դրամը (կուարտո)՝ 1 բառելի:

բարայ – կշռի միավոր Հարավարևելյան Ասիայի մի շարք երկրներում: Համարժեք էր 3 փիքուլի կամ մոտ 180 կիլոգրամի:

բարայգազ – սպիտակեղեն, որ արտադրվում էր Սեֆյան Իրանում:

բարբաստ, պրսկ. bārbast – բեռնակապում, ապրանքը հակերի մեջ կապելը: Գործածվում է նաև ապրանքի բեռները կապելու ընդունված կարգուկանոնի իմաստով:

բարելի – բարիքներով լի, առատ:

բարխանա, պրսկ. pāykhār – տատրակ, աստղածաղկազգիների ընտանիքի բազմամյա խոտաբույս: Լատիներեն անվանումը՝ *tussilago farfara*, առաջացել է *tussis*՝ հազ և *ago*՝ ներգործել, հետապնդել բառերից՝ խորհրդանշելով խոտաբույսի բուժական ազդեցությունը հազի դեմ:

բեխի – բոխի, նեխուրազգիների ընտանիքի բազմամյա խոտաբույս:

բեկկայ, թուրք. beglik (beylik) – իշխանություն: Գործածված է «բեկկայ գաֆթել» արտահայտության մեջ, որը նշանակում է «հարքունիս բռնադրավել»:

Բերանփուռ – Բերհամփուռ, քաղաք Հնդկաստանի արևելյան ափին:

բիար – դրամական փոքր միավոր Հարավային Հնդկաստանում:

Բիարփաթանայ – Պատնա, քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիս-արևելքում, Բիհար նահանգի վարչական կենտրոնը: Նախկինում կոչվել է Պատալիպուտրա և եղել Մաուրյան պետության ու Գուպտաների կայսրության մայրաքաղաքը: Վաղ արդի դարաշրջանում որոշակի վերածնունդ է ապրել և դարձել մետաքսի, չթի և բորակի առևտրի տարածաշրջանային կենտրոններից մեկը:

բիբար, թուրք. biber – պղպեղ, պղպեղազգիների ընտանիքի բույս, որի չորացրած պտուղներից ստացվում է համանուն համեմունք: Հայրենիքը Հնդկաստանի հարավարևմտյան ափին ընկած Մալաբարն է: Միջնադարյան առևտրական ուղիներով արևելքից Եվրոպա տարվող համեմունքների մեջ առաջնային տեղ է գրավել: Վաղ արդի շրջանում արաբ ու վենետիկցի

վաճառականներին փոխարինած անգլիացի ու հոլանդացի վաճառականների կողմից Եվրոպա տարվող պղպեղի քանակի կտրուկ ավելացումը հանգեցրել է չքեղություն համարվող այս համեմունքի գնի անկմանն ու ամենօրյա օգտագործման ապրանքի վերածվելուն:

բիստի, պրսկ. bistī – արծաթե փոքր դրամ Սեֆյան իրանում, որ համարժեք էր 20 դիանի:

Բխարայ – Բուխարա, քաղաք Կենտրոնական Ասիայում (ներկայիս Ուզբեկստանում): Գտնվելով Մետաքսի ճանապարհի վրա՝ իր ուրույն դերն է խաղացել համաշխարհային առևտրում:

Բնարիս – Վարանասի (Բենարես), քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիսարևելքում:

Բութանդ – Տիբեթի անվանումը հայկական ու եվրոպական աղբյուրներում վաղ արդի դարաշրջանում:

բուլղար, պրսկ. bolghār – կաշվի տեսակ: Հայտնի է «ռուսական կաշի», ինչպես և՛ յուֆտ, յուխտ անուններով: Կարևոր տեղ էր զբաղեցնում Ռուսաստանից արտահանվող ապրանքների շարքում 17-18-րդ դարերում: Կոստանդ Ջուղայեցին նույնացնում է մեկ այլ ապրանքատեսակի՝ թլաթինի հետ:

բրաչայ, իտալ. braccio – երկարության չափ: Եվրոպայի տարբեր մասերում ունեցել է մետրական տարբեր համարժեք: Ֆրանսիայում, օրինակ, 1 բրաչան համարժեք էր մոտ 7 մետրի:

Բօգայ – հվնբր. քաղաք Սարդինիա կղզու արևմտյան ափին: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ հայտնի է եղել մարջանի պաշարներով:

գազ, պրսկ. gaz – երկարության չափ: Շահի գազը համարժեք էր 1,016 մետրի, իսկ Հալապի գազը՝ 0,677 մետրի: 1 գազը բաժանվում էր 16 գրեհի, իսկ ամեն գրեհը՝ 2 փայի:

Գաթուրի մսխալ – կշռի միավոր: Տե՛ս մսխալ:

գանի, պրսկ. gāhi – երբեմն:

գայ – տե՛ս գահի:

Գասկառ – բնակավայր Կասպից ծովի հարավարևմտյան ափին (ներկայումս՝ Ջիբրար):

գարբունեթ – մարջանի տեսակ:

գերմակ, բրբռ. – մանր, փոքր:

գոխտի, բրբռ. – գոտի:

գուլաբի, պրսկ. golāb – վարդաջուր:

գուլդի, հոլանդ. gulden – գուլդեն, արծաթե դրամ Հոլանդիայում: 17-րդ դարում կշռում էր 10,6 գրամ: 50 գուլդենը համարժեք էր մեկ իրանական թումանի, իսկ 2,5 գուլդենը՝ մեկ եվրոպական պիաստրի կամ մառչիլի:

գուլինար, պրսկ. golnār – նռան ծաղիկ, նռան գույն:

գումբրուկ, թուրք. gümrük (արաբ. kumruk բառից) – մաքս:

Գուշրաք – Գուշարաթ, քաղաք-նավահանգիստ Հնդկաստանի արևմտյան ափին: Ծառայել է որպես եվրոպացի վաճառականների հետ հաղորդակցության կարևոր կետ: 1614 թ. Անգլիական արևելահնդկական ընկերությունը հիմնել է ֆակտորիա, որն Անգլիայի առաջին հենակետն էր Հնդկաստանում:

գոդլու, պրսկ. gerd՝ «կտր, հղկված» բառից: Հղկված մակերեսով էժանագիր քար:

գրան – կշռի միավոր: Հիմնված լինելով ցորենի հատիկի կշռի վրա՝ գործածվել է բրոնզի դարաշրջանից սկսած: «Աշխարհաժողովում» գուգահեռաբար գործածվում է նաև «ցորեն» տարբերակը: Համարժեք էր մոտ 60 միլիգրամի:

գրացի, հվնբ. իտալ. grosso – արծաթե դրամ, որ տարածված էր եվրոպական բազմաթիվ երկրներում groschen, groot, grosz և համանման այլ անուններով:

գրե, պրսկ. gereh – երկարության չափ: Կազմում էր գազի 1/16 մասը:

գօջան, թուրք. göcken – նապաստակ:

գօրայ, թուրք. göre – համեմատ, համապատասխան:

դաբադայ, արաբ. tabaqa – շերտ: Գործածված է վենետիկյան շուկայում թղթի առևտրի կապակցությամբ՝ որպես հատահաշվական տերմին:

դալալ, արաբ. dallāl – միջնորդ:

դախիլ, արաբ. dākhil – ներս: Գործածված է, օրինակ, «դախիլ լինել» բառի մեջ՝ «ներս բերվել, ներմուծվել» իմաստով:

դամանի, պրսկ. dāmani – թիկնոց, ծածկոց:

դամար – Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ հոմանիշ է սանդալուզին՝ սանդալ ծառից ստացվող խեժին:

դայել – կշռի միավոր Մանիլայում, որը գործածվում էր ոսկի և արծաթ կշռելու նպատակով: Համարժեք էր 37,78 գրամի:

դանայ մագտաքի, պրսկ. dāne, mastaki – մաստակի հատիկ: Մագտաքին բաց դեղին գույնի հոտավետ և թափանցիկ խեժ է, որ ստացվում է հերձի կամ պիստակենի ծառից (լատ.՝ pistacia lentiscus): Սկսած հնագույնից՝ այս ծառախեժով հուշակված էր հատկապես էգեյան ծովի հյուսիսային մասում գտնվող Քիոս կղզին, ուստի այն հայտնի էր նաև «Քիոսի արցունքներ» անվամբ՝ ծառից արցունքների կամ կաթիլների տեսքով հոսելու պատճառով: Ծառախեժն օգտագործվում էր տարբեր բնագավառներում՝ օժանելիքից մինչև մաստակի արտադրություն: Առաջին անգամ հիշատակել է Հիպոկրատը որպես մարսողական խնդիրների դեմ դեղամիջոց, իսկ հետագա շրջաններում մագտաքին ստացել է լայն տարածում: Մասնավոր-

րապես՝ դրա առևտուրի մենաշնորհը պատկանում էր բյուզանդական կայսրին, իսկ Քիոսի՝ օսմանյան տիրապետության տակ հայտնվելուց հետո՝ սուլթանները հրամայում էին հավաքել կղզու լավագույն խեղճ իրենց անձնական հարեմներին ուղարկելու համար:

դանայշմար, պրսկ. dāne, shomār – հատահաշիվ:

դանիմ – դրամական միավոր Օսմանյան կայսրությունում: 11 դանիմը հավասար էր 1 իրանական աբասիի:

դանկ, պրսկ. dāng – կշռի միավոր: Հավասար էր մսխալի 1/6 և դիր-հեմի (դրամ) 1/4 մասին:

դառիմ, իտալ. tari – դրամական միավոր Հարավային Իտալիայում: Անվանումն առաջացել է արաբերեն tarī՝ «թարմ, նոր հատված դրամ» բառից: Սկսած 10-րդ դարից հատվել է որպես ոսկե դրամ, իսկ 16-րդ դարում վերածվել է արծաթե դրամի: 11 դառինը հավասար էր 1 պիաստրի:

դաստաշ, պրսկ. dasta – խուրճ, կապ:

դաստուր, պրսկ. dastur – հրահանգ, կանոն:

դարաշ, պրսկ. dārā – որևէ ապրանքի տարա, արկղ, ինչպես նաև՝ դատարկ տարայի քաշ:

դարաշի, պրսկ. dārāi – մետաքսե թանկարժեք կտորի տեսակ:

Դարիապատ – քաղաք Հյուսիսային Հնդկաստանում:

Դաքան – Դեկան, սարահարթ Հնդկաստանի արևմտյան ու հարավային մասում:

դգուլ – դրամական միավոր Հարավային Հնդկաստանում: 64 դգուլը կազմում էր 1 յուն:

դինարի, իտալ. denaro – դրամական միավոր Իտալիայում: Առաջացել է Պիպին Կարճահասակի (751-768 թթ.) դրամական բարեփոխման արդյունքում: 12 դինարին կազմում էր 1 սուդի:

դմբրի – դրամական միավոր Հնդկաստանում: 2 դմբրին հավասար էր 1 չդամի, իսկ 8 դմբրին՝ 1 փաքայ փեսայի:

դուզին, ֆր. douzaine – 12 հատ:

դուդուք, պրսկ. deqqat – ճշգրտություն, ուշադրություն:

դվթիկ – ուղտաբուրդ, այծի գզած բուրդ:

դրամ, արաբ. dirham – կշռի միավոր: Հալեպում 1 դրամը կշռում էր 3,5 գրամ, Կոստանդնուպոլսում՝ 3,25 գրամ և այլն:

դրամանե – դարունաջ, աստղածաղկագգիների ընտանիքի խոտաբույս:

դոթայ, հոլանդ. duit – դոյթ, պղնձե դրամ Հոլանդիայում: Կշռում էր 3-3,8 գրամ: 8 դոյթը հավասար էր 1 ստյուվերի (ըստրվար), իսկ 160 դոյթը՝ 1 գուլդենին:

Դովաթապատ – Դաուլաթբադ, քաղաք Հնդկաստանում, Աուրանգաբադի հարևանությամբ:

դօպլիխանայ, պրսկ. tabl-khāna (թմբուկի տուն) — տե՛ս նաղարայ-խանայ:

դօպլի, իսպ. doblon — իսպանական ոսկե դրամ, որը մեծ տարածում ուներ եվրոպական այլ երկրներում ևս: Անվանումը, որը թարգմանաբար նշանակում է «կրկնակի», բացատրվում է կա՛մ այս դրամի՝ 2 դուկատ արժեքով և կա՛մ դրա վրա առկա Իսաբել I Կաստիլիացու և Ֆերդինանդ II Արագոնացու միացյալ դիմապատկերով: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ իսպանական դոպլին համարժեք էր 28, իսկ իտալականը՝ 29 լիրայի:

դօպլիկիայ, հոլանդ. dubbeltje — դրամական միավոր Հոլանդիայում: Հավասար էր 2 ստյուվերի (ըստրվար):

ԵՆԿԻԴՈՒՆԻԷ, թուրք. Yeni dünya («Նոր աշխարհ») — Ամերիկա:

զանջայֆիլ — ադամաթղերի կարգին պատկանող բույս, որի կծվահամ արմատը գործածվում է ինչպես բժշկության մեջ, այնպես էլ՝ որպես համեմունք, կոճապղպեղ (լատ.՝ zingiber officinale):

զառբաֆ, պրսկ. zarbāft — ոսկեմանվածք, մետաքսյա գործվածք՝ հյուսված արծաթե կամ ոսկե թելերով:

զարիֆ, պրսկ. zarif — բարակ, նուրբ:

զարդքանի — անծանոթ ապրանքատեսակ:

Զիրպատ — ժամանակակից Ինդոնեզիայի ու Հարակից տարածքների պայմանական անվանումը միջնադարյան և վաղ արդի դարաշրջանի արևելյան աղբյուրներում: Առաջացել է պարսկերեն zir-e bād՝ «քամուց ներքև» բառից: Ըստ միջնադարյան պատկերացումների՝ Հնդկաստանի ծայր հարավում ընկած Կոմորին կամ Կանյակումարի հրվանդան-նավահանգիստը ջրբաժան էր «քամուց վերև» և «քամուց ներքև» գտնվող տարածաշրջանների համար:

զլօթայ, լեհ. złoty — դրամական միավոր Լեհական թագավորությունում, ապա նաև՝ Ռեչ Պոսպոլիտայում: 14-15-րդ դարերում այս անվամբ կոչում էին բոլոր տեսակի օտար ոսկե դրամները մինչև 1496 թ. Լեհական սեյմի որոշումը զլոթա անվամբ ազգային դրամական միավոր ստեղծելու մասին: Ի սկզբանե համարժեք էր 30 արծաթե դրամի, սակայն ժամանակի ընթացքում արժեզրկվելով՝ զլոթան ինքը վերածվեց արծաթե դրամի: Լայնորեն շրջանառվում էր նաև Օսմանյան կայսրությունում, որտեղ 3 զլոթան հավասար էր 2 ասլանլուի:

զպետ, արաբ. zabād — կատվազգի, որի պոչի տակից հավաքված կեղտից պատրաստում էին օձանելիք:

զոնեխ, պրսկ. zarnikh — հանքանյութ, աուրիպիգմենտ, արսենի սուլֆիդ: Անվանումը ստացել է լատիներեն aurum՝ ոսկի և pigmentum՝ երանգ բառերից՝ իր մուգ դեղին գունավորման պատճառով: Օգտագործվել է դեղին երանգավորում ստանալու համար մինչև 19-րդ դարը, երբ ի հայտ եկան օրգանական ներկանյութերը:

զրալ, *պրսկ.* zera — որովհետև:

զֆրաճ — զաֆրան, համեմունք և նարնջագույն ներկանյութ, որ ստացվում է թրատերևների կարգին պատկանող քրքում ծաղկի առէջներից: Համարվում է աշխարհի ամենաթանկարժեք համեմունքներից մեկը. մոտ 150000 ծաղկից ստացվում է ընդամենը 1 կգ զաֆրան: Օգտագործվել է սննդի արդյունաբերության ու բժշկության մեջ, անգամ՝ արվեստում:

էգրալ — Ագրա: Բացի ընդհատումներով Մեծ Մողոլական կայսրության մայրաքաղաքը լինելուց՝ հայտնի է Շահ Զահանի (1628-1658 թթ.) կառուցած Թաջ Մահալի դամբարանով:

Ընկոթեյ, *ֆր.* Angleterre — Անգլիա:

ըռաստալ, *պրսկ.* rāst — ուղիղ, հարթ:

Ըռեշտ — Թաշտ, քաղաք Կասպից ծովի հարավային ափին, Գիլանի նահանգի կենտրոնը: Վաղ արդի դարաշրջանում մետաքսի առևտրի կարևորագույն կենտրոններից մեկն էր աշխարհում: Իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ առանցքային դեր է խաղացել Իրանը Ռուսաստանի ու Եվրոպայի հետ կապելու հարցում, ինչի համար կոչվել է «Եվրոպայի դարպաս»:

ըռեվանդ, *պրսկ.* riwand — Հնդկացորենագգիների ընտանիքին պատկանող բույս, խավարծիլի արմատ, խաշնդեղ: Օգտագործվում է սննդի և ժողովրդական բժշկության մեջ որպես լուծողական (rheum):

ըռեվար, *պրսկ.* ravā — ընթացիկ, չըջանառության մեջ գտնվող:

ըռըզմ, *արաբ.* rasm — սովորույթ, սահմանված կարգ:

ըռըզտալ, *հոլանդ.* rijksdaalder — ռեյկսդալդեր, դրամական միավոր Հոլանդիայում: Հավասար էր 2,5 գուլդենի կամ 50 ստյուվերի (ըստրվար):

ըսկլիճ, *հոլանդ.* schelling — դրամական միավոր Հոլանդիայում: Հավասար էր 6 ստյուվերի (ըստրվար):

ըսկուժ, *իտալ.* scudo — արծաթե դրամ Իտալիայում: Լիվոռնոյում հավասար էր լիրայի 1/7, իսկ Վենետիկում՝ 1/10 մասին:

ըստակ — արծաթե դրամ Օսմանյան կայսրությունում: Թուրքերեն akçe՝ սպիտակ բառից, որը հայերենում դարձել է ստակ: 110 ստակը համարժեք էր 1 ասլանլուի: Օսմանյան կայսրության հիմնական դրամական միավորն էր մինչև 17-րդ դարի վերջերը, երբ չըջանառության մեջ դրվեց կուրուշը՝ 1 կուրուշ = 120 ստակ հաշվով:

ըստիլ — կշռի միավոր: Ըստ «Աշխարհաժողովի» տարածված էր հատկապես Երևանի, Նախիջևանի խանություններում ու հարակից տարածքներում և հավասար էր մոտ 155 գրամի:

ըստրիմ — մարջանի տեսակ:

ըստրվար, *հոլանդ.* stuiver — ստյուվեր, դրամական միավոր Հոլանդիայում: 20 ստյուվերը հավասար էր մեկ գուլդենի:

ըստրֆիճ — մարջանի տեսակ:

թադարիք, *պրսկ. tadārok* – պատրաստություն, պատրաստված ինչ-որ բան:

թալիս, *արաբ. talq* – բարակ թել:

թախեխ, *պրսկ. tahqiq* – ուսումնասիրություն, հարցում, այստեղից՝
թախեխ անել նշանակում է ուսումնասիրել, հարցում անել, իսկ թախեխ
լինել՝ ուսումնասիրված, ճշտված, ստույգ լինել:

թաղայ – գործվածքի չափման միավոր:

թամամ, *արաբ. tamām* – լրիվ, ամբողջ:

թամասուկ, *արաբ. tamassuk* – մուրհակ, պարտավորագիր:

թամբալիթ, *պրսկ. tambalit* – ցանկացած բան, որ կախվում է կենդանու
փալանից:

թամպաքու, *պրսկ. tanbaku* – ծխախոտի թունդ տեսակ, որ օգտագործ-
վում է նարգիլե ծխելիս:

թայեար, *արաբ. tayār* – պատրաստություն տեսնել:

թանխայ, *պրսկ. tankhāh* – համարժեք:

թանկ, *պրսկ. tang* – կշռի մանր միավոր թանկարժեք մետաղներ ու
քարեր կշռելու համար: Ըստ Կոստանդ Ջուղայեցու՝ հնդկական կշռի միա-
վորի՝ ռաթիի հայերեն տարբերակն է:

թանկասալ, *տելուգու tankasala* – դրամահատարան:

թասպե, *արաբ. tasbih* – համրիչ:

Թավրիզի դիտր – կշռի միավոր Իրանում: Հայտնի էր որպես թերի
դիտր՝ ի տարբերություն «Աջամատանայ» դիտրի: Համարժեք էր 3 կիլոգրամի:

թարադուք, *պրսկ. taraddot* – չարժուժ, երթևեկ:

թարաֆ, *պրսկ. taraf* – կողմ, սահման, թաղամաս: «Աշխարհաժողով»-
ում գործածված է հոգնակի ձևը՝ աթրաֆ:

թերս, *իտալ. terzo* – երրորդ:

թիմաջ, *պրսկ. timādj* – ոչխարի կամ այծի ընտիր կաշի, սեկ:

թիմի – դրամական միավոր Օսմանյան կայսրությունում: 10 թիմին
հավասար էր 1 ասլանլուի:

Թիմուռ – թիմոր, կղզի այսպես կոչված «Ծովային Հարավարևելյան
Ասիայի» ծայր հարավում: Անունն առաջացել է մալայերենի timur՝ արև-
ելք բառից:

թիքալ – կշռի միավոր Հեռավոր Արևելքում: Փեզուում (Մյանմար)
համարժեք էր 15,7 գրամի: 1 թիքալ կշռով արծաթը Շարինովում (Թաի-
լանդ) գործածվում էր իբրև դրամական միավոր:

թլաթին, *ռուս. телятина* – հորթի կաշի: Տե՛ս նաև բուլղար:

թլթ, *արաբ. thulth* – դրամական միավոր Օսմանյան կայսրությունում:
Համարժեք էր ասլանլուի 1/3 մասին:

թնկո – դրամական միավոր Օսմանյան կայսրությունում: Համարժեք
էր ասլանլուի 1/6 մասին:

թուլայ, հնդկ. *tola* – կշռի միավոր Հնդկաստանում: Տարբեր քաղաքներում ունեցել է տարբեր կշիռ: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ 1 թուլան Սուրաթում հավասար էր 2,5 մսխալի և 7 գրանի, այն է՝ 12,15 գրամի:

թուխալ – սպունգ: Ձեռագրերից մեկում հիշատակվում է նաև «սունկար» անվամբ, որը ծագում է թուրքերեն *sünger*՝ «սպունգ» բառից: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ ստացվում էր «Սաղզի ծովէն», այսինքն՝ էգեյան ծովից, որը հարուստ էր սպունգների անողնաշարավոր կենդանիների տիպով:

թուռնայ – դրամական միավոր Շարինովում (Թաիլանդ): Կազմում էր թիքալի 1/10 մասը:

Թոնատի – Թեոնատե, Մալայան արշիպելագի արևելյան մասի՝ Մոլուքյան կղզիների («Համեմունքի կղզիներ») մաս կազմող կղզի: Ուշ միջնադարում ու վաղ արդի դարաշրջանում հռչակված էր մեխակածառի՝ փոքր մեխի նմանվող ծաղիկներից ստացվող համեմունքով:

թվանգ, պրսկ. *tufang* – հրացան:

թրաշ – տաշած, հղկված:

թրաշած – տե՛ս թրաշ:

թրիաք, հուն. *thēriakē* – հակաթույն: Լեգենդներում թրիաքի ստեղծումը վերագրվում է Պոնտոսի արքա Միհրդատ Եվպատորին (Ք.ա. 120-63 թթ.), որը այն ստացել էր՝ խառնելով 40-ից ավելի բաղադրիչներ: Հակաթույնը, որն արդյունավետ էր համարվում բոլոր տեսակի վտանգավոր թույնների դեմ, այնուհետև ընկել է հոռոմեացիների ձեռքը և ապա տարածվել այլուր:

թօփ, արաբ. *thob* – մեծաքանակ կտորի չափ:

թօքմայ – տե՛ս մառչիլ:

ծիպակ, արաբ. *zabiq* – սնդիկ:

ժտութիւն – թախանձանք, խնդրանք:

իքմին, բրբռ. – որևէ բան:

լազաթ, պրսկ. *lezzat* – հաճույք, բավականություն:

լաթայ – դրամական միավոր Շարինովում (Թաիլանդ):

Լահուռ – Լահուռ, քաղաք Հարավային Ասիայում (ներկայիս Պակիստանում): Ծաղկման բարձրակետին հասել է Մեծ Մողոլական կայսրության տարիներին՝ միառժամանակ հանդիսանալով նաև դրա մայրաքաղաքը:

լային – անծանոթ ապրանքատեսակ:

Լայիջան – Լահիջան, քաղաք Կասպից ծովի հարավային ափին: Թարգմանաբար նշանակում է «մետաքսի տեղ», ինչը խորհրդանշում է քաղաքի տնտեսական դերակատարությունը պատմության ընթացքում: Իրանական մետաքսի տեսակներից մեկն այս քաղաքի անունով կոչվել է «լահիջանի»:

լաճկ – կշռի միավոր Բուլթանդում: Հավասար էր 10 մսխալի, այն է՝ 37,79 գրամի:

Լաշտարնշան – Լաշտե Նեշա, քաղաք Կասպից ծովի հարավային շրջանում, Ռաշտից ընդամենը 30 կմ հեռու:

լաջվարդ, պրսկ. lāgvard – թանկարժեք քար, որ հնուց ի վեր ուշադրություն է արժանացել իր վառ կապույտ գունավորման համար: Հաճախ փոշիացվել է և օգտագործվել որպես կապույտ ներկանյութ (լատ.՝ lapis lazuli):

լառի – արծաթե դրամ Մերձավոր Արևելքի մի շարք քաղաքներում: Անունն առաջացել է իրանական Լառ քաղաքից, որտեղ էլ, ըստ ավանդության, առաջին անգամ հատվել է այս դրամը: 17-րդ դարում կշռում էր մոտ 4,75 գրամ արծաթ:

լաքայուռի – սպիտակեղեն, որը արտադրվում էր Լաքահուռ քաղաքում:

լաքոի – տե՛ս մառչիլ:

լեդակ, պրսկ. lela – կապույտ ներկանյութ, որը ստացվում է համաուն ծառից:

լիրայ, իտալ. lira – դրամական միավոր Իտալիայում: Վենետիկի Հանրապետության տնտեսական գերիշխանության արդյունքում վենետիկյան լիրան դարձել է ամենից շատ շրջանառվող դրամական միավորն Արևելյան Միջերկրածովյան առևտրում: 1 լիրան հավասար էր 20 սոլդերի:

լտրայ, իտալ. libbra – կշռի միավոր Իտալիայում: 1 լիբրան բաժանվում էր 12 ունցիայի: Համարժեք էր մոտ 373 գրամի:

լոնդրայ – անգլիական մահուղի տեսակ:

լոնդրիմայ – անգլիական մահուղի տեսակ:

Խաթայ – Հյուսիսային Չինաստանը արևմտյան աշխարհի ընկալումներում ուշ միջնադարում ու վաղ արդի դարաշրջանում: Ըստ այդ պատկերացումների՝ ցամաքային ուղիներով հասանելի խաթայ երկիրն արմատապես տարբեր էր Չինաստանից, որտեղ հասնում էին ծովային ճանապարհներով: Հետագայում, երբ ներկայիս Չինաստանի Հյուսիսն ու հարավը սկսեցին ընկալվել որպես մեկ միասնական երկիր, խաթան մնաց որպես էպիկական անվանում, ինչպես նաև՝ դարձավ երկրի պաշտոնական անունը թյուրքական ու սլավոնական մի շարք լեզուներում:

խալելի – հայելի:

խալջ – տե՛ս խարջ:

խակ – հակ, կապոց:

խամ, պրսկ. xām – անփորձ, անվարժ: Գործածվում է «խամով (խամին) ընկնել» բառը՝ ընդարմանալ իմաստով:

խամբարել – հաշվել:

խայեվար, բրբռ. – հայերեն:

խանբարք – հաշիվ:

խաչվառ – եկեղեցական դրոշակ:

խառվառի – անծանոթ ապրանքատեսակ:

խառե, պրսկ. khārā – մետաքսե թանկարժեք գործվածքի տեսակ:

խարջ, արաբ. kharadj – հարկ, հողահարկ: Այստեղ գործածված է «ծախս» իմաստով:

խերապատ – խաիրաբադ, քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիսում: Վաղ արդի շրջանում հռչակված էր իր գործվածքներով, որոնք հայկական առևտրական աղբյուրներում հիշատակվում են «խէրապատի» անունով:

խերրական – թվաբանական տերմին, որը գործածված է Սեֆյան Իրանի դրամական հիմնական միավորի՝ թումանի 1/100 մասի իմաստով: Ակնհայտորեն առաջացել է հայերեն խէրուր (հարյուր) բառից: Չունի պարսկական համարժեք, իսկ հայերեն տարբերակի առաջացումը կարելի է բացատրել տասնորդական համակարգով թվաբանական գործողություններ կատարելու անհրաժեշտությունը:

խոնթկարի – կշռի միավոր Իզմիրում: Համարժեք էր 6 հողայի կամ մոտ 7,2 կիլոգրամի:

խոռմաց տուն – խոռմաց, այսինքն՝ հոռոմ-հռոմեացիների տուն՝ երկիր: Գործածված է Օսմանյան կայսրության տարածքների կապակցությամբ, որոնք ժամանակին պատկանել էին երբեմնի Արևելյան Հռոմեական կայսրությանը (Բյուզանդիա):

խուռջալ – քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիսում, Դելիից 85 կմ հարավ-արևելք: Տեղանունը ուրդու լեզվից թարգմանաբար նշանակում է «չեղարկված», քանի որ բնակչությունից գանձվող հարկը չեղարկվել էր՝ քաղաքի ճահճաշատ լինելու ու գյուղատնտեսական հնարավորությունների սահմանափակության պատճառով: Համաշխարհային առևտրում հայտնի էր այս քաղաքի հատկապես խեցեգործական արտադրանքը:

խուրդայ, պրսկ. khorda – մանր:

խուրդավաթ, պրսկ. khordavāt – մանր-մունր ապրանքներ:

խուրուջ, արաբ. kharadj – հարկ, հողահարկ: Այստեղ գործածված է Բանդար Աբբաս նավահանգստում ապրանքի արտահանման համար վճարվող մաքսատուրքերի շարքում՝ 1 թումանին 350 դիան հաշվով:

խրիտ, պրսկ. khārid – գնում, առք:

ծնեպեկ – ծնեբեկազգիների կարգին պատկանող բույս՝ ոլոռի մեծությունամբ կլոր կարմիր հատիկներով (asparagus officinalis):

կանալ, իտալ. canna – երկարություն չափ Եվրոպայում: Ըստ վայրի՝ փոխվում էր մետրական համարժեքը: Օրինակ՝ Սպահանում 107 կանան մեկ գազ էր, իսկ Թավրիզում՝ 109 կանան: Այս հաշվով՝ Սպահանում 1 կանան 93,4 սմ էր, իսկ Թավրիզում՝ 91,7 սմ:

կատարինա, իտալ. *quattrino* – դրամական միավոր *Իտալիայում*: Առաջացել է *quarter denari*՝ «չորս դինարի» բառերից, քանի որ 1 կատարինան հավասար էր 4 դինարի: Իտալիայում տարածված մյուս դրամական միավորը՝ սոլդին, հավասար էր 3 կատարինայի: Շրջանառության մեջ է եղել մինչև Իտալիայի միավորումը 1861 թ.:

կեսվիսայ – Կչոի մանր միավոր Հարավային Հնդկաստանում, որը գործածվում էր ադամանդ կշռելիս: Համարժեք էր մանջանու 1/16 մասին, այն է՝ մոտ 0,02 գրամի:

կեսվկես – տե՛ս մառչիլ:

կիսագագ – հվնբբ. երկարություն չափելու համար նախատեսված իր, որի երկարությունը կես գագ էր, և որի առկայությունը Կոստանդ Ջուդայեցին դիտում էր որպես անհրաժեշտություն յուրաքանչյուր վաճառականի համար:

կլեկ – կլայեկ, անագ:

կիտոր – կաղնու և մի քանի այլ բույսերի վրա առաջացող բոժոժաձև պալար, որից ներկ թանաք էին պատրաստում:

կորենթ, իտալ. *corrente* – շրջանառության մեջ գտնվող:

Կուրծկայ – Կորսիկա, կղզի Միջերկրական ծովում, Սարդինիայից հյուսիս:

կօփիկ, ռուս. *копейка* – արծաթե դրամ Ռուսական կայսրությունում: Մինչև 17-րդ դարի վերջերը կշռում էր 0,48 գրամ, սակայն հետագայում նվազեց մինչև 0,28 գրամ: Հավասար էր ռուսական սոմի 1/100 մասին:

Հաբաշլուստան – եթովպիա: Տեղանվան հիմքում ընկած է միջնադարում արաբների կողմից եթովպացիներին տրված հաբաշ անվանումը, որի լատինականացված տարբերակից առաջ է եկել երկրի մյուս անունը՝ Աբիսսինիա:

Հալապի դիտր – կչոի միավոր Հալեպում: Համարժեք էր 720 գրամի կամ մոտ 2,3 կիլոգրամի:

հասապ, պրսկ. *hesāb* – հաշիվ:

հաֆալ, պրսկ. *hāl* (հոգն. *ahvāl*) – վիճակ, որպիսություն:

Հեդարապատ – Հայդարաբադ, քաղաք Հարավային Հնդկաստանում: Քաղաքի անունը թարգմանաբար նշանակում է «Առյուծի քաղաք»՝ խորհրդանշելով Մուհամմեդ մարգարեի զարմիկ և փեսա Ալին, որը ցուցաբերած քաջություն համար մարգարեից ստացել էր «Առյուծ (*haydar*)» պատվանունը:

հիմ աբբասի – արծաթե դրամ Սեֆյան Իրանում: 4 շահիանոց կամ 200 դիանի համարժեք այս աբբասին կոչվում էր հին՝ ի տարբերություն 5 շահիանոց կամ 250 դիանի համարժեք աբբասիների:

Հնդվան – Հինդուան, բնակավայր Հյուսիսային Հնդկաստանում:

հքմաթ, պրսկ. *hokumat* – իշխանություն, կառավարություն, տիրապետություն:

ծիքս – չափ, երկարություն:

ծքին, իտալ. zecchino – ոսկե դրամ իտալիայում: Հատվել է Վենետիկի Հանրապետության կողմից 1284-1797 թթ.՝ մինչև Նապոլեոն Բոնապարտի ռազմարշավը ու քաղաքի գրավումը: Դիմերեսին պատկերված էր Հիսուս Քրիստոսը, իսկ դարձերեսին՝ Սուրբ Մարկոսի առջև ծնկի իջած դոժը: Ի սկզբանե կոչվում էր դուկատ (ducato), սակայն 1543 թ. արծաթե դրամների թողարկումից հետո Վենետիկի դրամահատարանի անունով (Zecca) կոչվեց ցեկինո (zecchino), իսկ դուկատը մնաց արծաթե դրամի հոմանիշ: Իտալիայում համարժեք էր 18 լիրայի, իսկ Սեֆյան Իրանում՝ 1600 դիրանի:

դաբայ, բրբռ. – խոշոր, հաստ:

դադար, պրսկ. qadr – չափ, քանակ:

դադիմի, պրսկ. qadim – հին:

դազ, պրսկ. qāzi – դատավոր:

դազբեկի, պրսկ. qazbegi – պղնձե դրամ Սեֆյան Իրանում, որը հավասար էր 10 դիանի: Անունը կապված է 1501-1502 թթ. Շիրվանում իշխած Ղազի բեգի հետ: Սկզբնապես դազբեկին 0,28 գրամի համարժեք կշռի միավոր էր, իսկ հետագայում օգտագործվեց որպես նույն քաշով պղնձե դրամի անվանում:

դազեթայ, իտալ. gazzetta – պղնձե դրամ Վենետիկում: Առաջացել է gazzetta՝ «լրագիր» բառից, քանի որ 1 դազեթայով կարելի էր գնել 1 լրագիր: 2 սոլդին կազմում էր 1 դազեթա:

Ղազիփուռ – քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիս-արևմուտքում: Հայտնի է 1820 թ. Անգլիական արևելահնդկական ընկերության կողմից հիմնված ափիոնի գործարանով, որն ափիոն արտադրող ամենամեծ օրինական գործարանն է մինչ օրս:

Ղազնի – քաղաք Կենտրոնական Ասիայում (ներկայիս Աֆղանստանում): Միջնադարում՝ մոտ 200 տարի շարունակ, Ղազնևիների պետության մայրաքաղաքն էր:

դալայի, թուրք. kalay – անագ:

դալին, թուրք. kalın – հաստ, թանձր:

դամբար – լամպար, լապտեր:

դամիշ, թուրք. kamesh – եղեգ:

դայումիսանի – սպիտակեղեն:

Ղանդահար – քաղաք Կենտրոնական Ասիայում (ներկայիս Աֆղանստանում): Ք.ա. 330 թ. հիմնել է Ալեքսանդր Մակեդոնացին և կոչել Ալեքսանդրիա: Մեծանուն տիրակալի անվան տեղական բարբառային ձևը՝ Սկանդար, հիմք է դարձել Ղանդահար տեղանվան առաջացման համար: Արևելք-արևմուտք ապրանքափոխանակության մեջ քաղաքը հայտնի էր բրդի, բամբակի, թաղիքի, հացահատիկի արտահանմամբ:

դանթար, արաբ. qantar — կշեռք՝ անհավասար բազուկներով ու երկաթե ձողով, որի վրա շարժական կշռաքարը շարժվում է աջ կամ ձախ, մինչև կհավասարակշռի կշռվող բեռը: Գործածվում էր նաև որպես կշռի միավոր, որը համարժեք էր մոտ 44,6 կիլոգրամի:

դասնի, պրսկ. qasni — գալբան, հովանոցավորների ընտանիքին պատկանող բույս, որից ստացվող խեժն օգտագործվում է օծանելիքի ու դեղամիջոցների արտադրության մեջ: Առատորեն աճում է հատկապես Հյուսիսային Իրանի լեռնային շրջաններում:

դարայ դուռ — Սրբազան Հռոմեական կայսրության արծաթե դրամի՝ ռայխսթալերի (Reichstaler) անվանումն Օսմանյան կայսրությունում:

դերազ, պրսկ. gheir az — բացի:

դիտր — կշռի միավոր, որ ընդունված է եղել ինչպես Իրանում ու Հնդկաստանում, այնպես էլ հարևան երկրներում: Պարսկական աղբյուրներում, ինչպես նաև՝ եվրոպական ուղեգրություններում հանդես է գալիս «ման» (man) տարբերակով: «Աշխարհաժողովում» հիշատակվում են դիտրի տարբեր տեսակներ (փաքայ, քաչայ, Աքպարի):

դիրեթ, արաբ. qirāt — կշռի միավոր, որը համարժեք էր 0,2 գրամի:

դութիմ, պրսկ. quti — արկղ:

դունդուզ դարե, թուրք. konduz — կուղբ:

դուռս, արաբ. qurs — ձուլլ: Գործածվում է «դուռս ոսկի» կամ «դուռս արծաթ» արտահայտություններում:

դումզ, պրսկ. qermez — կարմիր ներկ:

դսմայ, պրսկ. qesm — տեսակ, մաս, տիպ:

դրար, պրսկ. qarār — որոշում, սահմանված կարգ:

դոնսուլաթ, ֆր. consulat — հարկատեսակ Մարսելում, որ գանձվում էր կոնսուլի կողմից 1 հակ մետաքսի դիմաց 9 մաուչիլ հաշվով:

դոնաբի, պրսկ. ghoragi — մրգի կամ պտղի չհասած լինելը:

նովիզգազ — սպիտակեղեն, որն արտադրվում էր Սեֆյան Իրանում:

մազաթ, արաբ. mazād — աճուրդ:

Մալադայ — քաղաք Մալայզիայում: Իր բացառիկ աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ միջին դարերում ու վաղ արդի դարաշրջանում առանցքային դեր է կատարել համաշխարհային առևտրում:

մահմուդի — 1) արծաթե դրամ Սեֆյան Իրանում: Հատվել է շահ Մոհամմադ Խոդաբանդայի (1578-1587) հրամանով և կոչվել նրա անունով՝ մոհամմադի: Համարժեք էր 100 դինարի կամ 2 շահիի, 2) հովանոցավորների ընտանիքին պատկանող բույս, որի խեժն օգտագործվում էր փորկապության համար նախատեսված դեղամիջոց պատրաստելիս (լատ.՝ convolvulus scammonia): Հատուկ է Միջերկրական ծովի արևելյան ափագանի երկրներին:

մաղազ, արաբ. maghāza – պահոց, պահեստ:

Մանիլայ – քաղաք Հարավարևելյան Ասիայում, Ֆիլիպինների ներկայիս մայրաքաղաքը: Տեղանունը՝ May-nilà, ֆիլիպիններից թարգմանաբար նշանակում է «որտեղ լեղակն է գտնվում»: Մանիլան 1571 թվականից անցել էր Իսպանիայի վերահսկողության տակ և դարձել իսպանական արևելահնդկական գաղութների կենտրոնը:

մանղուռ, պրսկ. manghur – պղնձե մանրադրամ: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ հայ վաճառականներն այս անվան տակ նկատի են ունեցել իսլամական ֆլուզն ու իտալական կատարինան:

մանջանի, հնդկ. munjandie – աղամանդի կշռի միավոր Հնդկաստանում: Համարժեք էր մոտ 0,3 գրամի:

Մաշատ – Մաշհադ, քաղաք Իրանի հյուսիս-արևելքում:

Մաջար, պրսկ. Majārestan – Հունգարիա:

մառչիլ, իտալ. marsili – եվրոպական արծաթե դրամ: Սկսել է հատվել Իսպանական կայսրությունում 1497 թ. դրամական բարեփոխման արդյունքում և կոչվել պիաստր: Քանի որ Մարսել քաղաքի վաճառականներն առաջինն էին, որ պիաստրի մեծ քանակություններ էին բերում Ջմյուռնիա և Լևանտի այլ նավահանգիստներ, այս դրամական միավորը մի շարք արևելյան ժողովուրդների շրջանում կոչվեց Մարսելի անունով՝ մառչիլ: Վաղ արդի դարաշրջանում տարածված էին մառչիլի մի քանի տեսակներ՝ ֆլորի, լաբուի, սվիլէ, մշկէթ, թօքմայ, կէսվկէս և այլն, որոնց քաշը տատանվում էր 26,9-26,9 գրամի միջև: Ընդ որում, ֆլորին և սվիլէն վերաբերում էին իսպանական, իսկ լաբուին և մշկէթին՝ մեքսիկական պիաստրներին:

մասալայ, արաբ. maslaha – ատաղձ, նյութ որևէ բան պատրաստելու համար:

մատել – մատչել, մոտենալ:

մացայ, հնդկ. masha – կշռի միավոր, որը հավասար էր 8 ութիի:

մաքան, արաբ. makan – տեղ:

միամ – դրամական միավոր Շարինովում (Թաիլանդ): 8 միամը կազմում էր 1 թիքալ:

միզան, արաբ. mizan – կշեռք:

Մլթան – Մուլթան, քաղաք Հարավային Ասիայում (ներկայիս Պակիստանում): Առանցքային դեր է խաղացել համաշխարհային առևտրի պատմության մեջ՝ հանդիսանալով իսլամական աշխարհի հետ Հնդկաստանի առևտրի կենտրոնը միջին դարերում:

մշկէթ – տե՛ս մառչիլ:

մումիայ, պրսկ. mumiyā – դեղամիջոց վերքերի և կոտրվածքների համար, որը ստացվում էր բիտումից: Միջնադարյան բժշկագիտական ձեռնարկներում հայտնի էր «պարսկական դեղ» անունով: Այս անունը վերաբերում էր նաև կարմրավուն մի ներկի, որը մեծ տարածում ուներ հատկապես 17-18-րդ դարերում:

մոր, հնդկ. mohur – ոսկե դրամ Հնդկաստանում: Կշռում էր 10,95 գրամ: Համարժեք էր 13 արծաթե ուլփիի, թեև հընթացս ժամանակի լինում էին տատանումներ՝ «վախտի գօրայ՝ դայ եվել, դայ պակաս»:

մուխիար, արաբ. mukayyar – անգորական այծի մազ:

Մուշլի բանդար – Մասուլիփաթնամ կամ Մասուլիփաթամ, նավահանգիստ Հնդկաստանի արևելյան ափին: Թարգմանաբար նշանակում է «ձկան նավահանգիստ» (տեղի տեղուգա լեզվով՝ masuli՝ ձուկ, patnam՝ նավահանգիստ): Վաղ արդի շրջանում Հնդկաստանում հաստատվող եվրոպացի վաճառականների հիմնական հենակետերից մեկն էր:

մուշկ, պրսկ. moshk – սև հոտավետ յուղ, որ օգտագործվել է և՛ որպես դեղանյութ, և՛ որպես օծանելիք: Առաջանում է որոշ կաթնասունների (մշկայծյամ, մշկամուկ) մշկագեղձերում:

Մուքասար – Մակասար, Սուլավես կղզու ամենախոշոր քաղաքը: Արևելյան Ինդոնեզիայի առևտրական կենտրոնի համբավ ունեցող այս քաղաքը վաղ արդի շրջանում բախվեց նախ պորտուգալացիների, ապա՝ հոլանդացիների ներթափանցումներին: 1667 թ. վերջիններս, նավահանգիստը գրավելով ու վերաշինելով, դրան տվեցին Ռոտերդամի նավահանգիստ անունը:

մոջամ, արաբ. mardjān – բուստ, մարջան:

Մսինայ – քաղաք Սիցիլիա կղզու Հյուսիս-արևելքում: Իր տնտեսական ու մշակութային վերելքի բարձրակետին հասել է 17-րդ դարի կեսին՝ իսպանական տիրապետության օրոք:

մսխալ, արաբ. mithqāl – կշռի միավոր, որ գործածվել է թանկարժեք մետաղների կամ համեմունքների կշռելիս: Անունն առաջացել է արաբերեն thaqala՝ «կշեղ» բառից: Վաղ միջնադարից սկսած 1 մսխալը հավասար էր 1 ոսկե դինարի կշռին՝ 4,25 գրամ: 17-18-րդ դդ. հայկական առևտրական աղբյուրներում ավելի հաճախ հիշատակվում է իրանական կամ «Աջամաստանայ» մսխալը, որը հավասար էր 4,724 գրամի: Կոստանդ Ջուղայեցին հիշատակում է նաև Բուլթանդի կամ Գաթուրի մսխալը, որը հավասար էր իրանական մսխալի 80 %-ին, այն է՝ 3,779 գրամի:

Մսր, արաբ. Misr – Եգիպտոս:

Մօվ – Մհով (Մհովգառն), բնակավայր Կենտրոնական Հնդկաստանում:

յարաժամ – միշտ, անդադար:

յիլ, պրսկ. hel – կարգամոն, կոճապղպեղների ընտանիքի մի քանի բույսերի սերմերից ստացվող համեմունք: Օգտագործվում է սննդի և բժշկության մեջ, ինչպես նաև՝ ծխախոտների արտադրությունում: Երբորդ թանկարժեք համեմունքն է աշխարհում՝ զաֆրանից և վանիլից հետո:

յուն, հնդկ. hun – ոսկեդրամ Հարավային Հնդկաստանում: Շրջանա-
վում էր այս դրամական միավորի 2 տեսակ, որոնք համարժեք էին համա-
պատասխանաբար 3,5 և 5 ուլփի:

յուտ, պրսկ. ud – ալոեի ծառափայտը, որի խեժն օգտագործվում է
խնկի և օծանելիքի արտադրության մեջ (լատ.՝ aloexyluma gallochum):

յօղա, թուրք. okka – կշռի միավոր Օսմանյան կայսրությունում: Համար-
ժեք էր 400 դրամի կամ մոտ 1,2 կիլոգրամի:

նազարաթ, իտալ. lazaretto – մեկուսացման վայր և հակահամաճարա-
կային հիվանդանոց: Առաջին այսպիսի հաստատությունները հիմնվել են
Վենետիկում նախ՝ 1423 թվականին Հին Լազարետտո կղզում (Սբ. Ղազար
կղզուց հարավ), ապա 1456 թվականին՝ Վենետիկից հյուսիս-արևելք
գտնվող Նոր Լազարետտոյում, իսկ այնուհետև արագորեն տարածվել են
միջերկրածովյան այլ քաղաք-նավահանգիստներում: Հանրային առողջա-
պահության քաղաքականության մեջ կենտրոնական տեղ զբաղեցնող այս
հակահամաճարակային հիվանդանոցների նպատակն էր Վենետիկ այցե-
լողներին նախապես բժշկական հսկողության տակ դնելն ու, այդպիսով,
քաղաքը վարակիչ հիվանդություններից զերծ պահելը: Վիրուսային հի-
վանդությունների կասկածանքով լազարետոններում մեկուսացնելու քա-
ռասնօրյա ժամկետը իր կնիքն է թողել այդ երևույթի անվան վրա՝ կա-
րանտին (իտալ.՝ quaranta – քառասուն):

նազարաթաֆաշ – որոշակի գումար, որ վճարում էին հակահամաճա-
րակային վայրերում՝ լազարետոններում, մեկուսացման մեջ գտնվող վա-
ճառականները՝ իրենց ապրանքներն ու գույքն ապահով պահելու ու գո-
ղության տարածված դեպքերը կանխելու նպատակով: Ըստ «Աշխարհաժո-
ղովի»՝ Լիվոռնո մուտք գործել պատրաստվող վաճառականները վճարում
էին պահպանության հանձնվող ապրանքի 2 %-ի չափով: Լազարետո-
ններում արգելափակված վաճառականները ստիպված էին կատարել նաև
այլ ծախսեր, ինչպես օրինակ՝ սննդի ամենօրյա գնումները:

նագլուդար – հվնբր. թանկարժեք քարի տեսակ:

նադար, պրսկ. naqqāre – երաժշտական հարվածային գործիք, դափ:
Կազմված է փայտյա կլոր շրջանակից, որի ներսի կողմից կախված են ձայ-
նահան պարագաներ: Նվագում են ձեռքի ավերով:

նադարախաֆաշ, պրսկ. naqqārekhanē – Մերձավոր Արևելքում տա-
րածված վայրեր, որտեղ հարվածային գործիքներով նվագում էին ավան-
դական երաժշտություն: Իրանում այս անունով էին հայտնի նաև այն
վայրերը, որտեղից ավանդական երաժշտության ուղեկցությամբ հայտա-
րարում էին կարևոր նորություններ:

նադդ, արաբ. naqd – կանխիկ դրամ:

նաֆիր, պրսկ. nafir – թուլթակ (երաժշտական գործիք):

ճեգր, իտալ. negro – գործածված է որպես մարջանի տեսակ: Թարգմանաբար նշանակում է «սև»: Մարջանի այս տեսակը, որը հայտնի է նաև «փշոտ մարջան» անունով, իր անունը ստացել է կմախքի սև գույնից:

ճիմոռագ, պրսկ. nimrang – կեսգույն:

ճոր արբասի – արծաթե դրամ Սեֆյան իրանում, որը համարվեք էր 5 շահիի կամ 250 դիանի՝ ի տարբերություն 4 շահիանոց կամ 200 դիանի համարվեք արբասիների:

ճուբար – տարվա առաջին պտուղը, երախայրիք, որն է հազվագյուտ բան:

ճուկի – կշռի միավոր: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ տարածված էր հատկապես Երևանի, Նախիջևանի խանություններում ու հարակից տարածքներում և հավասար էր մոտ 630 գրամի:

ճվիսանդի, պրսկ. nevisanda – քարտուղար, գրագիր, Սեֆյան իրանում ապրանք արտահանելիս կամ ներկրելիս քարտուղարին տրվող հարկ:

ճովլ, պրսկ. novl – նավով ապրանք փոխադրելու համար տրվող վարձ: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ Լիվոռնոյում նովլը կազմել է կես մառչիլ ապրանքի ամեն լիտրի դիմաց:

շաքանդար, պրսկ. shāhbandar – նավահանգստի պետ, որ ապահովում էր կարգուկանոնը նավահանգստում ու հարկ հավաքում ելումուտ անող վաճառականներից:

Շազառ – Սազառ, նահանգ և համանուն քաղաք Կենտրոնական Հնդկաստանում:

շադայ - կշռի միավոր: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ տարածված էր հատկապես Երևանի, Նախիջևանի խանություններում ու հարակից տարածքներում և հավասար էր մոտ 470 գրամի:

շաթիր, արաբ. shater – սուրհանդակ, ինչպես նաև՝ արքայի կամ եկեղեցական առաջնորդի առջևից գնացող գավազանակիր:

Շահգատափուռ – Շահգադփուռ, քաղաք Հյուսիսային Հնդկաստանում:

շալի, պրսկ. shāhi – արծաթե դրամ Սեֆյան իրանում: Համարվեք էր 50 դիանի: Շրջանառություն մեջ գտնվող ամենամեծ արծաթե դրամն էր մինչև մահմուդիների ու արբասիների թողարկումը 16-րդ դարի վերջին – 17-րդ դարի սկզբին:

շալլ, հնդկ. shal – բրդյա կտոր:

շարաֆի – տե՛ս աշրաֆի:

շարբաֆ, պրսկ. sharb bāft – բարձրորակ մետաքսի մանվածք:

Շարինսով – Թաիլանդ (Սիամ): Թաիլանդի պատմական մայրաքաղաքներից մեկը՝ Լոպբուրին, մի քանի լեզուներում ստացել էր «Նոր քաղաք» անունը (օրինակ՝ սանսկրիտ՝ Nava-Pura), որով հիշատակվում էր նաև ողջ երկիրը: Քաղաքի վերաբերյալ «Աշխարհաժողովի» Շարինսով տարբերակը

գալիս է պարսկերենից (shahr-e nou` նոր քաղաք): Վաղ արդի շրջանի եվրոպական ուղեգրություններում երկիրն ավելի հաճախ հիշատակվել է Սիամ անունով:

շիինկ, անգլ. shilling – արծաթե դրամ, որը Անգլիայի հիմնական դրամական միավորներից մեկն էր վաղ արդի դարաշրջանում: Ի հայտ է եկել դեռևս 796 թ. Կառլոս Մեծի (768-814 թթ.) դրամական բարեփոխման արդյունքում՝ որպես 20,3 գրամ կշռով արծաթե դրամ: Անգլիական առաջին չիլինգը հատվել է Էդվարդ VI-ի (1547-1553 թթ.) օրոք: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ 4,5 չիլինգը հավասար էր 1 մաուչիլի:

շմար, պրսկ. shomār – հաշիվ:

չաշմի բլբուլ, պրսկ. chashm-e bolbol – սիսեռի տեսակ (լատ.՝ vigna unguiculata), որը հայտնի է սևաչքանի սիսեռ անունով՝ վրան առկա սև կետերի համար:

չարգագ, պրսկ. chārkaži – գործվածք, բառացի՝ 4 գազանոց:

չարեք, պրսկ. chahāryek – քառորդ:

չարսու, պրսկ. chahārsu – չուկա, հրապարակ:

չաքրդակ – կշռի միավոր: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ որոշ վայրերում 0,2 գրամին համարժեք զիրեթն այսպես էին անվանում:

չդամ – դրամական միավոր Հնդկաստանում: 4 չդամը հավասար էր 1 փաքայ փեսայի:

չինի, պրսկ. chini – չինական:

չիկ, թուրք. chelik – պողպատ:

չուխա, թուրք. chukha – բրդե հագուստ:

չվիլ – դրամական միավոր Հարավային Հնդկաստանում: 32 չվիլը կազմում էր 1 յուն:

չօքրայ, հնդկ. chokrā – ութնյակ: Որոշ ապրանքներ վաճառվում էին չոքրայով, այսինքն՝ 8 հատանոց կապոցներով:

պալմոմ, թուրք. balmumu – մեղրամոմ:

պատ – հվնբր. շարք, շարան: Գործածվում է որպես մարջանի, գողիուրի և նազլուղարի չափման միավոր:

պարանգօն, իսպ. parangón – մարջանի տեսակ: Բառացի նշանակում է «ստանդարտ, չափանիշներին բավարարող»:

պրիմ, իտալ. primo – առաջին:

Պուրուպ – հվնբր. քաղաք Հնդկաստանում, որն ընկած էր Սիրոնջ և Դովլաթաբադ քաղաքների շրջակայքում:

Ջալալփուռ – քաղաք Հյուսիսային Հնդկաստանում:

Ջահանպատ – Շահազանաբադ (Հին Դելի): 1639 թ. Շահ Զահանը, որոշելով մայրաքաղաքը Ագրայից տեղափոխել, սկսեց նոր քաղաքի

կառուցում, որը կոչվեց իր անունով՝ Շահջահանաբադ: Այն մնաց որպես Մեծ Մողոլական կայսրության մայրաքաղաք ավելի քանի երկու դար՝ մինչև 1857 թ.: Հետագայում՝ 1910-20-ական թթ., այս քաղաքի շրջակայքում բրիտանական նախագծով կառուցվեց Նոր Դելին:

ջավզ, արաբ. djawzi – մշկընկույզի համեմունք:

Ջաբաթրայ – Ջակարտա, քաղաք Ճավա կղզում, Ինդոնեզիայի ներկայիս մայրաքաղաքը: Նախկինում Sunda Kelapa անունը կրող այս քաղաքը վերանվանվել է Ջայակարտա (սանսկրիտ՝ Jaya Krta՝ հերոսական արարք) 1527 թ. պորտուգալացիներին հաղթելուց հետո: 1619 թ. հոլանդացիները վերակառուցել են այն ու տվել Բատավիա անունը՝ քաղաքը դարձնելով իրենց արևելահնդկական ընկերության տեղական կենտրոնը:

Ջզայիր, արաբ. al-Jazā'ir – Ալժիր:

ջիգարդար, պրսկ. jigardār – համարձակ, քաջ:

ջինս, արաբ. djins – ապրանքատեսակ:

ջղջղա, արաբ. jagjag'ā – արույրե փայլաթիթեղ զարդարանքի համար:

ջնդրալ, հոլանդ. generaal – գեներալ-նահանգապետ, Հոլանդական արևելահնդկական ընկերության (պաշտոնական անվանումը՝ Vereenigde Oost-Indische Compagnie կամ Միավորված արևելահնդկական ընկերություն) տեղական կառավարիչը, որի նստավայրը Բատավիան էր Ճավա կղզում: Այս պաշտոնյան ընտրվում էր Հոլանդական արևելահնդկական ընկերության վարչական բարձրագույն մարմնի՝ Heeren XVII-ի կամ 17 լորդերի խորհրդի կողմից: 1800 թ. արևելահնդկական ընկերության կազմալուծումից հետո գեներալ-նահանգապետը դարձավ Ասիայում նիդեռլանդական գաղութների կառավարիչը, որի ընտրության իրավունքը պատկանում էր միապետին կամ կառավարությանը: Գեներալ նահանգապետի նստավայրը՝ Բատավիան, կառուցվել էր 1619-1621 թթ. Ջայակարտա հին քաղաքի տեղում՝ որպես Ասիայում նիդեռլանդական տիրապետության տակ գտնվող տարածքների վարչական կենտրոն և կոչվել հին գերմանական բատավների ցեղի անունով, որոնք Հոլմեսական կայսրության շրջանում բնակվել էին Հոլանդիայի տարածքում:

ջուայիր, պրսկ. javāher – թանկարժեք քար:

ջուլի, իտալ. giulio – դրամական միավոր Պապական պետությունում ու Հարևան քաղաքներում: Կոչվել է Հռոմի պապ Հուլիոս II-ի (1503-1513 թթ.) անունով: 10 ջուլին հավասար էր 1 սկուդոյի (ըսկուլթ):

ջուխտ, պրսկ. joft – զույգ:

ջուպ, պրսկ. jib – գրպան:

ջոռ, հնդկ. djora – զույգ:

ռաթալ, արաբ. ratl – կշռի միավոր: Համարժեք էր 720 դրամի կամ մոտ 2,2 կիլոգրամի:

ռաթի, հնդկ. ratti — կշռի միավոր Հնդկաստանում: Անունն առաջացել է լորագգիների ընտանիքին պատկանող մի բույսի (լատ.՝ abrus precatorius) հատիկներից, որոնք ունեն հաստատուն կշիռ, ինչի համար էլ օգտագործվում էին թանկարժեք քարերը կշռելիս: Համարժեք էր 1/8 գրամի: Ըստ որոշ տեղեկությունների՝ կշռի այս միավորը մինչ օրս օգտագործվում է հնդիկ ոսկերիչների շրջանում:

ռաղամ, արաբ. raqm, raqam — թիվ, թվանշան, հաշիվ: Կոստանդ Ջուղայեցու ձեռնարկներում գործածված է թվաբանություն իմաստով:

ռանգ, պրսկ. rang — գույն, երանգ, ինչպես նաև՝ տեսակ:

ռուպ, պրսկ. rob' — քառորդ մաս:

ռուսում, արաբ. rasm՝ կարգ, սովորույթ, սահմանված հարկ, հոգն. rusum՝ տուրքեր — Հարկատեսակ, որը տարածվում էր Սեֆյան Իրանից արտահանվող ապրանքների վրա՝ 1 թումանին 122 դրան հաշվով: Կոստանդ Ջուղայեցու այս տեղեկությունը հակասություն մեջ է Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվեմատյանի այն տվյալի հետ, ըստ որի՝ ռուսումը վճարվել է ոչ թե ամբողջ ապրանքի արժեքի, այլ ուշուր ու խուրուջ հարկատեսակների 12,2 %-ի չափով:

ռուփի, հնդկ. rupi — արծաթե դրամ: Ծագում է սանսկրիտ լեզվից (rupya՝ հատած արծաթ): Առաջին ռուփիները հատվել են դեռևս Ք.ա. III դարում Հին Հնդկաստանում, իսկ դրանց վերաթողարկումը կապված է Հնդկաստանի հյուսիսում հիմնված Սուրի կայսրության հիմնադիր Շերշահի (1540-1545 թթ.) անվան հետ: Մեծ Մողոլական կայսրությունում լայն տարածում ստացան շահ Ջահանի թողարկած ռուփիները, որոնք կոչվում էին նաև շաիջահանի: Շաիջահանի ռուփին տարբեր ժամանակներում կշռում էր մոտ 11-11,6 գրամ արծաթ:

ռոտոլ, իտալ. rottolo — կշռի միավոր Հարավային Իտալիայում: Համարժեք էր 256 գրամի կամ մոտ 800 գրամի:

սադայ, պրսկ. sāda — հասարակ, հարթ, մաքուր, առանց գրվածքի:

սաղ, թուրք. sāgh — ամբողջ, լրիվ:

սաղատ, արաբ. sakat — պակասավոր, թերի: «Աշխարհաժողովում» կիրառվում է ոչ մեծ քաշով վաճառվող ապրանքների վերաբերյալ:

սաղրգ, թուրք. sakız — ծամոն, մաստակ: Կոստանդ Ջուղայեցու գործածած «Սաղրգ աղումն» բառերը վերաբերում են Քիոս կղզուն, քանի որ այն հռչակված էր հերձի կամ պիստակենի կոչվող ծառից ստացվող խեժով, որն օգտագործվում էր մաստակի արտադրության մեջ: Համապատասխանաբար՝ «Սաղրի ծով» արտահայտությունն էլ վերաբերում է Էֆեյան ծովին, որտեղ գտնվում էր Քիոս կղզին:

սամբուր, պրսկ. samur — սամույր, կզաքիսների ցեղին պատկանող կենդանի, որի մորթուց պատրաստում են թանկարժեք մուշտակներ:

սամթ, *պրսկ. samt* — կողմ, ուղղություն:

սամդ, *պրսկ. samuq* — աղտոր, աղտորագգիների ընտանիքին պատկանող բույս (*լատ.՝ rhus coriaria*), որի տերևներն ու արմատներն օգտագործվում են ներկերի արտադրության մեջ, իսկ կարմրավուն պտուղները չորացվելուց ու փոշիացվելուց հետո դառնում են արևելյան խոհանոցներում տարածված համեմունք:

սայեայ — գործվածքի տեսակ:

սանդալ, *լատ. santalum* — ճանդան, սանդալագգիների ընտանիքին պատկանող մշտադալար, արևադարձային ծառ: Միջին դարերում ու վաղ արդի շրջանում հռչակված էր սպիտակ սանդալը, որը տարածված էր հատկապես Հնդկաստանում: Սանդալի պահանջարկը պայմանավորված էր փայտանյութով և նրա խեժով՝ սանդալուզով: Սանդալի փայտը սրբանացված էր հին հնդկական բժշկության մեջ՝ այուրվեդայում: Հին Հնդկաստանում այս փայտանյութից էին պատրաստվում ծիսական պարագաները, ընդ որում՝ այդ իրավունքը վերապահված էր բացառապես կրոնավորներին: Ծառատեսակի անխնա օգտագործման ու ոչնչացման հետևանքով այս պոպուլյացիան ներկայումս գտնվում է վերականգման փուլում:

սանդալուզ, *պրսկ. sandalus* — սանդալ ծառից ստացվող խեժ, որն օգտագործվում էր տարբեր բնագավառներում: Հին հնդկական բժշկության մեջ գործածվում էր բորբոքումների, բարձր ջերմության և անգամ մտավոր խնդիրների դեպքում: Իր անուշահոտության շնորհիվ օգտագործվել է նաև կոսմետիկայում ու օճառների արտադրության մեջ և դուրս մղվել անհամեմատ բարձր գնի պատճառով: Սանդալուզից պատրաստվել են նաև լաքեր՝ հատկապես կավե իրերը փայլեցնելու ու ծակոտիները փակելու նպատակով:

սանդուղ, *արաբ. sunduq* — արկղ, սնդուկ: Որոշ ապրանքների համար հանդիսացել է կշռի միավոր:

սավդայգար, *պրսկ. soudāgar* — վաճառական:

Սարդին — Սարգինիա, Միջերկրական ծովի երկրորդ ամենամեծ կղզին:

սարֆ, *արաբ. sarf* — դրամի փոխանակման կամ դրամահատության համար տրվող գումար:

սգօնդ, *իտալ. secondo* — երկրորդ:

սեր — կշռի միավոր: 1 սերը կազմում էր ղիտրի 1/40 մասը, հետևաբար՝ սերի քաշը պայմանավորված էր տվյալ վայրի ղիտրի քաշով: Թավրիզի ղիտրի դեպքում սերը կշռում էր 75 գրամ, «Աջամստանայ» ղիտրի դեպքում՝ 141,7 գրամ, իսկ Աքբարի ղիտրի դեպքում՝ 850 գրամ:

Սելան — Ցեյլոն կամ Շրի Լանկա:

սելան, *արաբ. պրսկ. sailān* — թանկարժեք քար, ցիրկոնի տեսակ՝ հատուկ Շրի Լանկային:

սեֆի դիտր – կշռի միավոր Բասրայում: Համարժեք էր 12000 դրամի կամ մոտ 40 կիլոգրամի:

սիայ, պրսկ. siāh – սև:

սլեմանի, պրսկ. soleimani – եղեգնաքար, որից պատրաստում էին համրիչ:

Սլիօռ – Սոլոր, կղզի Հնդկական ու Խաղաղ օվկիանոսների միջև, մաս է կազմում Փոքր Զոնգյան կղզեխմբի:

սխտեան, պրսկ. sakhtiān – կաշվի տեսակ, որ հայտնի է մարոկկո կամ սաֆյան անուններով՝ խորհրդանշելով դրա առևտրի կենտրոնը՝ Մարոկկոն ու նրա քաղաքներից մեկը՝ Սաֆին: Արևելյան լեզուներում հիշատակվում է sakhtiān տարբերակով, որն առաջ է եկել sakht բառի «ամուր, կոշտ» իմաստից: Ավանդաբար օգտագործվել է կոշիկների, դրամապանակների արտադրության մեջ, ինչպես և՛ գրքերի կազմարարական աշխատանքներում: «Աշխարհաժողովում» հիշատակվում է այդ կաշվից պատրաստված փոքր պարկի իմաստով, որում վաճառականը կարող էր պահել իր առօրյա գործունեությանն առնչվող իրերը, ինչպես օրինակ՝ կշեռքը:

սմբուլ – փետրախոտ (լատ.՝ stipa): Օգտագործվում է որպես անասնակեր, իսկ որոշ տեսակներ գործածվում են նաև թղթի արտադրության մեջ:

սնեմաքի, արաբ. snemāki – խոտաբույս, որից պատրաստվող թեյը օգտակար է ինչպես փորկապության, այնպես էլ ավելորդ քաշից ազատվելու համար: Հնագույն ժամանակներից հայտնի է եղել Հնդկաստանում և հատկապես Եգիպտոսում աճող սնեմաքին, իսկ Ալեքսանդրիայի՝ որպես այս խոտաբույսի առևտրի կենտրոն լինելու հանգամանքն իր ազդեցությունն է թողել լատիներեն անվանման վրա՝ senna alexandrina:

սնջեֆ, պրսկ. sanjāb – սկյուռ:

սուֆի, արաբ. sūfī – բրդե:

սվիլե – տե՛ս մառչիլ:

Սրհընդ – Սիրհինդ, քաղաք Հնդկաստանի Հյուսիսում: Տեղանունը թարգմանաբար նշանակում է «Հինդուստանի դարպաս»:

Սրհնջ – Սիրոնջ, Հնդկաստանի հնագույն քաղաքներից, որն առևտրական ուղիներով կապված էր Գուջարաթ նավահանգստային քաղաքի հետ:

սքե, պրսկ. sekke – կտրված, դրոշմված դրամ:

սօլդի, իտալ. soldo – դրամական միավոր Իտալիայում: Ի սկզբանե արծաթե դրամ էր, սակայն ժամանակի ընթացքում սկսեցին հատվել պղնձե սոլդիներ: 1 սոլդին հավասար էր 12 դինարի կամ 18 կատարինայի: 20 սոլդին կազմում էր 1 լիրա:

սօմ – արծաթե դրամ Ռուսական կայսրությունում: 14-րդ դարում Ոսկե Հորդայում սոմ էին կոչվում մոտ 205 գրամ կշռով արծաթե ձուլակտորները:

սօպրայ սօպրաֆին – մարջանի տեսակ:

սօպրաֆին – մարջանի տեսակ:

Վալանդ, Holland – Հոլանդիա, այստեղից էլ՝ վալադուզ կամ վալանդիզ նշանակում է հոլանդական, հոլանդացի:

վալիաթ, պրսկ. valiyāt – նահանգ, շրջան:

վադիայ – կշռի միավոր Օսմանյան կայսրությունում: Բաղդադում համարժեք էր 50 մսխալի, այն է՝ մոտ 240 գրամի: Բասրայում կշռում էր ավելի քան 6,5 անգամ ավելի:

վեսայ – կշռի միավոր Փեգուում (Մյանմար), որը համարժեք էր 1,57 կիլոգրամի:

վիսայ – ադամանդի կշռի մասն միավոր Հարավային Հնդկաստանում, որը համարժեք էր մանջանու 1/8 մասին, այն է՝ մոտ 0,04 գրամի:

վուշ – կտավատագգինների ընտանիքի խոտաբույսերի ցեղ, կտավատ: Մանրաթելն օգտագործվում է գործվածքների արտադրության մեջ, իսկ սերմերն ու յուղը՝ սննդի մեջ, ինչպես և՛ բժշկական նպատակներով (լատ.՝ linum usitatissimum):

Տաճկայ – Գդանսկ (Դանցիգ), քաղաք Բալթիկ ծովի ափին:

տառչին – դարչին, համեմունք, որ ստացվում է դարչնածառի չորացրած կեղևից: Համաշխարհային պահանջարկի մեծ մասն ապահովում է Շրի Լանկան:

Տաբապանայ – Տրապանի, քաղաք-նավահանգիստ Սիցիլիա կղզու արևմտյան ափին: Անունն առաջացել է drepanon հունարեն բառից, որը նշանակում է մանգաղ՝ խորհրդանշելով նավահանգստի կոր ափերը:

տմբլպագ, պրսկ. tabl-bāz – թմբուկահար:

տուկատ, իտալ. ducato – դրամական միավոր Իտալիայում: Անվանումն առաջացել է միջնադարյան լատիներեն ducalis՝ «դքսին վերաբերող» բառից: Առաջին անգամ հատվել է 1284 թ. որպես ոսկե դրամ, սակայն 1543 թ. հետո այս անունը տրվել է միայն արծաթե դրամներին: Ուշ միջնադարում աստիճանաբար հաղթահարել է Ֆլորենցիայի ֆլորինի մրցակցությունը՝ ստանալով լայն տարածում: 1 տուկատը հավասար էր 6 լիրայ, 4 սոլդիի կամ 124 սոլդիի:

տուկատուն, իտալ. ducaton – դրամական միավոր Իտալիայում: 1 տուկատունը հավասար էր 9 լիրայ, 6 սոլդիի կամ 186 սոլդիի:

տունիթ – տորոն, տորոնագգինների ընտանիքի երկարակյաց բույս՝ դեղին ծաղիկներով, որի արմատից ստացվում է մուգ կարմիր դիմացկուն ներկ՝ ալիզարին անունով: Լատիներեն անվանումը՝ rubia, առաջացել է ruber՝ կարմիր բառից՝ խորհրդանշելով բույսից ստացվող ներկը: Տորոնի պահանջարկը կտրուկ նվազել է 19-րդ դարում, երբ սկսել են ալիզարին ստանալ արհեստական ճանապարհով: 18-րդ դարի կեսերին Ֆրանսիայում

այս մշակաբույսի արտադրությունը սկիզբ է դրել հայազգի Հովհաննես Ալթունյանը՝ գաղտնի տեղափոխելով տորոնի սերմեր ու հիմնելով խոշոր պլանտացիաներ:

տրըմբեթ, ֆր. trompette – շեփոր:

տօղանի, իտալ. dogana – մաքսատուրք:

տօնլուդ, թուրք. donlûq – կտորեղենի չափման միավոր, որը հավասար էր 20 գույգի: «Աշխարհաժողովի» ընդօրինակություններից մեկում հիշատակվում է «սօրուդ» ձևով, որը հիշեցնում է ռուսերեն сорок (քառասուն) բառը:

ցորեն – կշռի միավոր: Տե՛ս գրան:

ունկոնոգ, իտալ. ongaro – ոսկե դրամ Հունգարական թագավորությունում: Հատվել է սկսած 1325 թվականից՝ վենետիկյան ոսկե դուկատների օրինակով: Դիմերեսին պատկերված էր հունգարների Վլադիսլավ (Լասլո) սրբացված արքան (1077-1095 թթ.), իսկ դարձերեսին՝ նախ՝ թագավորության զինանշանը, ապա՝ Տիրամայրը: Սեֆյան Իրանում 1 ունկոնոգը համարժեք էր 1500 դիանի:

ուշուր, արաբ. ushr – տասանորդ, հարկատեսակ ապրանքի գնի 1/10-ի չափով:

փալանգայ – անգլիական մահուղի՝ լոնդրայի չափման միավոր: 2 փալանգան հավասար էր 1 փաստավի:

փալանկփուշ, պրսկ. palangpush – էժանագին կտոր, որ գործածվում էր ծածկոցների համար:

փայ – երկարության չափ: Կազմում էր գազի 1/32 մասը:

փայե – կշռի մանր միավոր Հարավային Հնդկաստանում, որը գործածվում էր ադամանդ կշռելիս: Հավասար էր մանջանու կեսին, այն է՝ մոտ 0,15 գրամի:

փայիթախտ, պրսկ. pāytaxt – մայրաքաղաք:

փանի, անգլ. penny – արծաթե դրամ: Առաջին անգամ հատվել է Ֆրանկական թագավորությունում 7-րդ դարի վերջին՝ ոսկե դրամների գործածությունն արծաթե դրամների շրջանառությամբ փոխարինելու նպատակով: Հետագայում դարձել է Անգլիայի հիմնական դրամական միավորներից մեկը՝ հավասար լինելով չիլլինգի 1/12 մասին:

փանօտրի – պրսկ. և հնդկ. panj՝ «հինգ» բառից: Մաքսատուրք Հնդկաստանում ներմուծվող արծաթի վրա՝ դրա 5 %-ի չափով:

փանջ շայի – տե՛ս փանջ շահի:

փանջ շահի – արծաթե դրամ Սեֆյան Իրանում: Հատվել է շահ Աբբաս II-ի հրամանով և, ինչպես անունն է հուշում, համարժեք է եղել 5

շահի, այն է՝ 250 դինարի: 4 շահիանոց արբասիներից տարբերելու համար կոչվել է «մեծ արբասի»:

փանջայ, պրսկ. pandja – մարջանի ճյուղ կամ փունջ, որի վրա մարջանի հատիկներն են գտնվում: Հիշատակվում է նաև որպես մետաքսի կշռի միավոր Սեֆյան Իրանի Գիլանի նահանգում ու հարակից տարածքներում՝ 1 փանջայ = 100 մսխալ (մոտ 470 գրամ) հաշվով:

փաչուրի – էթանագին կտոր:

փառթաւ – դրամական միավոր Հարավային Հնդկաստանում: Հավասար էր ոսկե դրամին՝ յուրի կեսին:

փասանդ, պրսկ. pasand – հավանություն, գովաբանված: Գործածված է «քաղխուդայ փասանդն» արտահայտություն մեջ՝ ունենալով «իշխանավորների կողմից գովաբանված» կտորեղենի տեսակի իմաստ:

փասասուրիմ – մարջանի տեսակ:

փաստաւ – անգլիական մահուդին՝ լոնդրայի չափման միավոր:

փարա – դրամական միավոր Օսմանյան կայսրությունում: 1 փարան հավասար էր 2 ալչեի, իսկ 2,5 փարան՝ 1 դանիմի:

փարգայ – կշռի մանր միավոր Հարավային Հնդկաստանում, որը գործածվում էր ադամանդ կշռելիս: Հավասար էր մանջանու 1/4 մասին և փայեի կեսին, այն է՝ մոտ 0,075 գրամի:

փարփաթիան – գործվածքի տեսակ:

փաքայ, պրսկ. pāk – մաքուր, անբիծ: Հանդիպում է և՛ առանձին, և՛ զանազան դրամների ու կշռի միավորների բնույթը ճշգրտելու նպատակով:

փաքայ փեսա – դրամական միավոր Հնդկաստանում: Հիշատակվում է նաև «փեսա» տարբերակով: Հավասար էր հիմնական դրամական միավորին՝ ուսփիի 1/32 մասին:

փեսաբար – կշռի միավոր Հնդկաստանում: Հիշատակվում է նաև «փեսա» տարբերակով: 1 փեսաբարը 4,5 մսխալ էր կամ 21,258 գրամ:

Փեգու – Մյանմար (Բուրմա) երկրի պատմական անունը:

փեիթախտ, պրսկ. pāyetaxt – մայրաքաղաք:

փիր, պրսկ. pīr – նահապետ, առաջնորդ, ուսուցիչ:

փիրքուլ – կշռի միավոր Հարավարևելյան Ասիայի մի շարք երկրներում: Համարժեք էր մոտ 60 կիլոգրամի:

Փշաուր – Փեշավար, քաղաք Հարավային Ասիայում (ներկայիս Պակիստանում): Մեծ Մողոլական կայսրության ժամանակահատվածում հանդիսացել է առևտրական կարևոր կենտրոն:

փուլնթ ըստուլին, անգլ. pound sterling – արծաթե դրամ, Անգլիայի հիմնական դրամական միավորը վաղ արդի դարաշրջանում: Մեկ փուլնթ ըստուլինը հավասար էր 20 շիլլինգի կամ 240 փանիի:

փուտ, ռուս. пуд – կշռի միավոր: Համարժեք էր 16,38 կիլոգրամի: 1 փուտը հավասար էր 40 ֆունտին:

քադխոդայ, *պրսկ.* kadkhodā – գյուղապետ, իշխանավոր, մեծավոր:

քաթի – կշռի միավոր Հարավարևելյան Ասիայում: Մի շարք երկրներում կազմում էր փերուլի 1/100 մասը և համարժեք էր մոտ 600 գրամի: Շարինովում (Թաիլանդ) գործածվում էր իբրև դրամական միավոր, իսկ 1 քաթին բաժանվում էր 100 թուռնայի:

քալայ – կշռի միավոր, որով չափվում էր լեղակը: Սեֆյան իրանում 1 քալան հավասար էր 7 շահի դիտրի, այն է՝ մոտ 42 կիլոգրամի: Օսմանյան կայսրությունում համարժեք էր 12600 մսխալի, 18900 գրամի կամ մոտ 58 կիլոգրամի:

քադաթ, *արաբ.* kaghadh – թուղթ:

քամակ – գործածված է «կուրայու քամակ» արտահայտություն մեջ՝ «կրիայի պատյան» իմաստով:

քան ու մաքան, *արաբ.* kawm wa makan – աշխարհ, տիեզերք:

քանի, *պրսկ.* kāni – հանքաքար:

քաշ – գործածվում է «ցած, ոչ բարձր» իմաստով:

քաչայ, *հնդկ.* kachcha – թերի, ոչ լիարժեք: Օգտագործվում է կշռի միավորների հետ՝ դրանց բնույթը ճշգրտելու համար, օրինակ՝ քաչայ դիտր, քաչայ սէր և այլն:

քաչկարայ – *հնդկ.* kachuā՝ «կրիա» բառից: Գործածված է «կրիայի պատյան» իմաստով, որից Մանիլայում պատրաստում էին սանր:

քարաստալ, *հուն.* krystallos – բյուրեղ:

քարքար, *պրսկ.* kāhrobā – սաթ:

Քեսմայ – Քեշմ, կղզի Հորմուզի նեղուցի շրջանում:

քթրա, *պրսկ.* kitrā – գազի խեժ: Բակլագգիների բնտանիքին պատկանող խոտաբույս, որ հայտնի է գազ անունով (լատ.՝ astragalus), ինչպես և՛ դրանից ստացվող խեժը, որն օգտագործվում է ինչպես օձառի, լաքերի, ներկերի արտադրության, այնպես էլ ժողովրդական բժշկության մեջ:

Քիչմիր – Քաշմիր, պատմական նահանգ Հինդուստան թերակղզու Հյուսիս-արևմուտքում:

քնար, *պրսկ.* kenār – եգր:

քուգերդ, *պրսկ.* gogerd – ծծումբ:

քուլի, *արաբ.* kulliya – ամբողջ:

Քունկ, *պրսկ.* Kong – քաղաք-նավահանգիստ Պարսից ծոցի ափին, Բանդար Աբբասից 145 կմ դեպի հարավ-արևմուտք:

քուռի, *հնդկ.* kuri – երկու տասնյակ: Որոշ ապրանքներ վաճառվում էին քուռիով, այսինքն՝ 20 հատանոց կապոցներով:

քսայ, *պրսկ.* kisa – քսակ, ձուլյլ ոսկու կամ արծաթի որոշակի քանակ:

քսուր, *արաբ.* kāsir (takāsir բառից) – մնացորդ, մանրուք:

Քօչին – Քոչի կամ Քոչին, նավահանգիստ Հնդկաստանի հարավ-արևմտյան ափին: Միջնադարում ստացել է «Արաբական ծովի թագուհի» անունը՝ հնդկական համեմունքների առևտրի գլխավոր կենտրոնի դերակատարության համար: 1503 թ. գրավվել է պորտուգալացիների կողմից՝ առաջիններից մեկը լինելով Հնդկաստանի եվրոպական գաղութների շարքում:

օլքին, թուրք. *ülke* – երկիր:

օնցայ, լատ. *uncia* – կշռի միավոր Իտալիայում: Անվանումն առաջացել է լատիներեն *uncia*՝ 1/12 բառից, քանի որ կազմում էր լիբրայի 1/12 մասը: Համարժեք էր մոտ 31 գրամի:

օռթե, թուրք. *orta* – մեջտեղ, միջին:

Օվոսնկապատ – Աուրանգաբադ, քաղաք Արևմտյան Հնդկաստանում: Անվանակոչվել է Մեծ Մողոլական կայսրության 6-րդ տիրակալ Աուրանգզեբի (1658-1707 թթ.) անունով: Հայտնի է ճարտարապետական հուշարձաններով, ինչպես օրինակ՝ Բիբի Կա Մաքբարան, որը կառուցել է Աուրանգզեբը թաջ Մահալի նմանողությամբ:

օրոջ – գրամական փոքր միավոր Հնդկաստանում: Հավասար էր դմբրիի 1/8, չգամի 1/16 և փաքայ փեսայի 1/64 մասին:

Ֆանար, հուն. *fanarion* – լապտեր:

Ֆարդ, պրսկ. *farq* – տարբերություն:

Ֆի, արաբ. *fi* – գին, արժեք, յուրաքանչյուր հատի, քաշի, երկարության միավորի գինը:

Ֆլօրի – տե՛ս մաուչիլ:

Ֆլուզ, արաբ. *fals* (հոգն. *fulus*) – պղնձե մանր դրամ: Հայտնի էր նաև դարա փուլ, այսինքն՝ սև պղինձ անունով:

Ֆուքայ, արաբ. *futa* – որոշակի չափերով կտրված կտոր, որ օգտագործվում էր մարմնի մի մասը ծածկելու համար:

Ֆուկ – կշռի մանր միավոր Բուլթանդում: «Աշխարհաժողովի» համաձայն՝ կազմում էր մսխալի 1/5 մասը, հետևաբար՝ կշռորդն էր 0,75 գրամի: Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվեմատյանի տվյալներով՝ ֆուկը համարժեք էր մսխալի 1/10 մասին:

Ֆուկթ, ռուս. *фунт* – կշռի միավոր: Համարժեք էր 409,5 գրամի: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ կիրառվում էր «բարակ զարիֆ», այսինքն՝ թեթև քաշ ունեցող ապրանքների համար:

Ֆուրզ, պրսկ. *forz* – նավամատուլյց:

Ֆռանգ, ֆրանս. *franc* – արծաթե դրամ Ֆրանսիայում: Համարժեք էր ֆրանսիական մաուչիլի կամ էկյուի 1/3 (*écu*) մասին:

Ֆոդին, անգլ. *farthing* – արծաթե մանր դրամ Անգլիայում: Հին անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է մեկ չորրորդ: Ըստ «Աշխարհաժողովի»՝ ութ ֆոդինը հավասար էր մեկ փանիի:

CONSTANT OF JULFA AND HIS “COMPENDIUM”

SUMMARY

In the early modern age Armenian merchants from New Julfa, a suburb of the Safavid capital Isfahan, presided over one of the most outstanding trade networks of that period expanding their commercial activities from London and Amsterdam in the west to Manila in the east. After their brutal deportation from Armenian regions during Safavid-Ottoman wars in 1603-1605, Julfan Armenians received a number of privileges from Shah ‘Abbas I. Winning a public auction for the right to export Iranian silk raw from Persia to the Mediterranean zone and the Indian Ocean in 1619, Julfan merchants were given a unique monopoly in the silk trade and created a vast network of settlements both in Europe and Asia. In the mid-17th century they had been engaged in trading a wide range of commodities, such as gems and textiles.

One of the essential prerequisites lying behind what Fernand Braudel defined as “fabulous success” of Armenian merchants was the constant circulation of commercial information throughout their mercantile communities. Information flows were exceedingly important for Julfan merchants in order to ensure both their commercial success and integrity of their global network. The business correspondence played the most important role in conveying commercial information during the early modern era. In particular, three types of information circulated in the correspondence between Julfan merchants: political and social news, news about commerce, and news about merchants themselves. Besides, Armenian trade manuals were another way to disseminate information about the commercial markets and the commerce itself. The huge amount of information they contained and the data about their circulation throughout the Julfan trade network enable us to consider them reliable and effective means of conveying “the secrets of trade”. In this respect, Armenian trade manuals were effective means of providing merchants with a thoroughgoing and comprehensive overview of commercial markets. However, contrary to their significance in Julfan Armenian merchants’ lives Armenian trade manuals have long escaped the scholarly attention.

Young Armenians in New Julfa had an excellent opportunity to begin their commercial career after a special education provided by a trade school which was located in the compound of the All Savior’s Monastery and was managed by a famous Julfan schoolmaster, named Constant. Constant of Julfa composed three handbooks to run his commercial courses and provide Armenian merchants with a

significant amount of commercial information: “Art of Arithmetic”, “Compendium”, and “Introduction to Arithmetic”. Relying on the documents preserved in New Julfa’s All Savior’s monastery and Venetian State Archives, it is revealed in the book that Constant had been involved in commercial operations in Mediterranean port cities in the 1660s and composed his trade manuals relying on his own experience and first-hand information as a former merchant.

Entitled “Compendium concerning Commercial Advice to the Adolescent and to Young Merchants” and more commonly known as *Compendium*, one of Constant’s manuals contains the bulk of the commercial information an early modern merchant should have been provided with to get engaged in commercial transactions. Constant of Julfa collected a huge amount of valuable information about commercial markets from Manila to Amsterdam to ensure the success of readers of his manual. This description of the early modern commercial world offers a broad overview of all the currencies and measures used in different places. Besides, the author sheds light on various aspects of a wide portfolio of Asian and European commodities that were circulated across seas and oceans in the early modern period. The ethical advice and commercial tips compiled by Constant of Julfa in his “Compendium” have a lot in common with the late medieval and early modern European trade literature. Following the Biblical tradition, Constant formulated some of his moral instructions as a sort of “Mercantile Commandments.” Relying on his own experience as a former merchant, he provided readers of his manuals with valuable commercial advice in which he presented the components of a successful commercial activity.

Despite being an invaluable guidebook for merchants, Constant’s trade manual has never been published. The reason why this excellent work remained in manuscript form during the age of Armenian printing presses is that the chances of undertaking such an initiative in New Julfa were unfavourable at the turn of the 18th century. The Julfan printers were faced with many technical obstacles in that period, and the future of the reactivated Julfan print press was extremely bleak. Fortunately, the collections of Armenian manuscripts contain six surviving copies of Constant’s manual. Three copies are preserved in the Mesrop Mashtots Matenadaran in Yerevan: MSS 5994, 8443 and 10704. Two other copies can be found at the Bodleian Library in Oxford: MSS 14 and 15. The sixth surviving copy of Constant’s manual is MS 64 of the collection of manuscripts stored at the All Savior’s Monastery in New Julfa.

This book comes out as the forth volume of the “Materials for the Economic History”, a series of publications initiated by Mesrop Mashtots Matenadaran in 1984. The present volume includes the critical text of the “Compendium”, a trade manual by Constant of Julfa, which is composed on a basis of all the surviving manuscript copies. The critical text is preceded by a detailed introduction of Constant’s manual in the context of the Armenian trade literature and is followed by a glossary dealing with hard-to-understand words and phrases from the New Julfan commercial dialect.

ՑԱՆԿԵՐ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

- Աբբաս I 12, 60, 164
 Աբբաս II 164, 190
 Աբրահամյան Աշոտ 74
 Աբրահամյան Ռաֆիկ 6-7, 34
 Ադամ Օլեարիուս 68
 Ագարիա Ջուղայեցի 74-75, 77
 Ալեքսանդր Մակեդոնացի 178
 Ալեքսանդր Ջուղայեցի 12-13, 22, 25, 73, 75
 Ալի, *փեսա Մուհամմեդ մարգարեի* 177
 Ակինյան Ներսես 61
 Աղա դի Մաթոս 32
 Աղաբեկ, *որդի Սիմոնի* 24-25
 Աղամալ Մինասյան 95-96
 Աղեքսանդր, *վարդապետ տե՛ս Ալեքսանդր Ջուղայեցի*
 Ամբրոսիո Բեմբո 79
 Ամբրուզ 78
 Այվազյան Արմեն 33
 Անասյան Հակոբ 5-6, 29, 31, 73-74, 88
 Անջելո Մարիա Պիչչինո 16
 Աշրաֆ Բարսբա 165
 Աուրանգզեբ 193
 Առաքել Դավրիժեցի 72, 74
 Առաքել, *դռնապան* 23
 Առաքել Սյունեցի 37
 Ասլանյան Սեպուհ 7, 14, 32, 38, 44, 63-64, 71, 77, 85-86
 Ասկանդար, *որդի Եղգարի* 18
 Աստվածատուր, *գրիչ* 23
 Աստվածատուր, *պատրիարք* 53
 Ավագ, *վաճառական* 91
 Ավետ, *վաճառական* 84, 91
 Արևշատյան Սեն 6
 Արզանի, *որդի Մարգարի* 76
 Արիստակես, *գրիչ* 23
 Բալթագար 78
 Բենեդետտո Կոտրուլլի 52, 54, 56
 Բրոդել Ֆեռնան 39, 60, 67
 Գալստանյան Թովմա 8, 24
 Գերաք-Միրմաններ 95
 Գևոնյան Գեղամ 86-87
 Գուդրեբգ Ջեսիկա 40
 Գրիգոր Դավաջի 17
 Գրիգոր Դարանաղցի 59
 Գրիգոր, *եղբայր տե՛ր Մկրտչի* 77
 Գրիգոր Կեսարացի 74
 Դավիթ Աթիաս 35-36
 Դավիթ Ջուղայեցի 72-73
 Դավիթ, *վարդապետ* 24-25
 Դեվաջի տե՛ս Գրիգոր Դավաջի
 Դըլա Մազ 79
 Դիլաք, *որդի Հովանջանի* 93
 Դինո Կոմպանյի 56
 Եղիա Կարնեցի 44-45, 51, 55, 77, 81-83
 Եղիագար Այնթափցի 158
 Զարբհանալյան Գարեգին 28
 Զաքարիա Ագուլեցի 15, 17, 34, 52, 59, 76
 Զերեդիա 12-13
 Զիթան 12, 36
 Էդվարդ VI 184
 Էլիագ, *որդի խոջա Հայկազի* 18-20

Էմնիագ Մինասյան 77, 95

Էնդրյուս Մայքլ 54

Էվկլիդես 74

Թաշիրյան Էլիզաբեթ 86

Թաշիրյան Սոնա 7, 95

Թոմաս Ման 81

Թովմա Աքվինացի 47-48

Թորոս, որդի Քալըջի Կիրակոսի 18

Ժակ Սավարի 43, 47, 57, 81, 89

Ժակ Սավարի դե Բրյուլոն 62

Ժան Բատիստ Կոլբեր 47, 79, 81

Ժան դը Թևրեն 164

Ժան Կալվին 54

Ժան Շարդեն 68

Իսաբել I Կաստիլացի 171

Իսմայիլ I 165

Իսրայել, որդի Դանիելի 15-17

Լեո 27, 34

Լյուիս Ռոբերտս 35

Լուի XIV 47, 81

Խաչատուր Ջուղայեցի 71-73

Խաչիկյան Լևոն 5, 55, 68, 86

Մատուր, որդի Հակոբջանի 87

Մատուր, որդի Հովանջանի 93

Կառլոս Մեծ 184

Կասպար վան Բերլե 52

Կարապետ, որդի Ազարիայի 78

Կարապետյան Մերուժան 8

Կոսպար 53, 157

Կոստանդ Ջուղայեցի 5-7, 11-27,

29-38, 46-54, 56-70, 72, 75-76,

82-96, 159, 164, 168, 173, 177,

181, 186

Կոստիկյան Քրիստինե 7

Հակոբ Արծկեցի 53

Հակոբ Ջուղայեցի 72

Հակոբ, քահանա 22

Հայկազ, խոջա 18-20

Հայրապետ դի Մարտին 45

Հաբելդ Դոնալդ 43

Հարություն, եղբայր Եղիա Կար-
նեցու 45

Հարություն Մինասյան 77

Հարություն, վաճառական 92

Հացունի Վարդան 76

Հերամպետ, որդի Հակոբի 17-18

Հիպոկրատ 169

Հիսուս Քրիստոս 12, 17, 23, 53,
122, 157-159, 178

Հովանջան, վաճառական 93

Հովհան, վաճառական 84, 91-92

Հովհաննես (Սանտյագո), վաճա-
ռական 77

Հովհաննես Ագուլեցի 88

Հովհաննես Ալթունյան 190

Հովհաննես, եղբայր Մարգարա
Ավագչենցի 64

Հովհաննես Թուրունջի 64, 69-70

Հովհաննես Հոլով 28

Հովհաննես Ջուղայեցի, ուսու-
ցիչ 72-73

Հովհաննես Տեր-Դավթյան Ջու-
ղայեցի, վաճառական 55, 63,
65, 68, 86, 186, 193

Հովհաննես, քահանա 12

Հովհաննիսյան Աշոտ 34

Հովսեփ Դահբաշյան 77

Հովսեփ, եղբայր Մարգարա
Ավագչենցի 64

Հուլիոս II պապ 185

Ղազար, հորեղբորորդի Եղիա
Կարնեցու 77

Ղազի բեգ 178
 Ղուգաս, քալանթար 158
 Ղուկաս Վանանդեցի 18, 46, 68, 83, 86-87
 Ղուկաս, վարդապետ 77
 Ղուկասյան Վազգեն 13

 Մաթոս, որդի Մինասի 17
 Մալաքի Պասլթուայթ 38
 Մարգարա Ավագշենց 64
 Մարգարե Էրվանդի 13
 Մարգարյան Հայրապետ 7
 Մարիսա 53, 157
 Մարկովից Կլոդ 38-39, 46, 83
 Մարմար, դուստր Կոստանդ Ջուլ-դայեցու 12
 Մարտիրոս, գրիչ 90
 Մարքս Սթիվեն 42-43
 Մելքոն, քահանա 81-82
 Մելքոնյան Աշոտ 7
 Մերջան, դուստր Հովանջանի 93
 Մերսիե 79
 Միհրդատ Եվպատոր 174
 Մինաս Ամդեցի 23
 Մինաս Եգիպտացի 53
 Մինաս, որդի Փանոսի 25
 Մինասյան Լևոն 23, 33
 Մինասյաններ 25, 95-96
 Միքայել, գրիչ 95
 Միքայել վարդապետ Ջուղա-յեցի 25
 Մոհամմադ Խոդաբանդա 179
 Մովսես վարդապետ Ջուղա-յեցի 25
 Մովսես, մարգարե 59, 107
 Մուհամմեդ, մարգարե 177
 Մուրադ Շահրիմանյան 81
 Մուրատ, որդի Ոսկանի 13
 Մուրատիսան, որդի Մարտի-րոսի 18

Յաղուբ, որդի Յավետի 94
 Յովան, վաճառական 84
 Յուսեփ, որդի Սավարի 94

 Նաբուգոդոնոսոր 61
 Նադիր շահ 95
 Նազար, որդի խոջա Հայկազի 18-20
 Նազլուխան 24-25
 Նահապետ Եդեսացի 23
 Նապոլեոն Բոնապարտ 178
 Ներսես Բաղիշեցի 61
 Նիկողոս, հորեղբորորդի Զաքա-րիա Ագուլեցու 76
 Նորթ Դուգլաս 42

 Շահրիման Շահրիմանյան 81-82
 Շահրիմանյաններ 44, 63, 81-82, 95
 Շեր շահ 186
 Շիլինգեր 79
 Շմավոն, եղբայր Զաքարիա Ագու-լեցու 52, 76

 Ոսկան Երևանցի 27
 Որուղլու, դուստր Յովանի 92

 Պետրոս Շահրիմանյան 44
 Պետրոս Ջուղայեցի 87
 Պետրոսյան Գարեգին 28
 Պիեռ Ժուանիք 47
 Պիպին Կարնահասակ 170
 Պողոսյան Նորայր 37

 Ջահան շահ 172, 184, 186

 Ռաբուզգի Դանիել 33, 50
 Ռամազ 11-13, 16-17, 19, 22, 24, 36
 Ռաջ Կապիլ 39
 Ռավո Օլիվիե 71
 Ռոբերտ Լոպես 55
 Ռոբերտ Սթիվենս 33
 Ռուդի Մաթի 80

Սարգիս, *աբեղա* 66
 Սարգիս *Գևորգյան* 12
 Սարգիս, *որդի Մկրտչի* 17
 Սարգիս, *տնտես* 23
 Սարմադ, *որդի Շահվելու* 67
 Սափուռ, *կին խոջա Հայկազի*
 18-19
 Սաֆար, *վաճառական* 84-85, 92
 Սաֆրազ *Մինասյան* 95
 Սիմեոն *Լեհացի* 66
 Սիմեոն, *որդի Պողոսի* 11, 13-19
 Սիմեոն *Ջուղայեցի* 72, 74
 Սողոմոն *Իմաստուն* 50, 129
 Սողոմոն, *որդի Սարգսի* 20
 Սուլեյման *շահ* 58
 Սուրբ Մարկոս 178
 Սոփիա, *գուստր Աղամալ Մի-
 նասյանի* 95
 Ստեփան *Գաբրիելյան* 78
 Ստեփանոս *Ջուղայեցի* 22-23,
 32, 72, 158

 Վարդան, *վաճառական* 84
 Վելիջանյաններ 45
 Վիլյոտ *Հակոբ* 79
 Վլադիսլավ (Լասլո) 190

Տավերնիե *Ժան-Բատիստ* 78
 Տեր Բադդասար *Գասպարյան*
 62-63
 Տեր Մկրտիչ 77
 Տեր-Ավետիսյան *Սմբատ* 37, 91
 Տեր-Հովհաննյանց *Հարություն*
 58, 72, 75
 Տեր-Ղևոնդյան *Վահան* 8
 Տեր-Վարդանյան *Գևորգ* 6
 Տրիվելլատո *Ֆրանչեսկա* 42, 49,
 60, 89

 Փաշայան *Ասատուր* 28-30
 Փափազյան *Հակոբ* 5, 55, 68
 Փափազյան *Վահան* 27
 Քըրքըն *Ֆիլիպ* 60
 Քոուզ *Ռոնալդ* 42
 Քրիստափոր *Կլավիուս* 28

 Օհանյան *Թաթուլ* 8

 Ֆերդինանդ II *Արագոնացի* 171
 Ֆրանչեսկո *Բալդուչչի Պեգոլո-
 տի* 41
 Ֆրանչեսկո *Դատինի* 40
 Ֆրանսուա *Պոլ դը Լա Կրուա* 79

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Աբար 131, 164
 Աբիսսինիա 177
 Ագրա (Էգրայ) 104, 108, 166,
 172, 184
 Աթակ 105, 164
 Ալաման 106, 164
 Ալարկինայ 154, 164
 Ալգերո 164
 Ալեքսանդրիա 178, 188
 Ալժիր (Ջզալիր) 154, 185

Ալիկոնայ *տե՛ս Լիվոռնո*
 Ամարապուրա 166
 Ամբոն (Ամբուն) 105, 116, 165
 Ամերիկա (Ենկիդունիե) 59, 106,
 171
 Ամստերդամ (Մարդամ) 20-21, 31,
 46, 58, 78, 83, 86-88, 90, 106,
 116, 156
 Անգլիա (Ընկոթել) 106, 155, 169,
 172, 184, 190, 191, 193

Անտիոք 53
Առնոցաբաղ (Օվոնկապատ)
 105, 113, 170, 193
Աջամստան 67, 115, 124, 131,
 165-166, 173, 181, 187
Ասիա 4, 42, 83, 164, 166-168,
 173-174, 178, 180, 185, 191-192
Աստրախան 55, 87-88, 90
Արական (Արանկան) 107, 166
Արաքս 12
Աւայ 62, 105, 114, 166
Աքպարաբաղ (Աքբարապատ)
 104, 166
Աֆղանստան 166, 178
Աֆրիկա 4

Բաբելոն 61
Բալթիկ ծով 189
Բալխ 105, 166
Բակտրիա 166
Բաղդադ 62, 106, 135, 167, 189
Բանդար Աբբաս 65, 68, 105, 122,
 176, 192
Բասրա 62, 106, 132-133, 135,
 188-189
Բատավիա (Բաթավիայ) 105,
 116, 185
Բենգալիա (Բանկալայ) 104, 167
Բենգալյան ծոց 166
Բերհամփուռ (Բերանփուռ) 104,
 167
Բիհար 167
Բյուզանդիա 176
Բնարիս (Բենարես, Վարանասի)
 104, 168
Բոմբեյ 33
Բութանդ 105, 115, 168, 175, 181, 193
Բուխարա (Բիսարայ) 105, 168
Բուրմա (Բիրմա) 62-63, 191
Բուրսա (Բուրսայ) 106, 139

Բրահմապուտրա 167
Բոգայ 154, 168

Գանգես 167
Գանջայ 106, 130
Գասկառ 106, 126, 168
Գդանսկ (Դանցիգ) 189
Գերմանիա 164
Գիլան 67-68, 106, 126, 132, 146,
 164, 172, 191
Գունուկ 88
Գուշրաթ 105, 113, 169, 188

Դաուլաբարդ (Դովաբապատ)
 104, 170
Դարիապատ 104, 170
Դաքան (Դեկան) 105, 170
Դելի 176, 184-185

Եգիպտոս (Մսր) 62, 106, 139,
 165, 181, 188
Եթովպիա (Հաբաշլստան) 62, 64,
 69-70, 105, 120, 177
Ենկիդունիե տե՛ս Ամերիկա
Եվրոպա (Ֆրանգլստան) 4, 17,
 20, 31-35, 42-43, 56, 58-59,
 70, 83-84, 89-91, 142, 167-168,
 172, 176
Երևան (Յարևան) 23, 92, 94, 105,
 123, 127, 172, 183
Երուսաղեմ 12, 16

Զայանդեռուդ 12
Զիրպատ 105, 115, 117, 171

Էգեյան ծով 143, 169, 174, 186
Էգրայ տե՛ս Ագրա
Էլիմ 59-60
Էջմիածին 16, 20, 22-23
Էրզրում (Ադդուն) 106, 139

Ընկոթել տե՛ս Անգլիա

Թավրիզ (Թարվեզ) 19-20, 45, 52, 67, 82, 85, 90, 92, 105, 122-124, 127, 132, 142, 166, 173, 176, 187
 Թեոնատե (Թոնատի) 105, 116, 174
 Թիմոբ (Թիմուռ) 105, 116, 173
 Թիֆլիս 85, 90, 92
 Թօղաթ 106, 139
 Իգմիր 15-18, 76, 106, 139, 141, 142, 176
 Ինդոնեզիա 171, 181, 185
 Իսպանիա (Ասպանիա) 58-59, 106, 117-118, 151-156, 180
 Իտալիա 55, 151, 170, 172, 175, 177-178, 186, 188-189, 193
 Իրան 12, 58, 61, 65, 67-68, 80, 84, 90-91, 164-168, 172-173, 176-180, 182-183, 186, 190-192
 Լազարետտո 66, 182
 Լահուռ (Լահուռ) 104, 174
 Լայիջան (Լահիջան) 106, 127, 174
 Լաշտարնշան (Լաշտե Նեշա) 106, 127, 175
 Լառ 175
 Լաքահուռ 175
 Լիվոնո (Ալիկոնայ) 19, 32, 35, 63, 106, 147-149, 155, 164, 172, 182-183
 Լհասա 63
 Լոնդոն 8, 58
 Լոպրուրի 183
 Լոս Անջելես 7
 Լևանտ 180
 Խաթայ 105, 115, 175
 Խաիրաբադ (Խերապատ) 104, 176
 Խաղաղ օվկիանոս 188
 Խոռմաց տուն 18, 139, 141-142, 176

Խուռչայ 104, 108, 176
 Կանիբե 40
 Կալկաթա 62
 Կասպից ծով 168, 172, 174-175
 Կարմիր ծով 60
 Կոմորի (Կանյակումարի) 171
 Կոստանդնուպոլիս (Ըստանբուլ) 76, 90, 94, 106, 138-139, 142, 170
 Կորսիկա (Կուրծկայ) 154, 177
 Հաբաշըստան տե՛ս Եթովպիա
 Հալեպ 106, 136-137, 168, 170, 177
 Հայդարաբադ (Հեդարապատ) 105, 113, 177
 Հեռավոր Արևելք 58, 173
 Հին Զուղա 12
 Հինդուստան 188, 192
 Հնդկական օվկիանոս 58, 188
 Հնդկաչին 166
 Հնդկաստան 6, 17, 33-34, 57-58, 65, 68, 79, 84, 95, 165-171, 174, 176-184, 186-191, 193
 Հնդվան (Հինդուան) 104, 108, 177
 Հոլանդիա 78, 158, 168, 170-172, 185, 189
 Հորմուզի նեղուց 192
 Հունգարիա (Հունգարական թագավորություն) 180, 190
 Ղազիփուռ 104, 178
 Ղազնի 105, 178
 Ղանդահար 105, 178
 Ղարաբաղ 106, 130, 164
 Ճավա 62, 185
 Մադրաս 46, 96
 Մազանդարան 106
 Մալաբար 167
 Մալաղայ 105, 115, 179

Մալայան արշիպելագ 165, 174
 Մալայզիա 179
 Մանիլայ 57-59, 62, 77-78, 105, 117-118, 167, 169, 180, 192
 Մաշատ (Մաշհադ) 84, 90, 92, 105, 180
 Մաշար 106, 132, 180
 Մասուլիփաթամ (Մասուլիփաթ-նամ) 181
 Մարոկկո 188
 Մարսել (Մառչիլայ) 21, 27, 46, 71, 106, 155, 179-180
 Մեծ Մողոլական կայսրություն 166, 172, 174, 185-186, 191, 193
 Մեսինա (Մսինայ) 64, 67-68, 106, 145, 181
 Մերձավոր Արևելք 175, 182
 Միջերկրական ծով 60, 69, 177, 179, 187
 Մլթան 104, 180
 Մհով (Մօվ) 104, 181
 Մյանմար 62, 93, 165-166, 173, 189, 191,
 Մոլուքյան կղզիներ 165, 174
 Մուշի բանդար 105, 114, 181
 Մուքասար (Մակասար) 105, 116, 181
 Մար *տե՛ս եգիպտոս*
 Մօսկով 67, 106, 130-132
 Նախիջևան 172, 183
 Նեպալ 68
 Նոր Զուղա 4-5, 7-8, 11-14, 16, 18, 19-26, 29-32, 34, 36, 38-39, 44-46, 58, 71-76, 78-83, 85-86, 88, 90-95, 97, 158
 Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանք 4, 7-8, 11, 13-14, 18, 21-26, 29-30, 32-33, 36, 71-76, 80, 82, 84, 91-92, 97, 158

Շագառ (Սագառ) 105, 113, 183
 Շահզադփուռ (Շահզատափուռ) 104, 183
 Շամախի 67, 90, 106, 130, 132
 Շարինով (Թաիլանդ) 105, 119, 173-174, 180, 183, 192
 Շիրազ 84-85, 90, 92, 123
 Շիրվան 106, 130, 164, 178
 Շոշ 23
 Ոսկե Հորդա 188
 Պակիստան 164, 174, 180, 191
 Պատնա (Բիարփաթանայ) 104, 167
 Պուրուպ 104, 184
 Պրատո 40
 Զալալփուռ 104, 184
 Զակարտա (Զաքաթբայ) 105, 116-117, 185
 Զահանապատ 104, 184
 Զենովա (Զենեվայ) 32, 106, 153
 Զգայիր *տե՛ս Ալժիր*
 Ռաշտ (Ըռեշտ) 106, 127, 172, 175
 Ռեչ Պոսպոլիտա 171
 Ռոստերդամ 181
 Ռուսաստան (Ռուսական կայսրություն) 45, 58, 62, 67, 83, 164, 168, 172, 177, 188
 Սարդինիա (Սարդին) 154, 164, 168, 177, 187
 Սաֆի 188
 Սելան 105, 115, 187
 Սիամ 183-184
 Սիս 53
 Սիրմինդ (Սրմընդ) 104, 188
 Սիցիլիա 68, 181, 189
 Սլօոն (Սոլոն) 105, 116, 188
 Սուլավես 181
 Սուրաթ 84, 90-91, 96, 105, 110-111, 113-114, 116

Սպահան (Ըսպահան) 8, 12, 16,
 18-19, 30, 71-72, 84, 91-92,
 105, 123-124, 126, 142, 158
**Սրբազան Հոռմեական կայսրու-
 քյուն** 179
Սրհնջ (Սիրոնջ) 104, 184, 188
Վարանասի տե՛ս Բնարիս
Վենետիկ (Վանատիկ) 7-8, 13,
 15-16, 31, 34, 45, 54, 65-66,
 80, 106, 149, 151, 153, 165,
 167, 172, 175, 178, 182
Վենետիկի Սուրբ Խաչ եկեղեցի
 54
Վիեննա 8, 77, 81
Տանձկայ տե՛ս Գղանսկ
Տիրեթ 63, 68, 168
Տրապանի (Տարապանայ) 154, 189
Ուգրեկստան (Ոգրեկըստան)
 105, 168
Փեշավար (Փշաւոր) 105, 191
Փեզու 62-64, 93, 105, 114, 165-

166, 173, 189, 191
Փոքր Զոնդյան կղզիներ 188
Քաբուլ 105
Քաշմիր (Քիչմիր) 105, 192
Քեշմ (Քեսմայ) 106, 126, 192
Քիոս 143, 169-170, 186
Քունկ 65, 105, 192
Քօչին 105, 115, 193
Օսմանյան կայսրություն 18,
 165-166, 170-173, 176, 179,
 182, 189, 191-192
**Օվոնկապատ տե՛ս Աուրան-
 դաբադ**
Օքսֆորդ 7, 8, 21, 93, 94, 97-98, 160
Ֆիլիպիններ 180
Ֆլորենցիա 8, 32, 40, 165, 189
Ֆռանգըստան տե՛ս Եվրոպա
Ֆրանկական թագավորություն
 190
Ֆրանսիա (Ֆռանգսայ) 78, 106,
 155, 168, 189, 193

ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ

աբբասի 110, 112, 123, 126, 132-
 133, 135, 156, 164, 177, 183, 191
ախչայ 135, 165
անա 107, 165
աշրաֆի (արշաֆի) 125-126, 165-
 166, 183
ասլանլու 18, 136-139, 141-142,
 156, 166, 171-173
բադամ 114, 166
բադդատի 135, 167
բառեկ 119, 167
բիար 114, 167

բիստի 123-124, 135, 156, 168
գուլդի 157, 168
գրացի 147, 169
դանիմ 133, 170, 191
դառին 146, 170
դգուլ 114, 170
դինարի 148-149, 170, 177, 188
դմբրի 107, 170, 193
դօթայ (դոյթ) 157, 170
դօպլի 151, 171
դօպլիկիայ 156, 176
զլօթայ 18, 141, 171

ընդգտալ 156, 172
 ըսկլին 156, 172
 ըսկուք 149, 151, 172, 185
 ըստակ 18, 57, 104, 135, 138-139, 149, 155-157, 165, 172
 ըստրվար (ստյուվեր) 156, 170-172
 թիմի 17-18, 141-142, 173
 թլք 18, 141, 173
 թնկո 18, 141-142, 173
 թուոնայ 119, 174, 192
 թօքմայ 130, 174, 180
 լաթայ 119, 174
 լառի 133, 175
 լաքոի 111-112, 134, 175, 180
 լիրայ 62, 149, 151, 171-172, 175, 178, 189
 կատարինա 148-149, 177, 180, 188
 կեսվկես 111-112, 177, 180
 կօփիկ 130, 177
 ճքին 125-126, 151, 178
 դագբեկի 123-124, 178
 դագեթայ 151, 178
 դարայ դոուշ 111-112, 179
 դոուշեք 150-152, 154
 մահմուդի 143, 179, 183
 մանդուո 135, 148, 180
 մառչիլ 11, 13-19, 32, 110-112, 116-119, 126, 130, 132-141, 144, 146-149, 151, 154-157, 167-168, 174-175, 177, 179-180, 183-184, 188, 193
 միամ 119, 180
 մշկեք 111, 180
 մօր 111, 181
 յուն 113, 182
 շայի 123, 133, 164, 179, 183, 191
 շլինկ 156, 184
 չդամ 107, 170, 184, 193
 ջուլի 147, 185
 ռուփի (ըռուփի) 107, 111-113, 119, 165, 181-182, 186, 191
 սօլդի 148-149, 151-152, 170, 175, 177-178, 188-189
 սօմ 130, 177, 188
 տուկատ 150-152, 189
 տուկատուն 151, 189
 ունկոուզ 125-126, 130, 137, 140, 151, 190
 փալանգայ 137, 190
 փանի 156, 190-191, 193
 փանջ շահի 112, 190
 փառթաւ 114, 191
 փարա 133, 191
 փաքայ փեսա 107, 170, 184, 191, 193
 փունք ըստուլին 156, 191
 օրոջ 107, 193
 ֆլուզ 133, 135, 180, 193
 ֆլօրի 111-112, 134, 180, 193
 ֆռանգ 155, 193
 ֆոդին 156, 193

ԶԱՓԵՐ ԵՎ ԿՇԻՌՆԵՐ

աչիք 114, 165
 բարայ 116, 167
 բրաչայ 142, 154, 168
 գագ 31, 93, 107, 124, 137, 142, 154, 168-169, 176-177, 184, 190
 գաթուրի մսխալ 115, 168, 181
 գրան 107, 109, 111, 113, 115, 125-126, 131, 134, 138, 140, 146, 169, 174, 190
 գրե 137, 169

դայել 118, 169
դանկ 123, 125-127, 130, 133, 135, 138, 140, 143, 146, 155, 170
դրամ 116, 118, 124-127, 130, 133-144, 146-148, 150, 152, 154-156, 170, 182, 185-186, 188, 192
ըստիլ 127, 172
թաղայ 138-139, 145, 147, 150, 153, 173
թանկ 111, 173
թիքալ 62, 114, 119, 173-174, 180
թօլայ 109, 111, 174
թօփ 107, 124, 145, 174
լանկ 115, 175
լյո 78
լտրայ 140, 144, 147-148, 150, 152-155, 175
խոնթկարի 140, 144, 176
կանայ 142, 176
կեսվիսայ 114, 177
դիտր 108-109, 116, 122, 124-125, 127, 133-141, 144, 147, 166, 173, 177, 179, 187-188, 192
դիրեթ 107, 109, 111, 113, 125-126, 130-131, 138, 140, 179
մանջանի 113, 180
մացայ 144, 152, 154, 180
մսխալ 62, 107-115, 118, 124-127, 130-131, 133-136, 138-140, 142-144, 146, 148, 154-156, 166, 168, 170, 174-175, 181, 189, 191-193
յօղա 135-136, 138-141, 143-144, 146, 148, 150, 154-155

նուկի 127, 137, 183
շաղայ 127, 183
չաքրդակ 126, 184
չվիլ 114, 184
չօքրայ 113, 184
պատ 144, 152, 154, 184
ջօո 108, 185
ջուխտ 67, 132, 185
ռաթալ 136, 185
ռաթի 111, 173, 180, 186
ոօտոլ 145-146, 186
սեր 108-109, 111, 113, 187, 192
վաղիայ 133-136, 189
վեսայ 62, 114, 185, 189
վիսայ 114, 189
տօնլուդ 67, 132, 137, 145, 190
ցորեն 109, 118, 120, 126, 138, 169, 190
փայ 112, 137, 139, 155, 168, 190
փայե 113-114, 190-191
փանջայ 126-127, 142, 154, 191
փաստաւ 137, 145, 191
փարգայ 113, 191
փեսաբար 108-109, 111, 115, 191
փիքուլ 116-117, 167, 191-192
փուտ 130-131, 156, 191
քաթի 116, 119, 192
քալայ 124, 134-136, 139, 192
քուռի 108, 113, 133, 135, 138-139, 192
քսայ 62, 114, 192
օնցայ 146, 148, 152, 154, 193
ֆուն 115, 193
ֆունթ 130-131, 191, 193

ԱՊՐԱՆՔԱՏԵՍԱԿՆԵՐ

- աբրիշում** 67-68, 110, 126, 135-137, 138, 140-141, 146-147, 150-151, 155, 157, 164
ագարան 119, 164
ալմագ 95-96, 113, 165
ադրադ 137, 165
ամբրավ 135, 165
ատլաս 137, 142, 166
բակլայ 69, 120, 166
բադամ 118, 144, 166
բարայգագ 145, 167
բարխանա 108, 167
բեխի (բոխի) 148, 167
բիբար 115-116, 143, 167
բուլդար 67, 108, 110, 132, 168, 173
գարբունեթ 155, 168
գուլաբի 110, 168
գուլինար 131, 169
գոդլու 108, 110, 144, 152, 169, 184
գօջան 67, 132, 169
դամանի 131, 169
դամար 118, 169
դանայ մագտաքի 143-144, 169
դարայի 67, 131-132, 170
դվթիկ 143, 170
դրամանե 143, 146, 148, 170
զանջայֆիլ 143, 171
զաոբաֆ 107, 110, 137, 142, 171
զարդքահի 131, 171
զպետ 118, 171
զոնեխ 110, 171
զֆրան (զաֆրան) 108, 110-111, 142, 172, 181
ըռեվանդ 143, 146, 148, 172
ըստրիմ 155, 172
ըստրֆին 155, 172
թալիս 67, 132, 173
թամպաքու 118, 173
թասպե 154, 173
թիմաջ 67, 108, 110, 131-132, 164, 173
թլաթին 67, 108, 132, 168, 173
թուխպ 143, 174
թվանգ 145, 174
թրիաք 142, 174
ժիպակ 67, 132, 174
լային 131, 174
լեգի 68, 164
լանիջանի 68, 164, 174
լաջվարդ 143, 148, 175
լաքայուռի 131, 145, 175
լեդակ 67, 108, 109, 124, 134, 136, 139, 142, 157, 175, 180, 192
լօնդրայ 67, 107, 110, 142, 145, 157, 175
լօնդրինայ 107, 110, 137, 142, 145, 175
խալելի 108, 152, 175
խառե 137, 142, 176
խառվառի 141, 176
ծնեպեկ 69, 120, 176
կլեկ 69, 119-120, 144, 177
կիստոր 110, 144, 177
դալայի 144, 178
դայումխանի 131, 145, 178
դասնի 143, 179
դունդուզ դարե 67, 132, 179
դոմզ 108, 110-111, 136, 142, 148, 152, 179
նօվիզգագ 145, 179

մահուդ 67-68, 175, 190-191
մետաքս 67-68, 164, 166-168, 170-172, 174, 176, 179, 183, 191
մոմիայ 123, 180
մուխիար 139, 145, 147, 181
մուշկ 108, 111, 115, 125, 134, 136, 138-139, 146, 148, 152, 154, 181
մոջամ 110-111, 142, 148, 152, 154-155, 181
յիլ 115, 181
յուտ 119, 182
նազլուդար 108, 110, 152, 182, 184
նեգր 155, 183
շայլ 145, 183
շարբաֆ 141, 146, 183
չաշմի բլբուլ 131, 184
չարգազ 110, 184
չլիկ 144, 184
չուխա 17, 137, 184
պալմոմ 118, 139, 144-145, 150
պարանգօն 155, 184
չավզ 116, 143, 185
չղչղա 144, 185

ջուայիր 110, 121, 138, 185
սաղըզ 143, 186
սամբուր 67, 132, 186
սամդ 143, 187
սայեսյ 137, 187
սանդալ 116, 169, 187
սանդալուզ 118-119, 169, 187
սեյան 110, 187
սլեմանի 110, 188
սօպրաֆին 155, 189
վուշ 143, 189
տառչին 115, 143, 189
տունիր 110, 189
փալանկփուշ 131, 190
փաչուրի 131, 191
փասաստրիմ 155, 191
փարփաթիան 145, 191
քաղաթ 102, 144, 153, 192
քանի 123, 192
քաչկարայ 118, 192
քարաստալ 108, 110, 142, 152, 192
քարբար 108, 110-111, 136, 142, 148, 152, 156, 192
քթրա 143, 192
քուգերդ 118, 192

ԱՅՍ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐՈՎ ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ՝

1. Հովհաննես Տեր-Դավթյան Զուղայեցու հաշվետումարը, աշխատասիրությունը Լ. Խաչիկյանի ու Հ. Փափազյանի, Երևան, 1984, 426 էջ:
2. Շահվելու որդի Սարհադի հաշվեմատյանը, աշխատասիրությունը Շ. Խաչիկյանի, Երևան, 1994, 188 էջ:
3. Լազարեան առեւտրական ընկերություն հաշուեմատեանը (1741-1759 թթ.), աշխատասիրությունը Շ. Խաչիկեանի, Երևան, 2006, 318 էջ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ	5
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ	9
ՄՈՒՏՔ	11
ԿՈՍՏԱՆԴ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ ԿՅԱՆՔՆ ՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ	
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ	12
Ա. Կոստանդ Զուղայեցին՝ վանառական ու վանառականական ձեռնարկների հեղինակ	12
Բ. Կոստանդ Զուղայեցու ձեռագիր ու տպագիր երկերը	25
ԱՌԵՎՏՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՍՏԱՆԴ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ	
«ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ»-ՈՒՄ	38
Ա. Առևտրական տեղեկատվությունը, վանառականներն ու նրանց ձեռնարկ-դասագրքերը	38
Բ. Վանառականական էթիկան ու խորհուրդները «Աշխարհաժողով»-ում	46
Գ. Համաշխարհային առևտրի կենտրոնների նկարագրությունը «Աշխարհաժողով»-ում	57
«ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ»-Ը ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	71
Ա. «Աշխարհաժողով»-ը Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում և հայկական առևտրական կրթությունը	71
Բ. «Աշխարհաժողով»-ը Նոր Զուղայի առևտրական ցանցում	82
ՆԵՐԿԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	91
Ա. «Աշխարհաժողով»-ի ձեռագրերը	91
Բ. Բնագրի կազմության հանգամանքները	96
Գ. Համեմատված ձեռագրերի պայմանանիշերը	97
ԲՆԱԳԻՐ	109
ԲԱՌԱՐԱՆ ԱՆԾԱՆՈԹ ԵՎ ՕՏԱՐ ԲԱՌԵՐԻ ՈՒ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ	161
CONSTANT OF JULFA AND HIS “COMPENDIUM”	194
ՑԱՆԿԵՐ	197

ԿՈՍՏԱՆԴ ՋՈՒՂԱՅԵՅԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԺՈՂՈՎ

Աշխատասիրությամբ

ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՆՎԵԼԻ ԲԱԼԴԱՐՅԱՆԻ

CONSTANT OF JULFA

THE COMPENDIUM

Critical Text, Study and Commentary by

SARGIS MANVEL BALDARYAN

Էջաղբրումը և ձևավորումը՝ Հասմիկ Մխիթարյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

ISBN 978-9939-9237-9-6



9 789939 923796

Մատենադարան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին

ՀՀ, Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (+374) 10 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Տպագրվել է «Տիգրան Մեծ» տպագրատանը:

ՀՀ, Երևան, Արշակունյաց 2

Չափը՝ 70 x 108 ¹/₁₆: Ծավալը՝ 13 ¹/₂ տպ. մամուլ:

Տպաքանակը՝ 200 օրինակ: